

10. SIMPOZIJ MLADIH
SLAVISTOV

**ZBLIŽEVANJA IN
ODMIKI:
MEDKULTURNI STIKI
V SLOVANSKIH
JEZIKIH IN
LITERATURAH**

UREDILI NEŽA KOČNIK,
LUCIJA MANDIĆ IN ROK MRVIČ

ZAGREB, 8.–9. 12. 2022

10. Simpozij mladih slavistov

**ZBLIŽEVANJA IN ODMIKI:
MEDKULTURNI STIKI V SLOVANSKIH
JEZIKIH IN LITERATURAH**

Zbornik prispevkov

Uredili:

Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič

Študentska sekcija

Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Ljubljana 2023

10. Simpozij mladih slavistov / 10th Symposium of Young Slavists
Philoslavica 2022

Zbliževanja in odmiki: medkulturni stiki v slovanskih jezikih in literaturah
Convergences and Divergences: Intercultural Contacts in Slavic Languages and Literatures

Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu /
Department of South Slavic languages and literatures at the Faculty of Arts, University of Zagreb
8.–9. december 2022 / 8.-9. December 2022

Organizacijski odbor / Organising Committee:

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ, Simona GOTAL, Marijana BIJELIĆ

Zbornik prispevkov / Conference Compendium

Uredništvo / Editorial Board: Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ

Recenzentke in recenzenti / Reviewers: Tatjana BALAŽIĆ BULC, Aleksander BJELČEVIČ, Januška GOSTENČNIK, Miran HLADNIK, Erika KRŽIŠNIK, Lucija MANDIĆ, Tijana MILENKOVIĆ, Rok MRVIČ, Irena OREL, Vladimir OSOLNIK, Matic PAVLIČ, Urška PERENIČ, Vesna POŽGAJ HADŽI, Kristina PRANJIC, Luka REPANŠEK, Đurda STRSOGLAVEC, Namita SUBIOTTO
Tehnična urednika / Technical editors: Neža KOČNIK, Rok MRVIČ

Oblikovanje ovitka / Cover design: Lucija MANDIĆ

Izdala in založila / Published by: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije / Student Section of the Association of Slavic Societies of Slovenia

Prva e-izdaja / First digital edition

ISSN 2738-5892 (Philoslavica, 3)

Zbornik je objavljen na naslovu / The compendium is published at: <https://zdsds.si/tiski/izdaje-studentske-sekcije>

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna licenca. /
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 170351107
ISBN 978-961-6715-48-5 (PDF)

KAZALO

Rok Mrvič

Nekaj besed o desetletni dinamiki študentskih simpozijev.....7

Neža Kočnik

Zahvala..... 14

Simona Gotal

Slovenistika na Filozofski fakulteti v Zagrebu 15

JEZIKOSLOVJE – LINGUISTICS

Ivan Silobrčić

Людевит Гай и А. Х. Бенкендорф: роль одного сотрудничества в образовании хорватского литературного языка25

Neža KočnikJezikovna primerjava zagrebške (1859) in celjske (1892) izdaje *Mlinarjevega Janeza Ferda* Kočvarja41**Јована Стевановић**О суфиксу *-арник* у косовско-ресавском дијалекту.....61**Lara Potočnik**

Mlajši slovanski leksikalni vplivi na besedišče severne istroromunščine 71

Marija Pandeva

Што сака да ни раскаже нараторот? Модалноста на глаголот сака + да-конструкција во македонскиот и неговите еквиваленти во други словенски јазици..... 85

Branislav Veselinović

O srpsko-makedonskim lažnim prijateljima među glagolima97

Helena Šćopulović

Stavovi maternjih govornika o upotrebi anglicizama u srpskom jeziku..... 113

Martina Lukić

Jezik medija: Sredstva manipulacije na hrvatskim i makedonskim internetskim portalima 123

LITERARNA VEDA – LITERARY SCIENCE**Lucija Mandić**

Moška in ženska osebna imena v slovenski literaturi 19. stoletja – analiza imenskih entitet v korpusu ELTeC-slv 145

Milivoj Bajšanski

Индивидуализација јунака у певачком опусу Тешана Подруговића..... 163

Andrej Stojanovski

Miroslav Krleža i kompleksna koncentričnost: *Povratak Filipa Latinovicza* 183

Zorica Mladenović

Epski junak u dijalogu Vatroslava Mimice i Stefana Arsenijevića 195

Marija Živković

Poetska forma Slavka Mihalića 209

Јована Војводић

Часопис *Млада Србадија*: допринос стварању националног идентитета..... 221

Александър Николов

Яков Крайков: между традицията и съвременето 233

Катерина Котеска

Промислување на женскиот идентитет во *Фрида или за болката* од Славенка Дракулиќ и *Одбројување* од Фросина Пармаковска 241

Biljana Petković

Свакидашња јадиковка Ивана Минатија 253

Ана Раковец

Med motivom in temo: Taborišče v romanu *Samostan* Zaharja Prilepina 265

Denis Hacin

Umetniški potencial novih medijev v Rusiji.....275

Franko Burolo

Ljubav je hladnija od smrti: interkulturni (post-)punk na početku
nezavisne produkcije u Jugoslaviji287

DIDAKTIKA – DIDACTICS**Nina Mažgon Müller**

Ko usvajanje ni uspešno – nadomestna in dopolnilna komunikacija
kot način učenja jezika.....305

Rok Mrvič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
rok.mrvic@zrc-sazu.si

Nekaj besed o desetletni dinamiki študentskih simpozijev

Izvedba študentskega simpozija, pred katerega smo v letu 2022 prvič postavili dvomestno število, se je izkazala za primerno priložnost, da se ozremo po zadnjem desetletju delovanja Študentske sekcije na raziskovalnem področju. Z bralci se bomo v besedah in številkah sprehodili od prvih zamisli o rednih srečanjih doktorskih študentov do zadnjega simpozija, ki je bil v več pogledih največji doslej. Pobude o organizaciji simpozijev Študentske sekcije so se začele krepiti leta 2010, ko je predsedovanje Slavističnemu društvu Slovenije prevzela Boža Krakar Vogel (2010–2014). Pomembno spodbudo je mogoče prepoznati tudi v kongresnih predstavitev Študentske sekcije od leta 2011, s katerimi so študenti strokovno javnost seznanjali z rezultati lastnih raziskav v okviru zaključnih študijskih del. Predstavitvam je bil zlasti v obliki razširjenih povzetkov diplomskih del odmerjen prostor v samostojnem poglavju kongresnih zbornikov, ki so ga uredniki poimenovali Študijski zaključki – profesionalni začetki, s čimer je začelo društvo na vidno mesto postavljati vlogo študentov in njihovo raziskovalno udejstvovanje.

Pred začetkom vsakoletnih znanstvenih srečanj Študentske sekcije so se študenti slavističnih in slovenističnih študijskih smeri slovenskih fakultet udeleževali srečanj v tujini, zlasti na Hrvaškem, Madžarskem in v Srbiji. Na podlagi dobrih izkušenj iz tujine in pomanjkanja primerljivih srečanj za študente v Sloveniji se je leta 2013 prvič uresničila zamisel, da bi doktorski študenti omenjenih študijskih smeri pripravili srečanje v okviru Slavističnega društva Slovenije, na katerem bi lahko predstavili rezultate svojih raziskav. Prvo srečanje je zaradi omejenih finančnih in organizacijskih zmožnosti trajalo le eno popoldne, udeležili pa so se ga samo udeleženci iz Slovenije. Že leto kasneje se je srečanje z novim imenom in organizacijskim odborom odprlo za študente s tujih univerz.

Zaradi vpliva krovnega Slavističnega društva Slovenije in zgledov, ki so prišli po društveni vertikali navzdol, je tudi Študentska sekcija začela privzemati nje-govo organizacijsko strukturo. Enako je veljalo za organizacijo študentskih srečanj oz. simpozijev – tako je denimo vodja sekcije postal tudi glavni organizator

simpozija in urednik zbornika, pri čemer se je za posebej koristno izkazala prekrivna uredniška struktura, ko vodje sekcije sodelujejo s svojimi mlajšimi nasledniki vsaj eno leto pred zamenjavo vodstva. Gre za učinkovit način, kako lahko generacija študentov svoje izkušnje predaja naslednjim generacijam, pri čemer se znanje o pripravi srečanj ne izgubi, delo pa zato poteka učinkoviteje. Sekcija s tem poskrbi za kontinuiteto izhajanja publikacij in ustrezen format izvedbe simpozija.

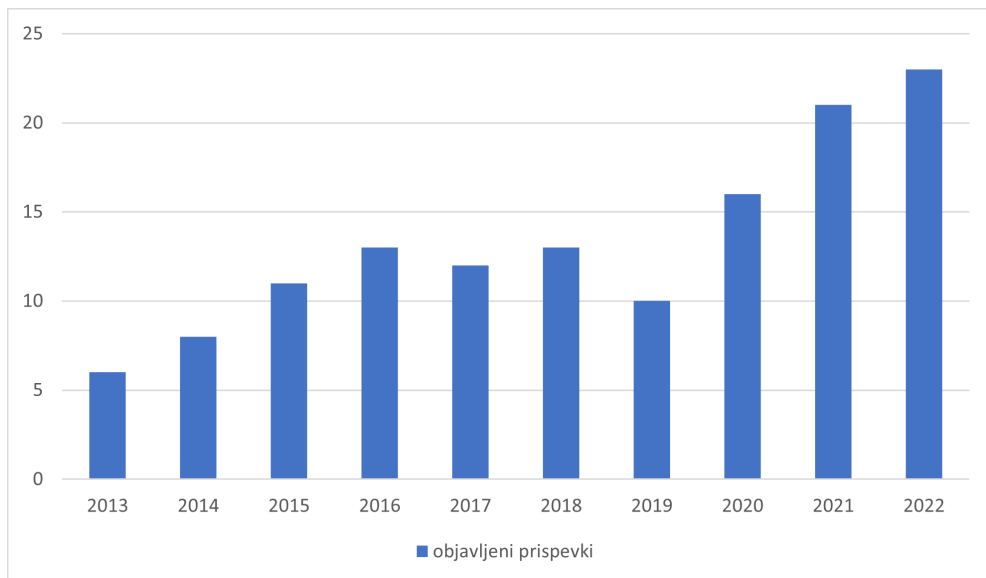
Zlasti v zadnjem obdobju, ko so se Simpoziji mladih slavistov razširili glede na število udeležencev in obseg zbornika, smo začeli organizatorji prepoznavati pomembno vlogo prispevkov študentov neslovenskih fakultet. Ti prispevki omogočajo posredno primerjavo z vsebinami slovenskih študijskih programov, kar odpira mnoga vprašanja o razvitosti posameznih študijskih področjih. S tem zlasti slovenski študenti pridobijo koristen vpogled v vsebine onkraj slovenskih univerzitetnih meja ter možnost trajnejšega stika z raziskovalnimi silnicami in trendi v sosednjih in tujih državah. Simpozij danes kljub nekoliko oddaljenim začetkom in številnim vmesnim spremembam sledi osnovnemu namenu, saj vsem prijavljenim zagotavlja, da prejmejo povratne informacije o svojem raziskovalnem delu v obliki recenzentskih in uredniških komentarjev ter v obliki izmenjave mnenj z drugimi udeleženci simpozija, kar dolgoročno prispeva k njihovemu raziskovalnemu zorenju.

Še nekaj o številkah minulega desetletja ...

Naraščanje števila udeležencev na simpozijih (Graf 3) in števila prispevkov (Graf 1), objavljenih v zborniku, sta pokazatelja dobre uveljavljenosti simpozija, a da bi bolje razumeli njegovo dinamiko, je koristno opraviti pregled minulega desetletja študentskih srečanj v številkah, s pomočjo katerih bomo lahko odgovorili na osnovna vprašanja o tem, koliko prispevkov je letno objavljenih v študentskem zborniku, kakšna so na letni ravni razmerja med posamičnimi raziskovalnimi temami prispevkov in kakšno je razmerje med udeleženci iz Slovenije in iz tujine.

Graf 1 nam potrjuje, da je od začetka študentskih srečanj število prispevkov naraslo za skoraj petkrat, vmesne padce, kot je tisti leta 2019, pa je mogoče povezati z menjavami v organizacijskem odboru. Največja rast je opazna v zadnjih treh letih, tj. odkar zborniki izhajajo v zbirki *Philoslavica*, kar lahko pripišemo ustaljeni sestavi organizacijskega odbora in dobro utečenim uredniškim in organizacijskim postopkom. Nekoliko bolj zapletena naloga je razbiranje razmerij med vsebinami objavljenih prispevkov. Podrobnejše delitve posameznih ved,

zlasti interdisciplinarnih, na tem mestu ne moremo opraviti, zato upoštevamo uredniške kriterije, kolikor jih je mogoče razbrati iz zbornikov in programov simpozijev v zadnjem desetletju, na podlagi katerih smo prispevke po krovnih kategorijah razdelili na literarnovedne, jezikoslovne, didaktične, prevodoslovne in druge (npr. filozofski, zgodovinski ...).

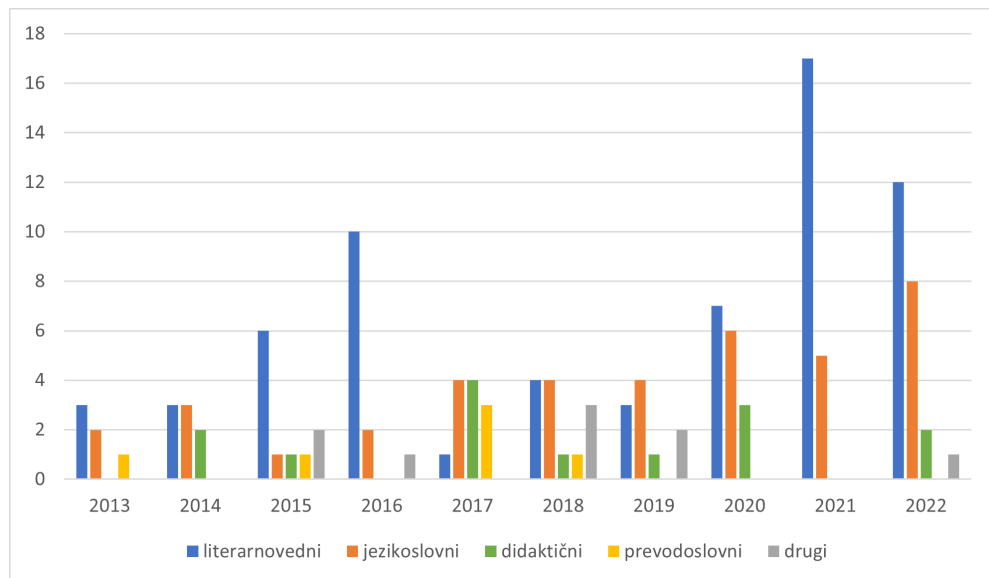

Graf 1: Števila objavljenih prispevkov v simpozijskih zbornikih (2013–2022).

Dinamiko med številčnim razmerjem prispevkov oz. njihovih vsebin v Grafu 2 povežemo zlasti z organizatorji oz. uredniki in vplivi njihovih študijskih krogov (od 2019 je denimo opazno povečanje deleža jezikoslovnih prispevkov), nadalje s krajem gostovanja (razvitost posamičnih ved v akademskem okolju gostujoče univerze) ter navsezadnje s težje predvidljivimi trenutnimi raziskovalnimi interesi prijavljenih študentov. Literarnovedni (66) in jezikoslovni (39) prispevki so v zadnjem desetletju vsakokrat predstavljali vsebinsko jedro simpozijev in zbornikov, pri čemer kljub povečanju števila jezikoslovnih prispevkov v zadnjih treh letih, številčno še vedno prevladujejo literarnovedni. Na tretje mesto so se uvrstili prispevki s področja didaktike (14), ki jih v tem pregledu nismo podrobneje razčlenili.

Opazna rast literarnovednih in jezikoslovnih prispevkov od leta 2020 je posledica programskih sprememb ob začetku nove zbirke zbornikov *Philoslavica*. Spremembe so vplivale tudi na vsebinsko strukturo zbornikov v zbirki, saj so se ti razširili z neštudentskimi besedili – npr. s predstavitvami poučevanja slovenščine na lektoratih ustanov gostiteljic. Tovrstne prispevke smo za potrebe tega pregleda uvrstili na področje didaktike. Simpozij se je lani, kljub neugodnim razmeram in pandemiji

covida-19 v letih 2020 in 2021, ko smo ga izvedli v spletni obliki,¹ znova preselil na prizorišča posameznih gostiteljic. Simpozij je v letu 2022 potekal v Zagrebu, v letu 2023 pa se bo znova odvil v Sloveniji, in sicer na Univerzi v Novi Gorici.

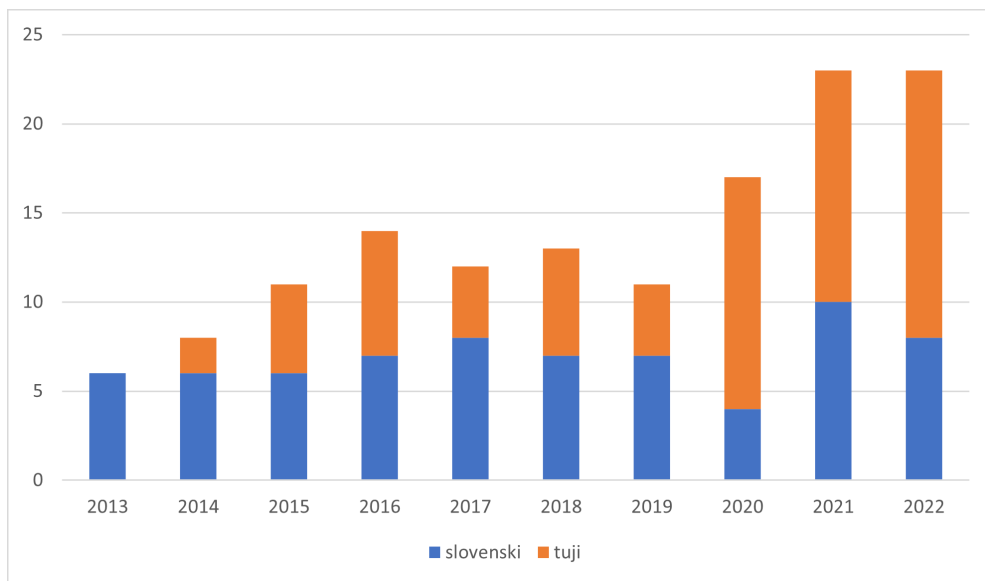
Graf 2: Številčna razmerja med raziskovalnimi področji objavljenih simpozijskih prispevkov (2013–2022).

Kaj pa je mogoče povedati o udeležencih oz. avtorjih prispevkov, od kod prihajajo in kakšno je številčno razmerje med študenti s tujih in študenti s slovenskih univerz? Državljanstva avtorjev nismo upoštevali, saj nam ta podatek ni na voljo, glavni kriterij za razvrstitev podatkov v Grafu 3 je država izobraževalne ustanove, na kateri so se avtorji izobraževali oz. na kateri so bili zaposleni v času udeležbe na simpoziju. Velja pripomniti, da lahko zaradi soavtorskih prispevkov posamezno letno število udeležencev presega število simpozijskih prispevkov istega leta. Spodnji naštevalni nizi držav si sledijo od tistih, katerih ustanove so prispevale največ avtorjev, do držav tistih ustanov, ki so jih prispevale najmanj; v delih nizov z izenačenimi števili udeležencev so države navedene po abecednem vrstnem redu:

- 2013: Slovenija (6);
- 2014: Slovenija (6), Madžarska (1), Srbija (1);
- 2015: Slovenija (6), Poljska (3), Bolgarija (2), Slovaška (1);
- 2016: Slovenija (7), Srbija (2), Avstrija (1), Bolgarija (1), Češka (1), Hrvaška (1), Poljska (1);

1 Izvedbo smo leta 2020 načrtovali v Trstu, leta 2021 pa v Ljubljani.

- 2017: Slovenija (8), Poljska (2), Makedonija (1), Srbija (1);
- 2018: Slovenija (7), Avstrija (2), Bolgarija (1), Makedonija (1), Poljska (1), Srbija (1);
- 2019: Slovenija (7), Češka (2), Avstrija (1), Poljska (1);
- 2020: Srbija (6), Slovenija (4), Češka (1), Črna Gora (1), Hrvaška (2), Italija (2), Rusija (1);
- 2021: Slovenija (10), Srbija (10), Hrvaška (1), Nemčija (1), Slovaška (1);
- 2022: Slovenija (8), Srbija (7), Hrvaška (4), Makedonija (3), Bolgarija (1).

Graf 3: Številčna razmerja med avtorji simpozijskih prispevkov s slovenskih in tujih univerz (2013–2022).

Na podlagi nanizanih podatkov lahko zapišemo, da so se znanstvena srečanja Študentske sekcije, zadnja leta znana kot Simpozij mladih slavistov, dobro zakoreninila v zavest zainteresirane študentske javnosti, ki pa jo moramo tako znotraj kot zunaj slovenskega akademskega prostora vseskozi obveščati o dogajanju, da lahko z menjavanjem in spreminjanjem generacij ohranjamo dobro udeležbo in ubrano rast, saj v tujini primerljivih dogodkov ne manjka. Program simpozija se je leta 2020 odprl za študente študijskih programov vseh treh stopenj, zato organizatorji pričakujemo postopno nadaljevanje trenda rasti udeležbe. Za konec velja dodati, da organizacijski odbor na ravni presoje prispevkov izkazuje prizadevanje za uvrstitev čim več avtorjev v simpozijski program, kar potrjuje podatek, da nikoli ni bilo zavrtno več kot 20 % prispelih prijav. To težnjo utemeljujemo z ustvarjanjem priložnosti in možnosti za avtorje, ki lahko svoje prispevke v več krogih dopolnijo in nadgradijo ter pri tem pridobijo nova znanja, ki jih v primeru zavrtnitve ne bi mogli pridobiti.

Pregled znanstvenih srečanj in zbornikov Študentske sekcije (2013–2023)

Vseslovensko znanstveno srečanje doktorskih študentov
slovenistično-slavističnih smeri

Ljubljana, 6. decembra 2013

Maruška AGREŽ (ur.), 2014: *Znanstveno srečanje doktorskih študentov. Ljubljana, 6. december 2013*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

PhiloSlovenica – Mednarodno znanstveno srečanje
doktorskih študentov slovenistike in slavistike

Maribor, 21. novembra 2014

Nina DITMAJER (ur.), 2014: *Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike, Maribor 2014*. Ljubljana, Maribor: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Slavistično društvo Maribor.

Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov

Nova Gorica, 14. oktobra 2015

Rok ANDRES, Lidija REZONIČNIK, Megi ROŽIČ, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2015: *Slovanski jeziki na stičišču kultur. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2015*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Koper, 21. oktobra 2016

Alenka ČUŠ, Marcello POTOCCO, Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2018: *Družbeni in politični procesi v sodobnih slovanskih kulturah, jezikih in literaturah. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2016*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.

Ljubljana, 22. septembra 2017

Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2017*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Videm/Udine, 27.–28. septembra 2018

Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Slovani od preloma 19. in 20. stoletja do danes: jezikovne, zgodovinsko-politične spremembe in književni doprinosi. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2018*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Maribor, 14. novembra 2019

Rok MRVIČ, Lidija REZONIČNIK, Branislava VIČAR, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Migracije v slovanskem prostoru v 20. in 21. stoletju. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2019*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije.

Philoslavica – Simpozij mladih slavistov

Trst/Trieste, 2.–3. decembra 2020

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ (ur.), 2020: *Zgodnji novi vek in njegova dediščina v slovanskem prostoru. 8. Simpozij mladih slavistov*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (Philoslavica, 1).

Ljubljana, 9.–10. decembra 2021

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ (ur.), 2021: *Mejniki in prelomnice v slovanskih jezikih in literaturah. 9. Simpozij mladih slavistov*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (Philoslavica, 2).

Zagreb, 8.–9. decembra 2022

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ (ur.), 2023: *Zbliževanja in odmiki: medkulturni stiki v slovanskih jezikih in literaturah. 10. Simpozij mladih slavistov*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (Philoslavica, 3).

Nova Gorica, 1.–2. decembra 2023

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ (ur.), 2024 [v pripravi]: *Dialog med središči in obrobji v slovanskih jezikih in literaturah. 11. Simpozij mladih slavistov*. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (Philoslavica, 4).

Zahvala

Vsem udeležencem in udeleženkam, recenzentom in recenzentkam, lekt. Simoni Gotal, dr. Marijani Bijelić, Luciji Mandić in Roku Mrviču ter vsem ostalim, ki ste kakorkoli pripomogli k izvedbi 10. Simpozija mladih slavistov in izdaji tega zbornika, iz srca hvala.

Neža Kočnik

vodja organizacijskega odbora Simpozija mladih slavistov

Simona Gotal

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu

simona.gotal@ff.uni-lj.si

Slovenistika na Filozofski fakulteti v Zagrebu¹

Na Hrvaškem se je možno slovenščino učiti oz. jo študirati na treh fakultetah, in sicer na Reki in v Zadru, kjer delujeta lektorata slovenščine, in na Filozofski fakulteti v Zagrebu, kjer se slovenščino lahko študira na dodiplomski in diplomski/magistrski ravni v okviru študija za južnoslovanske jezike in književnosti ali se jo uči na enoletnem izbirnem tečaju na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti, znotraj katerega deluje tudi Katedra za slovenski jezik in književnost.

V nadaljevanju predstavljam slovenistiko na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Dotaknila se bom njenih začetkov, razvoja in statusa slovenščine danes. Osredotočila se bom na pomembnejše letnice in dogodke, ki so vplivali na slovenistiko. Pozornost bom namenila tudi pristopom poučevanja in obštudijskim dejavnostim, s katerimi študentom predstavljamo vrednosti ter pomen študija jezika in književnosti, kontrastivno obravnavamo slovenski in hrvaški jezik, tudi v povezavi z drugimi južnoslovanskimi jeziki, jim približujemo slovensko kulturo, hkrati pa z različnimi metodami poučevanja in dejavnostmi študij popestrimo.

Zgodovina

Filozofska fakulteta v Zagrebu je najstarejša in največja hrvaška znanstvena in visokošolska ustanova humanističnih in družbenih ved ter znamenita kulturna ustanova, ki ima velik vpliv znotraj hrvaške kulture in družbe. Je del Univerze v Zagrebu, ki je najstarejša na Hrvaškem, šteje pa se tudi med starejše v Evropi. Njeni začetki sežejo v leto 1669, ko so tedanji Jezusovi Akademiji v Zagrebu z

¹ Prispevek je prenovljena in dopolnjena različica prispevka *Slovenistika na Univerzi v Zagrebu*, objavljenega v Zborniku *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu* (2019), ki smo ga pripravili lektorji slovenščine na tujih univerzah, in sicer v sklopu enega izmed skupnih projektov *Svetovni dnevi* pod vodstvom in s podporo programa *Slovenščina na tujih univerzah* Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, ki je del Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Publikacija je izšla ob projektu imenovanem *Svetovni dnevi slovenske znanosti in umetnosti*, ki je potekal ob 100-letnici prve slovenske univerze, Univerze v Ljubljani.

diplomo rimskega cesarja in ugro-hrvaškega kralja Leopolda I. priznali status in ugodnosti univerzitetne ustanove.

Na zagrebški Filozofski fakulteti je bilo mogoče študirati južnoslovanske jezike in književnosti že leta 1874, in sicer najpogosteje v kombinaciji s t. i. študijem za učitelje hrvaškega jezika in književnosti, kasneje pa na *Oddelku za jugoslovanske jezike in književnosti* vse do leta 1992.

Zgodovina slovenistike kaže, da je slovenščina na začetku imela status, ki je bil podoben današnjemu lektoratu in so se jo lahko učili le na enoletnih tečajih, slovenska književnost pa se je predavala v sklopu večjezičnih slavističnih študijev. Prva predavanja iz zgodovine slovenske književnosti so bila izvedena leta 1880, ko je Fran Celestin v okviru predavanj iz drugih slovanskih jezikov (občasno je predaval tudi o slovenskem jeziku) študentom predstavil Franceta Prešerna. Znamenita profesorja slovenistike takrat sta bila dr. Fran Ilešič, od leta 1919 tudi prvi habilitirani profesor za slovenski jezik in književnost, ter zaslužni profesor dr. Fran Petre, ki je predaval predvsem slovensko književnost in organiziral katedro v »modernem smislu«. Krajši čas sta slovensko književnost predavala ugledni slavist akademik dr. Jože Pogačnik in danes znani kroatist akademik dr. Krešimir Nemeč, istočasno, toda dlje časa, pa sta delovala tudi profesorja dr. Aleksandar Šljivarić in dr. Ivan Cesar. Takratni lektorji za slovenski jezik so bili še danes znani jezikoslovci, med katerimi je bil tudi akademik dr. Jože Toporišič, od leta 1974 pa je bila kot lektorica za slovenski jezik zaposlena Milojka Jakomin. Po ustanovitvi Oddelka za kroatistiko leta 1994 je tedanji Oddelek za slovanske jezike in književnosti vključil v svoj študij slavistike, kasneje južne slavistike oz. dvopredmetnega študija južnoslovanskih jezikov in književnosti, lektorat bolgarskega jezika, Katedro za makedonski jezik in književnost, Katedro za slovenski jezik in književnost ter Katedro za srbsko in črnogorsko književnost. Od leta 2005, po bolonjski prenovi študija, delujeta na oddelku še Katedra za bolgarski jezik in književnost ter Katedra za primerjalno zgodovino južnoslovanskih jezikov in književnosti.

Od leta 1995 oziroma 1996 je skrb za nadaljnji razvoj slovenistike ter seminarje in predavanja iz slovenske književnosti prevzel tedanji predstojnik Katedre za slovenski jezik in književnost profesor dr. Zvonko Kovač, zgodovinar južnoslovanskih književnosti, ki je svoje znanstvene raziskave in strokovno delo (tudi s slovenistično tematiko) objavil v več knjigah. Če navedem le nekaj naslovov: *Međuknjiževna tumačenja* (Zagreb, 2009), *Međuknjiževne rasprave. Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti* (Beograd, 2011), *Interkulturalne studije i ogledi* (Zagreb, 2016.), *Međujezična razlaganja* (Čakovec, 2018).

Od štud. leta 1999/2000 na katedri deluje tudi profesorica dr. Anita Peti-Stantić, predstojnica katedre od leta 2005, ki se ukvarja predvsem s slovnico slovenskega jezika, s primerjalnim južnoslovanskim jezikoslovjem in s sodobnim kognitivnim pristopom k jezikovnim strukturam. Dr. Peti-Stantić je tudi zelo aktivna prevajalka, ki je v zadnjih letih prevedla več kot 40 leposlovnih in znanstvenih knjig iz slovenščine v hrvaščino. Leta 2000 se je v pouk vključila lektorica za slovenski jezik iz Slovenije Mateja Tirgušek, ki je med svojim petletnim delovanjem na katedri veliko pripomogla k ustanovitvi novega študija. Leta 2003 so bili z reorganizacijo ustanovljeni Oddelek za vzhodnoslovanske jezike in književnosti, Oddelek za zahodnoslovanske jezike in književnosti ter Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti, znotraj katerega so se razvile štiri medsebojno enakovredne študijske usmeritve (*Bolgarski jezik in književnost*, *Makedonski jezik in književnost*, *Slovenski jezik in književnost*, *Srbski jezik in srbska ter črnogorska književnost*), v novem magistrskem študiju pa dve smeri (*Jezikovno-prevajalska* in *Književno-interkulturalna*). Od štud. leta 2005/2006 je bila lektorica iz Slovenije Andreja Ponikvar, asistentka za slovensko književnost pa Ivana Latković, ki vodi in izvaja uvodne predmete o slovenski književnosti, predava pa tudi o sodobni slovenski prozi in primerjalni zgodovini južnoslovanskih književnosti. Ivana Latković je doktorirala s temo *Reprezentacijske prakse zgodovine v sodobnem slovenskem romanu* in leta 2016 pridobila mesto docentke. Takrat sta bili začasno zaposleni še lektorica Ivana Tarle in asistentka Ariana Klier. Leta 2010 je mesto lektorice iz Slovenije prevzela Ivana Petric Lasnik, pri poučevanju slovenskega jezika pa se je slovenistiki pridružila asistentka Jelena Tušek, ki izvaja uvodne predmete iz slovenskega jezikoslovja ter prevajanje iz slovenščine v hrvaščino. Leta 2019 je doktorirala s temo *Obogatena kompozicionalnost argumentne strukture glagolov v hrvaščini in slovenščini*. Od takrat je zaposlena na mestu postdoktorandke na Katedri za slovenski jezik in književnost. Na mestu lektorja iz Slovenije so poučevale še mag. Laura Fekonja, Ivana Petric Lasnik, mag. Meta Klinar. Od marca 2018 je na tem mestu zaposlena Simona Gotal. Z upokojitvijo prof. dr. Kovača leta 2021 se je katedri pridružil asistent za književnost Franko Burolo, leta 2022 je dr. Ivana Latković bila izvoljena v naziv izredne profesorice.

Status (danes)

Slovenščina se študira na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti na dodiplomskem študiju v povezavi s še enim južnoslovanskim jezikom (bolgarsščino, makedonščino ali srbsščino) ter s še eno študijsko smerjo na Filozofski fakulteti. Možno se jo je učiti tudi na izbirnem predmetu, imenovanem *Tečaj*

slovenskega jezika 1, ki poteka v zimskem semestru in je namenjen začetnikom, oz. *Tečaj slovenskega jezika 2* za nadaljevalce in poteka v letnem semestru. Na tečaj se lahko vpišejo študentje Filozofske fakultete in študentje drugih fakultet, članic Univerze v Zagrebu. Opravljen izpit iz predmeta Tečaj slovenskega jezika 1 je pogoj za vpis na Tečaj slovenskega jezika 2. Po zadnjih podatkih iz leta 2022 je v prvem, drugem in tretjem letniku študija ter na tečaju slovenskega jezika vpisanih okoli 50 študentov. V zadnjih letih je na študiju južne slavistike opaziti upad števila vpisanih, medtem ko je zanimanja za vpis na tečaj še vedno veliko. Študentje, ki se vpisujejo na naš študij, so večinoma začetniki v slovenščini, njihov prvi jezik je hrvaščina, izjemoma tudi kateri izmed drugih jezikov, redki so imeli stik s slovenščino v preteklih obdobjih izobraževanja. Nekaj jih prihaja s t. i. kajkavskega območja, tako da je pri njihovi hrvaščini zaznati interference iz slovenskega jezika, posledično je njihovo razumevanje slovenščine na malo višji ravni kot pri ostalih študentih z drugih območij Hrvaške.

Po zaključenem triletnem dodiplomskem študiju lahko študentje nadaljujejo študij na diplomski/magistrski ravni, in sicer na *Jezikovno-prevajalski* oz. *Književno-interkulturni* smeri, znotraj obeh lahko izberejo tudi slovenistične predmete. Tam je po podatkih iz leta 2022 vpisanih okoli 15 študentov. Od leta 1998/1999, odkar se izvaja nov dvopredmetni študij južnoslovanskih jezikov, so nastale številne seminarske naloge, več kot 80 diplomskih nalog/magistrskih del in nekaj doktorskih disertacij (l. 2009 na primer je doktoriral Klemen Lah s temo *Tipologija književnih likova stranaca u slovenskoj pripovjednoj prozi*, ki danes deluje kot lektor slovenščine na reški in zadarski fakulteti). Naloge, dela in disertacije, ki so bila napisana na Katedri za slovenski jezik in književnost od njene ustanovitve, prikazujejo širok razpon tem in interesov študentov, prav tako tudi njihovo visoko kompetenco v jezikoslovnih, primerjalnoslovanskih, prevajalskih in književnoteoretičnih vprašanjih.

Mednarodno sodelovanje

Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti že dlje časa uspešno mednarodno sodeluje z visokošolskimi ustanovami in organizira gostovanja številnih profesorjev, ki prihajajo predvsem z UL, UM, UP, z univerze v Celovcu in tudi z drugih univerz. Tako so dlje časa gostovali npr. dr. Marko Stabej, dr. Mihaela Koletnik, dr. Irena Stramljič Breznik, dr. Marko Juvan, dr. Alojzija Zupan Sosič, dr. Krištof Jacek Kozak, dr. Dragica Haramija, dr. Peter Svetina, dr. Igor Saksida, dr. Mateja Pezdirc Bartol, dr. Milena Mileva Blažić, dr. Hotimir Tivadar in

mnogi drugi. Prav tako člani katedre gostujejo na drugih univerzah, organizirajo slovenistične simpozije, kot je bil npr. *Simpozij o poeziji Tomaža Šalamuna* z dr. Krištofom Jacokom Kozakom in z dr. Barbaro Pregelj. Z dr. Miranom Hladnikom s FF UL so leta 2006 v Zagrebu organizirali *Slovenski slavistični kongres*, z dr. Miranom Štuhcem s FF UM pa dveletne bilateralne projekte. Eden zadnjih mednarodnih simpozijev, ki je potekal decembra 2022 v Zagrebu, je *10. simpozij mladih slavistov*, organiziran v sodelovanju Študentske sekcije Slavističnega društva Slovenije, Oddelka za južnoslovanske jezike in književnosti zagrebške Filozofske fakultete in Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Na simpoziju so mladi slavisti iz Bolgarije, Hrvaške, Makedonije, Slovenije in Srbije prikazali medkulturne stike v slovanskih jezikih in literaturah.

Obštudijske dejavnosti

V okviru Katedre za slovenski jezik in književnost delujejo predavatelji, ki s svojim delom pri pouku in obštudijskih dejavnostih zelo pozitivno vplivajo na hrvaško-slovenske odnose in njihovo poglobljanje. Takšen primer je izdaja *Velikega sodobnega slovensko-hrvaškega in hrvaško-slovenskega slovarja* (2014, avtorica Anita Peti-Stantić). V nastajanju je tudi kontrastivna slovensko-hrvaška slovnica. Prav tako so predavatelji na katedri samostojno ali v sodelovanju s študenti prevedli številna dela sodobnih slovenskih avtorjev v hrvaščino, med njimi so romani Ferija Lainščka, Andreja Skubica, Gorana Vojnovića, Janje Vidmar, Maje Gal Štromar, Vlada Žabota, Roberta Simoniška, Gabriele Babnik, Mojce Kumerdej ... Predavatelji na katedri so zelo dejavni pri promoviranju slovenskega jezika in književnosti ter redno sodelujejo na literarnih večerih in predstavitev slovenskih avtorjev na Hrvaškem. V okviru slovenistike je bilo tudi v sodelovanju s Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik, z Veleposlaništvom RS v Zagrebu in s Kulturnim društvom *Slovenski dom* v Zagrebu organiziranih več kulturnih prireditev, strokovnih ekskurzij v Slovenijo, okroglih miz, filmskih in literarnih večerov, prevajalskih delavnic, gledaliških predstav in razstav, s katerimi je študentom omogočen neposredni stik s slovenskim jezikom. Redno se udeležujejo študijskih izmenjav, *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* na FF v Ljubljani, Poletne šole slovenskega jezika na FF v Mariboru in drugih prireditev ter aktivno sodelujejo pri različnih projektih. Slovenistika s študijem slovenskega jezika in književnosti na Filozofski fakulteti v Zagrebu s svojimi dejavnostmi postaja prostor pedagoške in metodološke odprtosti z močnim poudarkom na primerjalnih, splošnojezikoslovnih, prevajalskih in interkulturalnih pristopih. Tudi v prihodnje si bomo prizadevali izvajati kakovosten študij, ki ga bomo podkrepili z različnimi gostovanji in s kulturnimi dogodki.

VIRI IN LITERATURA

Zvonko KOVAČ, 2007: *Zagrebačka slovenistika*. Nova Croatica (1846-8292) I/1; 141–158. Na spletu.

Zvonko KOVAČ, 2005: *Interkulturalna slovenistika - iskušnja sosede*. Zbornik Slavističnega društva Slovenij. Ur. Miran Hladnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 87–89. Na spletu.

Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Simona KRANJČ, Mateja LUTAR (ur.), 2019. *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu: Svetovni dnevi slovenske znanosti in umetnosti – ob 100-letnici Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Na spletu.

Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Slovenščina na tujih univerzah. Na spletu.

Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu. O nama – Povijest. Na spletu.

JEZIKOSLOVJE – LINGUISTICS

Ivan Silobrić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu
ivansilobric1998@gmail.com

Людевит Гай и А. Х. Бенкендорф: роль одного сотрудничества в образовании хорватского литературного языка

В данной статье исследуется роль и значимость сотрудничества между Л. Гаем, абсолютным вождем иллирийского языкового, литературного и политического движения в австрийском Аграме (Загребе) 1830–1840-х гг. и всесильным А. Х. Бенкендорфом, руководителем Третьего отделения (тайной полиции России эпохи Николая I), в образовании «иллирийского», впоследствии переименованного в хорватский, литературного языка. Они встречались три раза в 1838 и в 1840 гг. с целью установления, по предложению Гая, политического объединения южных славян под эгидой России. Этот тайный, нереализованный политический проект, подготовка которого была нацелена на, в итоге несостоявшееся, российское вторжение, оказался чрезвычайно важен, поскольку оказал серьезное влияние на создание и выбор основы хорватского литературного языка.

Ключевые слова: Людевит Гай, Александр Христофорович Бенкендорф, иллиризм, хорватский, литературный язык

Ljudevit Gaj and Alexander von Benckendorff: the effects of a collusion in the formation of the Croatian literary language

In this paper we investigate the degree and significance of the cooperation between Ljudevit Gaj, the undisputed leader of the Illyrian linguistic, literary and political movement in the Austrian town of Agram (Zagreb) in the 1830s and 1840s and the powerful Alexander von Benckendorff, the head of the Third Section (the secret police of Nicholas I's Russia) in creating the "Illyrian", later Croatian, literary language. They encountered each other three times in 1838 and in 1840 with the goal, proposed by Gaj, of establishing a political entity uniting the Southern Slavs under the aegis of Russia. This secret, unfulfilled political project is supremely important in the history of the Croatian literary language, as it was the guiding principle for the establishment and particular form of the new literary language, its preparation being directed at a Russian invasion which did not take place.

Keywords: Ljudevit Gaj, Alexander von Benckendorff, Illyrianism, Croatian, literary language

Введение¹

В основе современного хорватского литературного языка лежит его первоисточник — так называемый «иллирийский» литературный язык, созданный группой политически мотивированных деятелей культуры в 30 гг. XIX в., главным образом в австрийском городе Аграм (нем. *Agram*, нынешний Загреб). В 1843 г. язык изменил название на *хорватский* (до 1843 г. *хорватский* обозначал то, что сейчас означает *кайкавский*). Эта группа, самыми важными участниками которой были политик и агитатор Людевит Гай, литераторы и переводчики Станко Враз и Иван Мажуранич, языковеды Векослав Бабукич и Богослав Шулек, называла свою идеологию *иллиризмом*,² и, соответственно, культурное движение, которое оформилось вокруг них, стало называться *иллирийским народным возрождением* (а после запрещения названия «иллирийский» в 1843 г. — *хорватским народным возрождением* (Horvat 1990: 78)). Абсолютным вождем, или даже диктатором (там же: 64; Živančević 1973: 70; Лещиловская 2011: 157) движения был Людевит Гай (1809-1872, нем. *Ludwig von Gay*, хор. *Ljudevit Gaj*). Эта оценка его роли имеет первостепенную важность для критического понимания условий, в которых происходило формирование самой ранней версии нынешнего хорватского стандартного языка. Особенно важным представляется его отношение к политическим властям (с учетом влияния Гая на бана (вице-короля) Йосипа Елачича (хорв. *ban Josip Jelačić*) в 1848 г., (см. Horvat 1975: 253-255, 260, и особо 265), на которых он возлагал большие надежды в первой фазе своей политической деятельности в рамках своего проекта образования «иллирийского» литературного языка, — то есть к Российской империи, которая воплощалась для него в личности графа Александра Христофоровича Бенкендорфа (1781-1844, нем. *Alexander von Benckendorff*), руководителя основанного им самим так называемого Третьего отделения (тайная полиция Российской империи во времена Николая I). Средний класс XIX в. был инструментом распространения данного *Zeitgeist*-а и его реализации в нарративах о национальной истории, истории литературы и единого литературного языка (Weinstein 1979: 345), причем тот же самый средний класс и был единственным слоем общества, который в то время

1 Хотел бы выразить благодарность за помощь с редактированием текста к. ф. н. Капитолине Сергеевнй Фёдоровой Таллиннского университета (Humanitaarteaduste instituut, Tallinna Ülikool).

2 О на первом взгляде странном выборе слова *иллирийский* для обозначения южных славян см.: Ломоносов М. Ю., 2011. *Иллирийский миф в интерпретации славянских интеллектуалов Западных Балкан (XV-XXI вв.)* Москва: Вестник славянских культур.

мог бы принять литературный язык и пользоваться им. В Европе XIX века Гай стал изобретателем одного из значительных народных движений в Восточной Европе, в духе, например, Яна Коллара (слвц. *Ján Kollár*) в Северной Венгрии, Фридриха Крейцвальда (нем. *Friedrich Kreutzwald*) в Эстляндии или Михая Эминеску (рум. *Mihai Eminescu*) в Румынии. Однако важнейшее отличие заключается в том, что Гай исключен из числа персон, которые традиционно считаются знаменитыми в хорватской историографии (см. Šidak 1973 о фигуре Гая как историографической проблеме), хотя он лично, больше всех других в Хорватии, внес вклад в формирование облика современного хорватского стандартного языка, что связано с выбором им в качестве основы «иллирийского» литературного языка так называемого *штокавского* идиома.³

В данной статье мы попытаемся рассмотреть связь между личной политической мотивацией Гая и проблемами выбора основы для литературного языка (каков именно он должен быть, зачем он нужен, для кого он нужен) и создания данного литературного языка. Как нам представляется, *sine non qua* иллиризма являлись *личность* Гая и его *личные* тайные переговоры с Российской империей, с учетом в целом небольшого числа людей, участвовавших в культурно-политическом проекте иллиризма, и определенной *случайности* результатов участия, как Гая, так и всех остальных (литераторов, литературоведов, языковедов, общественных деятелей и особенно А. Х. Бенкендорфа) в его выборе и продвижении литературного языка, предназначенного для всех южных славян, объединенных одним языком и территорией под эгидой Российской империи. При этом идеологически это важно было для того, чтобы славян оказалось больше, чем венгров (непосредственных врагов иллиризма) и других народов Европы (Horvat 1975: 67-80, особо 74-76).⁴

3 В XXI в. продолжается спор о том, один это язык или два разных, поэтому часто встречается термин *сербскохорватский*, являющийся калькой с немецкого, восходящей к названию грамматики Августа Лескина: August Leskien 1913, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. До него общим названием было *сербский или хорватский*, которым пользовались впервые Джуро Даничич (серб. *Ђуро Даничић*) и Ватрослав Ягич (хорв. *Vatroslav Jagić*) (Jonke 1971: 179). Спор, по сути, основан на произвольности толковании того, что именно отличает один язык от другого (политические идеологии, толкование самих носителей, степень взаимопонимание двух языков и т. д.). Гай недвусмысленно писал об этом. Из многочисленных политически мотивированных высказываний Гая об этом одно из самых откровенных содержится в культурном рупоре иллиризма, *Danica ilirska* (тогда: *Danicza Horvatska, Slavonzka y Dalmatinzka*), в издании 1 VIII 1846: «...nu nama još niti izdaleka nije na um palo kada tvàrditi, da to nije sèrbski već ilirski jezik; paće ponosimo se i hvalimo Bogu Velikomu, što mi Hèrvati s bratjom Sèrblijima sada jedan književni jezik imamo.» (подписано: *Učredništvo* «Редакция»).

4 В Хорватском государственном архиве (хор. *Hrvatski državni arhiv*) хранится в семейном архиве Людевита Гая стихотворение 1840 г. на русском языке с обозначенными ударениями, в чистовом автографе,

Выбор литературного языка

Задача, стоявшая перед иллиризмом, – создать единый литературный язык для единого «иллирийского» (южнославянского) народа. Людевит Гай, как *политический* вождь движения (он не был ни языковедом, ни литератором), в принципе имел выбор среди трех славянских идиомов (диалектов-языков) в качестве основы литературного языка: *кайкавский* (близок словенскому, юго-западная славянская диалектная зона южнославянского диалектного континуума), *чакавский* (приморская часть северо-восточного Адриатического моря) и *штокавский* (юго-центральная славянская диалектная зона южнославянского диалектного континуума).⁵ При этом чакавский и кайкавский были намного более распространены во времена Гая, а еще больше до XVII в., чем сегодня (Vince 1990: 25-26). Болгарский, или юго-восточная славянская диалектная зона южнославянского диалектного континуума, не был учтен. Конечно, границы этих идиомов не были политически определены, поэтому не могли быть действительно резкими, и каждый из них имел разные, местные литературные языки, иногда с значительными включениями церковнославянского. Политическая мотивация диктовала, чтобы выбран был самый многочисленный, географически распространенный и политически релевантный идиом – штокавский. Учитывались, таким образом, относительно большее число говорящих (демографический фактор), распространенность в большей части зон распространения южнославянских идиомов (территориальный фактор) и, наконец, престиж Сербии в глазах иллиристов в результате двух сербских восстаний (1804-1813, 1815-1817; см. личное мнение Гая про

без подписей, на одной бумажке, со следующим текстом: «Понóсное иго враговъ чужезёмцевъ / Стряхнѹвши отважно съ родимыхъ намъ странъ, / Когда-то мы кровью Маджаровъ и Нѣмцевъ / Пить будемъ здоровье и волю Славянь? // Наступить то время: по долгой разлуки / Три брата вспомянуть – гдѣ старшій ихъ брать, / И дружно протянуть к забытому руки, / И въ даръ понесутъ ему вольный булать. // Взыграютъ весельемъ Иллирскіе долины / На замкахъ трехъ братьевъ огни загорятъ / И кликомъ свободы отъ замка Крапины, / Гостямъ своимъ грянемъ во срѣтенье брать. // Взойдѣтъ виноградъ на крови чужезёмцевъ, / И будетъ сокъ гроздій и гривъ и румянь: / Тогда-то мы кровью Маджаровъ и Нѣмцевъ / Пить будемъ здоровье и волю Славянь. на память вечера 8го/20го Августа 1840 года.» Йосип Хорват объясняет, что это стихотворение с банкета в честь Гая, состоявшегося в Российской академии наук в Москве, которое было написано на месте (Horvat 1975: 169-170); мы его приводим в подлиннике (HR-HDA-715. Obitelj Gaj. Kutija 1, omot III). Также см. Horvat 1975: 74-76 о его отношении к Венгрии.

5 Приблизительно, можно утверждать, что до Гая на пространстве сегодняшней Хорватии слово *хорватский* соответствовало либо чакавскому (например, в произведениях Марка Марулича), либо кайкавскому (в эпоху до Гая), *slovenski/slovenski* соответствовал кайкавскому, а *ilirski* штокавскому (Kombol 1945: 400). Сегодняшние названия основаны на том, как в каждом из них реализуется слово *что* (*ča, kaj, što*). В то же время в основе истории хорватского языка Златка Винце (1990: особо 24-25) хорватский язык представлен как идея, которая реализуется то через кайкавский, то через чакавский, то через штокавский; это всегда был один язык, несмотря на то, что он каждый раз представал в разном облики.

отношения хорватов и сербов, Horvat 1975: 157-159) и других политических действий до 1835 (провал польского восстания 1830-1831 гг. разочаровал Гая (Horvat 1975: 63)), которые дали пример аграмским интеллектуальным кругам (Popović 1973: 98, 101),⁶ все в контексте тогдашнего панславизма.⁷ Непосредственная (контекстуальная) задача иллиризма – создать один литературный язык для одного «иллирийского» народа была венгерская политическая мощь внутри Австрийской империи (в первые две трети XIX в. языком администрации в Хорватии был немецкий, а юриспруденции – латинский), которая начала процесс мадьяризации администрации и среднего класса политического субъекта империи Королевства Хорватии-Славонии после наполеоновских войн, то есть южной ветви Земли короны Святого Иштвана (Венгрии) внутри Австрийской империи (Horvat 1975: 63-64, 228-231, 243-244).

В первый год существования иллиризма, в 1835 г., его культурный орган *Даница илirsка* печаталась на гибридном, не существовавшем до этого момента кайкавско-штокавском литературном языке, который с января 1836 г. изменили на штокавский (и название этой еженедельной четырехстраничной вставки изменилось с *Danicza Horvatska, Slavonzka y Dalmatinzka* на *Danica ilirska*), почти целиком соответствующий словарному запасу и грамматическим вариантам Вука Стефановича Караджича (серб. *Вук Стефановић Караџић*) в его *Српски рјечник*⁸

6 Даже 24-25 III 1848 агитация в Сербии требует основывать “jugoslavensku kraljevinu, u koju treba da uđu Srbija, Bosna, Bugarska, Hrvatska, Slavonija, Srijem, Dalmacija i Južna Ugarska,” что соответствует личной идее иллиризма Гая (Horvat 1975: 251), см. список «иллирийских» (южнославянских) земель по иллиристам, в издании *Danicza Horvatska, Slavonzka y Dalmatinzka* 5 XII 1835: «Ova Europe lira jest Iliria na tri ugle med Skadrom (Škutari), Varnom, i Bělakom (Vilah) osnovana. Odapete nesložne strune na ovo liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajarska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik, Bosna, Cernagora, Hercegovina, Serbia, Bulgaria i dolnja Ugerska.». О подобных случаях, см. Jakša Ravlić, 1957: »Tajno društvo za osnivanje slaven-skog carstva« u puku »Karl Ferdinand« br. 51 u Veneciji god. 1844, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Гай в 1848 г. оценивается по тому, как он вел себя тогда: он дал отстранить всех иностранцев из администрации, ввел народный («иллирийский») язык, предлагал стать вице-баном, и дал выбрать баном по народной воле (то есть его собственной) Йосипа Елачича (Гай сделал Елачича, военного офицера, баном (там же: 248)), и указывал ему, как поступать, до такой меры, что Гай писал письма, которые бан подписывал (там же: 253-55). Фактически Хорватия была некоторое время в 1848 г. независима (но не формально независима) от Австрии и Венгрии, и находилась под руководством Гая через посредство личности Елачича (то есть Гай был вождем Хорватии), причем в ближайшем союзе с Сербией (там же: 260, 266-267).

7 В 1830 г. Гай познакомился с такими ведущими панславистами периода, как, например, поэт и политик Ян Коллар, поэт и культурный деятель Павел Йозеф Шафарик (слвц. *Pavol Jozef Šafárik*), лингвист Стефанович Караджич (серб. *Вук Стефановић Караџић*) в 1833, поэт и владыка Черногории Петр II Петрович Негош (черн. *Петар II Петровић Његош*) в 1837 (Horvat 1975: 52, 59, 132; Popović 1973: 93).

8 Работа на словарь была поощряемая словенским филологом Эрнеем Копитарем (слов. *Jernej Kopitar*), который, на самом деле, соавтор словаря, поскольку он перевел весь словарный запас на немецкий и латинский языки (Ивић 2014: 185). В словарь входят около 26,000 слов, от которых около лишь 400 не из

[Сербский словарь] (1818), причем Гай был личным поклонником Караджича (Jonke 1971: 182, 184-5; Horvat 1990: 55; Horvat 1975: 75, 63), и частично опиравшийся на дубровницкого литератора XVII в. Ивана Гундулича (хорв. *Ivan (Dživo) Gundulić*, итал. *Gianfrancesco Gondola*).⁹ Векослав Бабукич (хорв. *Vjekoslav Babukić*) ввел в свою *Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* (1836)¹⁰ будто бы более архаичные формы падежных окончаний и словенское двойственное число (то есть впервые не были восприняты эти новоштокавские формы, предлагаемые Караджичем; они распространились позже, во второй половине столетия) и варианты этимологической (морфофонологической) орфографии (в духе других тогдашних славянских литературных языков), поскольку они соединяли уже существовавшие формы в штокавском, кайкавском, чакавском и словенском, с целью формирования *общего* лексикона.¹¹ Однако лексика,¹² рефлекс ятя (ѣ) и основная грамматика взяты из словаря Караджича (Jagić 1948: 529; Jonke

восточногерцеговинского идиома, с наибольшими фонологическими изменениями для того, чтобы этот идиом был легче воспринят всеми говорящими на штокавском (там же: 185-186).

9 Это является блестящим примером идеологии диалектных континуумов и романтических мифологем о симметрии и целостности (языковой) истории, использовавших барочную литературу Дубровника подобно тому, как Элиас Лённрот обработал *Калевалу* (фин. *Kalevala*) для Финляндии и Фридрих Крейцвальд создал *Калевипоэ* (эст. *Kalevipoeg*) для Эстонии. Гундулича открыл (а именно эпос *Осман* (хорв. *Osman*)) в древнем издании иллирист Антун Миханович (хорв. *Antun Mihanović*) в Венеции в 1818 г., что быстро стало примером литературного штокавского языка для иллиристов (Vince 1990: 179-180). Иллиристы публикуют этот текст в 1844 г. с дополнениями Ивана Мажуранича, Антуна Мажуранича и Векослава Бабукича *на языке* Гундулича. Впоследствии, некоторыми из первых произведений, написанных «иллирийским» языком, были стихотворения в сборнике *Djulabije* (1837/1840) Станка Раза (хорв. и слов. *Stanko Vraz*, нем. *Jakob Frass*), поэма *Grobničko polje* (1842) Димитрия Деметра (хорв. *Dimitrije Demeter*, греч. *Δημήτριος Δημητρίου*), эпос *Smrt Smail-age Čengića* (1846) Ивана Мажуранича (хорв. *Ivan Mažuranić*), опера *Ljubav i zloba* (1846) Ватрослава Лисинского (хорв. *Vatroslav Lisinski*, нем. *Ignatius Fuchs*). Добавим, что среди неопубликованных в *Данице иллирской* текстов, находится один, который откровенно пишет об этом, «*Oris Beograda*» (автор Stjepan Marjanović) (подобные, но не идентичные тексты данного автора находятся в *Данице иллирской* 22 VII 1842, и 30 VII 1842): «Zato izvadjam dosljednost da nigdje nije tako ko pèrstom pokazana »Uzajemnost književna«, kano medju Hèrvatim i Sèrblijim kano novo preporodjeni narod u poslu književnom sa knjižestvom Hèrvatskim, Dalmatinskim i Slavenskim spojiti moraju; buduće ova tri naroda glavne sverži su stabla južnoslavenskog; Hèrvati i Slavonci u obziru *historičkom i političkom*: kano narodi slobodni i constitutionalni, ... Dalmatini pako u obziru *najvećna književnom*: kano narod *najkrasniju* literaturu klasičnu imajući... Nama južnim Slavjanom jedna česta je snovana gledeći izobraženja našega, zvala se ta kultura *sèrbska, ilirska, hèrvetska ili južnoslavenska*, svejedno...» (Ravlić 1974: 118).

10 Текст первоначально публикуется в *Данице иллирской*, в изданиях 5 III, 12 III, 19 III, 26 III, 2 IV, 9 IV 1836. Эта грамматика «иллирийского» намного более соответствует, чем не соответствует грамматике в словаре Караджича (стр. XXIX-LXIX, *Српску рјечник*, 1818).

11 Как и введение графемы ѣ как многозначного представителя ятя (ѣ), произносимой соответственно тому, как его произносят носители всех этих славянских идиомов; от этой компромиссной графемы отказались иллиристы только после того, как стало понятно, что Франце Прешерн не отдаст словенский язык в иллирийский проект (Jonke 1971: 184). Эта графема была исключена очень поздно, в 1877 г. (там же).

12 Кроме технической лексики, нескольких диалектизмов, заимствований из чешского и русского и новых слов, выдуманных Богославом Шулеком, в принципе калки с немецкого, и лишь после этих событий, в его словарях *Njemačko-hrvatski rječnik*, (1860) и *Rječnik znanstvenog nazivlja* (1874).

1971: 182-186). Богослав Шулек и Караджич утверждали недвусмысленно, что «иллирийский» иллиристов и сербский Караджича, это одно и то же (Ивић 2014: 231). Эти различия между целями Гаю и Караджича, то есть, с одной стороны, соединить всех южных славян в едином языке частично синтетическим («иллирийским»), а с другой – соединить всех сербов уже существующим языком (восточногерцеговинским, то есть «сербским»), по большей мере исчезли в 1850 г. с Венским литературным договором (Jonke 1971: 184-186; Ивић 2014: 284). Таким образом, «иллирийский» литературный язык был в ходу с 1836 до 1843 гг. (кодифицирован грамматикой Бабукича (1836) и словарем Караджича (1818) (Ивић 2014: 189), которые согласились на 1:1 реляции букв и правописаний кириллицы и латиницы в 1845 году (там же: 230)), с 1843 до 1848 гг. он изменил название на *хорватский* из-за запрещения названия «иллирийский» (Horvat 1990: 78), и его изобретатели больше не думали о включении языковых областей Словении и Болгарии, а стали спорить с Караджичем о границе Сербии и не-Сербии. Караджич думал, что все штокавские области – Сербия, а иллиристы, что южнославянские земли внутри Австрийской империи, кроме словенских, это Хорватия; спор, поэтому, шел с одной стороны о континентальной Далмации и Славонии, а с другой – о Боснии и Герцеговине (Ивић 2014: 231-231).

Чакавский мог быть принят за литературный язык таким, каким он был в чакавской литературе XV и XVI вв. Марка Марулича (хорв. *Marko Marulić*), Петра Хекторовича (хорв. *Petar Hektorović*), Петра Зоранича (хорв. *Petar Zoranić*) или Ханибала Луцича (хорв. *Hanibal Lucić*), то есть синтез чакавского и церковнославянским, что Златко Винце представляет себе как путь, подобный истории русского языка, являющегося отчасти синтезом русского с церковнославянским (Vince 1990: 26). Вук Стефанович Караджич это не предлагал, ибо он представлял лишь говорящих на чакавском хорватами (а говорящих на штокавском сербами, и говорящих на кайкавском и словенском словенцами), принявши эту идею от словенского слависта и филолога Франца Миклошича (слов. *Franc Miklošič*, нем. *Franz von Miklosich*) (Ивић 2014: 230-231), как и подобные идеи его советодатель Ернея Копитара, которые Караджич стал осуществлять (там же: 176). Однако таким образом Хорватия была бы «маленькой» языковой зоной, и это не допускало бы соединение земель Хорватии, Славонии и Далмации в одно конституционное целое, как это предлагали Янко Драшкович (хорв. *Janko Drašković*) и та генерация политиков, предшествующих Гаю, которые рассуждали в рамках легальных основ Австрийской империи (Murtagh

Despalatović 1973: 118). Это означало бы фрагментацию иллирийского проекта, несоединение Славонии, Хорватии в тогдашнем смысле (соответствующий сегодняшней центральной Хорватии) и Далмации. Винце признает, что «внелингвистические моменты были решающими» в отношении кайкавского и чакавского (Vince 1990: 26, 212), не анализируя детально, впрочем, какими именно были эти внелингвистические моменты; Ивич не упоминает сложность и центральность личности Гая в этом решающем периоде (Ивић 2014: 228). Поэтому литературный чакавский не мог под руководством Гая стать основой хорватского литературного языка, и только благодаря литераторам XIX в., таким как Франце Прешерн (слов. *France Prešeren*) и Матия Чоп (слов. *Matija Čop*), словенский литературный язык развился как таковой, вместо применения «иллирийского», как это предполагал из Загреба писавший на «иллирийском» языке словенский литератор Станко Враз, как это пытался сделать Гай, этот «slovenski pristanek na ilirski program» (Slodnjak 1952: 53). Словенский язык мог существовать как кайкавский сегодня, в качестве идиома, не организованного в единый литературный язык, если бы удалось внедрить «иллирийский» язык вместо словенского Прешерна и Чопа (Skendi 1975: 187; см. также Horvat 1975: 135). Впрочем, в глазах тогдашних словенских языковедов, например, знаменитого Ернея Копитара, «хорватский» и «хорваты», то есть говорящие на кайкавском идиоме, обозначали южную часть словенского языка и Словенцев (Peti-Stantić 2006: 133), что является еще одной причиной, почему кайкавский как таковой не мог быть принят за литературный язык – он уже стал литературным языком в виде словенского литературного языка у Прешерна, Чопа и других. В глазах иллиристов, тем более самого Гая, штокавский был единственным разумным вариантом выбора, штокавский кодифицирован Веком Стефановичем Караджичем.

Выбор метода достижения единого литературного языка, или удел сотрудничества Гая с Бенкендорфом¹³

Идея и облик хорватской нации изменялись радикально, в зависимости от времени, территории, социального класса и личного выбора, что справедливо и для всех идей нации Европы до стандартизованного, формирующего национализма XIX в. Например, сам Гай в тексте «*Naš narod*», в *Даниле*

13 Что касается личной корреспонденции Гая и Бенкендорфа, логично предположить, что ее не было из-за секретности их встреч. Хорватский государственный архив (*Hrvatski državni arhiv*), Национальная и университетская библиотека в Загребе (*Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu*) и Государственный архив России подтверждают, что такой корреспонденции не сохранилось.

илирской (в номере 29 VIII 1835) приводит следующий список южных славян: «Slovenci (Vindi)... Horvati... Slavonci... Dalmatinci... Bošnjaci... Cernogorci... Serblji... Bugari»¹⁴. Непосредственный контекст илиризма – это консервативная Австрийская империя после наполеоновских войн, где царствовала политика легитимности царей, и где главной фигурой был князь Клеменс фон Меттерних (нем. *Klemens von Metternich*). Князь Клеменс фон Меттерних и граф А. Х. Бенкендорф после Польского восстания 1830-1831 гг. договорились о конвенции во имя своих государств, чтобы австрийские и российские агенты сотрудничали в противодействии восстаниям в своих государствах, то есть приглашая друг друга к интервенциям в случае восстаний (Squire 1967: 159); именно это случится в 1848 г. с венгерским восстанием и последовавшей российской интервенцией. В ходе Крымской войны 1853-1856 гг. Австрия отказалась вмешиваться, нарушив тем самым этот договор (там же: 158). Также полезно напомнить, что Бенкендорф стал руководителем Третьего отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии (тайная полиция России Николая I) благодаря тому, что он разгромил Декабристское восстание в 1825 г. (там же: 152, 155).

Гай встречался с Бенкендорфом три раза¹⁵ и он предал ему четыре меморандума. Первый, и самый значительный для «илирийского» литературного языка раз они встретились через посредничество сотрудничавшего с русскими властями польского историка и панслависта Вацлава Александра Мацеёвского (поль. *Wacław Aleksander Maciejowski*) в Берлине между 23 сентября и 8 октября 1838 г. (Horvat 1975: 140, Horvat, Ravić 1956: 48, примечание). Неизвестно, кто рекомендовал Гая Бенкендорфу, или Бенкендорфа Гаю; историк и биограф Гая Йосип Хорват предполагает, что это была инициатива самого Гая через его контакты в Вене (Horvat 1975: 145). Гай имел намерение передать меморандум российскому императору Николаю I, и он передал его, по указанию Бенкендорфа, подполковнику Я. Н. Озерецковскому в Вене (Murray Despalatović 1975: 116-117), так что в результате он дошел до министра иностранных дел Нессельроде (Horvat 1990: 66-67). Российская империя тогда уже финансировала разные славянофильские движения и деятелей, включая Вука Стефановича Караджича (Murray Despalatović 1975: 117), но в этом меморандуме, написанном на немецком языке, Гай лично ищет от императора три

14 И продолжает: «Rusi... Rušnjaci (Ruteni); ...Česi (Pemci)... Moravci... Slovaci... Serbi (Sorabi); Poljaci...», то есть его классификация не этническая, а языковая.

15 В сентябре 1838 г. в Берлине, в мае 1840 г. в Варшаве и в июле того же 1840 г. в Санкт-Петербурге.

миллиона флоринов и российские солдаты для освобождения южных славян, добавляя к тому обещание лояльности 120,000 австрийских солдат на хорватской военной границе (нем. *Kroatische Militärgrenze*) и уверяет, что иллиры (южные славяне) готовы принять православие и кириллицу (Murray Despalatović 1973: 119, Horvat 1990: 67-71) и что Сербия и Россия должны освободить Боснию с той же целью (Porović 1973: 105). Этим документом он фактически инициирует российское вторжение в Австрийскую и Османскую империи и предлагает образование российской губернии на Балканах.¹⁶ В 1839 г. Гай послал свое доверенное лицо (Horvat 1990: 67), бывшего австрийского офицера и сербского агента Стефана Херкаловича (серб. *Стефан/Стјепан Херкаловић*) в Россию, но не успел привлечь внимание Бенкендорфа. Впоследствии, второй раз Гай встретился с Бенкендорфом 12 мая 1840 г. в российской Варшаве, когда Бенкендорф пригласил Гая в Россию. Третий, и последний, раз они встретились 15 июля 1840 г. в Санкт-Петербурге, где Гай предал Бенкендорфу четвертый меморандум, в котором оценивает собственные успехи по обращению иллирийской молодежи к православию и кириллице (Murray Despalatović 1975: 126). Скорее всего, Гай написал два последние из этих четырех меморандумов в России, даже название третьему из них он дал *Secreta arcana* (Horvat 1990: 67-68). Об этом приезде в Россию Гай замечательно мало записал в своем дневнике (Horvat 1975: 167), но эта последняя встреча глубоко разочаровала Гая, так как он увидел в российской власти полное, внезапное отсутствие интереса к созданию российской губернии на Балканах по его планам, предложенным в меморандумах. Хотя также известно по данным его сына Велимира Гая (хорв. *Velimir Gaj*), что его отец уничтожил часть личного архива; во всяком случае, первая их встреча в 1838 г. была самой амбициозной.¹⁷

Йосип Хорват допускает возможность, что Бенкендорф считал Херкаловича в 1839 г. австрийским агентом, тем самым компрометируя репутацию Гая и достоверность его обещаний России (Horvat 1990: 67), что привело к неудаче и отсутствию дальнейших попыток Гая установить связь с российским государством. Возможно, это произошло потому, что

16 Вспомним, что идея покровительства такого рода была в духе того времени: Греция нашла покровителя в Великобритании, а Италия во Франции, оба государства созданы были по античным моделям (отсюда их романтически мотивированный выбор столиц, находившихся в запустении Афин и Рима).

17 До такой степени, что Гай вспомнил меморандум 1838 г. в 1848 г., то есть у него были намерения завязать ближайшие отношения с Сербией в данной ситуации (Horvat 1975: 263). И в событиях 1848 г., в Загребе на здании православной общины, висели стяги, на которых было написано «Да здравствует Гай», потом «Да здравствует Елачич», причем, доносчик провенгерской стороны политического конфликта, который это записал, рассудил, что это признак пророссийского настроения бунтарей (Horvat 1975: 260).

Бенкендорф недооценил Гая, хотя Гай, по мнению Шидака, естественно получал деньги Австрийской империи под Меттернихом (Šidak 1973: 11) и вообще имел публично позитивное отношение к властям в Вене (Sambunjak 2008: 52). По оценке Хорвата, и сам Гай, видимо, недооценил тогдашнее российское геополитическое положение. В то время он не знал про российско-османский союз и не понял, что Николай I взял курс, как и остальные монархи Европы после Наполеона и Французской революции 1830 г., на поддержание принципа взаимного сохранения легитимности царей, поэтому царь принципиально был против любых восстаний (Hogvat 1990: 71-72). Гай получал сведения о России из австрийской и чешской прессы, а его сотрудник иллирист Станко Враз – из польской прессы (Лециловская 2011: 154); Враз жаловался, что русских журналов в Загребе вообще не было (Badalić 1937: 5).¹⁸

Все-таки, по оценке Маррей Деспалатович, 1 ноября 1839 г. Гай посчитал эти меморандумы ошибкой, видя, что Бенкендорф не отвечает на них, и что Российская академия не дала ему свою политическую поддержку (Murtag Despalatović 1975: 127-128). После этого начинается другая фаза его тайных переговоров, с Сербией и польской эмиграцией, которые не приведут к серьезным результатам и которые гораздо менее важны для хорватского литературного языка, так как именно «российская» фаза была решающей для начальных лет иллиризма и, впоследствии, формирования «иллирийского» — затем *хорватского* — литературного языка.

Встречи с Бенкендорфом, то есть не с воображаемой Россией, с Россией из журналов, а с лицом российской власти, дало Гаю уверенность в том, что надо создать литературный язык для *российского вторжения на «Иллирию»*. Гай воспринял от словацкого панслависта (в сущности, представителя

18 Несмотря на это, после его неудачи в России в 1840, Гай продолжал поддерживать личные контакты с русскими учеными и другими персонами, посещавшими интересный славистам Загреб, в том числе с филологами О. М. Бодянским (1840), И. И. Срезневским и П. И. Прейсом (1841), писателем Д. М. Княжевичем и литературным критиком Н. И. Надеждиным (1841), историком В. А. Пановым (1843), издателем Ф. В. Чижовым (1845), историком русской литературы А. Д. Галаховым (1845), публицистом Н. А. Ригельманом (1845) и филологом В. И. Григоревичем (1846) (Лециловская 2011: 157). У этих событий были долговременные последствия: много интеллектуалов в Загребе в поколении после 1835-1848 гг. стали русистами, а именно Ватрослав Ягич (хорв. *Vatroslav Jagić*), Мирко Дивкович (хорв. *Mirko Divković*), Миливой Шрепел (хорв. *Milivoj Šrepeš*), Йосип Мишкаотвич (хорв. *Josip Miškatović*). Тургенев, в частности, был очень популярен и стилистически, и коммерчески, поскольку его тексты были переведены с русского, а все остальные с немецких переводов; также Штроссмаер (хорв. *Josip Juraj Strossmayer*) считал нужным иметь хорошие отношения с Россией (см. его меморандум России из 1876 г. в Josip Juraj Strossmayer 2005: *Izabrani književni i politički spisi I: Govori, Memorandum ruskoj vladi*. Zagreb: Matica Hrvatska.) Академическое изучение русистики началось в Университете в Загребе очень рано в сравнении с другими нефилологическими исследованиями (1879).

идеологии славянского ирредентизма) Яна Коллара типологию диалектов одного единого славянского языка в следующем виде: русский, польский, чешский и «иллирийский» (а Прешерн и Чоп создали анти-«иллирийский» словенский литературный язык), и, очевидно, «иллирийскому» языку не хватало литературного языка, и он был раздроблен между Австрийской и Османской империями. Иллиризм, чья суть и цель – решить эту проблему через создание литературного языка и культуры, имел тайный, вдохновляемый одним человеком политический проект образования единого государства под эгидой, по личному выбору «диктатора» Гая, Российской империи. Многие тогдашние источники подтверждают впечатление, что он был несомненным *вождем* движения, напр. Ф. В. Чижев, посетивший Загреб в 1845, пришел именно к такому выводу (Živančević 1973: 70, Лещиловская 2011: 157). Тезис историка Ярослава Шидака состоит в том, что *иллиризм равен Гаю* (Šidak 1973: 7, и весь текст). Бенкендорф придавал серьезность до того бывшим лишь культурным объединению в Загребе путем поддержки амбиций Гая до 1840 г.

Выводы

Данная статья является попыткой заполнить и уточнить значение для современного хорватского литературного языка важнейшие внелингвистические факторы в намерениях главного организатора и *sine non qua* иллиризма, а именно случай попыток Людевита Гая привлечь поддержку Российской империи для нереализованного восстания территорий в зоне интересов иллиризма (т. е. южных славян). Этот исторический проект, которому не суждено было сбыться, но которому должен был способствовать «иллирийский» язык (к которому восходит современный хорватский стандартный язык), мотивировал твердое желание Гая выбрать южноштокавский (восточногерцеговинский) идиом по выбору и кодификации Вука Стефановича Караджича в качестве общего литературного языка южных славян. Он не был поддержан словенскими литераторами Прешерном и Чопом, изначально не касался Болгарии и Македонии, но впоследствии был принят как основной официальных языков сегодняшней Хорватии, Боснии и Герцеговины, Черногории и Сербии. «Иллирийский» литературный язык Гая был создан для целей чаемого им российского вторжения, которое не состоялось из-за возможной оценки Бенкендорфом Гая как австрийского агента и провокатора и российской политики сотрудничества с Австрией против восстаний, особо

после польского восстания 1830-1831 гг. Россия, тем не менее, осталась культурным патроном иллиризма, а язык остался таковым, каковым Гай его придумал для российского вторжения, с некоторыми изменениями, о которых продолжают споры и до сегодняшнего дня, и о которых много спорится, не учитывая его первоначальное намерение.¹⁹

ЛИТЕРАТУРА

- Josip BADALIĆ, 1937: *Puškin i Vraz: esej (o stogodišnjici smrti A. S. Puškina)*. Zagreb: неизвестный издатель.
- Josip HORVAT, Jakša RAVLIĆ, 1956: *Pisma Ljudevitu Gaju. Građa za povijest književnosti Hrvatske, knjiga 26*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Josip HORVAT, 1975: *Ljudevit Gaj: njegov život, njegovo doba* [второе издание]. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Josip HORVAT, 1990: *Politička povijest Hrvatske: prvi dio* [второе издание]. Zagreb: August Cesarec.
- HR-HDA-715. Obitelj Gaj.
- Павле ИВИЋ, 2014: *Преглед историје српског језика* [редакция Александар Младеновић]. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књишарница Зорана Стојановића.
- [Pavle Ivić, 2014: *Pregled istorije srpskog jezika* [priredio Aleksandar Mladenović]. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]
- Vatroslav JAGIĆ, 1948: *Prikaz knjige »Ilirizam« P. A. Kulakovskog в Izabrani kraći spisi* [редакция и перевод статей с иностранных языков Mihovil Kombol]. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Ljudevit JONKE, 1971: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Вук Стефановић КАРАЏИЋ, 1964: *Српски рјечник (1818)* [приредио Павле Ивић]. Београд: Просвета.
- [Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1964: *Srpski rječnik (1818)* [priredio Pavle Ivić]. Beograd: Prosveta.]
- Mihovil KOMBOL, 1945: *Poviest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Elinor MURRAY DESPALATOVIĆ, 1973: *Ljudevit Gaj — panslavist i nacionalist. Radovi III*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 111-122.
- Elinor MURRAY DESPALATOVIĆ, 1975: "The Illyrian Solution to the Problem of Modern National Identity for the Croats." *Balkanistica I*: 75-94.

19 Случай «иллирийского» литературного языка показывает случайность истории и непредсказуемость многих явлений. Без тайной политики Гая, которая была ориентирована на российское вторжение на Балканы, сегодняшний хорватский язык мог не быть почти стопроцентно идентичным сербскому языку (или даже, если был бы выбран чакавский идиом для основы, например по модели новонорвержского, представлял бы собой совершенно иной славянский язык).

- Anita PETI-STANTIĆ, 2006: *Zunajjezikovna zgodovina jezika: Kopitar in Gaj*. в *Preseganje meje: zbornik Slavističnega društva Slovenije 17*. Редакция Miran Hladnik. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije. 127-138.
- Miodrag POPOVIĆ, 1973: *Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić*. в *Radovi III*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 93-110.
- Jake RAVLIĆ, 1975: *Iz uredničke ostavštine Ljudevita Gaja (Građa za povijest književnosti Hrvatske: knjiga 31.)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zaneta SAMBUNJAK, 2008: *Ilirizam, cenzura i biedermeier: književnost i knjižarstvo ilirizma prema austrijskoj cenzuri i književnosti biedermeiera*. Rijeka: Maveda, HFDR.
- Stavro SKENDI, 1975: *Language as a Factor of National Identity in the Balkans of the Nineteenth Century*. в *Proceedings of the American Philosophical Society* 119/2 (Apr. 16, 1975). 186-189.
- Anton SLODNJAK, 1952: *O Stanku Vrazu kot slovenske književniku*. в *Slovenska djela I*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Peter STANSFIELD SQUIRE, 1967: *Metternich and Benckendorff, 1807-1834*. в *The Slavonic and East European Review* 45/104 (Jan., 1967). 135-162.
- Jaroslav ŠIDAK, 1973: *Ljudevit Gaj kao historiografski problem*. в *Radovi III*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 7-34.
- Zlatko VINCE, 1990: *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora* [второе, дополненное издание]. Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Brian WEINSTEIN, 1979: *Language Strategists: Redefining Political Frontiers on the Basis of Linguistic Choices*. в *World Politics* 31/3 (Apr., 1979). 345-364.
- Milorad ŽIVANČEVIĆ, 1973: *»Danica Ilirska« i njeni anonimni suradnici (bilješke in tergo u povodu reprint izdanja)*. в *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 5/5. 67-105.
- Инна Ивановна ЛЕЩИЛОВСКАЯ, 2011: *Формирование образа России в хорватском общественном сознании в годы иллиризма (30-40-е годы XIX в.)*. в *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 152-160.
- [Inna Ivanovna LEŠČILOVSKAJA, 2011: *Formirovanije obraza Rossii v horvatskom obščestvennom soznanii v gody illirizma (30-40-e gody XIX v.)*. в *Slavjanskij mir v tret'em tysjačeletii*. 152-160.]

РЕЗЮМЕ

Данная статья является попыткой заполнить и уточнить внелингвистические факторы в действиях главной фигуры южнославянского романтического движения (т. н. иллиризма) XIX в. Людевита Гаю, которые дали начало «иллирийскому», а затем хорватскому литературному языку, а именно решающий случай попыток Гаю добиться поддержки Российской империи в нереализованном плане восстания южных славян, для чего и был подготовлен «иллирийский» литературный язык, созданный по образцу кодифицированного сербского языка Вука Стефановича Караджича (*Српски рјечник*, 1818). Исследуется роль и значимость сотрудничества между Гаю, абсолютным вождем иллирийского языкового, литературного и политического движения в австрийском Аграме (Загребе) 1830 и 1840 гг., и всесильным А. Х. Бенкендорфом, руководителем Третьего отделения (тайной полиции России при Николае I) в образовании «иллирийского», впоследствии хорватского литературного языка. Они встречались три раза в 1838 и в 1840 гг. с целью установления, по предложению Гаю, политического объединения южных славян под эгидой России. «Иллирийский» литературный язык Гаю был создан для задуманного им российского вторжения, которое не состоялось из-за российской политики сотрудничества с Австрией против всех восстаний после польского восстания 1830-1831 гг. Этот тайный нереализованный политический проект чрезвычайно важен, поскольку он повлиял решительно на создание современного хорватского литературного языка.

Neža Kočnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

neza.kocnik@gmail.com

Jezikovna primerjava zagrebške (1859) in celjske (1892) izdaje *Mlinarjevega Janeza Ferda Kočvarja*¹

Prispevek primerjalno analizira zagrebško in celjsko izdajo *Mlinarjevega Janeza Ferda Kočvarja* na glasoslovni, oblikoslovni in besedotvorni ravni. V uvodnem delu so povzete tudi značilnosti štokavščine in knjižne slovenščine 2. polovice 19. stoletja. Skladenjskih in leksikalnih uredniških posegov je bilo v drugi izdaji preveč, da bi se jih dalo sistematično popisati, zato so ostale neobravnane.

Ključne besede: Ferdo Kočvar, *Mlinarjev Janez*, ilirščina, štokavščina, slovenščina 19. stoletja

A linguistic comparison of the Zagreb (1859) and Celje (1892) editions of *Mlinarjev Janez* by Ferdo Kočvar

The paper analyses comparatively the Zagreb and Celje editions of *Mlinarjev Janez* by Ferdo Kočvar at the level of vocabulary, morphology and word-formation. In the introductory part, the characteristics of the Štokav language and the literary Slovene of the second half of the 19th century are also summarised. The syntactical and lexical editorial interventions in the second edition were too numerous to be systematically listed, and were therefore left unaddressed.

Keywords: Ferdo Kočvar, *Mlinarjev Janez*, Illyrian, Shtokavian, literary Slovene of the second half of the 19th century, linguistic comparison

Uvod²

Ferdo Kočvar in njegov *Mlinarjev Janez*

Ferdo Kočvar (1833–1878), slovenski pisatelj in publicist, rojen v Žalcu, je v svojem zgodovinskem romanu *Mlinarjev Janez slovenski junak ali vplemitenje Teharčanov* slovenskemu bralstvu predstavil slovenskega junaka, čigar slava je v drugi polovici 19. stoletja močno preseгла Krpanovo. Kočvar je zaposlen kot računovodja v Zagrebu zbiral ljudsko gradivo, prizadeval pa si je tudi za izid

¹ Prispevek je nastal v okviru seminarja pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel, ki se ji na tem mestu zahvaljujem za vse komentarje, popravke in nasvete.

² Besedilo je bilo v celoti pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil Peter Weiss.

zbranih del Stanka Vraza, s katerim se je strinjal, da smo Slovenci premajhni za kakovostno samostojno književnost, ki bi jo tako lahko dosegli le v okviru skupne slovanske. Glede jezikovnega združevanja oz. poenotenja je bil v svojih nazorih zmernejši – v uspešnost skupnega slovanskega jezika je dvomil, zavzemal pa se je za skupni pravopis, ki bi utiral pot skupnemu jeziku in zagovarjal t. i. dvojni knjižni jezik. Zamera do Kočvarjeve jezikovne politike je nedvomno vplivala na nesprijemanje oz. nekanonizacijo Kočvarjevega *Mlinarjevega Janeza*, ki ga literarna zgodovina ni »sprejela« tudi po tem, ko je bil jezikovno prečiščen (Hladnik 2002: ni str.).

Kočvarjev *Mlinarjev Janez* je najprej izhajal v *Novicah*, prvič pa je kot samostojna knjiga izšel l. 1859 v Zagrebu. Janez Bleiweis je jezikovno posegal v rokopis že pred objavo v *Novicah* in dokaj nedosledno nadomeščal ilirske oblike. M. Hladnik (2009: 99) npr. navaja naslednje posege: *na stražu* > *na stražo*, *petnajstoga* > *petnajstega*; *junaki* > *junaci*.

Kočvar je svoje jezikovno stališče, za katerega se je zavedal, da bo vplivalo tako na kritiško kot bralsko recepcijo *Mlinarjevega Janeza*, pojasnil v uvodu:

Kar se jezika tiče, bo svaki čestitih čitateljev koj na prvi pogled zapazil, da nisam se držal ne »železnih pravil« ne izključive slovenščine, to je, jezika, kateri se dan današnji sploh v slovenskih knjigah rabi; ampak, da sam se v slovstvenih odlikah, i sem ter tje tudi v poedinih izrazih hrvatsko-srbskomu poreklju bližal, al to vendar tudi samo toliko, da razumljivost moje besede bo vsakomu Slovencu lahka, kter se je le malo čez prag svoje hiše po svetu ogledal. Ako bi se pa vendar kdo na čim spotikal, naj se v naših časopisih zoper mene oglasi, odgovor bo dobil, kolikor toliko zadostiven; celó kjer nočem naštevanjem i razlaganjem posebnostih moje pisave ta predgovor čez namiru raztegnuti.

Uničujočo kritiko je za *Slovenski glasnik* prispeval Matija Valjavec, ki je jeziku Kočvarjeve povesti oz. romana očital, da je »čudna zmes« nemščine in »jugoslovenščine, ki je lepa prazna puhla domišljava, prijetna sanja, ki se ne more in se ne bo nikoli uresničila.« (cit. po Hladnik: prav tam, 100) V nadaljevanju mu svetuje: »Gospod Kočvar, preden mislite spet kakšno knjigo pisati, vzemite najpred v roko slovnico, pa se je dobro učite, da se vas kake slovniske pravila če ravno neželezne primejo, ker vidite, da brez pravil pisati ne gre. Kadar se bote slovnice naučili, tedaj se pa trudite po slovensko misliti, da ne bote pisali nemško s slovenskimi besedami.« (Valjavec 1859: 56).

Jezikovne utemeljitve pa prinaša tudi uvod druge, celjske izdaje, ki jo je jezikovno prečistil urednik in založnik Dragotin Hribar:

Jezika, oziroma narečja štajarsko-hrvaškega, v katerem je izšla knjižica v prvem natisu, v drugem že zaradi jednotnosti slovenskega književnega jezika, kateri naj nas vse brate od Sotle do Adrije in od Kolpe do Drave družijo in jedini, nismo nikakor mogli pridržati, ako nismo hoteli s tem priznati, da smo na rakovi poti. Iz tega vzroka, kakor tudi iz vzrokov današnje nravnosti, upamo, da se nam poprava, in kjer je bilo potreba, tudi predelava povesti ne bo zamerila.

Na naslovni strani druge izdaje najdemo rokopisno pripombo učitelja in pisatelja Josipa Bezljaja: »Za šolsko mladino neprimerna!«.

Ilirizem in ilirščina³

Za začetek ilirskega gibanja, tj. južnoslovanskega književno-kulturnega in narodno-političnega gibanja, večinoma jemljemo l. 1835, ko so začele izhajati Gajeve *Novine horvatske* ter njihova književna priloga *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, nekateri pa za začetek gibanja štejejo prvi politični spis v štokavščini, in sicer Draškovićevo *Disertacijo ili razgovor darovan gospodi poklissarom*, izdan l. 1832, ko je bila objavljena tudi Gajeva pesem *Horvatov sloga i zjedinjenje*.

Misli Jana Kollarja, glavnega ideologa načela slovanske vzajemnosti, so na plodna tla naletele zlasti pri Ljudevitu Gaju, s čigar posredništvom je Kollar v ilirsko gibanje vnesel misel o hrvaško-srbski štokavščini kot jeziku književnosti na slovanskem jugu. Štokavščina se je zahvaljujoč svoji bogati književni tradiciji tako zdela najprimernejša za opravljanje združevalne naloge.

Gaj je s svojim hrvaškim pravopisom *Kratka osnova horvatsko – slavenskog pravopisanja* l. 1830 sprožil ortografsko reformo, leta 1836 so *Novine* v celoti začele izhajati v štokavščini, Gaj pa jih je preimenoval v *Ilirske narodne novine*, prilogo pa v *Danico ilirsko*. Leto kasneje je dobil dovoljenje za odprtje lastne tiskarne, s čimer je pospešil razvoj ilirske književnosti. O plodnosti delovanja v novem knjižnem jeziku pričata tudi dve slovnici, in sicer Babukićeve *Osnove slovnice slavjanske narečja ilirskog* (1836) in Mažuranićeve *Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike* (1839).

³ Poglavlje je povzeto po: Nikša Stančić. *Gajeve "Još Horvatska ni propala" iz 1832–33: Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*.

Iilizem je opravil odločilno integracijsko vlogo pri oblikovanju hrvaške narodne zavesti in v boju proti madžarizaciji, hkrati pa je utrdil vlogo in položaj štokavskega narečja, ki je z ilirizmom postalo osnova enotnega hrvaškega knjižnega jezika.

Štokavščina

Štokavščina izkazuje divergentno izhodišče, skupne inovacije, ki so širše od štokavskih, ter težnje konvergentnega spreminjanja. Divergentno izhodišče je vidno v prvotnih dveh makroarealih – zahodni, ki kaže večjo povezanost s slovenščino, kajkavščino in čakavščino, ter vzhodni štokavščini, ki kaže večjo povezanost z vzhodno južno slovanščino (Šekli 2013: 84–85).

V nadaljevanju so našteje razlike med prvotnima geolektoma in štokavske razvojne spremembe.

Razlike med geolektoma (Šekli 2013: 85):

- psl. *šč, *žž > Z štok. šć, žž : V štok. št, žd
- psl. *VžV > Z štok. VrV : V štok. VžV

Splošnoštokavske inovacije (Šekli 2013: prav tam):

- psl. *t, *d > štok. ć, đ, kar je značilno tudi za vzhodno kajkavščino;
- Z jsl. *ǎ > štok. a, Z jsl. *q = *j = *u > štok u, kar je značilno tudi za čakavščino
- psl. *ě > štok. *e > e sporadično (»govori s nezamjenjenim jatom«), Z štok. i (mlajše ikavsko narečje), ije/je (vzhodnobosensko narečje), e (slavonsko narečje), V štok. ije/je v južnem delu (vzhodnohercegovo zetsko-južnosandžaško narečje), e v vzhodnem delu (šumadijsko-vojvodinsko, smederevsko-vršaško, kosovsko-resavsko narečje)

Težnje konvergentnega spreminjanja (Šekli 2013: prav tam):

- sovpad odraza praslovanskega novega akuta na dolžini z odrazom praslovankega starega cirkumfleksa na dolžini
- »novoštokavski« umik naglasa s štokavskega kratkega ali dolgega cirkumfektiranega zloga
- sinkretizem, tj. oblikovno poenostavljanje sklanjatve, ki je ozemeljsko povezan z novoštokavskim naglasnim umikom

Štokavska narečja je glede na naglasne značilnosti mogoče razdeliti v naslednje skupine (Šekli 2013: 85–86):

1. prisotnost posebnega odraza praslovanskega novega akuta na dolžini in neizvedenost novoštokavskega naglasnega umika:

- slavonsko narečje

2. odsotnost posebnega odraza praslovanskega novega akuta na dolžini in neizvedenost novoštokavskega naglasnega umika:

- zetsko-južnosandžaško narečje

3. delna izvedenost novoštokavskega naglasnega umika:

- kosovsko-resavsko narečje (umik naglasa z odprtega in zaprtega zadnjega kratkega cirkumflektiranega zloga na dolgi prednaglasni samoglasnik z metatonijo in na kratki prednaglasni samoglasnik z metatakso)
- smederevsko-vršaško narečje (umik naglasa z odprtega in zaprtega zadnjega kratkega cirkumflektiranega zloga na dolgi prednaglasni samoglasnik z metatonijo in na kratki prednaglasni samoglasnik z metatakso ali metatonijo)
- vzhodnobosensko narečje (umik naglasa z zadnjega in nezadnjega kratkega cirkumflektiranega zloga na dolgi in kratki prednaglasni samoglasnik z metatonijo)

4. popolna izvedenost novoštokavskega naglasnega umika:

- vzhodnohercegovsko narečje (osnova ijekavske knjižne štokavščine)
- šumadijsko-vojvodinsko narečje (osnova ekavske knjižne štokavščine)
- mlajše ikavsko narečje

Poskusi vzpostavitve hrvaškega knjižnega jezika na osnovi štokavščine v 19. stoletju

V 19. stoletju je bil na Hrvaškem velik pritisk madžarizacije, zato je bila potreba po enotnem knjižnem jeziku in pravopisu velika. Ljudevit Gaj in Ilirci so vse južne Slovane želeli poenotiti v enem knjižnem jeziku pod ilirskim imenom. Ilirci so se zavestno opredelili za knjižni jezik na (novo)štokavski osnovi, saj je bila štokavščina tedaj najbolj razširjena med Hrvati (poleg manj razširjene kajkavščine), kljub temu pa so želeli v knjižnem jeziku ohraniti večnarečno tradicijo vseh južnih Slovanov. Po Gajevi *Kratki osnovi horvatsko – slavenskog pravopisanja* se je že leta 1836 v Danici ilirskoj začela pojavljati *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga* Vjekoslava Babukića, v kateri se je rešil tudi do tedaj velik problem, in sicer izbira med ikavico ali (i)jekavico. Babukić se je opredelil za

jekavski tip štokavščine, proti čemur pa so še vedno bili kajkavsko pišoči avtorji, ki se niso želeli odreči svojemu knjižnemu jeziku, in t. i. zadarski krog, ki se je zoperstavljal ijekavici in Gajevi reformi pravopisa. Do leta 1850 je tudi kajkavski severni del Hrvaške za knjižni jezik sprejel (i)jekavsko štokavščino (Horvat, 1975, Moguš 1993).

Knjižna slovenščina 2. polovice 19. stoletja

Knjižna slovenščina druge polovice 19. stoletja, t. i. »nova slovenščina«, je nastala kot rezultat abstrakcije jezikovnega stanja v posameznih slovenskih narečjih oz. njihovih krajevnih govorih na osnovi spoznanj tedaj porajajočega se primerjalnega jezikoslovja, ko je zaradi velikih razlik med posameznimi narečji v celotnem jezikovnem sistemu prišlo do etimološke rekonstrukcije jezikovnega stanja pred pojavitvijo vokalne redukcije (samoglasniškega upada) (poleg tega je na arhaizacijo knjižnojezikovne norme vplivala najdba »staroslovenskih« Brižinskih spomenikov leta 1807, svoje je prispevala tudi panonska teorija o slovenskem izvoru stare cerkvene slovanščine, »stare slovenščine«). V času pomladi narodov okrog marčne revolucije l. 1848 sprožitveni moment za ponovno in dokončno poenotenje knjižne slovenščine predstavlja panslavistična ideja o oblikovanju skupnega slovanskega knjižnega jezika, poenotenje knjižne slovenščine pa se je tako začelo kot vmesna faza pred združitvijo z ilirščino, do katere kasneje ni prišlo. Knjižna slovenščina je dobila novo glasovno in naglasno podobo – osnova je bil ob upoštevanju knjižnega jezika 16. stoletja kranjski, osrednjeslovenski knjižni jezik (Šekli 2018: 30).

Glasoslovno-oblikoslovna ravnina slovenskega knjižnega jezika je po zaslugi jezikoslovcev (Škrabec, Štrekelj, Valjavec, Pleteršnik, Levec) ustaljena od konca 19. stoletja. Pravopisna podoba glasoslovja ustreza izhodiščnemu slovenskemu sestavu, pravorečno je prilagojena mlajšim rezultatom razvoja osrednjih narečnih skupin (dolgonaglašeni vokalizem po gorenjščini, konzonantizem po dolenjščini), nenaglašeni vokalizem delno ustreza arhaičnim stopnjam razvoja vzhodnih (panonskih) in zahodnih (beneških) ter južnih (belokranjskih) govorov. Prozodične prvine knjižnega jezika ustrezajo sočasnemu razvojnemu stanju govorov osrednjih narečnih skupin (gorenjske, doljenjske) (Orožen 1996: 47).

Spremembe v glasovnem sistemu

Že v 1. polovici 19. stoletja je prišlo do sprememb v glasovnem sistemu, pri katerem so se pisci (npr. Valentin Vodnik) naslonili na dolenjščino 16. stoletja, hkrati pa niso zanemarili novih vplivov ter preudarno sprejeli gorenjske samoglasnike (Bajec idr. 1956: 5), in sicer:

- v sistemu dolgega vokalizma je bil odpravljen dvoglasnik *ei* in bil po gorenjščini uveljavljen sedemčlenski enoglasniški sistem *i, e, e, a, o, o, u*
- v sistemu kratkega vokalizma so bili (delno in popolno) reducirani samoglasniki nadomeščeni z izvornimi (Šekli 2018: 30)

Novi način pisanja je jezikoslovno podprl Jernej Kopitar v svoji znanstveni slovnici (1809). Pisavo bohoričico je v 40. letih 19. stoletja zamenjala t. i. gajica, ki jo je najprej po češki za hrvaščino uveljavil Ljudevit Gaj v svojem pravopisu *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830). Slovenska različica gajice je le delno prilagojena hrvaška gajica – odpravljena so bila dvočrkja *dž, lj, nj* in črki *ć* ter *đ* (Toporišič 2008: 392).

Spremembe v oblikovnem sistemu

Med letoma 1848 in 1851 so bile v dotlejšnji osrednji pokrajinski (kranjski) knjižni jezik (temelječ na gorenjsko-dolenjsko-notranjski narečni podstavi) sprejete nekatere značilnosti predvsem nekranjskih narečij, t. i. nove oblike, ki so bile glasovno bližje tako stari cerkveni slovanščini kakor tudi konservativnejšim neosrednjim narečjem, zlasti štajerskim (Toporišič 1991: 348), in sicer (Sveteč 1850: 8):

- orodnik ednine, dajalnik množine ter dajalnik/orodnik dvojine samostalnikov moškega in srednjega spola
- sklanjatev pridevnika moškega in srednjega spola *-ega, -emu, -em* v rodilniku, dajalniku in mestniku ednine namesto *-iga, -imu, -im*, ženskega spola *-ej* v dajalniku in mestniku ednine namesto *-i*
- ujemanje pridevniške besede s samostalnikom v imenovalniku/tožilniku množine srednjega spola
- pregibanje primernika po spolu
- zamenjava nedoločniške glagolske pripone *-ni-* z *-nu-*
- zamenjava glasovne različice veznika *de* z *da*;
- ponovna vzpostavitev soglasniškega sklop *šč*.

Kasneje, po letu 1860, se je opustilo tudi zapisovanje polglasnika ob *r* za zlogotvorni *r* s črko *e* (po vzhodnoštajerskem narečju).

Po začetnih upiranjih so t. i. nove oblike dobile nekakšno uradno potrdilo, ko jih je Matej Cigale sprejel v slovenski prevod državnega zakonika (1850–89). *Novice* so jih udomačile med ljudmi, dokončno pa so jih utrdili pesniki in pisatelji v drugi polovici 19. stoletja (Bajec idr. 1956: 8).

Besedje

Prenovilo se je tudi besedje, pri čemer je šlo predvsem za jezikovno »čiščjenje« tujejezičnega besedja in njegovo nadomeščanje s slovanskim. Čistko so doživele zlasti nemške izposojenke, ki so se lahko nadomeščale s ponovno uveljavitvijo manj razširjenih domačih besed, novotvorbami iz domačih podstav ali s prevze-manjem in podomačevanjem iz drugih slovanskih knjižnih jezikov (Šekli 2018: 31–32).

Jezikovna primerjava

Izbrani vzorec

Primerjalno gradivo je v prvi fazi vključevalo skupno 15 strani dela. Da bi zaobjelo kar največjo besedilno diverziteto, je izbrano po naslednjem ključu: pet strani prvega poglavja, in sicer prva, šesta, trinajsta, dvajseta in petindvajseta stran; pet sledečih si strani zadnjega poglavja, in sicer od str. 146 do str. 150, ter pet strani, ki predstavljajo približno sredino, in sicer zadnji dve strani tretjega (65–66) in prve tri strani (67–69) četrtega poglavja. Statistično se takšen vzorec s svojo razpršenostjo na eni in zaokroženostjo na drugi strani zdi dovolj reprezentativen za utemeljevanje in argumentiranje rezultatov jezikovne primerjave. Omenjene strani so služile kot izhodišče, v drugi fazi primerjave pa je bila pojavnost posameznih jezikovnih prvin pregledana v celotnem delu.

Kategorizacija sprememb

Spremembe, ki jih izdaji izkazuje, so kategorizirane po jezikovnih ravninah in tako navedene ter obravnavane po vrsti: *glasoslovne*, *oblikoslovne* in *besedotvorne*. Leksikalne in skladenjske spremembe so ostale neobravnavane predvsem zaradi velike količine popravkov.

Glasoslovne prvine

Naglašeni vokalizem

Razvoj nosnega **o*

Psl. nosna samoglasnika **e*, **o* sta se na večjem delu slovanskega jezikovnega prostora raznosnila že v 10. stoletju, pri čemer so odrazi različni, in sicer: JV sln. **e*, **o*, kajk. **e*, **o*, čak.-štok. **e*, **u* (Šekli 2018: 110).

Prva izdaja izkazuje čakavsko-štokavski odraz nosnika, tj. *u*; druga pa jugozahodno, tj. tudi knjižnoslovenski – *o*. Izdaji izkazujeta različni končnici v Ted samostalnikov ženskega spola, in sicer gre za različna odraza psl. nosnega **o* (gl. zgoraj). Tako se v prvi izdaji najpogosteje pojavlja štokavski odraz *-u*, v drugi pa slovenski *-o*: *medicu, pajčevinu, rajnku : rajnico, Mlinaricu : Mlinarico*. Vendar pa znotraj prve izdaje končnica Ted ni dosledna (prim. v *levoji je pa motiko čez ramu držala* in *Jaka ju za roko* v hišu *pripelje*), na kar med drugim opozarja tudi Valjavec (1859: 55) v svoji kritiki.

Majar v svoji slovnici pri ženski sklanjatvi za Ted navaja končnico *-u* (zgleđ žena), Janežič pa *-o* (zgleđ *riba*).

Razvoj novoakutiranega **ə* v nezadnjem besednem zlogu

V prvi izdaji (3. os. ed. sed.) *zgene*, v drugi pa *zgane*.

Drugotni, anaptiktični samoglasniki

Po onemitvi psl. **ɛ*, **ɛ̃* v položaju za soglasniškimi sklopom (ne)zvočnik in zvočnik je sposl. najverjetneje najprej nastal izglasni soglasniški sklop z zlogotvornim zvočnikom, ki se je nato dekomponiral v anaptiktični samoglasnik in zvočnik. Kot anaptiktični samoglasnik se v knjižni slovenščini pojavlja drugotni *ə* <*e*>, v štokavskih knjižnih jezikih pa *a* (Šekli 2018: 124).

Prva izdaja izkazuje oblike s štokavskim anaptiktičnim *a*, druga pa s slovenskim drugotnim *ə* <*e*>: *sam : sem, nisam : nisem, sedamnaest : sedemnaestletna, osamdesetih : osemdesetih*.

Južnoslovanski **ɫ*

psl. **C_blC/*C_blC/*Cl_bC/*Cl_bC* > jsl. **ɫ* > sln. *ou*, nštok. *u*, mak. *ot*, blg. *ət/ta*

Obe izdaji izkazujeta slovenski odraz jsl. **ɫ*, tj. *ou* <*ol*>: *solnce*; primer *sučavskih : solčavskih* bi sicer lahko kazal na drugačna refleksa za jsl. **ɫ* (nštok. *u* : sln. *ou*), vendar *Solčava* ni slovanskega izvora, ampak nemškega – izvorno nem. *Sulzbach* > prevz. Žocpah. *Solčava* (izgovorno *-l-*) se v svojem drugem členu (nem. *Bach* »potok«) zgleduje po slovanskih imenih in poimenovanjih vodnih tokov tipa *Vipava, Morava*, medtem ko se je prvi člen nemškega imena povzel v »bolj slovenski« podobi (Snoj 2009: 388).

Nenaglašeni vokalizem

Redukcija

V prvi izdaji je več primerov (tudi dublete) za moderno vokalno redukcijo kot v drugi, in sicer: (onemitev ponaglasnega *i*) *deteljca* : *deteljica*, *Marjetca* in *Marjetica* : *Marjetica*; (onemitev ponaglasnega *o*) *pestvala* : *pestovala*; (prehod ponaglasnega *e* (> **ě*) > *i*) *vidil* : *videl*; (prehod *a* > *e* v položaju pred *j*) *zunej* in *zunaj* : *zunaj*.

Neobstojni polglasnik

V prvi izdaji se neobstojni polglasnik ohranja v odvisnih sklonih, v drugi pa delno: *zgončeki* : *zvončki*, (Ded.) *starčeku* (v obeh izdajah).

013305219 pon.tor. dopolne, sreda četr. popoldne

Ne Majarjeva ne Janežičeva slovnica nenaglašnega polglasnika sicer ne ohranjata v odvisnih sklonih, vendar pa Janežič (1864: 35) piše, da »Temu pravilu se upira le peščica samostavnikov, katerim bi se združilo po izpahnjem gibljivcu preveč soglasnikov v nesoglasno celoto, ... *mertvec* – *mertveca*, *ubožček* – *ubožčeku*, ...«.

Konzonantizem

Južnoslovanski rotacizem

Psl. medsamoglasniški **ž* je v vzhodni štokavščini, torlaščini, makedonščini in bolgarščini ostal nespremenjen, v slovenščini, kajkavščini, čakavščini in zahodni štokavščini pa je v 10. stoletju prišlo do prehoda oz. sonarizacije psl. medsamoglasniškega psl. **VžV* > sln., kajk., čak., Z štok. **VrV*, V štok., torl., mak., blg. **VžV* (*Šekli* 109). Obe izdaji izkazujeta oblike z rotacizmom, v prvi bi sicer pričakovali tudi oblike brez.

Psl. *CvC/*CCv/*vCC > sln. ø, osr. jsl. v, mak., blg. v

Obe izdaji izkazujeta slovenski razvoj, npr. *trd* namesto v prvi izdaji pričakovane *tvrd*.

Psl. *četyre, *čbtýre

Psl. **četyre*, **čbtýre* > četiri, štiri, štirje, štiri, nar. hrv. *čtiri*, star. *četire*, knjiž. hr v., srb. *čètiri*: *četiriperesna* (1. izdaja) : *štiriperesna* (2. izdaja).

Psl. *r

V prvi izdaji ni primerov s podaljšavo z *j* pri samostalnikih, ki se končajo na *r*, v drugi je podaljšava vedno prisotna: *vihari* : *viharji*, *Križari* : *križarji*, *roparji*, *kramarji*.

Majarjeva slovnica o podaljšavi z *j* ne govori, Janežičeva pa podaljšavo predpisuje.

Psl. *ń

V prvi izdaji je samo en primer otdritve *ń v položaju za soglasnikom, v drugi nobene: *ognišče* : *ognjišče*.

Sekundarna skupina *-nъj-/*-nъj-

V prvi izdaji se sekundarna skupina *-nъj-/*-nъj- odraža kot *j*, v drugi kot *nj*: *kmetovaju*: *kmetovanja*, *kamenje*, šepetanje.

Prehodni j

Prehodni (tudi vrinjeni) *j* pred nezlitniškimi sičniki in šumevci najdemo v prvi izdaji, v drugi so besede že »očiščene« tega: *plajše*, *ojster*, v *gojzdu* : *plašč*, v *gozdu*.

Pri Majarju obravnave prehodnega *j* ne najdemo, čeprav ima navedeno besedo *gojzd*. Janežič (1864: 21) pa piše: »Nepotreben prirastek je **j** besedam: *gojzd* nam. *gozd*, *ojster* nam. *oster*, *plajšč* nam. *plašč* ...«.

Soglasniški sklop *šč

Prva izdaja v večini primerov izkazuje poenostavljen sklop *šč, tj. š, medtem ko druga izdaja le šč: *plajš* : *plašč*, *drušinu* : *druščino*, *nepokoršine* : *nepokorščine*, *ognišče*, *kurišču*.

Ne Majarjeva ne Janežičeva slovnica ne navajata primerov s š (< *šč), Majarjeva (1850: 49) jo pri poglavju Pravopis celo prepoveduje.

Diferenciacija zv → zg

Prehod *zv* → *zg* je znotraj slovenskega jezikovnega prostora omejen predvsem na narečja, ki poznajo prehod *ǫ > ū (ali *uo*), tj. energično artikulacijo glasu *o*

(Ramovš 1924: 161). Do diferenciacije prihaja vedno le pri leksemu *zvon* in besedah s tem korenem (*zvoniti, zvonik, zvonček* itd.). V prvi izdaji je prehod dosleden, v drugi izdaji ga ne najdemo: *zgon, zgončeki, odzgonenju, zgonili : zvončki, zvon, odzvoni, zvonika*.

Ne pri Majarju ne pri Janežiču ne najdemo oblik z *zg*.

Izpad vzglasnega v v skupini vp-

Izpad vzglasnega v v skupini *vp-* izkazuje en primer v prvi izdaji: *prašali : vprašali*.

Tako Majarjeva kot Janežičeva slovnica navajata obliko z izpadlim vzglasnim v, tj. *prašati*.

Oblikoslovje

Samostalnik

Brezpredložni orodnik

V prvi izdaji je opaziti rabo brezpredložnega orodnika, in sicer v pomenih orodnika sredstva in orodnika načina (načinski instrumental), v drugi izdaji pa se omenjeni sklon (skoraj) dosledno rabi predložno: *nemškoga vitezlina je svojoj jevševoj sulcoj iz sedla vzdignul, svojoj oželeznjenoj rokoj, kakor da bi ju bil krvjoj polil : kakor bi jo bil s krvijo polil; čim : s čim; vdari pestjoj po mizi : vdaril je s pestjo ob mizo; se je hrptom na dvoriščino ozidje naslanjal : naslanjal se je s hrptom ob zid; ter petjem napolnivali večerni tihi zrak : / (vračali pevajoč in razgovarjajoč se iz polja)*. Primer uporabe brezpredložnega orodnika v drugi izdaji je: *Ako si delavce motril paznim očesom, spoznal si na prvi hip, da je bilo največ Pengarjevih iz Teharjev*.

Ne Majarjeva ne Janežičeva slovnica ne omenjata možnosti rabe brezpredložnega orodnika.

Moški in srednji spol

Imenovalnik množine samostalnikov moškega spola

Imenovalnik množine samostalnikov moškega spola je v Majarjevi slovnici dosledno tvorjen s končnico *-i*, opozarja pa, da »Slovenci delajo u višebr. 1. sklon pri imenih, ktera u 2. sklonu jedbr. izhadjajo na: ba, da ta, nekadaj na je : golobje, Judje, gospodje, tatje.« (Majar 1850: 19).

Ustreznih zgledov je v *Mlinarjevem Janezu* premalo, da bi lahko sklepali o rabi imenovalnika množine na *-je* oz. *-i*, se pa v obeh izdajah pojavlja primer *gospodje*.

Podaljšava z *-ov-*

Podaljšavo z *-ov-* iz nekdanje *ŷ*-sklanjatve najdemo enkrat v prvi izdaji (Tmn), drugič pa v drugi izdaji (Omn): *bojeve* : *boje*; *s srpi* : *s srpovi*.

Samo Janežičeva (1856: 34) slovnica omenja podaljšavo z *-ov-*, in sicer pri t. i. pravilni moški sklanjji, kjer navaja zgled *grad*, poleg pa je pripisano: »tisti samostavniki, kateri v rodivniku ostri u dobivajo«.

Samostalnik *ljudje*

V prvi izdaji najdemo naslednje oblike: Imn *ljudi*, Dmn *ljudem* in Mmn *ljudeh*; v drugi pa Imn *ljudje*, Rmn *ljudi*, Dmn *ljudem*, Mmn *po ljudeh* in Omn *pred ljudmi*. Razlikujeta se obliki v Imn, oblika v prvi izdaji se ujema z obliko pri Majarju: **Majar 1850**: Imn *ljudi*, Rmn *ljudih*, Dmn *ljudem*, Tmn *ljudi*, Zmn *ljudi*, Mmn *pri ljudih*, Omn *s ljudmi*.

Ženski spol

Tožilnik ednine

Izdaji izkazujeta različni končnici v Ted samostalnikov ženskega spola, in sicer gre za različna odraza psl. nosnega **o* (gl. zgoraj). Tako se v prvi izdaji najpogosteje pojavlja štokavski odraz *-u*, v drugi pa slovenski *-o*: *medicu*, *pajčevinu*, *rajniku* : *rajnico*, *Mlinaricu* : *Mlinarico*. Vendar pa znotraj prve izdaje končnica Ted ni dosledna (prim. v *levoj je pa motiko čez ramu držala* in *Jaka ju za roko v hišu pripelje*), na kar med drugim opozarja tudi Valjavec (1859: 55) v svoji kritiki.

Majar v svoji slovnici pri ženski sklanjatvi za Ted navaja končnico *-u* (zgled žena), Janežič pa *-o* (zgled riba).

Orodnik ednine

V prvi in drugi drugi izdaji se pri vseh samostalnikih ženskega spola v ednini pri predložnem orodniku dosledno pojavlja končnica *-o* oz. *-jo*: *S eno besedo*, *s kuhačō*, *s kitico* : *s silo*, *s pestjo*, *s svojo Micko*, *s svitlo čeljado*, *S trepečo roko*, *s svojo*

hrabrostjo, s svojo jelševu sulico, s svojo srajco, s pojedino, z motiko, z opeko, z blagoslovljeno vodo. Vendar pa pri uporabi brezpredložnega orodnika, ki se rabi skoraj izključno samo v prvi izdaji, naletimo tudi na končnico *-oj*: *nemškoga vitezlina je svojoj jevševoj sulcoj iz sedla vzdignul, svojoj oželeznjenoj rokoj, vdari pestjoj po mizi*.

Majar v svoji slovnici pri ženski sklanjatvi za Oed navaja končnico *-oj* (zglede žena), Janežič pa *-o* oz. *-ó* in *-oj* (z opombo, da tako govorijo Štajerski Slovenci (zglede riba)).

Vse kaže na to, da so končnice v prvi izdaji razpoznavni znak za različna sklona, znotraj orodnika pa tudi diferencialni znak za njegovo predložno in nepredložno rabo, to je končnica *-u* (redko *-o*) za Ted, končnica *-o* za predložni Oed. in končnica *-oj* za brezpredložni Oed.

Samostalnik *kri*

Psl. **kry* je v imenovalniku ednine izpričana samo v slovenščini in čakavščini, vlogu tožilnika pa ima samo v knjižni slovenščini in pretežnem delu slovenskih narečij in govorov, medtem ko se v drugih slovanskih jezikih (in nekaterih, zlasti vzhodnih, slovenskih narečjih) za imenovalnik in tožilnik ednine uporablja odraz psl. Ted **krъvbъ* (Furlan 2011: 8).

V prvi izdaji imamo naslednje oblike: imenovalnik/tožilnik *krv*, roditeljnik *krvi* in orodnik *s krvjoj* (enkrat tudi *s krvjo*), v drugi pa imenovalnik/tožilnik *kri*, roditeljnik *krvi*, mestnik *v* (*turški*) *krvi* in orodnik *s krvjio*.

Končnico *-joj* (*krvjoj*) Majar (1850: 20) navaja kot slovensko posebnost. Janežič (1864) navaja naslednjo sklanjatev: imenovalnik in zvalnik *kri*, roditeljnik *kervi*, dajalnik *kervi*, tožilnik *kri/kerv*, mestnik *kervi*, orodnik *kervjó*. Polglasnik pred *r* je, v skladu s tedanjo slovensko knjižno normo, zapisan z *e*.

Samostalnik *hči*

V prvi izdaji najdemo naslednje oblike: Red *hčeri*, Ted *hčer* in Omn *s hčeri*, v drugi pa Red *hčere*, Ted *hčer*, Med *hčeri* in Omn *s hčerami*.

Sklanjanje samostalnika *hči* v slovnica:

- **Majar 1850:** Ied *kči*, Red *kčeri*, Ded *kčeri*, Ted *kči*, Zed *kčeri*, Med *pri kčeri*, Oed *s kčerju*, Omn *s kčermi*

- **Babukić 1854:** Ied *kći*, Red *kćeri*, Ded *kćeri*, Ted *kćer*, Zed *kćeri*, Med *kćeri*, Oed *kćerjom/kćerju/ kćeri*; Omn *kćermi*
- **Janežič 1864:** Ied *hći*, Red *hćere/hćeri*, Ded *hćeri*, Ted *hćer*, Zed *hći*, Med *hćeri*, Oed *hćerjo* (Množinske oblike niso podane.)

Pridevnik

Sklanjanje

Z uvedbo novih oblik pridevniške končnice *-ega -emu -em* v rodilniku, dajalniku in mestniku ednine moškega in srednjega spola zamenjajo predhodne končnice *-iga -imu -im*, ki so bile za slovenski knjižni jezik značilne od RR do l. 1849. Majar kot pravilno ilirsko obliko navaja štokavsko končnico *-oga*, dodaja pa še, da »Slovenci sklanjajo krivo vsa pridavna imena, tudi tverda, po 2. primeru, in delajo u možkem jedinobroju 2. 3. in 6. sklon na *ega, emu, em*, post. *zdravega, zdravemu, zdravem*; Slovenci u Krajnskej celo: *zdraviga, zdravimu, zdravim*«. (Majar 1850: 22).

Prva izdaja vsebuje pridevnike s končnico *-oga -omu -om*, druga pa že takrat knjižnoslovenske *-ega -emu -em*: *prvoga : prvega, kakoga : kakega, nepoštenoga : nepoštenega*.

Tvorba presežnika

Obe izdaji izkazujeta tvorbo presežnika s pripono *naj-*, ki je po uvedbi novih oblik nadomestila pripono *nar-* (ž je nastal po rotacizmu iz **na-že*), pri čemer je v prvi izdaji sestavljena z omenjeno pripono pisana *narazen*, v drugi pa *skupaj*.

Majarjeva slovnica predvideva pisanje *narazen*, Janežičeva pa pisanje *skupaj*. V prvi izdaji so temu primerno presežniki zapisani *narazen*, v drugi pa *skupaj*: *naj lepši : najlepši, naj večji : največje (gručel/veselje), naj več : največ*.

Glagol biti

Sedanjik

Prva izdaja v prvi osebi izkazuje obliko *sam*, druga *sem, su - so*.

Oblika *sve* za ženski spol dvojine je v prvi izdaji prisotna samo enkrat, ohranjena pa je tudi v drugi izdaji.

Majar 1850

<i>ednina</i>	<i>dvojina</i>	<i>množina</i>
jesem (sem)	jesva/jesve (sva/sve)	jesmo (smo)
jesi (si)	jesta/jeste (sta/ste)	jeste (ste)
jest (je)	jesta/jeste (sta/ste)	jesu (su) ⁴

Babukić za prvo osebo ednine navaja obliko *jesam* (*sam*).

Janežič 1864

<i>ednina</i>	<i>dvojina</i>	<i>množina</i>
sem	sva/sve	smo
si	sta/ste	ste
je	sta/ste	so

Množina : ednina (onikanje)

Primer za onikanje za tretjo osebo najdemo v prvi izdaji: *V primernem odstavku za težaki koračiju sám Pengarjev oče : Nekaj korakov za to gručo stopa pa Pengar sam postavnih korakov.*

Prihodnjik

Majar 1850

<i>ednina</i>	<i>dvojina</i>	<i>množina</i>
budem ⁵	budeva	budemo
budeš	budeta	budete
bude	budeta	budu

Janežič 1864

<i>ednina</i>	<i>dvojina</i>	<i>množina</i>
bodem (bom) ⁶	bodeva (bova/bove)	bodemo (bomo)
bodeš (boš)	bodeta (bosta, bota/boste, bote)	bodete (boste, bote)
bode (bi)	bodeta (bosta, bota/boste, bote)	bodo (bojo)

4 Drugačen refleks psl. *q (*sqtъ > *sq > sln. so : nštok. su).

5 Prihodnjik glagola biti *bodem* : *budem* izkazuje različna refleksa psl. nosnega *q (gl. zgoraj).

6 »Bomkanje« je v svojih razpravah l. 1892 jasno zagovarjal Stanislav Škrabec (gl. Vičar).

Obe izdaji izkazujeta slovenske oblike prihodnjika glagola biti, tj. *bodem/bom*. Zanimivo je, da je v prvi izdaji rabljena oblika *bom*, namesto pričakovane *budem*, v drugi izdaji pa je pričakovano rabljena oblika *bodem*, ki je v Janežičevi *Slovnici* navedena pred obliko *bom*.

Neosebne glagolske oblike

Glagolnik v prvi izdaji in tvornosedanje deležje v drugi izdaji (*petjem* : *pevajoč*).

Nedoločniška glagolska pripona *-ni-* oz. *-nu-*

V prvi izdaji je rabljena nedoločniška glagolska pripona *-nu-* < **-nq-* (*vsahnul*, *poginul*, *dotaknul*), v drugi izdaji pa *-ni-* (*vsahnil*, *poginil*, *dotaknil*).

Prislov

V prvi izdaji je po redukciji spremenjena oblika *juter* samostalnika *jutro* v pome-nu »jutri«, v drugi izdaji pa oblika *jutri*, prvotni mestnik samostalnika *jutro*.

Prisotnost poudarjalne členice *-h* samo v prvi izdaji: *počasih* : *počasi*; odsotnost poudarjalne členice *-j* samo v prvi izdaji: *včera* : *včeraj*.

Majarjeva slovnica prislovov s poudarjalno členico *-h* ne navaja, s členico *-j* le *nocoj*, brez členice *včera*. Janežič prav tako ne navaja prislovov s členico *-h*, s členico *-j* pa jih je več, tudi dvojnično (tako *včeraj* kot *včera*).

Veznik

Priredni:

Psl. **ino* : **i*

V prvi izdaji se rabi vezalni veznik *i* (< psl. **i*), v drugi pa večinoma *in* (< psl. **ino*), v petih primerih tudi *i*. Janežič v *Slovnici* navaja tri variante v sledečem vrstnem redu: *i*, *in*, *ino*.

Psl. **ali*, **ale*

V prvi izdaji je rabljena reducirana oblika *al*, v drugi pa dosledno *ali* (< psl. **ali*, **ale* > sln. *ali*, hrv., srb. *äli*)

Členek

V prvi izdaji je rabljen členek *uže* (< psl. **juže* oz. *uže*), v drugi izdaji pa zapis *vže* oz. njegova reducirana oblika *že*.

Besedotvorne prvine

V prvi in drugi izdaji se pojavlja osnova glagola *teči* z dvema različnima predponama, in sicer v prvi izdaji: *O! ni še spretekla zadnja kaplja Savine spod mojega grada!*, v drugi pa: *O, ni še potekla poslednja kaplja Savinje pod mojim gradom!*. Besedotvorna analiza je sledeča:

spretekla ← psl. **sъ-per-tekti* ali **jbz-per-tekti* in *potekla* ← psl. **po-tekti*.

V prvi izdaji se za pomen »pašnik« pojavlja leksem *spašnik*, v drugi pa *pašnik*. *Spašnik* je izglagolska tvorjenka: **sъ-paš-ъn-ik-ъ* ← **sъ(n)*- 'skupaj z' + **pas-ti* 'pasti', *pašnik* pa izsamostalniška: **paš-ъn-ik-ъ* ← **paš-a* (< **pas-j-a*) ← **pas-ti* **pas-ъ*.

V prvi izdaji se za pomen »kuhalnica« pojavlja leksem *kuhača*, v drugi pa *kuhalnica*: da su se s kuhačo v roki narodila : da so se narodile s kuhalnico v roci. Obe sta sicer izglagolski tvorjenki iz glagola *kuh-a-ti* (← stvnem. *kohhōn*), vendar z različnima priponama – *kuhača* < **kux-a-č-a* ← **kux-a-ti*, *kuhalnica* < **kux-a-l-ъn-ic-a* ← **kux-a-ti*.

V prvi izdaji se za pomen »ponosno« pojavlja leksem *ponosito*, v drugi izdaji pa *ponosno*. Oba primera sta izsamostalniški tvorjenki: *ponosito* < **po-nos-it-o* ← **po-nos-ъ* (← **po-nos-i-ti*), *ponosno* < **po-nos-ъn-o* ← **po-nos-ъ* (← **po-nos-i-ti*).

V prvi izdaji se pri izpeljavi dosledno uporablja pripona -čki/-čka, v drugi izdaji pa -ški/-ška: *Strnadčka i Lukačka, Martnačka, grčkih: Lukaška in Strnaška, Martinaška, grških*.

Zaključek

Primerjava izdaj Kočevarjevega Mlinarjevega Janeza je pokazala, da je druga izdaja prešla mnoge jezikovne posege celjskega urednika, in sicer tako na glasoslovni kot na oblikoslovni ravni. Skladenjskih in leksikalnih razlik je preveč, da bi se jih dalo sistematično popisati. Prva izdaja izkazuje nekatere ilirske in nekatere tedaj knjižnohrvaške in knjižnoslovenske prvine, jezikovno »prečiščena« izdaja pa v svojih popravkih na določenih mestih ni dosledna.

VIRI IN LITERATURA

- Vjekoslav BABUKIĆ, 1854: *Ilirska slovnica*. U Zagrebu.
- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, Jakob ŠOLAR, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Metka FURLAN, 2011: O slovenskem narečnem kri, kr(i)vesa ‚kri, krvi‘ ali o prvotnem sklanjatvenem vzorcu praslovanskega *kry ‚kri‘. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 7–22.
- Miran HLADNIK, 2002: Drage vas junake. *Sodobnost* 3. Splet. 13. 9. 2022.
- Miran HLADNIK, 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Josip HORVAT, 1975: *Ljudevit Gaj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Anton JANEŽIČ, 1864: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: E. Liegl.
- Matija MAJAR, 1850: *Slovnica za Slovence*. U Ljublani: natisnil Jožef Blaznik.
- Milan MOGUŠ, 1993: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb.
- Martina OROŽEN, 1996: Narečje in knjižni jezik. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika: II. Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.
- Nikša STANČIČ, 1989. *Gajeva »Još Horvatska ni propala« iz 1832–33: Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*. Zagreb: Globus.
- Luka SVETEC, 1850: Nove oblike. *Slovenija* 3/2. 8.
- Matej ŠEKLI, 2013: Zemljepisna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja. *Slovenski jezik* 9. 3–53.
- Matej ŠEKLI, 2018: *Tipologija lingvogenез slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Jože TOPORIŠIČ, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jože TOPORIŠIČ, 2008. Slovenski jezik se predstavi. *Slavistična revija* 56/3. 383–398.
- Matija VALJAVEC, 1859: *O Mlinarjevem Janezu*. Slovenski glasnik 4. 50–57.

SUMMARY

A comparison of the editions of *Mlinarjev Janez* by Ferdo Kočever shows that the second edition has undergone many linguistic changes by the editor from Celje, both at the level of phonetics and at the level of morphology. The syntactical and lexical differences are too numerous to be systematically listed. The first edition shows some Illyrian and some then literary Croatian and literary Slovenian elements, while the linguistically 'purified' edition is inconsistent in its corrections in certain places. Among the phonetic elements, accented and unaccented vocalism and consonantism have been analysed, and among the morphological elements, declension and conjugation peculiarities as well as the formation of verb tenses have been analysed. The word-formation elements were presented on the basis of individual interesting lexemes.

Јована Стевановић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

jovanica.st@gmail.com

О суфиксу *-арник* у косовско-ресавском дијалекту¹

Суфикс *-арник* у косовско-ресавском дијалекту првенствено гради именице типа *nomina loci* и додаје се на именичке основе. Циљ рада јесте да сагледа поменути суфикс у оквиру косовско-ресавског дијалекта и да допринесе науци о језику, односно проучавању дијалекатске творбе и дијалекатске лексике. Анализа је показала да је суфикс *-арник* високопродуктиван у косовско-ресавском дијалекту и да гради *nomina loci* и са значењем отвореног и са значењем затвореног простора.

Кључне речи: суфикс *-арник*, творбено-семантичка категорија *nomina loci*, творба речи, косовско-ресавски дијалекат.

About the suffix *-arnik* in the Kosovo-Resava dialect

The suffix *-arnik* in the Kosovo-Resava dialect primarily builds nouns of the *nomina loci* type and is added to noun bases. The aim of the paper is to look at the mentioned suffix within the Kosovo-Resava dialect and to contribute to the science of language, i.e. the study of dialect word formation and dialect lexicon. The analysis showed that the suffix *-arnik* is highly productive in the Kosovo-Resava dialect and that it builds *nomina loci* type with the meaning of both open and closed space.

Keywords: suffix *-arnik*, the derivation-semantic category of *nomina loci*, word formation, Kosovo-Resava dialect.

1. Увод

Предмет рада јесте суфикс *-арник* у косовско-ресавском дијалекту. За потребе рада није узета цела косовско-ресавска дијалекатска област, већ само говори јагодинског краја. Ови говори припадају левачком говорном типу косовско-ресавског дијалекта (Симић 1972: 29–32). Суфикс *-арник* првенствено гради именице типа *nomina loci* и додаје се искључиво на именичке основе. Ове именице дефинисане су као месне именице, именице које означавају место где се нешто ради с оним што значи основна реч (ако

¹ Рад је настао у оквиру истраживања за докторску дисертацију, чија је израда у току.

је основна реч именица) или место где се врши радња основне речи (ако је основна реч глагол). То место може бити отворен или затворен простор (Varić i dr. 1979: 253). Отворен простор остварује се као насад, крај, садашње или некадашње место неке ствари или радње (Varić i dr. 1979: 254). Затворен простор остварује се као зграда, творница, продаваоница и сл. (Varić i dr. 1979: 253).

Циљ рада јесте да сагледа суфикс *-арник* у оквиру косовско-ресавског дијалекта и да допринесе науци о језику, односно проучавању дијалекатске творбе и дијалекатске лексике.

2. Методологија рада

У оквиру истраживања коришћена је техника субјективног типа (индивидуална, од стране једног анализатора техника). Техника субјективног типа комбинована је са радом на корпусу. Као корпус послужио је попуњени *Упитник за прикупљање *nomina loci**. *Упитник* је састављен за потребе писања докторске дисертације. Више пута је мењан и допуњаван. Коначна верзија *Упитника* састоји се од 213 питања. Чине га два дела: *Отворен простор* и *Затворен простор*. Први део *Отворен простор* обухвата шест целина: 1) *Воћњак*; 2) *Земљиште, њива, поље*; 3) *Баишта, врт*; 4) *Шума*; 5) *Место где се нешто ради, дешава, место вршења неке радње*; 6) *Место где се некад нешто налазило*. Други део *Затворен простор* обухвата седам целина: 1) *Радња, радионица, продавница*; 2) *Фабрика*; 3) *Гостионица, крчма*; 4) *Зграда, остава, магацин*; 5) *Станиште за животиње*; 6) *Место где се нешто ради, дешава, место вршења неке радње*; 7) *Именице субјективне оцене*. Трудили смо се да обухватимо воће и поврће које гаје информатори, дрвеће које расте на одређеном сеоском подручју, индустријско биље и житарице које узгајају, радионице и фабрике које су им познате и сл. Приликом састављања *Упитника* ослањали смо се на дефиниције које дају речници српског језика. Поједине дефиниције смо наводили и самостално. *Упитник* садржи и основне податке о информаторима, пунктовима, датуму бележења података, испитивачу. У овом раду биће изложен само део истраживања који се односи на именице типа *nomina loci* изведене суфиксом *-арник*.

Информатори су старосне границе 65–95 година. Одабрани су аутентични представници говора одређеног пункта. Сви информатори су рођени у одређеном пункту и нису мењали место боравка. По занимању су пољопривредници и сточари. Већина је завршила само основну школу,

док поједини нису похађали школу. Одговори информатора су нам много помогли у сагледавању *nomina loci* у косовско-ресавском дијалекту, односно у говорима јагодинског краја.

Истраживање је спроведено на терену који обухвата 23 пункта. Приликом одабира пунктова руководили смо се следећим критеријумима: 1) сви пунктови налазе се у околини Јагодине; 2) говор свих пунктова припада косовско-ресавском дијалекту; 3) говор одабраних пунктова није проучаван у досадашњим истраживањима.

Пунктови су следећи: 1) Драгоцвет; 2) Шуљковац; 3) Бунар; 4) Ковачевац; 5) Врба; 6) Белица; 7) Винорача; 8) Деоница; 9) Сиоковац; 10) Јошанички Прњавор; 11) Каленовац; 12) Лозовик; 13) Доње Штипље; 14) Горње Штипље; 15) Горњи Рачник; 16) Доњи Рачник; 17) Багрдан; 18) Главинци; 19) Коларе; 20) Ивковачки Прњавор; 21) Драгошевац; 22) Мајур; 23) Мијатовац.

Пунктови су у раду представљени бројевима према следећем редоследу: Драгоцвет (1), Шуљковац (2), Бунар (3), Ковачевац (4), Врба (5), Белица (6), Винорача (7), Деоница (8), Сиоковац (9), Јошанички Прњавор (10), Каленовац (11), Лозовик (12), Доње Штипље (13), Горње Штипље (14), Горњи Рачник (15), Доњи Рачник (16), Багрдан (17), Главинци (18), Коларе (19), Ивковачки Прњавор (20), Драгошевац (21), Мајур (22), Мијатовац (23).

У истраживању су учествовала 53 информатора: Драгоцвет (1); Шуљковац (1); Бунар (10); Ковачевац (1); Врба (1); Белица (2); Винорача (1); Деоница (1); Сиоковац (1); Јошанички Прњавор (1); Каленовац (1); Лозовик (1); Доње Штипље (5); Горње Штипље (1); Горњи Рачник (1); Доњи Рачник (1); Багрдан (1); Главинци (1); Коларе (1); Драгошевац (1); Ивковачки Прњавор (1); Мајур (1); Мијатовац (17).

3. Претходна истраживања о суфиксу *-арник*

Ј. Стевановић у појединим радовима истиче да је суфикс *-арник* у литератури дискутабилан (Стевановић 2022а: 92–93; Стевановић 2022б: 33). Поједини лингвисти *-арник* третирају као суфикс (Клајн 2003; Штасни 2007), а поједини као завршетак (Киршова 1999; Жугић 2014). Бавећи се месним именицама, Ј. Марковић истиче да именице са завршетком *-арник* могу настати на три начина: 1) додавањем суфикса *-арник* на именичку основу (*слив-* + *-арник*); 2) додавањем суфикса *-ник* на именичку основу

која се завршава на *-ар* (*сливар-* + *-ник*) и 3) додавањем суфикса *-ик* на придевску основу (*сливарн-* + *-ик*) (Марковић 2000: 43–50). Пишући о микропонимима у говорима јабланичког краја који припадају призренско-јужноморавском дијалекту, Р. Жугић истиче да су именице са завршетком *-арник* настале додавањем суфикса *-(н)ик* на придевску основу и наводи примере: *Говедарник*, *Коњарник* (Жугић 2014: 166). По њој, у основи ових именица је придев на *-њн* од *nomina agentis* (Жугић 2014: 166). Ми ћемо у овом раду *-арник* третирати онако како га третира модерна лингвистика: као суфикс који се додаје на именичке основе.

Именице са суфиксом *-арник* означавају најчешће затворен простор: *голубарник*, *кокошарник*, *живинарник* (Клајн 2003: 162). По Г. Штасни, овај суфикс гради и именице које означавају отворен простор: *гљиварник*, *цвећарник*, *брескварник* (Штасни 2007: 935).

Поједини лингвисти суфикс *-арник* и не спомињу у својим граматикама (Стевановић 1986; Станојчић, Поповић 2005; Станојчић 2010).

Суфикс *-арник* је присутан и у бугарском (Илиева 2018: 2207) и у македонском језику (Усикова 2000: 59; Стевановић 2020: 18). У македонском језику је продуктивнији у грађењу именица са значењем отвореног простора: *крушарник*, *смокварник*, *јагодарник*, *сливарник* (Стевановић 2020: 18).

Претходна истраживања на дијалекатском материјалу сведоче о: 1) високој продуктивности у пиротском говору у грађењу *nomina loci* са значењем затвореног простора (Стевановић 2022а: 93–94); 2) ниској продуктивности у пиротском говору у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора (Стевановић 2022а: 94); 3) ниској продуктивности у говору Доњег Штипља у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора (Стевановић 2021: 245) и 4) умереној продуктивности у говору Мијатовца у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора (Стевановић 2022б: 33). Треба напоменути да у говору Бунара није уочен није пример са суфиксом *-арник* у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора (Стевановић 2022в).

4. Анализа корпуса

4.1. Отворен простор

Анализирани корпус бележи укупно 27 примера са суфиксом *-арник*. Можемо их сврстати у четири лексичко-семантичке подгрупе:

1. Именице које се односе на одређени воћњак: *купинáрник* (8, 10, 14, 23), *бресквáрник* (4–6, 15–21, 23), *малинáрник* (10, 12), *вишњáрник* (18, 23), *дудáрник* (17), *дуњáрник* (5, 10), *јабукáрник* (8, 11, 23), *јагодáрник* (2, 13, 18, 20, 21–23), *кајсијáрник* (20), *крушкáрник* (13, 15, 20, 23), *орашáрник* (12), *смоквáрник* (4, 6), *трешњáрник* (10, 15, 17, 20–21, 23), *шљивáрник* (2, 5–6, 14, 17), *бадемáрник* (18–19, 21).
2. Именице које се односе на одређено земљиште, одређену њиву или одређено поље: *гљивáрник* (2, 4–6, 11), *дињáрник* (10, 13–17, 20–21, 23), *јечмáрник* (23), *кукурузáрник* (22–23), *хмелáрник* (7–10, 12, 21, 23), *копривáрник* (19, 21), *травáрник* (4, 6, 17–19, 21–22).
3. Именице које се односе на одређену башту: *паприкáрник* (9–10; 13–23), *спанаћáрник* (1, 4), *цвеклáрник* (2, 4), *цвећáрник* (1–22).
4. Именице које се односе на одређену шуму: *кестенáрник* (10).

4.2. Затворен простор

Анализирани корпус бележи укупно 29 примера са значењем затвореног простора. Можемо их сврстати у три лексичко-семантичке подгрупе:

1. Именице које се односе на одређено станиште за животиње: *биволáрник* (1, 3, 9–14, 17, 21), *воловáрник* (1–7, 13, 15–22), *јаганчáрник* (1–20, 22), *кравáрник* (1–23), *говедáрник* (1–23), *голубáрник* (3, 5–6, 8, 10, 12–17, 20–22), *живинáрник* (1–23), *гускáрник* (13, 15, 17–19, 21), *кокошáрник* (5, 19, 22), *зечáрник* (10–12, 15), *кобилáрник* (2–3, 13–14, 17, 20), *козáрник* (8–9, 11–12, 15–19, 21–22), *коњáрник* (6, 9–12, 15, 17–19), *кунићáрник* (2, 4–5, 18, 23), *овнáрник* (5–6, 13, 15, 17–19, 22), *овчáрник* (1–10, 13, 15–16, 18–20, 22), *перадáрник* (12, 23), *пилићáрник* (11, 14, 20), *свињáрник* (4–6, 10, 18–19), *псетáрник* (20, 22–23), *пцетáрник* (1–19, 21),² *птичáрник* (17, 22–23).
2. Именице које се односе на одређену зграду или оставу: *млекáрник* (3–6, 13, 15–20), *дрвáрник* (1–23), *воћáрник* (8, 11, 16).³

2 Овај пример је фонетски модификован. Код овог примера уочена је појава *nc > nc*, односно африкатизација (уп. Јовић 1968: 74; Пецо, Милановић 1968: 274; Богдановић, Марковић 2000: 68).

3 Овај пример се ретко јавља у одабраним пунктовима. У истом значењу (просторија за чување воћа преко зиме) се чешће јавља германизам *инџз*. Овај германизам се у одабраним пунктовима јавља и у значењу: остава за храну.

3. Именице субјективне оцене: *колибáрник* (8, 11),⁴ *катунáрник* (21), *ћумезáрник* (16–18),⁵ *ледáрник* (3–4).

5. Закључак

Анализа је показала да је суфикс *-арник* високопродуктиван у косовско-ресавском дијалекту. Наиме, анализирани корпус бележи укупно 56 примера: 27 именица типа *nomina loci* са значењем отвореног простора и 29 именица типа *nomina loci* са значењем затвореног простора.

Веома је продуктиван у грађењу именица које се односе на воћњак (15), а ниско је продуктиван у грађењу именица које се односе на башту (4) и на шуму (1). У грађењу именица које се односе на земљиште, њиву и поље је умерено продуктиван (7). Са друге стране, у грађењу именица које се односе на станиште за животиње је високопродуктиван (22), док је у грађењу именица које се односе на зграду или оставу нископродуктиван (3). И у грађењу именица субјективне оцене је нископродуктиван (4).

На самом крају треба истаћи да овај рад представља мали допринос науци о језику, односно дијалекатској творби и дијалекатској лексици. Да бисмо добили целовитију слику о суфиксу *-арник* у косовско-ресавском дијалекту, треба спровести истраживање на знатно ширем терену и укључити све говорне типове поменутог дијалекта (косовски, трстенички, жупски, смедеревско-вршачки, ћердапски, ресавски) и још неке пунктове левачког говорног типа. Са друге стране, треба укључити већи број информатора. С тим у вези, овај рад треба да подстакне будуће лингвисте да се темељније баве проблемом дијалекатске творбе и проблемом дијалекатске лексике.

ИЗВОР

Упитник за прикупљање *nomina loci*.

[*Upitnik za prikupljanje nomina loci.*]

4 У одабраним пунктovima се у значењу примитивна и запуштена кућа чешће јавља пример *колиба*, односно чешће се јавља проста реч него изведеница.

5 У одабраним пунктovima се у значењу мала, прљави кућа или соба чешће јавља пример *ћумез*, односно чешће се јавља проста реч него изведеница.

ЛИТЕРАТУРА

- Недељко БОГДАНОВИЋ, Јордана МАРКОВИЋ, 2000: Практикум из дијалектологије. Ниш: Филозофски факултет.
- [Nedeljko BOGDANOVIĆ, Jordana MARKOVIĆ, 2000: Praktikum iz dijalektologije. Niš: Filozofski fakultet.]
- Радмила ЖУГИЋ, 2014: Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [Radmila ŽUGIĆ, 2014: Mikrotoponimija donjeg slava Jablanice (semantičko-tvorbeni aspekt). Beograd: Institut za srpski jezik SANU.]
- Теодора ИЛИЕВА, 2018: Диахронен поглед към суфиксалната деривација при някои съществителни имена в българския език. KNOWLEDGE – International Journal. 2018/ Vol. 28.7. 2203–08.
- [Teodora ILIEVA, 2018: A Diahronen pogled k'm sufiksalnata derivacija pri njakoi s'ščestvitelni imena v b'lgarskija ezik. KNOWLEDGE – International Journal. 2018/ Vol. 28.7. 2203–08.]
- Душан ЈОВИЋ, 1968: Трстенички говор. Српски дијалектолошки зборник 1968/XVII. 1–239.
- [Dušan JOVIĆ, 1968: Trstenički govor. Srpski dijalektološki zbornik 1968/XVII. 1–239.]
- Маријана КИРШОВА, 1999: Nomina loci у савременом српском језику. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- [Marijana KIRŠOVA, 1999: Nomina loci u savremenom srpskom jeziku. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.]
- Иван КЛАЈН, 2003: Творба речи у савременом српском језику, II део, Суфиксација и конверзија. Београд: Прилози проучавању српскога језика II.
- [Ivan KLAJN, 2003: Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, II deo, Sufiksacija i konverzija. Beograd: Prilozi proučavanju srpskoga jezika II.]
- Јордана МАРКОВИЋ, 2000: Називи места према биљном покривачу. Прилози из фитолингвистике 2000/III. 43–50.
- [Jordana MARKOVIĆ, 2000: Nazivi mesta prema biljnom pokrivaču. Prilozi iz fitolingvistike 2000/III. 43–50.]
- Асим ПЕЦО, Бранислав МИЛАНОВИЋ 1968: Ресавски говор. Српски дијалектолошки зборник 1968/XVII.241–367.
- [Asim PECO, Branislav MILANOVIĆ 1968: Resavski govor. Srpski dijalektološki zbornik 1968/XVII. 241–367.]
- Радоје СИМИЋ, 1972: Левачки говор. Српски дијалектолошки зборник 1972/XIX. 1–619.
- [Radoje SIMIĆ, 1972: Levački govor. Srpski dijalektološki zbornik 1972/XIX. 1–619.]
- Живојин СТАНОЈЧИЋ, Љубомир ПОПОВИЋ, 2005: Граматика српског језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Živojin STANOJČIĆ, Ljubomir POPOVIĆ, 2005: Gramatika srpskog jezika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]

- Живојин Станојчић, 2010: Граматика српског књижевног језика. Београд: Креативни центар.
- [Živojin Stanojčić, 2010: Gramatika srpskog književnog jezika. Beograd: Kreativni centar.]
- Михаило Стевановић, 1986: Савремени српскохрватски језик I (Увод, фонетика, морфологија). Београд: Научна књига.
- [Mihailo Stevanović, 1986: Savremeni srpskohrvatski jezik I (Uvod, fonetika, morfologija). Beograd: Naučna knjiga.]
- Јована Стевановић, 2020: Nomina loci у македонском и српском језику (контрастиван приступ). Међународен дијалог: исток–запад (филозофија, лингвистика, културологија) 2020/4. 17–21.
- [Jovana Stevanović, 2020: Nomina loci u makedonskom i srpskom jeziku (kontrastivan pristup). Međunaroden dijalog: istok–zapad (filozofija, lingvistika, kulturologija) 2020/4. 17–21.]
- Јована Стевановић, 2021: Nomina loci у говору Доњег Штипља (поређење са стандардним српским језиком). Mejniki in prelomnice v slovanskih jezikih in literaturah. Ur. Neža Kočnik, Lucija Mandić i Rok Mrvič. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije. 237–49.
- [Jovana Stevanović, 2021: Nomina loci u govoru Donjeg Štiplja (poređenje sa standardnim srpskim jezikom). Mejniki in prelomnice v slovanskih jezikih in literaturah. Ur. Neža Kočnik, Lucija Mandić i Rok Mrvič. Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije. 237–49.]
- Јована Стевановић, 2022a: Nomina loci у Речнику пиротског говора Драгољуба Златковића. Slobodna tema u (ne)slobodna vremena. Ur. Andrea Ratković Novković. Sremski Karlovci: Centar za afirmaciju slobodne misli. 85–107.
- [Jovana Stevanović, 2022a: Nomina loci u Rečniku pirotskog govora Dragoljuba Zlatkovića. Slobodna tema u (ne)slobodna vremena. Ur. Andrea Ratković Novković. Sremski Karlovci: Centar za afirmaciju slobodne misli. 85–107.]
- Јована Стевановић, 2022b: Nomina loci у говору Мијатовца код Ћуприје. Годишњак Педагошког факултета у Врању 2022/1. 29–41.
- [Jovana Stevanović, 2022b: Nomina loci u govoru Mijatovca kod Čuprije. Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju 2022/1. 29–41.]
- Јована Стевановић, 2022в: Nomina loci у говору Бунара код Јагодине. Годишњак за српски језик 2022/20. (у штампи).
- [Jovana Stevanović, 2022v: Nomina loci u govoru Bunara kod Jagodine. Godišnjak za srpski jezik 2022/20. (u štampi).]
- Рина Усикова, 2000: Македонски јазик Граматическиј очерк, тексти дља чтенија с коментариями и словарем. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”.
- [Rina Usikova, 2000: Makedonskij jazik Grammatičeskij očerik teksti dlja čtenija s komentarijami i slovarem. Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski”.]
- Гордана Штасни, 2007: Nomina loci са називом биљке у творбеној основи. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 2007/50. 927–37.

[Gordana ŠTASNI, 2007: Nomina loci sa nazivom biljke u tvorbenoj osnovi. Zbornik Matice srspeke za filologiju i lingvistiku 2007/50. 927–37.]

*

Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, 1979: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku.

SUMMARY

The suffix *-arnik* in the Kosovo-Resava dialect primarily builds nouns of the *nomina loci* type and is added to noun bases. For the purposes of the paper, the entire Kosovo-Resava dialect area was not taken, but only the speeches of the Jagodina area. The aim of the paper is to look at the mentioned suffix within the Kosovo-Resava dialect and to contribute to the science of language, i.e. the study of dialect word formation and dialect lexicon. A completed *Questionnaire for collecting nomina loci* served as a corpus. The research was conducted in 23 points. The informants are aged 65–95 years. The analysis showed that the suffix *-arnik* is highly productive in the Kosovo-Resava dialect and that it builds *nomina loci* type with the meaning of both open and closed space. The suffix *-arnik* is very productive in the construction of nouns related to the orchard, and it is low productive in the construction of nouns related to the garden and to the forest. It is moderately productive in building nouns related to land and field. On the other hand, in the construction of nouns related to the habitat for animals, it is highly productive, while in the construction of nouns related to a building or storage, it is low productive. And in the construction of nouns of subjective assessment, it is low productive.

Lara Potočnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

larapotocnik1995@gmail.com

Mlajši slovanski leksikalni vplivi na besedišče severne istroromunščine

Prispevek obravnava odlomke besedil v istroromunskem govoru Žejan v Čičariji s posebnim ozirom na slovanske jezikovne vplive na njegovo besedišče, do katerih je prišlo po cepitvi praromunščine na romunske jezike. Obravnavana besedila ilustrirajo istroromunski način življenja in prikazujejo barvito in raznoliko istroromunsko leksiko, ki vsebuje številne besede romanskega, germanskega in slovanskega izvora.

Ključne besede: Andreiu Glavina, Sextil Pușcariu, Vlahi, Istra, Žejane

Later Slavic lexical influences on the vocabulary of northern Istroromanian

The article is looking into fragments of texts in the Istroromanian dialect of Žejane in Čičarija with special regard to Slavic influences on its vocabulary that occurred after the division of Common Romanian into Romanian languages. The discussed texts are illustrating the Istroromanian way of life and demonstrating the colorful and diverse Istroromanian lexis containing several words of Romance, Germanic, and Slavic origin.

Keywords: Andreiu Glavina, Sextil Pușcariu, Vlachs, Istria, Žejane

1 Istroromunščina med romanskimi jeziki

Rimski imperij je Dakijo zasedel v začetku 2. stol. n. št., med letoma 269 in 275 pa so se rimske legije zaradi vdorov Jazigov, Markomanov, Sarmatov in Gotov umaknile na južni breg Donave. Z Avrelijanovim umikom legij je rimski kulturni vpliv oslabil, ni pa izginil, saj so se avtohtoni prebivalci Dakije v dobrih 150 letih rimske nadvlade že romanizirali. Romansko kontinuiteto ob Donavi v sledečih stoletjih zaznamujejo invazije slovanskih plemen, od 9. stol. naprej se v Transilvanijo priseljujejo Madžari, v 12. pa ozemlja na Sedmograškem dobiva v last nemški viteški red (Skubic 2002: 15). Ozemlje današnje Romunije je tako stoletja bilo stičišče različnih kultur in jezikov in posledično prizorišče intenzivnega posrednega in neposrednega medsebojnega prevzemanja besed.

Med 6. in 7. stol. sta se iz ljudske latinščine razvili severozahodna in jugovzhodna romanščina. Iz različice jugovzhodne romanščine, ki se je govorila na ozemljih

rimskih provinc *Dacia*, *Moesia Superior* in *Moesia Inferior*, se je razvila praromunščina, ki se je kasneje razcepila na štiri romunske govore. Da so vsi romunski govori potomci jugovzhodne romanščine, potrjujeta dva glasovna pojava, ki ločujeta jugovzhodno romanščino od severnozahodne: odsotnost ozvenečenja soglasnikov v položaju med dvema samoglasnikoma in onemitev izglasnega -s npr. v končnicah za drugo osebo ednine v sedanjiku in za tožilnik množine (Skubic 2007: 62). Lat. IOCĀRI ‘igrati se’ je tako dalo knj. it. *giocare*, dakorom. *a juca*, istrorom. *žucã* (proti furl. *zuiã*, šp. *jugar*, port. *jogar*), lat. SITI(M) ‘žeja’ je dalo knj. it. *sete*, dakorom. *sete*, istrorom. *sete* (proti furl. *sêt*, šp. *sed*, port. *sede*), lat. LUPU(M) pa knj. it. *lupo*, dakorom. *lup*, istrorom. *lup* (proti furl. *lôf*, šp. *lobo*, port. *lobo*). Lat. tož. mn. CASĀS je dalo knj. it. *case*, dakorom. *case*, istrorom. *case* (proti furl. *cjasis*, šp. *casas*, port. *casas*), lat. 2. os. ed. sed. FACIS pa knj. it. *fai*, dakorom. *faci*, istrorom. *fãçi* (proti furl. *fasis*, šp. *haces*, port. *fazes*).

2 Romunski govori

Praromunščina se je razcepila na štiri romunske govore v dveh romunskih jezikovnih skupinah. Prvo skupino tvori meglenoromunščina z aromunščino, ki se je prva odcepila od drugih romunskih govorov, drugo skupino pa tvorita tesneje povezani dakoromunščina in istroromunščina, pri čemer se je slednja odcepila zadnja (Renzi 2009: 51). Danes se **(dako)romunščina** (osrednja romunščina, dakorom. *limba română*) govori v Romuniji in Moldaviji, **aromunščina** (makedonska romunščina, vlaški jezik ali cincarski jezik arom. *limba armâneascã*, *armãneshe*, *armãneashti*) v Grčiji, Albaniji, Romuniji, Makedoniji in Srbiji, **meglenoromunščina** (meglenorom. *vlãhește*) v Grčiji in Makedoniji, **istroromunščina** pa v (severovzhodni) Istri. Istroromunščina med ostalimi romunščinama izstopa po najmanjšem številu govorcev, najbolj zahodni legi in po katoliškem bogoslužju.

O govorcih romunskih govorov na Balkanu od Avrelijanovega umika pa do 10 stol. nimamo nobenih podatkov (Kovačec 1998: 243; Spicijarić Paškvan 2014: 347). Zabeležena je organizirana selitev Istroromunov iz Dalmacije na zahodni del Krka pod Ivanom VII. Frankopanom v 15. stoletju (Spicijarić Paškvan 2014: 349), toda predniki govorcev istroromunščine so se že prej, med 12. in 16. stoletjem, postopoma selili proti Srbiji, Bosni in Dalmaciji, iz notranjosti Dalmacije pa na Krk in pozneje v Istro (Filipi 2002: 35).

3 Istroromunščina

Istroromunščina je romanski jezik, ki se govori v vaseh v vzhodni Istri in se deli na severni govor (*žejãnski*) in južne govore (*vlãški*). Slednji se ohranjajo v dolini reke Raše pod Učko na severnem in zahodnem robu Čepiškega polja v vaseh Šušnjeвица (*Șușnievița*), Nova Vas (*Nosela*), Jesenovik (*Sucodru*), Letaj (*Letai*), Brdo (*Bãrda*), Škabići (*Șcabici*), Zankovci (*Zankovți*), Miheli (*Miheli*) in Kostrčan (*Costãrcian*). Severni govor se danes govori samo še v vasi Žejane (*Jeiãn* ali *Jeiãni*) v Čičariji, ki sega tudi v slovensko Istro. Istroromunščina spada med ogrožene jezike, njihovo število pa skupaj s številom prebivalcev istroromunskih vasi strmo pada. Jezikoslovec Goran Filipi je leta 2002 ocenil, da je govorcev vseh istroromunskih govorov manj kot 250 (Filipi 2002: 37).

4 Andreiu Glavina

August Kovačec istroromunščino imenuje »idiom brez lastnih institucij« (Kovačec 1998: 234), saj so zaradi političnih razmer in pomanjkanja iniciative za priznanje istroromunske skupnosti šole in cerkve v Istri delovale v hrvaškem jeziku, v medvojnem obdobju pa v italijanščini. Toda med letoma 1919 in 1925 je v Šušnjevici obstajala romunska šola, poimenovana po cesarju Trajanu, ki jo je ustanovil Istroromun iz Šušnjevice po imenu Andreiu Glavina.

V svojem odprtem pismu, ki ga je leta 1906 objavil v časopisu Unirea, Glavina piše:

Zelo boleče je dejstvo, da v istrskih vaseh še do danes ni šol, čeprav se nahajamo v omikani Avstriji. Pred štiridesetimi ali petdesetimi leti je obstajala nekakšna šola v vasi Šušnjeвица pod vodstvom lokalnega duhovnika, toda sčasoma se je tudi ta šola izgubila. [...] Tako so neki domoljubi leta 1887 v želji po jeziku, ki ga govorijo, pričeli skrbeti za svojo narodno usodo in ko so uvideli največjo nevarnost, ki ji je grozila, so napravili peticijo proti istrski dieti,¹ v kateri so prosili, da bi jim odprli šole v materinem jeziku – romunščini. [...] S tema peticijama² – polnima resnice – Rumeri³ niso prosili za nič drugega kot za legitimne pravice, ki so jih uživale vse druge narodnosti velikega avstrijskega imperija [...] Stvar je mogoče zlahka pojasniti: nesoglasja med Italijani in Hrvati so bile v tem pogledu zelo velika tudi kasneje. Ko smo še bolj potrebovali izobražence, mi Románi⁴ nismo imeli in še danes nimamo oseb, pripravljenih, da bi povzročile resnejši premik. [...] Silno pa me je strah, da bodo prebivalci

1 Skupščini.

2 Neuspešni peticiji leta iz leta 1887 je naslednje leto sledila še ena.

3 Istroromuni, Glavina piše *rumerii*.

4 Govorci romunskih govorov, Glavina piše *románi*.

uvideli, da so od Maiorescuja do današnjih dni živeli samo od praznih obljub in v jalovem upanju; nadalje se bojim, da če se bo še naprej obdržalo to nezanimanje naših bratov še nekaj let, se bo romunski rod primoran predati temu volku, ki z velikim pohlepom čaka na plen...(Glavina 1906: 152–153)

5 Žejanska besedila

Obravnavani fragmenti besedil, ki jih je zabeležil Andreiu Glavina, so napisani v žejanskem govoru istroromunščine in objavljeni v Pușcariujevi monografiji (1929). Dve besedili sta praktične narave in opisujeta žejanski vsakdan, v katerem sta pomembno vlogo igrala ovčjereja in oglarstvo, dve pa sta primer žejanskega ljudskega slovstva.

Odebeljene besede so tisti leksemi slovanskega izvora, ki jih dakoromunščina ne pozna. Bili so prevzeti po cepitvi praromunščine na štiri romunske govore, zato spadajo med mlajše jezikovne vplive na istroromunščino.

Žejanci

<i>Omiri din Jeiâni</i> (Povestitã de Sandre Marmelici Pikes).	Ljudje iz Žejan (povedala Sandre Marmelici Pikes).
124. <i>Omiri batãri av spuravêit și se spuravea și astez între noã în Jeiâni ke de multã, multã vrême și anjã a verit din Romanie ur strics și doã fracs, în loku de kmocse, cum se kljémã Jeiãni.</i>	Stari ljudje so pripovedovali in še danes si med nami v Žejanah pripovedujejo, da so pred mnogo, mnogo časa in leti prišli iz Romunije en stric in dva brata v kraj, ki se danes imenuje Žejane.
125. <i>In loku csela av aflãt o fatã ku kare de tuncsa av posnit jivi.</i>	Na tem kraju so našli dekcle, s katero so poslej začeli živeti.
126. <i>Av fakut musatã qasã, av lukrat pamintu, av paskut oile și av fakut mult kãrbur.</i>	Napravili so si lepo hišo, obdelovali so zemljo, pasli so ovce in mnogo oglarili.
127. <i>Așa l-a mes bire lukru și pamintu.</i>	Tako sta jim dobro šla posel in zemlja.
128. <i>Dila cestja omirã se zicse ke av remas omiri de astez karã âs kmocse 800 de suflete, karã vorbesk inkã și astez limba kare vorbesk fracsì nostri din Rumanie și karlji smo fracs și tot de ur sãnze.</i>	Pravijo, da so od teh ljudi ostali današnji ljudje, katerih je zdaj 800 duš, ki še danes govorijo jezik, ki ga govorijo naši bratje iz Romunije, s katerimi smo bratje in povsem iz ene krvi.

(Pușcariu et al. 1929: 228)

- istrorom. **strics** ‘stric’ (< psl. **strъjъb*, **strъjъcbъ*) (Snoj 2016: 726); dakorom.

unchi.

- istrorom. *av posnit* (3. os. mn. pret.⁵), nedoločnik: *posni* ‘začeti’ (< psl. **počęti*, 1. os. ed. sed. **pōčьnŏ*) (Snoj 2016: 554); dakorom. *a íncepe*.
- istrorom. *jivi* (nedoločnik) ‘živeti’ (< psl. *žiti*, 1. os. ed. sed. **živŏ*) (Snoj 2016: 893); dakorom. *a trai*.
- istrorom. *sno* (1. os. mn. sed.) (< psl. **jesmь*, nedoločnik: **byti*, 1. os. ed. sed. **jesmь*) (Snoj 2016: 73) nedoločnik *fi*⁶ ‘biti’; dakorom. *suntem* (nedoločnik: *a fi*⁷).

Žejanski pastirji

<i>Pastiri din Jeiăni</i> (<i>Auzită dela Tonině lu Csone</i>).	Pastirji iz Žejan (povedal Tonině lu Csone)
73. <i>Potle mére ku pastiru și kărele, za turnavéi oile și za kavta-le.</i>	Potlej gre s pastirjem tudi pes za zganjanje in iskanje ovac.
74. <i>Ku oile mergu departe pastiri; vrovotě⁸ nu viru pastiri misescu de zile kășe ku oile; kolo le muzesk, fak kașu și le și strizé lâra de pe iale.</i>	Pastirji gredo z ovcami daleč: včasih se z ovcami ne vrnejo domov po mesec dni; tam jih molzejo, delajo sir in jim strižejo volno.
76. <i>În stănă⁹ se aflé ognjista, iuvé se facse foku; vârde ognjiste se aflé ur lok fakut de lémne, iuvé se pure kașu și skuta uska.</i>	V koči se nahaja ognjišče, kjer se zakuri ogenj; nad ognjiščem se nahaja leseni del, kamor se da sir in skuto na sušenje.

5 Glagolska oblika je v istroromunskem (in dakoromunskem) pretekliku, tvorjenem iz glagola imeti v sedanjiku in preteklega deležnika (*perfectul compus*).

6 Istrorom. žej. *jó sâm, tu-ș, ié-i, nói smo, vói ste, iél ás* (Kovačec 1998:78).

7 Dakorom. *eu sunt, tu ești, el/ea e(ste), noi suntem, voi sunteți, ei/ele sunt*.

8 Istrorom. *vrovota* (Byhan 1899: 386); dakorom. *vreodată* ‘včasih; kakšenkrat’.

9 Dakorom. *stănă* ‘pastirska kočja’; prim. sln. *stan* < psl. **stānъ*.

78. <i>Dupa csa în stână se aflé kadéra¹⁰ za facse kaşu, o torbé za csiré kljagu; dupa csa se aflé kikericsa,¹¹ dende se mârânkă, si lingurile ku kari se mârânkă; kikere,¹² iuvé se pure kaşu frisăk¹³ o zi; golida,¹⁴ dende se mužesk oile.</i>	Dalje v koči se nahaja kotel za izdelavo sira in torba za shranjevanje sirila; dalje je skodelica, iz katere se je in žlice, s katerimi se je; skodela, v katero se da za en dan sveži sir; golida, v katero se molze ovce.
79. <i>Dupa csa se aflé şara kare se daie lu oile munkă.</i>	Potem je tu sol, ki se daje ovcam za hrano.
82. <i>Laptele se mužé în golidé de lémné.</i>	Mleko se molze v leseno golido.
83. <i>După cse pastiru a finit oile muži, potle pure laptele în kadéré şi în stână il skvaré, ke pure în ie kljag ali semincse de kaş.</i>	Potem ko je pastir prenehal z molžo, da nato mleko v kotel in ga v koči sesiri s tem, da mu doda sirilo ali sirovo seme.
84. <i>Dupa csa facse fok şi pre¹⁵ fok puru kadéra ku laptele.</i>	Potem napravi ogenj in na ogenj postavi kotel z mlekom.
85. <i>Dupa cse av fakut kaşul, il puru uska vărde fok pre ure lémné.</i>	Potem ko so naredili sir, ga postavijo na sušenje nad ogenj na nekaj lesa.
86. <i>Csa cs-a remas dupa cse s-a fakut kaşu în kadére se kljémé zer; zeru se pure pre fok şi se-l kuhé; csa cse vire sus pezer, kaşi kaşu de kolur ab, se kljémé skuta; skuta ie duljese şi măi buré nego kaşu [...]</i>	To, kar je ostalo, potem ko se je v kotlu naredil sir, se imenuje sirotka; sirotka se postavi pred ogenj in se kuha; to, kar je skipelo nad sirotko, kakor sir bele barve, se imenuje skuta; skuta je sladka in boljša od sira [...]

10 Dakorom. *căldare*; Filipi za 'kotel za sirjenje' navaja žej *kadera*, v drugih istroromunskih govorih pa *kadere*, *kaderica*, *loveé* in *kotlić* (Filipi 2002: 627); za 'bakreni kotel z železno ročko (nad ognjiščem)' žej. *ştanâda*, v drugih istroromunskih govorih *kadere* in *kadera* (Filipi 2002: 279); za 'kotel za prekuhavanje perila' žej. *ştanâda*, v drugih istroromunskih govorih *kotâl*, *kadere*, *kadera* in *lužnak* (Filipi 2002: 283); za 'kotel za kuhanje polente' žej. *ştanâda*, sicer *kaderice* (Filipi 2002: 284).

11 Pomanjševalnica od istrorom. *kikere*.

12 Dakorom. te besede ne pozna (dakorom. *ceaşcă*); Filipi navaja žej. *oličica* in *şâlica*, v drugih istroromunskih govorih pa *kikare*, *kikara*, *lônčić*, *şkudela*, *skudela* (Filipi 2002: 288).

13 Dakorom. izraza s temi besedami ne pozna (dakorom. *brânză proaspătă* 'sveži sir'); Filipi navaja istrorom. *frižək/friški sir/kâş* (Filipi 2002: 628).

14 Dakorom. *galeată*, istrsko it. *galida*, stfurl. *galeda*.

15 Dakorom. *pe*, istrorom. *pre* 'na, po' (Kovačec 1998: 155), Byhan navaja istrorom. *pe* in *pre* (Byhan 1899: 317). V fragmentih 86 in 88, ko je predlog kombiniran z drugim predlogom (*sus*, *de*), je uporabljeno *pe*. Prim. v fragmentu 133 istrorom. *preste* 'preko, po' (Kovačec 1998: 157), pri Byhanu navedeno dakorom. *p(r)este* in istrorom. *preste* (Byhan 1899: 318) proti dakorom. *peste*.

87. <i>Oïle saki an aru mnjelj; mnjelji se vindu; kari mnjelj nu se vindu, din cselja se fak oï, berbecsi, ali kum se kljémé: arecs muleş.</i>	Ovce imajo vsako leto jagnjeta: jagnjeta se prodajo; tista jagnjeta, ki se ne prodajo, postanejo ovce, ovni ali kakor se jim še pravi: ovni <i>muleşi</i> . ¹⁶
88. <i>Pastiri nostri davu lu oïle nume kum aru peri de pe sire: se¹⁷ ie abé se kljémé beluša, se ie négré se kljémé moricsa, se ie abé si négré se kljémé şcornja, se ie amestekaté de tot felu de peri, tunca se kljémé şivastă, etc.</i>	Naši pastirji ovce poimenujejo po barvi kožuha: če je bela, se imenuje <i>beluša</i> , če je črna, se imenuje <i>morica</i> , ¹⁸ če je črna in bela, se imenuje <i>şcornja</i> , če ima pomešane vse vrste kožuhov, tedaj se imenuje <i>sivasta</i> etc.
89. <i>Paşa la noi, pe la Jeiăni, ie çaro¹⁹ buré, boşkele²⁰ şi vârhurile pljire de iarbă davu lu oïle buré pašă şi oïle noastre davu csudé lapte, şi kaşu de oïle nostre ie çaro bur.</i>	Pašniki pri nas, v Žejanah, so zelo dobri, gozdovi in planine so polni trave, nudijo ovcam dobro pašo in naše ovce dajejo veliko mleka in sir naših ovac je zelo dober.

(Puşcariu et al. 1929: 219–223)

- istrorom. *pastiri*, ednina: **pastir** ‘pastir’ (< psl. **pastýrǐ*²¹) (Bezljaj III 1995: 13); dakorom. **păstor**, **păcurar**, **cioban**.
- istrorom. *potle* ‘potlej, nato’ (< psl. **po-tǔ-lě(-jb)*) (Snoj 2016: 576) dakorom. **mai târzîu**, **după**, **după ce**, **apoi**, **în urma**.
- istrorom. **za** ‘za’ (< psl. **za*) (Snoj 2016: 863); dakorom. **pentru**.
- istrorom. *misecsu*, nenaglašena oblika **misecs** ‘mesec (v časovnem pomenu)’²² (< psl. **měšęcb*) (Snoj 2016: 419); dakorom. **lună**.

16 Istrorom. *muleş* ‘oven brez rogov’ (Puşcariu 1929: 222, Kovačec 1998: 121).

17 It. *se* ‘če’; dakorom. *dacă*; istroromunska oblika *se* ‘če’ je formalno identična dakorom. in istrorom. povratnemu zaimku *se* ‘se’ (Kovačec 1998: 174).

18 ‘Mlinček za kavo’, Filipi navaja žej. *mora*, v drugih istroromunskih govorih pa *morice*, *morica* in *mălinac* (Filipi 2002: 287).

19 Hibridna oblika iz dakorom. pridevnika *tare* ‘močan, trden, utrjen’ s slovansko končnico za tvorbo srednjega spola, ki je tukaj rabljen kot prislov. Istroromunščina je sicer romunski srednji spol (fr. *ambigenre*, dakorom. *ambigen*) izgubila oz. ga je nadomestila s slovničnimi oblikami za moški spol, pridevniške oblike na *-o* (v npr. *măro veséle* ‘veliko veselje’) pa je začela tvoriti po prevzemu hrvaških edninskih samostalnikov srednjega spola (npr. *nébo*, *srébro*, *zlăto*) (Kovačec 1998: 266–267).

20 Istrorom. *bóske* (Kovačec 1998: 40) it. *bosco*.

21 Vršilec dejanja od psl. **pǎsti* ‘pasti’.

22 Filipi v pomenu ‘mesec dni’ navaja istrorom. *misec*, *měsec* (Filipi 2002: 195), v pomenu ‘nebesno telo’ pa istrorom. *lure*, *lurę* (Filipi 2002: 62–63).

- istrorom. *muzesk*, nedoločnik **muži** ‘molsti’ (< psl. **mělzti*, 1. os. ed. sed. **mělzŋ*) (Snoj 2016: 437) dakorom. **a mulge**.
- istrorom. *strize* nedoločnik **striži** ‘striči’ (< psl. **strīti*, 1. os. ed. sed. **strigŋ*) (Snoj 2016: 727); dakorom. **a tunde**.
- istrorom. **ognjiste** ‘ognjišče’ (< psl. **ognb*) (Snoj 2016:490) s pripono za tvorbo imen krajev *-*skŋje*²³); dakorom. **vatră**.
- istrorom. **vărde**²⁴ (< psl. **vărxb*) (Snoj 2016: 857).
- istrorom. **frisāk** ‘svež’ (←srvnem. *vrisch*) (Bezljaj I 1977: 131) hrv., srb. *frižak*, nar. sln. *frišek*, *frišen*; dakorom. **proaspăt**.
- istrorom. *skvaré* (3. os. ed. sed.), nedoločnik: **skvari** ‘skvariti; sesiriti’²⁵ (< psl. **kvarīti* (Snoj 2016: 365) s predložno predpono **jbz*); dakorom. **a strica** ‘pokvariti’, **a închega**²⁶ ‘s sirilom sesiriti’.
- istrorom. *kuhé* (3. os. ed. sed.), nedoločnik: **kuheŋ** (←stvnem. *kohhōn*) (Snoj 2016: 358) hrv. *kùhati*, srb. *kùvati*, sln. *kúhati*; dakorom. **a găti**, **a pregăti**.
- istrorom. **nego** ‘kot, kakor’ (< psl. **ne-go*) (Snoj 2016: 466); dakorom. **decât**.
- istrorom. **ali** ‘ali’²⁷ (< psl. **ali*, **ale*) (Snoj 2016: 42); dakorom. **sau**.
- istrorom. **pașa** ‘pašnik,²⁸ paša²⁹’; dakorom. **pășune**.
- istrorom. **csudé** ‘čuda, zelo veliko’ (Kovačec 1998: 63) (< psl. **čūdo*); dakorom. **mult**.

23 Psl. *-*skŋje* (Matasović 2014: 138), čak. *-išće*, hrv.-kajk., sln. *-išče*, štok. *-ište* (Skok I 1971: 735); psl. **šč* > sln., kajk., čak., Z štok. *šč*, V štok., torl., mak., blg. **št* (Šekli 2018: 92–93)

24 Hibridna oblika iz sln. vrh ‘nad’ in istrorom. *de* ‘o, od’ (Byhan 1899: 385);) *vâr*, *vâr de* (Kovačec 1998: 210; prim. istrorom. *okolo de*).

25 Filipi navaja žej. *usiri*, v drugih istroromunskih govorih pa *zesiri* (Filipi 2002: 627)

26 ‘Sirilo’, dakorom. *cheag*. Filipi navaja žej. *klâŋ*, v drugih istroromunskih govorih pa *siriñe*, *sirañe*, *sirañe* in *kvarile* (Filipi 2002: 626).

27 Sln. *ali*; hrv., srb. *àli* ‘toda’; hrv., srb. *îli* ‘ali’

28 Izglagolski samostalnik iz psl. **păsti* (Snoj 2016: 521), hrv. *păša* ‘paša, pašnik’, srb. *păša* ‘pašnik’, sln. *păša*. Puščariu in Byhan navajata samo v pomenu izglagolskega imena kraja ‘pašnik’, dakorom. *pășune* (Puščariu 1929: 222), nem. *Weide* (Byhan 1899: 316).

29 Izglagolsko ime dejanja ‘paša, pasenje’ dakorom. *păscut*.

Hiša in vse, kar je v njej

<i>Kasa ku tot cse se aflé în ia</i> (După povestirea țăranilor: Mateiu Doricici și Anton Sancovici).	Hiša z vsem, kar se v njej nahaja (po pripovedi vaščanov: Mateiu Doricici in Anton Sancovici).
138. <i>Pre uşe se méré în kaşé; partea csa de jos de uşe se kljémé pragu de uşe.</i>	Skozi vrata se gre v hišo; del pod vrati se imenuje prag vrat.
141. <i>Loku unde se faese fok se kljémé ognjista; ku lémne se faese foku.</i>	Kraj, kjer se dela ogenj se imenuje ognjišče; ogenj se zakuri z lesom.
148. <i>Okolo de ognjiste se aflé kutu, pentru kumpir.</i>	Okoli ognjišča se nahaja kot za krompir.
149. <i>In spărté se uské kaşul de oi şi de vacs.</i>	Zadaj se suši ovčji in kravji sir.
150. <i>Din csăbăr³⁰ se daie lu porku munkă.</i>	Iz čebra se daje hrano prašiču.
151. <i>Pe mize se mărănké.</i>	Za mizo se je.
153. <i>Dupa uşe se pure kosa pentru kosi iarba, motika pentru sapa pamintu, pila pentru pili lémnele, metura pentru metura kaşa, băt³¹ şi krevlja pentru³² a méré dupa oi.</i>	Za vrati je postavljena kosa za košnjo trave, motika za okopavanje zemlje, žaga za žaganje lesa, šiba in krevlja za zganjanje ovac.
156. <i>La zid se csire skrinja, în kare se csire: csukoru, kafeiu, pâra, sara, popăru, faszolu şi ate lukruri karî portesk³³ pentru kuhéi.</i>	Pri zidu se nahaja skrinja, v kateri se shranjuje sladkor, kava, kruh, sol, poper, fižol in druge reči, ki služijo kuhanju.
157. <i>Dupa fok se csire inké furka pentru torcse, când portea lu muljerle şi babele.</i>	Za ognjem se nahaja še preslica, kadar jo potrebujejo ženske in moški.
158. <i>Su grede se pure uşka kaşu şi skuta.</i>	Na gred se postavi na sušenje sir in skuto.
159. <i>Kaşa ie koperité cu slamé şi dvoru³⁴ cu slamé.</i>	Hiša je pokrita s slamo in dvorišče s slamo.

(Puşcariu et al. 1929: 230–232)

30 Dakorom. *ciabăr* 'čeber'.31 Dakorom. *bătă* 'bat', dakorom. *băt* 'šiba'.32 V fragmentih 148 in 153 večkrat naletimo na istrorom. *pentru* (Byhan 1899: 305), kar je identično dakorom. *pentru*, v fragmentu 73 pa na istrorom. *za* (Byhan 1899: 387) z istim pomenom. V stotih letih je slovanski leksem nadomestil romunskega, pri Kovačecu in Filipiju naletimo samo še na *za* (Kovačec 1998:218) (Filipi 2002: 591).33 Istrorom. *purtă* (Kovačec 1998: 189) dakorom. *a purta*, 'nositi'; istrorom. *portea* 'biti pomemben; biti potreben; služiti' (Puşcariu 1929: 207).34 Dakorom. *dvor* 'dvorišče'; dakorom. *grajd* 'hlev'.

- istrorom. *okolo de* ‘okoli’ (< psl. **òkolo*) (Snoj 2016: 493); dakorom. *împrejur, înj jurul*.
- istrorom. *kutu*, nenaglašena oblika *kut* ‘kot’ (< psl. **kotb*) (Snoj 339); dakorom. *ungher, colț*.
- istrorom. *kumpir* ‘krompir’ (← kor. nem. *gruntpirn, grumper, krumpir*, štaj. nem. *grundbir*, poknjženo *Grundbirne*) (Snoj 2016: 354) sln. *krompir*, hrv., srb. *krumpīr*, v Istri tudi *kûmpīr* (Bezljaj II 1982: 98); dakorom. *cartof*.
- istrorom. *mize* ‘miza’ (← lat. *mensa*) (Snoj 2016: 431) sln. *miza*; dakorom. *masă*.
- istrorom. *motika* ‘motika’³⁵ (< psl. **motýka*) (Snoj 2016: 442); dakorom. *sapă*.
- istrorom. *krevlja* ‘krevelj’³⁶ (← srvnem. *kröuwel, krewel, kröul*) (Snoj 2016:349) sln. *krevelj*; dakorom. *cață*.
- istrorom. *skrinja* ‘skrinja’³⁷ (< slovan. **skrīni*← stvnem. *scrīni*← lat. *scrini-um*) (Snoj 2016: 686) hrv., srb. *škriñja, skrìñja* sln. *skrinja*; dakorom. *scrin, comodă*.
- istrorom. *grede* ‘greda’ (<psl. **grędă*) (Snoj 2016: 217); dakorom. *grindă*.³⁸

Žejanski izvir

<i>Funtâra</i>	Izvir ³⁹
(povestitâ de Andreiu Stambulici)	(povedal Andreiu Stambulici)
129. <i>Funtâra, cum o kljeman noî, omiri din Jeiâni, se aflé departe po de uré de Jeiâni.</i>	Izvir, kakor mu pravimo mi, ljudje iz Žejan, se nahaja pol ure stran od Žejan.

35 Prim. Žejanski izvir 132: izsamostalniški glagol dakorom. *a săpa*, in istrorom. *sapă* ‘kopati z motiko’, toda dakorom. *sapă*, istrorom. *motika* ‘motika’.

36 ‘Palica z ukrivljenim koncem za opiranje’.

37 Istrorom. *șcriñe* tudi ‘krsta’ (Kovačec 1998: 189)

38 Dakorom. *grindă* je prav tako iz psl. **grędă*, **grędъ*, a je iz fonetične podobe istroromunškega leksema razvidno, da ni bil podedovan iz praromunščine.

39 Istrorom. *fântâra, fântâr* (Kovačec 1998: 77) in dakorom. *fântână* ‘izvir’.

130. <i>Omiri cselji berâri av zis ši spuravesk ši astez inké ke din Kodru⁴⁰ Popilor vire apé vie în funtâră.</i>	Stari ljudje so rekli in pravijo še danes, da na Pôpovski gori iz izvira teče živa voda.
131. <i>Tunca omiri cselji betârî, borebit de tavzânt de anjî, av trimes din Talie din trei omir, ke neka zvadescu apa csa vije ši neka le facse o funtâră za bé apă.</i>	Tedaj so stari ljudje, morda tisoč let stari, iz Italije poslali tri može, da bi to živo vodo spravili na plano in jim napravili vodnjak, iz katerega bi lahko pili.
132. <i>Bire! Omiri din Talie av verit ši av sapat o mârvă vréme.</i>	Dobro! Možeje iz Italije so prišli in kratek čas kopali z motiko.
133. <i>Dupa csa nu preste multă vréme a verit la funtâră o băbé jeian-skea apé.</i>	Nedolgo zatem je k izviru po vodo prišla neka žejanska baba.
134. <i>Tunca omiri cselji din Talie av ântrebat pe baba jeian-skea ke cse vorbesk omiri din paiz⁴¹ de ielj?</i>	Tedaj so ti možeje iz Italije vprašali žejansko babo, kaj o njih govorijo ljudje iz njene vasi.
135. <i>Baba l-a zis ke omiri vorbesk ši av zis ke se nu zvađiru apa pâřă mâre, ke-lj vor omiri tunca obisi de iesiké.</i>	Baba jim je rekla, da ljudje govorijo in so rekli, da če se do vode ne bodo dokopali do naslednjega dne, jih bodo tedaj obesili na trepetliko.
136. <i>Dupa csa omiri din Talie s-av zboit ši cu nopta av fuzit.</i>	Potem ko so možeje iz Italije to slišali, so se zbalii in ponoči zbežali.
137. <i>Ši asa apa vije staie ši astez ânklijisă în funtâră.</i>	In živa voda še danes ostaja zaprta v izviru.

(Pușcariu et al. 1929: 229–230)

- istrorom. *po de* (< psl. *pòlъ) (Snoj 2016: 562); dakorom. *jumătate*.
- istrorom. *ure* (←srvmem. *ūre*) (Snoj 2016: 821) dakorom. *oră*.
- istrorom. *borebit*,⁴² ‘morda, morebiti’; dakorom. *poate*.
- istrorom. *neka* ‘naj, da bi’ hrv., srb. *něka*;⁴³ dakorom. *ca să*.
- istrorom. *zvadescu*, nedoločnik *zvađi* ‘izvleči, spraviti ven’ (< psl. *voditi

40 Istrorom. *kodru* ‘(gozd)na gora’ (Byhan 1899: 243) (Kovačec 1998: 51); dakorom. *codru* ‘gozd’.

41 *Paiz* (Kovačec 1998: 141), *país* (Byhan 1899: 302) < lat. *pagus*; dakorom. *sat* ‘vas’.

42 Iz sln. *morebiti* (3. os. ed. glagola moči in nedoločnika glagola biti) s prilikovanjem m>b. Enak sklop najdemo tudi v rus. *mózet bytʹ* in češ. *může být* (Snoj 2016: 440).

43 Tudi blg., mak. *néka*; sln. *naj* in hrv. kajk. *nāj* je sorodno z nar. rus. *nexáj*, *necht*, polj. *niech*, češ., slš. *nech*, iz psl. **ne xáj* v pomenu ‘pustiti, da’ (Snoj 2016: 455).

(Skok III 1973: 558) s predložno predpono *j_{bz}) (Vaillant 1946: 28); dakorom. *a scoate, a extrage*.

- istrorom. *mârva* (<psl. *m_{brv}á) (Snoj 2016: 447); dakorom. *fârâmă, pic*.
- istrorom. *iesiké* ‘trepetlika’⁴⁴ (<psl. *è_{sika}) (Derksen 2008: 378); dakorom. *plop tremurator*.
- istrorom. *s-av zboit*, nedoločnik: *se zboi* ‘zbati se’ (<psl. *boj_{áti} se) (Skok I 1971: 183) s predložno predpono *j_{bz}); dakorom. *a se teme, a avea teamă, a avea frică*.⁴⁵

VIRI IN LITERATURA

- Matjaž BABIČ, 2004: *Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo.
- France BEZLAJ, 1977–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU.
- Rick DERKSEN, 2008: *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden: Brill.
- Goran FILIPI, 2002: *Istrorumunjski lingvistični atlas*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Andrieu GLAVINA, 1906: Rumerii și școala națională croată. Unirea: *Foaie bisericească-politică* 16/22. Blaj. 152–153.
- Anton GRAD, 1958: Contribution au problème de la sonorisation des consonnes intervocales latines. *Linguistica* 3/2. 33–40.
- Günther HOLTUS idr. (ur.), 1989: *Lexicon der Romanistischen Linguistik III: Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von Mittelalter bis zur Gegenwart. Rumänisch, Dalmatisch / Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Egidio IVETIC (ur.), 2011: *Istra skozi čas: Priročnik regionalne zgodovine Istre z navedbami o mestu Reka*. (Collana degli Atti 32.) Rovinj: Središče za zgodovinska raziskovanja Rovinj.
- August KOVAČEC, 1998: *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Wilhelm MEYER-LÜBKE, 1911: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung.
- Sextil PUȘCARIU et al., 1926: *Studii istroromâne*. București: Cultura națională.
- Lorenzo RENZI, Alvise ANDREOSE, 2009: *Manuale di linguistica e filologia romanza* (3. izdaja). Bologna: Il mulino.

44 Lat. *populus tremula*; hrv., srb. *jásika* (Skok I 1971: 759); Filipi navaja istrorom. *jesika, jesike, topola kara trese* (Filipi 2002: 732).

45 Tudi istrorom. *frike, frica* (Kovačec 1998: 81).

- Marius SALA, Liliana IONESCU-RUXĂNDIOIU (ur.) 2018: *Istoria limbii române*. București: Univers Enciclopedic Gold.
- Petar SKOK, 1971–73: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*. Zagreb: Jugoslavenska Akademia Znanosti i Umjetnosti.
- Mitja SKUBIC, 2002: *Romanski jeziki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- Mitja SKUBIC, 2007: *Uvod v romansko jezikoslovje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Nina SPICIJARIĆ PAŠKVAN, 2014: *Vlachs from the Island Krk in the Primary Historical and Literature Sources*. Almăjan Rodica (ur.): Studii și Cercetări – Actele Simpozionului »Banat – Istorie și Multiculturalitate«. Zrenjanin: Editura Fundației. 345–358.
- Matej ŠEKLI, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 19/2. 291–315.
- Matej ŠEKLI, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. (Linguistica et philologica 37.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- André VAILLANT, 1946: *La déprévervation*. *Revue des études slaves* 22/1–4. 5–45
- Walther WARTBURG, 1950: *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Bern: Francke.

SUMMARY

The article briefly describes the history of the Istroromanian language and examines Slavic influences on the vocabulary of the northern dialect of Istroromanian spoken in the village of Žejane in northeastern Istria. The observations are based on fragments of four short texts that were collected in Žejane in the early 20th century by Andreiu Glavina, a native speaker of Istroromanian from Šušnjevica and the headmaster of the only school that ever taught Istroromanian language.

From comparing Istroromanian vocabulary with Dacoromanian it is evident that Istroromanian preserved many words from the time before the division of Common Romanian into four Romanian languages. Those lexemes are predominantly of Latin origin, but many others prove also strong Germanic and Slavic lexical influence on the predecessor of modern Romanian languages.

Two of the texts are a representation of Istroromanian folklore. *The People of Žejane* is describing the settlement of Istroromanians in Istria and mentions the three main activities that were part of the Istroromanian way of life: shepherding, coal making, and farming. *The Fountain* is a myth about a hidden spring near Žejane containing the water of life. The other two texts are titled *The Shepherds of Žejane* and *House with everything in it* and were chosen to demonstrate the everyday vocabulary of Istroromanian.

Speakers of Istroromanian were again heavily influenced by the neighboring Romance, Slavic, and Germanic languages while moving towards and eventually to Istria. The Istroromanian

lexemes that are written in bold with added etymology and Dacoromanian equivalents are present in modern South Slavic languages in the region, but not also in Dacoromanian. Therefore they were loaned from or through Slavic languages after moving from the territory of modern Romania and represent later lexical influences on Istroromanian.

Marija Pandeva

Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
/ Univerza sv. Cirila in Metoda v Skopju
marijapandeva1994@gmail.com

Што сака да ни раскаже нараторот? Модалноста на глаголот сака + да-конструкција во македонскиот и неговите еквиваленти во други словенски јазици)

What does the narrator wish to tell us? The modality of the verb “saka + da-construction” in the Macedonian and its equivalents in other Slavic languages

The paper reviews the frequent use of the modal verb saka + da-construction in the Macedonian language, using examples from the contemporary Macedonian literature, from “Golemata voda” (“The Great Water”) by Zhivko Chingo in which the narration takes place in first person. We will discuss this modal construction from the perspective of the narrator in the text, that is, we will analyze examples in which the narrator, using the form sakam + da-construction expresses desire, intention... We take the narrator as the starting point for the storytelling in the text, we follow the story through what he wants to tell us or to show us. We will also analyze the equivalents of this construction in other Slavic languages, such as the Serbian, the Croatian and the Russian language, in which we find either the da-construction or the infinitive.

Keywords: modality, da-construction, infinitive, translation, Macedonian language

Кога веќе решив да ви раскажувам за Исак, Кејтеновиот син, би имал толку убави, нежни и незаборавни спомени, толку чисти и светли мигови кои не верувам дека некогаш можеда се заборават. Јас сум толку горд кога си спомнувам за Кејтеновиот син, горд како самиот Исус Христос. Но јас сакам да ви ги изнесам само оние часови во домот, само оние проклети часови поминати во домот, госпoде, та ние и немавме други часови, чесен другарски збор, само оние часови додека дојдовме до Сентерлевиот рид.

Уште во првата реченица во романот „Големата вода“ од Живко Чинго ја забележуваме желбата на нараторот да ни ја раскаже својата приказна. Романот „Големата вода“, објавен во 1971 година, е еден од најпознатите во македонската книжевност. Популарноста на овој роман излегува и надвор од границите на Македонија, преведен е на повеќе словенски јазици. Романот

ја претставува желбата за слободата на нараторот, младиот Лем, сместен во дом за деца без родители во повоениот период. Лем ги претставува сите деца чиешто детство прерано завршило. Нараторот сака да ни раскаже за сите оние денови во домот, сака да ни ја долови желбата за големата вода, за ридот и за сè што е зад сидот и ги дели децата од светот на слободата. Во овој роман нараторот зборува во прво лице, па оттаму, слободно можеме да се запрашаме *што сака да ни (рас)каже нараторот?* Следејќи ја неговата нарација, забележуваме дека тој ни го раскажува секојдневието и сè што отскокнува од него во домот; покрај тоа, тој ни ги (по)кажува и своите чувства и желби и што сака и што посакува и тој и другите ликови во неговата приказна. Токму тоа *сака* и неговата употреба во овој роман ќе биде централната точка на нашиот интерес.

Според Георгиевски (2009: 18), *сака*, заедно со *намерава*, како и, секако, *може*, *мора*, *треба* и *сmee* се модални спецификатори на сложениот предикат. Притоа, *сака*, и *намерава* ги набројува како сопствено модални. Овие помошни модални глаголи изразуваат модална диспозиција – нужност, можност и намера. Овие три основни модални категории се познати под терминот волунтативен модалитет.

Во македонскиот јазик модалните глаголи се среќаваат во комбинација со да-конструкцијата. Пред да ја дефинираме да-конструкцијата, треба да споменеме дека македонскиот јазичен систем познава три *да* (од кои две познава и стандардот, а третото е периферен елемент): *да* како партикула за потврдување, *да* како сврзнички предикат за изразување конјункција и *да* како приглаголска (модална) партикула (Тополињска 2000: 89). Според Тополињска (2000: 90), глаголските предикати со да-конструкција претставуваат предикати од втор ред, каде што појдовниот аргумент обично е човек, а вториот е подредена пропозиција. Според Минова-Ѓуркова (2000: 75), за да-конструкцијата постојат неколку термини: оптатив-субјунктив, субјунктив, конјунктив. Таа може да се јави, пред сè, со сегашно време, кое ќе означува истовременост со воведувачката конструкција, како и со минато определено и неопределено време (на пример, конструкции со кои се искажува иреален услов и сл.). Да-конструкцијата се употребува со модални и со фазни глаголи, во негирани форми на некои времиња и начини, како и во зависни дел-реченици.

Според Тополињска (1995: 259), модалниот глагол *сака*, заедно со *треба*, *може*, *мора* и *сmee*, искажува „деонтичка модалност, т. е. модалитет на желба, волја, посакување со можен или задолжителен карактер на мислените

(=нефактивни) дејства“. Желбата, волјата, можноста, обврската можат да бидат констатирани, комуницирани од страна на адресатот или, пак, можат да бидат директен поттик за некое дејство.

Токму овие употреби на *сака* + *да-конструкција* ги наоѓаме во „Големата вода“. Покрај оригиналниот текст на македонски, ќе ги разгледаме и преводите на руски, хрватски и српски јазик, преку кои ќе проследиме какви се тенденциите за искажувањето на модалноста со глаголот *сака* во другите словенски јазици (конкретно, во наведените три). Рускиот превод е направен од Олга Панкина во 2007 година, хрватскиот од Ивица Баковиќ во 2019, а српскиот од Слободан Мицковиќ во 1973 година, само две години по првото објавување на романот во Македонија.

Во продолжение ќе прикажеме неколку примери со модалниот глагол *сака* + *да-конструкција* и неговите еквиваленти во другите споменати јазици.

(1) Но **јас сакам да ви ги изнесам** само оние часови во домот, само оние проклети часови поминати во домот, госпде, та ние и немавме други часови, чесен другарски збор, само оние часови додека дојдовме до Сентерлевиот рид. (1980: 7)

(1a) Но **я хочу рассказать вам** только о доме, о проклятом времени, проведенном в доме. Господи, да у нас и не было другого времени, честное товарищеское слово, только такое время, пока мы не дошли до Сентерлевой вершины. (2007: 7)

(1б) Но **želim vam iznijeti** samo one trenutke provedene u domu, gospode, ta mi i nismo imali drugih trenutaka, časna drugarska riječ, samo one trenutke dok nismo došli do Senterleva brda. (2019: 2)

(1в) Али **ја желим да вам опишем** само онечасове из дома, само оне проклете часове проведене у дому, боже, па ми нисмо ни имале других часова, часна другарска реч, сем оних часова док нисмо дошли до Сентерлевог брда. (1973: 10)

Од наведените примери забележуваме дека во рускиот и во хрватскиот јазик на местото на *да-конструкцијата* се наоѓа инфинитивна форма **рассказать/iznijeti**, додека во српскиот јазик, исто како и во македонскиот оригина, среќаваме *да-конструкција* – **желим да опишем**.

Според Пипер et al. (Пипер et al. 2005:642), со глаголот *желети* може да се искаже оптативна модалност. Во поширока смисла, кон оптативноста се приклучуваат и други искази со дезидеративно (желбено) значење, а не само оние со кои говорителот некому посакува нешто добро или лошо (Пипер et al., 2005: 642). Станува збор за реченици во чиј предикат се среќаваат глаголи како *желети*, *хтети*, *жудети* или *чезнути*, или изрази со слично значење: *имати жељу*, *бити жељан*, *венути од чезње* како на пример: *Имам јаку жељу да се вратим кући* (примерот е преземен од *ibid.*) или како во примерот од Големата вода: ***Ја желим да вам опишем само онечасове из дома.***

Да-конструкцијата во составот на сложениот предикат во српскиот јазик, каде што се среќаваат семантички и синтаксички неполнозначни глаголи, не е сигнал на посебен предикат или на посебна реченица, туку најчесто е позициска или факултативна алтернатива на инфинитивниот облик во предикатот (Пипер et al, 2005: 324).

Според Силиќ и Прањковиќ (Silić, Pranjković 2005: 185), со модалните глаголи во хрватскиот јазик се искажува модален однос меѓу дејството на полнозначниот глагол и субјектот. Овие глаголи нужно (синтаксички, но не мора и комуникациски) секогаш се среќаваат со инфинитив или, поретко, со да-конструкција.

За разлика од македонскиот јазик, каде што се употребува само да-конструкцијата, и од српскиот, каде што се среќаваат и да-конструкцијата и инфинитивот, односно тие се конкурентни, во рускиот и во хрватскиот доминираат формите на инфинитивот.

Според Мустајоки et al. (Мустајоки et al.: 2020: 327), желбата се разгледува соодветно на интересите и на плановите на агенсот, како главен двигател на внатрешната потреба и на желбата за реализација на дејството. Желбата на агенсот може да биде емоционално многу силна, да се доближи до стремеж, мечта и посакување. Во рускиот јазик желбата најчесто се искажува со модалниот глагол *хотеть*, но се среќаваат и *стремиться*, *мечтать* и *жаждать*. Овие глаголи одат во комбинација со инфинитивната форма од полнозначните глаголи што следуваат по модалните.

Слична ситуација како во првиот пример, кога нараторот сака да ни најави за што сака да ни раскаже понатаму, имаме и во примерите:

(2a) Тука ми го натоварија, точно тоа **сакав и да ви раскажам.** (1980: 12)

(2б) Именно там мне его повесили на шею, об этом я и **хотел рассказать**. (2007: 13)

(2в) Ondje mi ga natovariše, i upravo to vam **htjedoh ispričati**. (2019: 5)

(2г) Овде су ми га натоварили, то сам баш и **хтео да вам испричам**. (1973: 16)

и во:

(3а) Поодамна **сакав да ви раскажам** за другарката Оливера Срезоска, нашиот помошник-управител на домот. Сигурно тоа ќе беше по ред, тоа на крајот таа го заслужуваше, — но вие ќе разберете дека човек понекогаш **сака да избега** од редот. (1980: 105)

(3б) Я давно уже **хотел вам рассказать** о товарище Оливере Срезоской, заместителе директора дома. Конечно, надо бы по порядку, она, в конце концов, этого заслуживает, но вы поймете, что иногда **хочется избежать** порядка. (2005: 98)

(3в) Odavno sam vam **htio ispričati** o drugarici Oliveri Srezoskoj, našoj pomoćnici upravitelja doma. To bi sigurno došlo na red, na kraju krajeva, ona je to zaslužila – ali vi ćete shvatiti dačovjek ponekad **želi i pobjeći** od reda. (2019: 55)

(3г) Давно сам **бех хтео да вам причам** о другарици Оливери Срезоској, нашем помошнику управника у дому. То би сигурно дошло на ред, на крају крајева она то и заслужује, — али, разумећете, човек понекад **жели да побегне од реда**. (1973:111)

Малку поинаква ситуација забележуваме во следниот пример:

(4а) Ох, — реков сочувствувајќи, — ох, добро вујне, — **сакав уште некој збор да речам**, но таа уште посилено заплака и јас конечно морав, морав да појдам. Проклет да бидам, а толку **сакав тој час да се продолжи**, да погледам во слаткото буниште. (1980: 12)

(4б) — Ну, — сказал я сочувственно, — ну ладно, тетя, — **я хотел еще что-нибудь сказать**, но она заплакала еще громче, и я был вынужден, вынужден окончательно уйти. Будь я проклят, **а так мне хотелось, чтобы этот миг продлился, мне хотелось еще посмотреть** на дорожную моему сердцу навозную кучу. (2005: 11)

(4в) – Oh – rekoh suosjećajući – oh, dobro, ujno – **želio sam još koju riječ izustiti**, no ona je još jače zaplakala i ja sam konačno morao, morao sam poći. Neka sam proklet, toliko sam **želio da se taj trenutak produži**, da pogledam na slatko bunjište. (2019: 5)

(4г) — Ох, — рекох саосећајући, — ох, добра ујнице — **хтео сам да кажем** још неку реч, али она још јаче заплака и ја сам коначно морао, морао да кренем. А тако **сам желео да се тај тренутак одужи**, да погледам у слатко буњиште. (1973: 16)

Во примерот (4а) и во неговите преводи забележуваме продолжение на истата тенденција. Во руското изданиесакав *уште некој збор да речам* е преведено како *я хотел еще что-нибудь сказать*, односно го среќаваме модалниот глагол *хотеть* и потоа следува глагол во инфинитив (*сказать*), а во српскиот и во хрватскиот се употребени формите од глаголите *željeti* и *хтети*, соодветно. Во српскиот превод, преведувачот во да-конструкцијата го сместува глаголот *казати* (*хтео сам да кажем*), а во хрватскиот го среќаваме глаголот *izustiti* (*želio sam još koju riječ izustiti*). Во втората реченица од овој пример, модалниот глагол *сака* го среќаваме во комбинација со фазниот глагол (*се*)*продолжува* – *сакав тој час да се продолжи*. И во српскиот и во хрватскиот превод се среќава да-конструкција (*желео да се тај тренутак одужи* / *želio da se taj trenutak produži*), а во рускиот се користи конструкцијата *чтобы* + *л-форма*, бидејќи инфинитивот, како нелична форма, не може да го искаже значењето на *сака*+ да-конструкција во која имаме т.н. различен субјект (воведувачкиот глагол *сака* и глаголот од да-конструкцијата се во различни лица – [*iac*]*сакав тој час да се продолжи* (сп. Иванова и Градинарова 2015: 105)¹. Впрочем, тоа е и причината поради која и во хрватскиот превод не се употребува инфинитивот, иако низ делото доминира како преводен еквивалент на да-конструкцијата, а во ваквите употреби тие форми не се конкурентни и во српскиот.

Во примерот (5а) не се искажува личната желба на нараторот: тој од негова гледна точка ни ги пренесува желбите, чувствата на друг лик, поточно на Исак, Кејтеновиот син, другата централна личност во „Големата вода“ покрај нараторот кој зборува во прво лице.

1 „Наиболее часто упоминаемый критерий для непризнания глагола вспомогательным — способность присоединить да-предложение с субъектом, не референтным субъекту первого глагола. Этот критерий работает для части глаголов. Так, глагол *искам* способен образовать не только моносубъектную, но и разносубъектную конструкцию, ср.: *Искам да ти помогна. ‘Я хочу тебе помочь’* и *Искам да ми помогнеш. ‘Я хочу, чтобы ты мне помог’*“ (Иванова и Градинарова 1015: 105)

(5а) **Сакаше да го остават** таму, на глувците. (1980: 129)

(5б) **Он хотел, чтобы его оставили** мышам. (2005: 120)

(5в) **Htio je da ga ostave** ondje, miševima. (2019: 68)

(5г) **Желео је да га оставе** тамо, мишевима. (1973:135)

Во примерите (5в) и (5г), и во српскиот и во хрватскиот превод се употребува да-конструкцијата. Во рускиот превод, во примерот (5б) ја среќаваме употребата на *чтобы* + л-формата. Во составот на зависните дел-реченици на инфинитивот му конкурираат или целосно го заменуваат зависните дел-реченици со *чтобы* и глагол на –л (т. е. во условен начин) (Иванова 2015: 117). Ова важи и за случаите со сложениот предикат, особено кога со модалниот глагол *сака* конструкцијата има повеќесубјектен карактер, каков што беше примерот (4).

Покрај она што сака да ни раскаже нараторот, во нарацијата среќаваме и модални конструкции преку кои тој ни ги предава и оние нешта што не му се допаѓаат, што не ги сака, кои понекогаш служат и како предупредување, обраќање кон читателот. Тоа можеме да го забележиме во примерот:

(6а) Запомнете го тој збор ако **не сакате** на секој чекор **да ве клоцаат**. (1980: 17-18)

(6б) Запомните это слово, если **не хотите**, чтобы вас **пинали** на каждом шагу. (2005: 17)

(6в) Zapamtite tu riječ **ne želite li da** vas na svakom koraku **udaraju**. (2019: 8)

(6г) Упамтите ту реч ако **не желите да** вас на сваком кораку **ритају**. (1973:19)

Забележуваме дека и во овој пример, и во хрватскиот и во српскиот јазик е употребена да-конструкцијата, а во рускиот превод полнозначниот глагол по модалниот е воведен со *чтобы*. Од исти тип се и примерите (4) и (5).

Според Иванова (Иванова: 2014: 130–131), Н. Р. Добрушина (Добрушина 2012: 52-54) ги прикажува условите за употреба на *чтобы* (на фонот на *что*), кој воведува две групи реченични дополнувања: од целев тип (назив со кој сака да направи разлика, но и сопоставување со вистински целни конструкции, односно целните зависносложени дел-реченици) и од епистемичен тип.

Дополнувањата од целев типсе актанти со значење на желба: хотеть, хотеться, желать, пожелать, предпочитать, стремиться, (не) дай бог (со овие глаголи секогаш се употребуваа чтобы), выгодно, бояться и др.

Оттука, се надоврзуваме на Минова-Гуркова (2011: 277-278): „Во целни реченици можат да се трансформираат тие причински и условни реченици што го содржат глаголот сака во зависните дел-реченици. Од ова јасно произлегува модалниот карактер на целните зависни дел-реченици, бидејќи кај нив и кога станува збор за минати дејства – не се кажува дали се извршени. Модалниот карактер на дејствата овде се осигурува со присуство на да-конструкцијата, а може да се нагласи и со употреба на модални глаголи.“

Токму затоа, примерот (ба): Запомнете го тој збор ако **не сакате** на секој чекор **да ве клоцаат.**, може да се трансформира во: Запомнете го тој збор за да не ве клоцаат.

Во „Големата вода“ модалниот глагол сака се среќава и со *какода-*конструкција, која е единствената да-конструкција што влегува во сложена реченица со чисто асоцијативна мотивација. „Предикатот ‘какос’ (каде што „с“ стои за споредбено во опозиција со прашалното и релативното/комплементарното *како*) врзува два пропорционални аргументи од кои првиот го одразува настанот за кој станува збор на основната фабуларна линија на текстот, додека вториот одразува настан што говорителот го асоцира со првиот и преку кој, по пат на споредба, се труди овој првиот да го доопредели.“ (Тополињска 2000: 115-116). *Како да-*конструкцијата го претставува настанот како нефактивен според перцепцијата на говорителот, но во некои контексти не ја исклучува неговата објективна фактивност. Всушност, да-конструкцијата, во основа, означува нефактивност, односно воведува дејства што не се доживуваат како реализирани, односно како факт.

(7а) Тој **како да сакаше да се одмори**, малку се позадржа крај вратата. (1980: 101)

(7б) Он помедлил у ворот, **как будто хотел отдохнуть.** (2005: 97)

(7в) **Kao da se želio odmoriti**, kratko se zadržao kod vrata. (2019: 52)

(7г) Он, **као да је желео да одахне**, задржао се мало крај капије. (1973:106)

Според прикажаните примери, истото го забележуваме и во преводите, со тоа што и во српскиот и во хрватскиот ја среќаваме конструкцијата како

да, со тоа што српскиот потоа следува модален глагол и да-конструкција, а во хрватскиот модален глагол и инфинитив, а во рускиот *как будто* и исто како во хрватскиот модален глагол и инфинитив.

Во неколку наврати, нараторот зборува и за работите што не ги сака, што не ги посакува. Употребата на негираните модални конструкции со глаголот сака ќе ги прикажеме преку следните примери:

(8a) Добро, реков, **не сакав премногу да ги жалостам** срцата на мојот добар вујко Илко Костадиноски и на мојата златна вујна Кола Костадиноска. (1980: 10)

(8б) Ладно, — сказал я, **не хотел я слишком надирать** сердце моего дяди Илко Костадиносского и моей золотой тетки Колы Костадиноской. (2005: 97)

(8в) Dobro, rekoh, **ne želim previše žalostiti** srce svoga ujaka, Ilka Kostadinosgog, i svoje zlatne uјne, Kole Kostadinoske. (2019: 5)

(8г) Добро, рекао сам, **јер нисам хтео превише да растужим** срце мод доброг ујке Илка Костадиноског, и моје златне ујне Коле Костадиноске. (1973: 11)

Во преводите на примерот (8a) забележуваме следење на тенденцијата за преведување на сака + да-конструкцијата во рускиот и во хрватскиот јазик со модалниот глагол *хотеть* и *željeti* по кои следува инфинитив. Во српскиот јазик, како и во македонскиот, се среќава да-конструкцијата.

(9a) На своите дванаесет години се потпишував со ЕМ, бидејќи никако **не сакав да ја запомнам** буквата Л, зашто таа на нешто многу лошо ме потсеќаше. (1980: 11)

(9б) В свои двенадцать лет я подписывался ЕМ, никак **не желая выучить** букву Л, потому что она казалась мне похожей на что-то дурное. (2005: 10)

(9в) Sa svojih dvanaest godina potpisivao sam se ЕМ jer nikako **nisam htio zapamtiti** slovo L, podsjećalo me je na nešto vrlo loše. (2019: 6)

(9г) У својој сам се дванаесетој години потписавоа са ЕМ, јер никако **нисам хтио да запамтим** слово Л, јер ме је оно подсећало на нешто страшно рђаво. (1973: 12)

Во преводот на примерот (9а), во српскиот и во хрватскиот јазик се користат истите конструкции како во примерите (8в) и (8г), односно модалниот глагол *xтети* и да-конструкција во српскиот и модален глагол (во овој случај исто така *htjeti*, а не *žejeti* како во (8в)) и инфинитив во хрватскиот. Во примерот (9б) е употребена формата *не желая выучить*, односно модалноста е искажана со глаголски прилог (*желая*) и инфинитив.

Од друга страна, кога го среќаваме глаголскиот прилог сакајќи + да-конструкција во македонскиот јазик во нарацијата во „Големата вода“, во преводите ја забележуваме следната ситуација:

(10а) — Ми се допадна, малечок Леме, — **рече самиот сакајќи да зборува**, ми се допадна уште оној час кога падна на земја, ... (1980: 67)

(10б) — Ты мне понравился, малыш Лем, — сказал он, **ему хотелось об этом рассказать**, — ты мне понравился еще тогда, когда ты упал на землю, ... (2005: 64)

(10в) — Svidio si mi se, mali Leme — **reče željan govoriti**— svidio si mi se još onoga časa kad si paona zemlju ... (2019: 34)

(10г) — Допао си ми се, мали Леме, — **рече пун жеље да говори** — допао си ми се још у оном тренутку када си пао на земљу ... (1973: 73)

Во ниеден од преводите не среќаваме глаголски прилог.

Во преводот на руски јазик (10б) го среќаваме модалниот глагол *хотеть* и инфинитив, во хрватскиот (10в) глаголска придавка преку која се прикажува желбеното значење, а по неа има инфинитив, а во српскиот (10г) се среќаваат прилогот за начин (пун) и именката (жеља) по кои следи да-конструкција.

По направената анализа на одбраните примери од „Големата вода“ од Живко Чинго, забележуваме дека нараторот, сакајќи да ни ја раскаже својата приказна, често го употребува модалниот глагол сака во комбинација со да-конструкцијата. По споредбата на преводите на ова дело на други словенски јазици, односно на руски, хрватски и српски, дојдовме до неколку заклучоци. Во рускиот јазик модалниот глагол сака + да-конструкција се преведува со модалниот глагол *хотеть* и инфинитив, во сите случаи, освен во реченици од повеќесубјектен карактер кога по модалниот глагол се воведува *чтобы*. Слична ситуација среќаваме и во хрватскиот превод, односно речиси во сите примери се следи тенденцијата за употреба на модалните глаголи *željeti* и *htjetico* инфинитив, освен во

случаите со повеќе субјекти, каде што се употребува да-конструкцијата. Во српскиот јазик ги среќаваме и глаголот *хтети* и глаголот *желети*, но по нив, како и во македонскиот, стои да-конструкција.

ЛИТЕРАТУРА

- Josip SILIĆ, Ivan PRANJKOVIĆ, 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta; [sintaksa, morfologija, fonologija]*. Školska knjiga.
- Георги ГЕОРГИЕВСКИ, 2009. *Да-реченицата во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков
- Н. Р. ДОБРУШИНА, 2012. *Сентенцијалните дополнения со союзом «чтобы»*. Компјутерная лингвистика и интелектуалните технологии.
- Е. ИВАНОВА, А. ГРАДИНАРОВА, 2015. Синтаксическа система на болгарскиот јазик на фонетско руско. Litres.
- Елена ИВАНОВА, 2014. Руските паралели на болгарската да-конструкција, Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции, 107-162, Скопје: МАНУ
- Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА, 2000. Синтакса на македонскиот стандарден јазик. Скопје: Радинг.
- Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА, 2011. Синтакса на македонскиот стандарден јазик. Скопје.
- А. МУСТАЈОКИ, Т.В. ПАРМЕНОВА, З.К. САБИТОВА, Л.А. БИРЈУЛИН, 2019. Функционалниот синтаксис на рускиот јазик.
- П. ПИПЕР, И. АНТОНИЌ, В. РУЖИЌ, С. ТАНАСИЌ, Љ. ПОПОВИЌ, Б. ТОШОВИЌ, 2005. Синтакса на современиот српски јазик. Проста реченица.– Ред. Ивиќ М./П. Пипер, И. Антониќ, В. Ружиќ, С. Танасиќ, Љ. Поповиќ, Б. Тошовиќ.–Београд: Институт за српски јазик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Зузана ТОПОЛИЊСКА, 1995. Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса (1). Скопје: МАНУ.
- Зузана ТОПОЛИЊСКА, 2000: Полски-македонски: Граматичка конфронтација 3, Студии од морфосинтаксата. Скопје: МАНУ.

ИЗВОРИ

- Живко ЧИНКО, 1980. Големата вода. Скопје: Култура, Македонска книга.
- Живко ЧИНКО, 2007. Большая вода. преведено од Олга Панкина. Москва: ГУ МДН.
- Живко ЧИНГО, 1973. Велика вода. преведено од Слободан Мицковиќ. Београд: Нолит.
- Živko ČINGO, 2019. Velika voda. Преведно од Ивица Баковиќ. Zagreb: Disput.

SUMMARY

In this paper, using the examples extracted from “Golemata voda” (“The Great Water”) by Zhivko Chingo, we analyze the use of the modal verb *saka* + *da-construction*. In the Macedonian language, the modal verbs (like, *saka*, *mozhe*, *mora*, *smee*) are followed by *da-construction* which according to Minova Gjurkova (Минова-Гуркова 2000: 75), can be described as optative-subjunctive, subjunctive or conjunctive. The modal verb *saka* expresses wishes or needs. The chosen examples from “Golemata voda” are compared to their translations in other Slavic languages, or to be more precise in Serbian, Croatian and Russian. The situation in the Serbian language is most similar to the Macedonian, they use the modal verbs *htjeti* and *zheljeti* followed by *da-construction*. In the Croatian, the situation is a bit different as they usually use the infinitive forms of the verbs after the modal ones (*htjeti* and *zheljeti*) but we also have found examples where the *da-construction* is following the modal verb. The *da-construction* appears in the modal construction when there are different subjects in the sentence. We notice the same situation in the Russian language, where after the modal verbs comes the infinitive, except in the cases where we find different subjects. In those cases, after the modal verbs, the rest of the action is introduced by *chtoby*.

Branislav Veselinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu / Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu
baneveselinovic5@gmail.com

O srpsko-makedonskim lažnim prijateljima među glagolima

Predmet ovog rada predstavljaju glagoli u srpskom i makedonskom jeziku koji pripadaju leksikološkoj kategoriji lažnih prijatelja. Iz građe koju čine odrednice pod ćirilničnim slovom *Б* u prvom tomu makedonskog rečnika *Толковен речник на македонскиот јазик* i u *Rečniku srpskoga jezika* konfrontativno-kontrastivnom metodom ekscerpirani su parovi glagola koji čine formalne korespondente homografskog tipa. Cilj istraživanja jeste utvrditi stepen leksič-kosemantičke interferencije na osnovu koje se parovi mogu klasifikovati i prikazati procese konvergencije i divergencije na leksičkom nivou u dvama slovenskim jezicima u kontaktu. Pretpostavlja se da će zbog srodnosti dvaju jezika i njihovih tesnih kontakata analiza pokazati da najviše ima primera delimičnih lažnih prijatelja, koji među takvim leksemama predstavljaju najveći izazov pri prevođenju i učenju stranog jezika.

Ključne reči: kontrastivna analiza, lažni prijatelji, interferencija, srpski jezik, makedonski jezik

On Serbian-Macedonian false friends among verbs

The paper deals with verbs in Serbian and Macedonian which can be grouped into the lexicological category of *false friends*. The corpus consists of homographically equivalent pairs of verbs excerpted from the first volume of the Macedonian dictionary *Толковен речник на македонскиот јазик* and the *Dictionary of the Serbian language* under the Cyrillic letter *Б*. The analysis was conducted through the methods of comparing and contrasting. The goal of the research is to determine the levels of lexical-semantic interference by which the pairs can be classified and, simultaneously, to present processes of convergence and divergence on the lexical level in two closely related languages in contact. Considering the fact that both languages have similar origin and that they are in close territorial contact, it is expected that the most frequent are instances of partial false friends, which are by far the most challenging examples in translation and language learning.

Keywords: contrastive analysis, false friends, interference, Serbian language, Macedonian language

1. Uvod

Kada je reč o srodnim jezicima, moguća je velika zastupljenost interferencije u govornikovoj svesti pri učenju stranog jezika i prevođenju (Tušek 2011: 503). Među jezičkim nivoima koji interferiraju najviše se ističe leksički nivo, za koji se vezuje fenomen *lažnih prijatelja*.¹ Najčešće se radi o internacionalizmima i pozajmljenicama iz jednog jezika u drugi (Ivir 1978: 113), ali i o posledicama genetske povezanosti dvaju jezika (Golubičić 2016: 31–32). Naime, kako je veliki udeo leksikona nasleđen iz zajedničkog prajezika, određene lekseme u dvama jezicima dele uz odgovarajuće oblike i podudarna značenja, te se mogu označiti kao *pravi prijatelji* i primeri pozitivne interferencije i međujezičke konvergencije. Međutim, zbog razlika u razvoju zasebnih jezika, vremenom nastaju i parovi formalno istovetnih ili maksimalno sličnih leksema, a semantički nepodudarnih, koje uzrokuju različite vrste komunikativnih šumova (Tušek 2011: 503).

U zavisnosti od stepena leksičkosemantičke interferencije lažni prijatelji mogu se podeliti na potpune i delimične. Potpuni lažni prijatelji jesu lekseme koje nemaju nijednu podudarnu sememu, dok bi delimični bili lekseme čiji se skupovi semema u određenoj meri poklapaju, zbog čega pri usvajanju i upotrebi drugog jezika stvaraju veće probleme i greške u prenošenju informacije (Ivir 1978: 113–114). Prema tome koji član para ima interferirajuće značenje, izdvajaju se tri slučaja: ili leksema iz maternjeg jezika ima veći broj značenja – $L1 > L2$ ili leksema iz stranog jezika – $L1 < L2$ (Ivir 1978: 118), a postoje slučajevi i kad su oba člana para istovremeno suprotstavljena jedan drugom različitim značenjima – $L1 < > L2$ (Ivir 1968: 151; Tušek 2011: 506–507). Postoje i lažni prijatelji čija se sva značenja podudaraju, te su naizgled pravi prijatelji, ali interferiraju na osnovu upotrebni vrednosti i kolokacijskih opsega (Ivir 1978: 114). Pošto semantički odnosi među leksemama mogu biti raznoliki unutar jednog jezika, a kamoli dvaju, neki se lažni prijatelji mogu svrstati u više Ivirovih kategorija (Tušek 2011: 504).

Kako su u pitanju srodni jezici, ali i jezici u kontaktu, između srpskog i makedonskog moguć je visok stepen interferencije. Zbog njihovih genetskih i arealnih veza može se govoriti i o divergenciji i o konvergenciji na svim jezičkim nivoima, te su dva jezika u slavistici često upoređivana (Bošnjaković 2010: 61). Što se tiče leksičkog nivoa, srpsko-makedonski kontakti bili su naročito intenzivni u vreme

1 U korišćenoj literaturi za imenovanje leksema koje u dvama jezicima imaju isti ili sličan oblik a različita značenja, u zavisnosti od teorijsko-metodoloških postavki i ciljeva istraživanja, sreću se različiti termini: *lažni prijatelji*, *lažni parovi*, *međujezički homonimi* i *paronimi*, *interferirajuće lekseme*. Odlučili smo se za naziv *lažni prijatelji* jer je na svetskom nivou, bez obzira na svoju metaforičnost, najustaljeniji i najzastupljeniji termin u lingvistici. Takođe, pošto prema njemu postoji odgovarajući termin za suprotnu pojavu – *pravi prijatelji*, podesan je i za upotrebu u antonimskom paru.

zajedničke države, pa je veliki broj leksema stranog porekla i internacionalizama na taj način ušao u makedonski (Bošnjaković 2010: 78–79). Pošto autosemantičke lekseme imaju designativna značenja (Šipka 2006: 12), upravo su one najčešći uzročnici različitih vrsta šumova u komunikaciji. Među punoznačnim leksemama ističu se glagoli, koji svojim velikim brojem kategorijalnih obeležja i morfoloških posebnosti kako u srpskom (Piper 2009: 394) tako i u makedonskom (Topolinjska 2009: 150) dodatno usložnjavaju pojavu interferencije. Stoga, predmet ovog istraživanja jesu glagoli u srpskom i makedonskom jeziku koji pripadaju leksikološkoj kategoriji lažnih prijatelja. Cilj istraživanja jeste analizom korpusa ustanoviti stepen leksičkosemantičke interferencije na osnovu koje se parovi glagola mogu klasifikovati, te prikazati procese konvergencije i divergencije na leksičkom nivou u dvama slovenskim jezicima u kontaktu. Prepostavljamo da će zbog srodnosti dvaju jezika i njihovih tesnih kontakata biti zastupljeni razni tipovi konvergentnih i divergentnih odnosa među srpsko-makedonskim lažnim prijateljima. Iz istih razloga očekujemo da će kontrastivna leksička analiza pokazati da najviše ima primera delimičnih lažnih prijatelja, koji među takvim leksemama predstavljaju najveći izazov pri učenju stranog jezika i prevođenju.

Za potrebe ovog istraživanja kao građa uzeti su jednojezični rečnici – *Rečnik srpskoga jezika* (2011) i prvi tom makedonskog rečnika *Толковен речник на македонскиот јазик* (2003).² Da bi lekseme iz dva različita jezika pripadale kategoriji lažnih prijatelja, njihove forme moraju biti ekvivalentne na osnovu tri uslova: (a) genetsko-tipološka ili kulturno-istorijska povezanost, (b) fonemska ekvivalencija i (c) pripadnost istoj vrsti reči s ekvivalencijom u kanonskoj formi (Šipka 2006: 73). Zato su među odrednicama pod ćirilичnim slovom *Б* konfrontativno-kontrastivnom metodom ekscerpirani parovi glagola koji čine formalne korespondente homografskog tipa. Budući da su oba pisma i pravopisa načelno fonološka (Piper 2009: 388; Topolinjska 2009: 250), u većini slučajeva posredno se radi i o parovima leksema istih fonemskih sledova. Pošto je srpski jezik tonski sa delimično slobodnom distribucijom akcenata, a makedonski udarni jezik sa vezanim akcentom, dva srodna jezika u kontaktu tipološki se razlikuju prema akcenatskom sistemu, zbog čega homografičnost jeste primarna u određivanju lažnih prijatelja. Naime, kako su u pitanju leksikoni, a ostvaren je i uslov istovetnosti pisama (Golubičić 2016: 31), uparivanje je na pisanom planu jezika, te su reči koje se uparuju deo standardnog srpskog i makedonskog jezika, osim ako nije leksikografskim kvalifikatorom drugačije naznačeno.

2 Za potrebe analize i radi detaljnijeg poređenja značenja među rečima korišten je i prvi tom starijeg opisnog rečnika makedonskog, a ujedno dvojezičnog *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (1961).

Iako se u srpskom kao osnovni oblik glagola u rečnicima navodi infinitiv, a u makedonskom 3. l. jd. prezenta, formalne razlike između kanonskih oblika nisu predstavljale problem pri ekscerpriji jer je derivacijska osnova morfološki segment koji sadrži uporediva leksička značenja (Šipka 2006: 126; Topolinjska 2009: 153–154). Time se kao uslov za konfrontaciju uzima formalna istovetnost ili maksimalna formalna sličnost datih osnova, pri čemu se maksimalna formalna sličnost najčešće ispoljava u nepodudaranju jedne foneme ili grafeme (Golubičić 2016: 29).

2. Analiza

U skladu s temom rada predstavljeni su ekscerpirani srpsko-makedonski parovi glagola koji pripadaju leksikološkoj kategoriji lažnih prijatelja. Kontrastivnom analizom utvrđena su nepodudaranja u skupovima semema između zabeleženih glagola, te su parovi klasifikovani prema Ivirovoj tipologiji lažnih prijatelja. Iako se Ivir (1978) pre svega bavio ondašnjim srpskohrvatsko-engleskim jezičkim kontaktima i interferencijom među nesrodnim jezicima, čime se lažni prijatelji svode samo na internacionalizme i pozajmljenice, pokazalo se da je njegova semantička klasifikacija primenjiva ne samo na odnos jezik davalac – jezik primalac već i na odnos dvaju srodnih jezika u kontaktu. Građa je predstavljena u vidu tabela u kojima su prikazana odgovarajuća i korespondirajuća i interferirajuća značenja srpskih i makedonskih leksema s ciljem da se što bolje sagledaju procesi međujezičke konvergencije i divergencije na leksičkom nivou.

Rečničke odrednice prilagođene su zahtevima istraživanja. Pošto se akcenatski sistemi dvaju jezika razlikuju, oni su irelevantni za konfrontaciju, pa su izostavljene prozodijske informacije o srpskom korespondentu, kao i akcenatski dubleti. Za makedonske odrednice izostavljene su informacije o specifičnim oblicima u konjugaciji. Navodi se samo oblik 3. l. jd. prezenta kao osnovni, dok se za srpske odrednice ostavljaju oblici u prezentu radi potpunijeg uvida u međujezičko formalno podudaranje tvorbenih osnova. Međutim, kao dodatni morfosintaksički zahtevi pri kompariranju izdvojili su se glagolski vid i refleksivnost. Budući da se oba jezika slažu sa stanjem aspektualnosti u ostalim slovenskim jezicima (Topolinjska 2009 : 220), kao obavezan uslov za formalnu ekvivalentnost uzima se i glagolski vid (Radić-Dugonjić 1991: 120), te su svi uparivani glagoli po tome podudarni. Što se tiče refleksivnosti, povratni glagol navodi se ako je u datom jeziku bez nepovratnog ekvivalenta. Takođe, kako se u obama rečnicima ostali povratni glagoli nalaze u sklopu odrednica odgovarajućih nepovratnih glagola, navode se u okviru parova lažnih prijatelja i povratni glagoli sa specifičnim značenjima kojima učestvuju u konfrontaciji članova parova.

2.1. Potpuni lažni prijatelji

Srpska leksema	Makedonska leksema
бањати се, -ам се несвр. 1. користити се бањским купкама, лечити се у бањи. 2. купати се у мору.	бања несв. Капе некого. ● се ~ Се капе.
бацати, -ам несвр. према ‘бацити’. ■ ~ се несвр. према ‘бацити се’.	баца се несв. Се валка, се бербати.
бацити, -им свр. 1. а. наглим замахом руке или покретом неког дела тела учинити, проузроковати да се нешто покрене и падне на извесном одстојању, хитнути, врћи. б. хитнувши дати, уделити: ~ стоци сено, кукуруз живини, ~ просјаку новац. в. брзим покретом ставити: ~ пушку на раме. г. (на себе) огрнути; навући, обући: ~ ћебе, ~ огртач. 2. одбацити, гурнути; оставити, напустити: ~ оружје на таван; ~ бебу. [...] ■ ~ се 1. (нечим на некога, на нешто) бацити, хитнути (на некога, на нешто): ~ се каменом на лопова. [...]	баци св. Бакне. ● се ~ Се бакне со некого.
боравити, -им несвр. пребивати, бавити се, живети (негде): ~ у селу, ~ у хотелу.	борави ³ несв. (дијал.) 1. Меша, обично храна при приготвување. 2. Чувствува мачнина во стомакот, му се повраќа.
брекнути, -нем свр. викнути набусито, обречнути се.	брекне св. Набабри, набрекне, се подуе.

3 U RMJ zabeleženo je i značenje: **борави** *impf* 1. raditi, činiti, vršiti nešto.

<p>брецати, -ам несвр. 1. звонити, звучати испрекидано, на махове (о звону). 2. куцати, бити, пулсирати, ударати. 3. в. брецати (се). ■ ~ се</p> <p>1. грубо, осорно викати на некога, осецати се, издирати се. 2. трзати се, штрецати се.</p>	<p>бреца несв. Пецка, навредува, префрлува нешто некому.</p> <p>● се ~ Се пецка, се навредува со некого.</p>
<p>брчнути, -нем свр. изазвати карактеристичан шум ускомешавши воду, плъснути .</p> <p>■ ~ се а. поиграти се у води или се мало умити, окупати прскајући водом. б. праћакнути се.</p>	<p>брчне св. Забрчи малку, кратко.</p>

Na osnovu zabeleženih primera među potpunim lažnim prijateljima mogu se uočiti divergentni odnosi između monosemantičkih reči (*брекнути* : *брекне*), polisemantičke srpske i monosemantičke makedonske lekseme (*бањати се* : *бања (се)*, *бацати (се)* : *баца се*, *бацити (се)* : *баци (се)*, *брецати (се)* : *бреца (се)*, *брчнути (се)* : *брчне*), te monosemantičke srpske i polisemantičke makedonske lekseme (*боравити* : *борави*).

Premda je reč o klasi potpunih lažnih prijatelja, koji po pravilu nemaju nijednu potpuno podudarnu sememu, značenja među članovima pojedinih parova mogu konvergirati. Tako par *бањати се* : *бања (се)* stupa u odnos konvergencije jer se zabeležena divergentna značenja delimično preklapaju. Sva značenja dele semantičku komponentu ‘купати се’, koja je u makedonskom jednaka samom značenju, dok u značenjima srpske lekseme distinkciju unose semantička komponenta ‘лећи се’ i obeležje mesta gde se neko купа s namerom da se лећи – ‘banja’, odnosno obeležje prostora u kom se neko купа – ‘more’.

2.2 Delimični lažni prijatelji

Budući da lekseme interferiraju prema obimu značenja, parovi su na osnovu toga i razvrstani. Saglasno označavanju zabeleženih značenja kao primarnih i sekundarnih (Golubičić 2016: 77), analizirane su moguće vrste divergentnih odnosa.

2.2.1. L1 > L2

Zajednička značenja	Srpsko diferencijalno značenje
<p>блејати, -јим несвр. 1. пуштати глас „бле” (о овци, телету и сл.); опонашати, подражавати тај глас.</p> <p>блее несв. За овца, јагне – испушта карактеристичен глас.</p>	<p>2. фиг. а. говорити глупости, лупати, лупетати. б. гледати тупо, бленути, зијати, зурити.</p>
<p>бости, -дем несвр. 1. а. продирати шиљатим предметом у нешто; озлеђивати и наносити бол шиљатим предметом, задавати убоде: ~ иглом, ~ вилама, ~ жаоком, ~ роговима.</p> <p>б. бити склон бодењу, нападати роговима (о говечету и другим рогатим животињама): - <i>Ова крава боде</i>. 5. безл. пробадати, жигати. - <i>Боде ме у грудима</i>.</p> <p>■ ~ се 1. а. бости самог себе, наносити себи убоде. б. уз. повр. борити се наносећи убоде један другом. 2. в. бости (1б).</p> <p>боде несв. 1. Со шилест предмет пробива нешто. 2. Притиска, удира со шилест и сл. предмет (мамузи и сл.). 3. Се пројавува како бодеж некаде во телото.</p> <p>● се ~ 1. повр. 2. Склон е кон бодење.</p>	<p>1. в. бити боцкав, имати својство бодења по природи. - <i>Трње руже боде</i>.</p> <p>2. фиг. а. (очима, погледом) оштро, продорно гледати. б. (речима) нападати заједљивим речима, вређати.</p> <p>3. фиг. стршећи задирати у нешто. - <i>Облакодер боде небо</i>.</p> <p>4. фиг. дражити, надраживати, пецкати. - <i>Ово ми светло боде очи</i>.</p>
<p>бубати, -ам несвр. 2. учити напамет без разумевања, грувати.</p> <p>буба несв. (жарг.) Учи механички, напамет.</p>	<p>1. а. тући, ударати (некога, обично песницом или нечим тешким) да потмуло одјекује. б. лупати, ударати (нечим,) у нешто производећи потмули звук, бубњати.</p> <p>3. говориши којешта, лупетати, трућати.</p> <p>4. разносити гласове, вести на све стране.</p>

<p>букнути, -нем свр. 2. а. нагло се разгорети, планути, распламтати се (о ватри). 5. нагло израсти, нагло се развити, ижцикљати (нпр. о растињу).</p> <p>букне св. 1. Пламне, наеднаш почне силно да гори. 2. (прен.) Силно, наеднаш израсте.</p>	<p>1. испустити снажан дубок глас, рикнути (о говедима); викнути снажно.</p> <p>2. б. нагло поцрвенети, заруменети се, зајапурити се (о лицу или особи с таквим лицем). в. нагло отећи и зацрвенети се, зажарити се (о болесном делу тела). г. нагло се узбудити.</p> <p>3. а. нагло отпочети, настати, нагло се појавити, избити (нпр. о устанку, болести и сл.). б. нагло се пронети, раширити (о гласу, вести), разгласити се.</p> <p>4. а. нагло се дићи, устати (против некога), побунити се. б. викнути гневно, разјарити се.</p>
--	---

Међу екскерпираним примерима издвајају се случајеви где се српска лексема супротставља мakedonskoј једнозначници или само секундарним значењем (*блејати* : *блее*) или примарним и секундарним значењима (*бубати* : *буба*), као и случајеви где се мakedonskoј вишезначници српска супротставља комбинацијом примарног и секундарних значења (*букнути* : *букне*) или само секундарним значењима (*бости* : *боде*).

2.2.2. L1 < L2

Zajednička značenja	Makedonsko diferencijalno značenje
<p>бркнути, -нем свр. (нечим) завући руку, прст или какав предмет некуда, обично тражећи нешто, промешати, прочачкати по нечему.</p> <p>бркне св. 2. Буричне в џеб или на слично место.</p>	<p>1. Изгони, истера малку, еднаш.</p>
<p>буцати се, -ам се несвр. парити се, спаривати се (о крмачи).</p> <p>буца (се) несв. 3. За свиња – се пари.</p>	<p>1. а) Боде, прободува. <i>Детето со прстето ги буца сите присутни.</i> б) (прен.) <i>Козинавите покрови буцаат.</i></p> <p>2. Со рогови (за рогато животно).</p>

U grupi delimičnih lažnih prijatelja L1 < L2 izdvajaju se primeri gde se makedonska leksema suprotstavlja srpskoj jednoznačnici ili svojim primarnim značenjem (*бркнути* : *бркне*) ili kombinacijom primarnog i sekundarnih značenja (*буцати* : *буца* (*се*)).

2.2.3. L1 <> L2

Zajednička značenja	Srpsko diferencijalno značenje	Makedonsko diferencijalno značenje
<p>бавити се, -им се несвр. 1. проводити време, бити, боравити, задржавати се (негде): ~ се у граду</p> <p>бави се ~ Се задржува, задоцнува, одолжува.</p>	<p>2. а. занимати се (нечим), радити, пословати (нешто); водити бригу, старати се (о некоме, о нечему): ~ политиком, ~ земљорадњом; ~ децом, ~ стоком. б. проучавати (нешто); бити обузет (нечим): ~ математиком; ~ неком мишљу.</p>	<p>бави несвр. Прави да задоцни, задржува некога.</p>
<p>бајати, -јем несвр. тур. 1. празн. а. изговарањем неразумљивих магијских речи и чудним покретима, радњама отклањати болест или наносити на некога чини, уроке или болест (тобожњим утицањем на више силе). б. гатати, врачати.</p> <p>бае несв. 1. шепоти таинствени зборови за лекување болен.</p>	<p>2. разг. а. причати бајословно, у стилу бајке; причати преувеличавајући. б. причајући нешто занимљиво трудити се придобити нечију наклоност, лепим речима покушавати нешто добити, постићи.</p>	<p>2. (прен.) Зборува многу, без потреба, повторува една иста работа.</p>

<p>бапнути, -нем свр. разг. 2. пасти изненада, треснути, љоснути. 3. доћи изненада, банути, хрупити.</p> <p>бапне св. 1. Падне со тресок, тресне. 3. Одеднаш влезе, одеднаш се појави.</p>	<p>1. нагло ударити, лупнути.</p>	<p>2. Грубо фрли.⁴</p>
<p>брати, берем несвр. 1. прикупљати плодове, цвеће и друге делове биљака откидајући их од стабљике, струка: ~ цвеће, ~ јабуке, ~ грожђе. 2. б. сазивати, окупљати (војску, сватове).⁵ в. убирати, наплаћивати (порез).</p> <p>бере несв. 1. Собира плодови, растенија или делови од нив (со кинење, со тресење, со корнење и сл.). 3. а. Собира пари.</p>	<p>2. а. скупљати, купити, прибирати (руком или чиме другим) нешто што је расуто: ~ дрва, ~ жирове, ~ мед.</p> <p>3. примати, добијати: ~ плату, ~ добитак.</p>	<p>2. Собира, збира, содржи.</p> <p>3. б. штеди.</p> <p>● се ~ Се собира, се здружува на едно место.</p>

4 U RMJ registrovano je i interferirajuće značenje: **бапне pf** 2. (fig.) utrapiti, tutnuti kome što u ruku – *бапни му неколку стотки, ќе те пуцти*.

5 U RMJ zabeleženo je i za makedonsku leksemu isto značenje: **бере impf** 3. skupljati – *бере војска*.

<p>бродити, -им несвр. 1. путовати, возити се бродом, пловити. 2. а. пловити (о броду). 3. газити воду, прелазити преко воде газећи на броду (плићаку, газу).⁶</p> <p>броди несв. 1. Плови.</p>	<p>2. б. фиг. кретати се, ићи, пролазити. в. тећи, пролазити (о времену). г. лутати (о мислима).</p>	<p>2. Скита, лута.</p>
--	--	------------------------

Među lažnim prijateljima L1 < > L2 zabeleženi su parovi u kojima su u oba jezika diferencijalna značenja sekundarna (*бајати* : *бае*, *бродити* : *броду*), divergentni odnos u kom je srpsko diferencijalno značenje primarno, a makedonsko sekundarno (*баннути* : *банне*), kao i odnos različitosti u kom je makedonsko značenje primarno, a srpsko značenje sekundarno (*бавити се* : *баву (се)*). Navedeni su i parovi u kojima su u makedonskom diferencijalna značenja i primarna i sekundarna, a u srpskom samo sekundarna (*брати* : *бере (се)*).

Parovi tipa L1 < > L2 dele određena zajednička značenja, te time prevashodno međusobno konvergiraju, ali se i njihova diferencijalna značenja mogu delimično preklapati. Proces međujezičke konvergencije najbolje se ogleda u paru *бродити* : *броду*. Makedonsko diferencijalno značenje i diferencijalno značenje srpske lekseme pod 2.б. dele semantičko obeležje ‘kretati se’, ali se razlikuju po tome što je u srpskom značenje opštije, dok u makedonskom označava skitanje i lutanje.

2.3. Naizgled pravi prijatelji

Srpska leksema	Makedonska leksema
<p>близнити се, -им се несвр. доносити на свет, рађати близанце (обично о овцама или козама).</p>	<p>близни се несв. Раѓа близнаци. <i>Баба ми двапати се близнела. Овците се близнат.</i></p>

Dva glagola poklapaju se u leksičkom značenju, ali se suprotstavljaju prema kolokacijskom opsegu. U srpskom se glagol koristi gotovo uvek sa imenicama koje označavaju životinje, dok se u makedonskom upotrebljava za širu kategoriju animatnosti, te u kolokaciji može da stoji i imenica koja označava osobe ženskog pola.

6 Isto značenje nalazi se i u okviru odrednice u RMJ: **броди** *impf* 1. газити реку (воду), бродити.

2.4. Višestruki lažni prijatelji

Srpska leksema	Makedonska leksema
<p>бркати, -ам несвр. 1. а. мешати (јело). б. (по нечему) претурати, преметати, превртати тражећи нешто: ~ по џеповима. 2. погрешно замењивати једно другим, мешати (појмове, представе и сл.). 3. кварити, ометати; реметити: ~ некоме посао.</p> <p>■ ~ се 1. мешати се, уплитати се у нешто. 2. а. грешити у забуну, збуњивати се. б. постајати збркан, конфузан (о мислима и сл.).</p>	<p>брка несв. 1. Гони, тера.</p> <p>2. (дијал.) Меша, буричка, размешува.</p> <p>3. Буну, збунува.</p> <p>● се⁷ ~ 1. замноповр. Се гони со некога.</p> <p>2. Буричка, посега в џеб или на слично место. 3. Се меша во некоја, обично туѓа работа. 4. Се буну, се збунува.</p>
<p>брборити, -им несвр. а. производи, стварати брбот (о води, течности), клокотати. б. претурати, тражити по води (кљуном, њушком) производећи брбот (о патки, свињи и сл.).</p>	<p>брбори несв. 1. Зборува многу, сè и сешто, за сè и сешто. 2. Жубори, ромони, тече со жуборење. 3. Жабурка, со дување или на друг начин прави меури во вода испуштајќи специфичен звук. <i>Деџата со сламки од жито брбореа, испуштајќи меури во чашиите.</i></p>

Prvi zabeleženi par ne pripada samo grupi delimičnih lažnih prijatelja L1 < L2 nego i upotrebnim. Primarno značenje makedonskog i nepovratnog i povratnog glagola stupa u divergentan odnos sa srpskom leksemom, dok se drugostepeno značenje nepovratnog glagola razlikuje po registru upotrebe. Iako je isto značenje zabeleženo kao primarno u srpskom jeziku, ono je u makedonskom semantički dijalektizam.

Mada je reč o odnosu L1 < L2, drugi navedeni par razlikuje se i prema kolokacijskom opsegu. Makedonska leksema svojim primarnim značenjem ulazi u divergentan odnos sa srpskom, ali svojim trećestepenim značenjem razlikuje se od odgovarajućeg značenja zabeleženog u srpskom jeziku. Tako se u makedonskom leksema koristi u kombinaciji sa imenicama koje označavaju ljudska bića, dok se u srpskom leksema koristi samo sa imenicama koje označavaju životinje.

7 U RMJ registrovano je još jedno značenje koje interferira sa srpskom leksemom: **брка** *impf* II – се 4. (за животни) парити се.

3. Zaključna razmatranja

Nakon analize korpusa pokazalo se da su među glagolima zabeležene sve moguće vrste lažnih prijatelja prema Ivirovoj tipologiji. U skladu s očekivanjima, najviše su zastupljeni delimični lažni prijatelji. Među njima najbrojniji su slučajevi L1 < > L2, u čemu se ogleda sva složenost srpsko-makedonske leksičkosemantičke interferencije. Pri analizi pokazalo se i da postoji priličan broj različitih tipova divergentnih odnosa. Tako u okviru potpunih lažnih prijatelja u divergentan odnos stupa monosemantička leksema iz jednog jezika s monosemantičkom ili polisemantičkom leksemom iz drugog jezika, dok u grupi delimičnih diferencijalna značenja mogu biti i primarna i sekundarna. Takođe, kako ih je u nekim slučajevima teško razgraničiti, među parovima potpunih i delimičnih lažnih prijatelja postoje divergentna značenja koja na osnovu određenih semantičkih komponenti konvergiraju. Uz sve to, fenomen lažnih prijatelja u srpskom i makedonskom jeziku dodatno usložnjavaju primeri naizgled pravih prijatelja i višestrukih lažnih prijatelja, što dovodi do zaključka da se i na ovako ograničenom korpusu mogu uočiti različiti vidovi preplitanja procesa divergencije i konvergencije koji postoje kao posledica kako genetske povezanosti tako i postojećih kontakata između dvaju jezika. S tim u vezi, pri analizi se ispostavilo da srpski rečnik (RMS) poseduje više građe od dvaju makedonskih rečnika (RMJ i TRMJ). Stoga je potreban jedan obuhvatan i iscrpan diferencijalni rečnik srpskog i makedonskog jezika koji ne bi služio samo kao komparativnolingvistička studija već bi bio i odlično pomoćno sredstvo pri učenju stranog jezika, kao i prevođenju.

Ovo istraživanje samo je pokušaj povezivanja i primene postojećih metoda, te shodno tome predstavlja doprinos i potencijalne smernice za neka buduća istraživanja u izučavanju lažnih prijatelja u srpskom i makedonskom jeziku.

IZVORI

- PMJ I, 1961: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- [RMJ I, 1961: *Rečnik na makedonskiot јазик со srpskohrvatski tolkuvanja*. Скопје: Institut za makedonski јазик.]
- PCJ, 2011: *Речник српскога језика*. Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска.
- [RSJ, 2011: *Rečnik srpskoga језика*. Izmenjeno i popravljeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.]

- TRMJ I, 2003: *Толковен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонскиот јазик „Крсте Мисирков“.
- [TRMJ I, 2003: *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonskiot jazik „Krstе Misirkov“.]

LITERATURA

- Vladimir IVIR, 1968: Serbo-Croat-English false pair types. *Studia romanica et anglica zagrabiensia* 25/26. 149–59.
- Vladimir IVIR, 1978: *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za I i II god. pozitivnouslymerenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*. Novi Sad: Centar „Karlovačka gimnazija“ Sremski Karlovci.
- Jelena TUŠEK, 2011: Slovensko-hrvatski lažni prijatelji. *Meddisciplinarnost v slovenistiki / Interdisciplinarity in Slovene Studies*. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: FF (Obdobja, 30). 503–08.
- Danko ŠIRKA, 2006: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- *****
- Жарко Бошњакoвић, 2010: Преглед македонско-српских контрастивних и сродних истраживања. *Контрастивна проучавања српског језика – правци и резултати*. Ур. Иван Клајн и Предраг Пипер. Београд: Српска академија наука и уметности. 61–99.
- [Žarko BOŠNJKOVIĆ, 2010: Pregled makedonsko-srpskih kontrastivnih i srodnih istraživanja. *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika – pravci i rezultati*. Ur. Ivan Klajn i Predrag Piper. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. 61–99.]
- Мирјана Костић Голубичић, 2016: *Интерферирајуће лексеме у пољско-српским језичким контактима: Докторска дисертација*. Београд.
- [Mirjana KOSTIĆ GOLUBIČIĆ, 2016: *Interferirajuće lekseme u poljsko-srpskim jezičkim kontaktima: Doktorska disertacija*. Beograd.]
- Предраг Пипер, 2009: Српски језик, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. У редакцији Предрага Пипера. Београд: Београдска књига, 381–535.
- [Predrag PIPER, 2009: Srpski jezik, *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*. U redakciji Predraga Pipera. Beograd: Beogradska knjiga, 381–535.]
- Милана Радић-Дугоњић, 1991: *Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- [Milana RADIĆ-DUGONJIĆ, 1991: *Međujezički homonimi i paronimi u ruskom i srpskohrvatskom jeziku*. Gornji Milanovac: Dečje novine.]
- Зузана Тополињска, 2009: Македонски јазик, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. У редакцији Предрага Пипера. Београд: Београдска књига, 141–256.
- [Zuzana TOPOLINJSKA, 2009: Makedonski jazik, *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*. U redakciji Predraga Pipera. Beograd: Beogradska knjiga, 141–256.]

SUMMARY

The main goal of the research is to determine the levels of lexical-semantic interference by which the pairs can be classified and, simultaneously, to present processes of convergence and divergence on the lexical level in two closely related languages in contact. The results show that all of Ivir's semantic classes of false friends are represented among verbs. Partial false friends being the most numerous instance of homonymity confirm our initial hypothesis. Among them the most frequent is the type L1 <> L2, which indicates how complex the lexical-semantic interference between Serbian and Macedonian is. The analysis also shows that there are many different types of divergence. Within pairs of total false friends a monosemous lexeme of one language differs from a monosemous or polysemous lexeme of the other, whereas in the group of partial false friends differential word meanings can be primary or secondary. Additionally, as in some cases differentiating between such similarities was arduous, divergent meanings that converge on the basis of certain semantic components exist within pairs of total and partial false friends. Finally, noted examples of seemingly true friends and false friends belonging to two or more categories further complicate the phenomenon in Serbian and Macedonian. This leads us to the complex interrelations between divergence and convergence existing as consequences of genetic links and present contacts between the two languages, which are even apparent in our limited corpus. In relation to that, the analysis shows that the Serbian dictionary is more informative than the Macedonian ones. Thus, a comprehensive and elaborate differential dictionary of Serbian and Macedonian is needed. It would be used not only as a study in comparative linguistics, but also as a handbook in translating and language learning.

Helena Šćopulović

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu / Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu
scopulovic@gmail.com

Stavovi maternjih govornika o upotrebi anglicizama u srpskom jeziku

Ovo istraživanje predstavlja osvrt na upotrebu anglicizama u srpskom jeziku sa sociolingvističkog stanovišta. U radu su razmatrani stavovi maternjih govornika srpskog jezika povodom upliva velikog broja anglicizama u srpski jezik u poslednjim decenijama. Stavovi su prikupljeni putem anonimnog Gugl upitnika. Ispitanici u upitniku iznose svoje stavove o potencijalnim razlozima upliva sve većeg broja anglicizama u srpski jezik i potencijalnom načinu regulacije njihove upotrebe. Razmatrana je upotreba anglicizama od strane samih ispitanika i ljudi iz njihovog neposrednog okruženja, gde se uviđa nepostojanje prave slike o sopstvenoj jezičkoj upotrebi. Rad takođe ispituje stavove prema hrvatskoj jezičkoj praksi kovanja neologizama kojima bi se zamenile engleske pozajmljenice.

Ključne reči: anglicizmi, globalizacija, srpski jezik

Attitudes about the Usage of Anglicisms in Serbian Language

This paper presents an inquiry into the usage of Anglicisms in Serbian language from a sociolinguistic point of view. We discuss the attitudes of native speakers of Serbian towards the influx of a large number of Anglicisms into Serbian in the past decades. The attitudes were collected through an anonymous online questionnaire. Participants presented their views on the potential reasons for the increase in the number of Anglicisms in Serbian, as well as the potential ways of regulating their usage. We also consider the usage of Anglicisms by the participants themselves and the people from their immediate environment, where we identify that the participants possibly have a biased image of their own linguistic practices. The paper also examines attitudes towards the common practice in Croatian linguistics of coining neologisms to replace Anglicisms.

Keywords: Anglicisms, globalization, Serbian language

1. Uvod

Poslednjih decenija sa pojačanim razvojem moderne tehnologije, uočen je veliki uticaj engleskog jezika na srpski jezik, te i ostale slovenske jezike u manjoj ili većoj meri. Taj uticaj prisutan je pre svega na leksičkom planu, ali prodire i u nivo morfologije i sintakse.

U srpskom jeziku se o značajnijoj pojavi anglicizama može govoriti od sedamdesetih godina prošlog veka. Od tada pa do danas, broj odomaćenih engleskih reči, kao i uticaj engleskog jezika na globalnom nivou, eksponencijalno je porastao. Nesumnjivo je da će u stalnom kontaktu srpskog jezika sa engleskim, anglicizama biti sve više (Đorđević, 2004).

Ovaj fenomen decenijama privlači pažnju svetskih i domaćih lingvista, ali i laika. U ovom radu raspravlja se o tome šta sve podrazumevamo pod terminom *anglicizam*, uzrocima njihovog pozajmljivanja i statusu engleskog jezika kao lingve franke. Predstavljani su i razmatrani stavovi izvornih govornika prema anglicizmima u srpskom jeziku. Uključeni su ispitanici različitih starosnih dobi, sa fokusom na mlađoj populaciji, s obzirom da je upotreba anglicizama najfrekventnija u omladinskom žargonu. Rad sadrži i osvrt na hrvatski jezik i jezičku praksu kovanja neologizama kako bi se zamenile reči preuzete iz engleskog, a koja se sprovodi u Hrvatskoj već tri decenije u vidu nagradnog konkursa, te se razmatra pitanje koliko bi takva praksa bila korisna i eventualno potrebna i u srpskom jeziku.

2. Teorijski okvir

2.1. Anglicizmi

Pojam anglicizam odnosi se na reči i njihove potencijalne delove tj. afikse, sintagme ili rečenice engleskog porekla, koji se sa različitim stepenom integrisanosti upotrebljavaju u srpskom jeziku, a čija upotreba odražava ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (Prčić 2005: 59).

Anglicizmi predstavljaju rezultat jezičkog pozajmljivanja, a javljaju se u nekom jeziku kao posledica njegovog kontakta sa engleskim.

Kad jezici kao sredstvo za kulturni saobraćaj dođu u međusobni kontakt, vrlo brzo i često primaju strane nazive za nove predmete i pojmove što su ih preuzeli od neke druge jezičke zajednice. Te se nove riječi prilagođavaju zakonima jezika koji ih je preuzeo. (Filipović 1986: 36)

Anglicizmima se, međutim, ne smatraju samo reči koje su u srpski ušle direktno iz engleskog jezika, već i reči drugog stranog porekla koje su u srpski ušle preko engleskog kao jezika posrednika. S etimološkog stanovišta, te reči i njihovi potencijalni delovi mogu biti germanskog porekla (npr. *wellness* ili *-er*), romanskog porekla (*education* ili *re-*, obe iz latinskog), ali i poreklom iz mnogih drugih

jezika. Često je slučaj o internacionalizmima poreklom iz latinskog i starogrčkog, koji su se u druge jezike proširili upravo preko engleskog. U srpskom sve njih treba posmatrati kao anglicizme, budući da su u srpski preuzeti u obliku i pridruženom mu značenju koje imaju u engleskom, bez obzira na njihovo poreklo (Prčić 2021: 11).

2.2. Jezičko pozajmljivanje

Jezički kontakti su sveprisutni i predstavljaju suštinu razvoja jezika – nijedan jezik se nije razvio potpuno samostalno, bez uticaja drugih jezika (Tomason 2001: 8). Kao posledica jezičkih kontakata, dolazi do jezičkog pozajmljivanja. Ukoliko postoji praznina u strukturi maternjeg jezika – jezika primaoca, koja može da se popuni jezičkom jedinicom iz stranog jezika – jezika davaoca, radi se o komunikativnom razlogu pozajmljivanja. Na ovaj način nastaju kulturološke pozajmljenice koje obogaćuju leksikon jezika primaoca, a često se odnose na inovacije u tehnologiji i nauci. Prestižni status jezika davaoca takođe motiviše jezičko pozajmljivanje: govornici preuzimaju jezičke elemente od jezika koji pripada moćnijem, dominantnijem društvu. U ovom slučaju radi se o psihološkom razlogu pozajmljivanja (Filipović 2005: 10).

2.3. Engleski kao globalni jezik

Savremeni civilizacijski tokovi, pojava i razvoj globalizacije i jačanje interkulturalnih i međunarodnih veza stvorili su potrebu za jednim, globalnim jezikom kao zajedničkim sredstvom komunikacije. S obzirom da moć jezika zavisi od moći njegovih govornika (Kristal 2003), globalni jezik mogao je da bude onaj jezik čiji su govornici imali najveću moć u periodu nastanka i razvoja procesa globalizacije (Đurđević 2020: 280).

Engleski jezik je, usled političkog, ekonomskog, tehnološkog i kulturnog angloameričkog uticaja, postao globalni jezik, dosežući time značaj koji do sada nijedan jezik nije imao. U literaturi se pored termina *globalni jezik* sreću još i termini *svetski jezik*, *lingva franka*, *internacionalni*, *međunarodni jezik*...

Širom sveta engleski se koristi kao službeni ili glavni strani jezik i predstavlja sredstvo sporazumevanja na međunarodnom nivou. Prisutan je u medijima, obrazovanju, formalnoj i neformalnoj komunikaciji – u skoro svim sferama savremene komunikacije i na svim nivoima jezičke upotrebe. Njegovom širenju svakako je značajno doprinela i ekspanzija interneta i društvenih mreža. Na ove načine

engleski vrši uticaj kako na manje jezike, tako i na veće, čak i tamo gde postoji organizovani politički i obrazovni otpor, kao što je to bio slučaj u Francuskoj i Nemačkoj (Fišer 2008). Rasprostranjenost anglicizama direktna je posledica takvog uticaja. Stavovi po pitanju statusa anglicizama, u zavisnosti od stepena jezičkog nacionalizma, kreću se od purizma do antipurizma, tj. od snažnog otpora prema njima do potpunog i nekontrolisanog prihvatanja (Đurđević 2020: 278). Ovakvi oprečni stavovi, osim što variraju od jedne do druge jezičke zajednice, vrlo često su prisutni i unutar iste jezičke zajednice.

U okviru ovog rada sprovedeno je istraživanje sa ciljem da se utvrdi kakvi su stavovi govornika srpskog jezika prema prisustvu anglicizama u njihovom maternjem jeziku.

3. Analiza

3.1. Rezultati istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja sačinjen je anonimni Gugl upitik koji je distribuiran putem društvenih mreža. Upitnik ispituje stavove govornika srpskog jezika povodom upliva velikog broja anglicizama u srpski jezik u poslednjim decenijama. Određena pitanja odnose se i na upotrebu anglicizama od strane samih ispitanika.

Upitnik se sastojao iz četiri dela. Prvi deo se odnosio na sociodemografske podatke ispitanika (godine, mesto stanovanja, stepen obrazovanja). U drugom delu ispitanik je na skali procene od 1 do 5 trebalo da označi u kojoj meri se slaže sa datom tvrdnjom o upotrebi anglicizama u srpskom jeziku, dok je u trećem delu upitnika, takođe na skali procene od 1 do 5, trebalo da označi koliko se date tvrdnje o učestalosti same upotrebe odnose na njega/nju i ljude sa kojima je u kontaktu. U četvrtom delu navedena je jezička praksa kovanja neologizama kako bi se zamenile reči preuzete iz engleskog, koja se sprovodi u Hrvatskoj već 29 godina u vidu nagradnog konkursa. Ispitanici su bili pitani da li smatraju da je takva praksa korisna i eventualno potrebna i u Srbiji.

Istraživanje je obuhvatilo 239 ispitanika, govornika srpskog jezika, različitog stepena obrazovanja, iz različitih sredina i krajeva Srbije, kao i četvoro njih koji žive u dijaspori (Francuska, Nemačka, Crna Gora, Bosna i Hercegovina). Svega 2,1% ispitanika, koji potiču iz multilingvalnih sredina, označilo je kako im srpski jezik nije maternji. Ispitanici su imali od 16 do 58 godina, s tim što najveći deo njih pripada mlađoj populaciji: prosečna starost ispitanika je 21 godina. Ciljna grupa ovog istraživanja bila je mlađa populacija, kao generacija koja odrasta u vreme

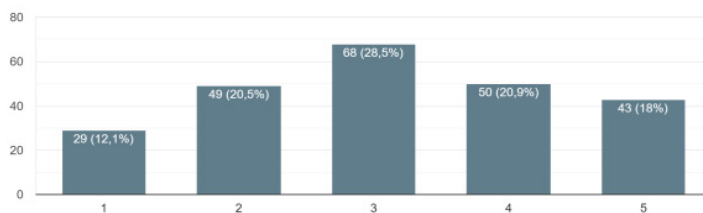
pojačanog upliva anglicizama u srpski jezik putem interneta i društvenih mreža, i koja sama u svom govoru najučestalije koristi anglicizme. Način na koji mladi koriste i menjaju jezik dobar je pokazatelj ključnih tendencija u dinamici razvoja jednog jezika (Filipović Kovačević 2018: 70).

Pitanja su bila zatvorenog tipa: u vidu skale procene od 1 do 5 (1 – ne slažem se uopšte / nikad, 5 – slažem se u potpunosti / vrlo često), te pitanja višestrukog izbora (u kojima ispitanik može da izabere više opcija), kao i pitanja alternativnog izbora (gde ispitanik može da izabere samo jednu od opcija). U upitniku se nalazi i jedno pitanje otvorenog tipa, gde su ispitanici mogli da iznesu svoja razmišljanja o uzrocima porasta broja anglicizama u srpskom jeziku.

Ispitanici su svoje poznavanje engleskog ocenili prosečnom ocenom 7,83. Kao potencijalni faktori u pojačanoj upotrebi anglicizama uzeti su tehnologija i tehnološki uređaji, gde 46% ispitanika kao podrazumevani jezik na svom telefonu koristi engleski, dok kod računara taj broj raste na 71%. Njih 92,5% izjasnilo se da prati medijske sadržaje na engleskom, i to skoro svakodnevno: sa prosekom 6,08 na skali učestalosti od 1 (retko) do 7 (svakodnevno).

Čak 85,8% ispitanika smatra da se u srpskom jeziku odomaćio značajan broj anglicizama, dok su o ugroženosti srpskog pred „najezdom” engleskog jezika mišljenja podeljena.

Smatram da je srpski jezik ugrožen pod najezdom anglicizama.
239 odgovora

Međutim, 77% ispitanika smatra da srpskom jeziku ne preti da bude zamenjen od strane engleskog, dok njih 18,4% smatra da bi trebalo da postoji zakon koji bi regulisao i kontrolisao upotrebu anglicizama u određenim jezičkim sferama. Njih 26% smatra da bi upotrebu anglicizama trebalo ograničiti u književnim delima, iako je to jezička sfera koju, pored razgovornog jezika, karakteriše velika jezička sloboda. Broj anglicizama se, po mišljenju 41% ispitanika, povećao u poslednjih 10 godina, dok 36,5% smatra da je ipak porast pre svega prisutan u poslednjih 5 godina.

Kao potencijalne uzroke upliva sve većeg broja anglicizama u srpski jezik ispitanici navode: 1) razvoj tehnologije, 2) sve veću prisutnost interneta i društvenih mreža, gde je veliki deo sadržaja na engleskom jeziku, 3) medije: vesti, filmove, muziku, igrice, videoe i sl., 4) globalizaciju i kulturne uticaje Zapada, 5) trendove (mladi smatraju da su *kul* ukoliko se služe engleskim rečima), 6) uticaj javnih ličnosti, 7) nepostojanje odgovarajuće srpske terminologije u određenim naučnim disciplinama, 8) veću dostupnost edukativnog sadržaja na engleskom jeziku i 9) nedovoljno poznavanje jezičke kulture sopstvenog jezika.

U nastavku slede izdvojeni pojedini zanimljivi odgovori ispitanika po pitanju uzroka povećanog broja anglicizama u srpskom jeziku:

1. *Jezik raste i razvija se. Uticaj engleskog na srpski je potpuno prirodan deo tog procesa s obzirom na to da je engleski trenutno **lingva franca** i samim tim veliki broj **neologizama** dolazi upravo iz njega.*
2. *Sve učestalije okretanje zapadnoj kulturi i sve manje poznavanje sopstvene.*
3. *Teže nalaženje reči na srpskom jeziku kojima bi se objasnila neka reč na engleskom.*
4. *Filmovi, serije, društvene mreže, pogotovo **mimovi** – kad se nešto desi ili kad se nešto primeti, to nešto se prokomentariše rečenicom ili preuzetom iz nekog mima ili rečenicama strukturiranim po modelu mima.*
5. *Mladi sve više gledaju dokumentarce, klipove i sl. na engleskom jeziku i tu pohvataju neke anglicizme i kasnije ih upotrebljavaju jer su „kul”. Lepo je dok je umereno.*
6. *Šta god da je, ne vidim zašto to predstavlja ikakav problem. Postoje ozbiljniji problemi na koje treba da se fokusiramo.*
7. *Shvataju ljudi da srpski ne dovodi do uspeha u meri kao što to engleski može.*
8. *Često uvođenje i definisanje novih pojmova i termina koji još uvek nisu prilagođeni našem jeziku (nisu prevedeni), prevashodno u svetu informacionih tehnologija, ali i u drugim oblastima. Takođe i težnja autora stručne literature, političara i drugih javnih ličnosti da zvuče uverljivije koristeći anglicizme, koji se potom ustaljuju u narodu.*
9. *Internet i društvene mreže. Kada si svakodnevno okružen engleskim jezikom, prirodno je da uđe u svakodnevni govor.*
10. *Stručni termini vezani za mnoge stvari ne mogu da se menjaju, a prevodi bi zvučali smešno i teško bi se ustalili, uglavnom se ovo odnosi na termine vezane za elektrotehniku, poslovnu ekonomiju i informatiku.*

Što se lične upotrebe anglicizama tiče, 99 ispitanika (41,1%) navelo je da se u razgovoru koji vode sa prijateljima često ili veoma često služe anglicizmima, dok u pisanoj komunikaciji sa prijateljima (četovanju, „dopisivanju”) to čini njih 114 (47,9%). U komunikaciji koju vode sa roditeljima i starijima, kako usmenoj tako pismenoj, ove brojke su znatno manje. Zanimljivo je da je njih **70,8%** navelo da se njihovi prijatelji i vršnjaci često ili veoma često služe anglicizmima u komunikaciji koja se odvija na srpskom, što je nesrazmerno u odnosu na broj ispitanika koji to sami za sebe tvrde (njih 41,1%, odnosno 47,9%). Ovo ukazuje na nepostojanje prave slike o sopstvenoj (tj. ličnoj) jezičkoj upotrebi kod ispitanika, koja bi se npr. mogla ispitati analizom govornog diskursa.

Uočljiva je veza između starosti ispitanika i njihovih purističkih tendencija. Stariji ispitanici (37-58 godina starosti) pokazuju veći otpor prema uticaju engleskog jezika u odnosu na mlađe ispitanike (do 30 godina), od kojih 58% smatra da u određenim situacijama mogu bolje da izraze svoje stavove i mišljenja služeći se engleskim rečima.

3.2. Hrvatska jezička praksa

Zanimljivo je napraviti paralelu između srpskog i hrvatskog jezika, koji su do pre nekoliko decenija činili jedan jezički standard, u pogledu engleskog uticaja na ova dva srodna jezika.

U hrvatskom jeziku su purističke tendencije tradicionalno uvek bile izraženije nego u srpskom, koji je otvoreniji za pozajmljivanje reči iz drugih jezika (Sonoćac 2009: 250).

U prilog tome govori i postojanje nagrade *Dr Ivan Šreter* koja se u Hrvatskoj dodeljuje za najbolju novu hrvatsku reč od 1993. godine, na nagradnom konkursu koji sprovodi časopis „Jezik”. Na ovaj način se u hrvatski jezik i rečnike, umesto anglicizama i drugih reči stranog porekla, uvode reči koje su više u duhu hrvatskog jezika. Na primer: hrv. straničnik (umesto engleskog *bookmark*), zapozorje (engl. *backstage*), kihobran (engl. *sneez protector*).

Ova jezička praksa kovanja novih reči u duhu domaćeg jezika, koje bi zamenile anglicizme, predstavljena je našim ispitanicima. Njih 64,4% smatra da ona doprinosi očuvanju maternjeg jezika, 60,3% ispitanika smatra da bi bilo korisno ovakvu praksu primeniti i u Srbiji, a 38,1% je iskazalo interesovanje za učešće na konkursu ovakvog tipa, gde bi sami mogli da iznesu svoje predloge za nove reči kojima bi se zamenili anglicizmi, a koje bi bile u duhu srpskog jezika.

4. Zaključak

Ovaj rad predstavlja pregled i analizu stavova govornika srpskog jezika prema prisustvu anglicizama u srpskom jeziku. Teorijski okvir istraživanja ukazuje nam da se, iako najčešći i najuočljiviji na leksičkom nivou, anglicizmi javljaju i na ostalim jezičkim nivoima. Razmatrani su razlozi koji dovode do jezičkog pozajmljivanja i, u ovom slučaju, sve veće prisutnosti anglicizama u svakodnevnom govoru, za šta su globalizacija i razvoj tehnologije najzaslužniji. Ciljna grupa istraživanja bila je mlađa populacija koja se anglicizmima najviše i služi, međutim, bili su obuhvaćeni i stariji ispitanici, što nam je omogućilo da uporedimo stepen prihvatanja anglicizama u zavisnosti od starosne dobi – pokazalo se da su mladi otvoreniji za jezičko pozajmljivanje. Cilj istraživanja bio je da se utvrdi kakav je odnos izvornih govornika srpskog jezika prema danas široko rasprostranjenim anglicizmima: da li smatraju da postoji pretnja da srpski jezik bude potisnut od strane engleskog, da li bi trebalo uvesti zakon koji bi regulisao upotrebu anglicizama, te koji su, po njihovom mišljenju, uzroci za sve veći broj anglicizama u srpskom jeziku. Ispitanicima je predstavljena i lingvistička praksa hrvatskog jezika, koja se sprovodi skoro tri decenije, gde se putem konkursa predlažu nove reči u duhu hrvatskog jezika, koje bi zamenile engleske pozajmljenice. Ispitanici većinski smatraju da bi ovakav vid kovanja neologizama bio koristan i u srpskom jeziku. Da ispitanici nemaju pravi uvid u sopstvenu jezičku upotrebu, ukazuje nam značajan jaz u oceni učestalosti upotrebe anglicizama – ispitanici tvrde kako ljudi iz njihovog okruženja u znatno većoj meri koriste anglicizme nego oni sami. U nekom od narednih istraživanja bilo bi korisno ispitati upotrebu anglicizama kod govornika srpskog jezika analizom govornog diskursa, na osnovu čega bi mogla da se stekne pouzdanija slika o učestalosti upotrebe anglicizama u jeziku ispitanika.

LITERATURA

- David CRYSTAL, 2003: *English as a Global Language*. (First ed., 1997), Cambridge: Cambridge University Press.
- Radmila ĐORĐEVIĆ, 2004: *Uvod u kontrastiranje jezika*. 6. izd. Beograd: Filološki fakultet.
- Jovana ĐURĐEVIĆ, 2020: *Engleski kao globalni jezik: jezička globalizacija i jezički purizam*. *Anali Filološkog fakulteta* 2020/2., Beograd: Filološki fakultet. [Na linku.](#)
- Rudolf FILIPOVIĆ, 1986: *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU i Školska knjiga.
- Sonja FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, 2005: *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Sonja FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, 2018: *Leksika u srpskom jeziku pod uticajem engleskog u žargonu omladine u klipovima jutjuberu Jaserštajna*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Roswitha FISCHER, Hana PULACZEWSKA, 2008: *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mira MILIĆ, 2013: *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet. [Na linku.](#)
- Nagrada Dr Ivan Šreter. Vikipedija: slobodna ekciklopedija.
- Tvrtko PRČIĆ, 2005: *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Tvrtko PRČIĆ, Jasmina DRAŽIĆ, Mira MILIĆ i dr., 2021: *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Lelija SOČANAC, 2009: *Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike. Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik - Wortbildung - Phraseologi*. Münster: LIT Verlag Münster.
- S. G. THOMASON, 2001: *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

SUMMARY

The object of interest in this paper are the attitudes of speakers of Serbian towards the presence of Anglicisms in Serbian language. The theoretical framework of this research suggests that, although lexical Anglicisms are the most prominent, Anglicisms appear on all levels of language structure. We consider the reasons behind the widespread use of Anglicisms – how globalization conditioned the rise of the influence of English and its status as an international language, and with it the effect it has on other languages. People of different ages participated in the study conducted through an anonymous online questionnaire. The focus was on the younger population, as we assume they are exposed to Anglicisms the most, having grown up using the Internet and social networks, which are among the major sources of new Anglicisms. The aim of the study was to consider what speakers think about widely used Anglicisms – whether they see them as a threat to their native language, if there should be a law to regulate the usage of Anglicisms and what the potential reasons for the presence of Anglicisms could be in their opinion. The analysis shows that young people are indeed more accepting of Anglicisms. The results may also suggest that the participants possibly have a biased image of their own linguistic practices, as they tend to report much higher frequencies of English loanword use by people around them than by themselves. Participants were also given a short overview of an annual Croatian competition for the best Croatian neologism as a replacement for a loanword, and they were asked if they think that a competition of such kind would be useful for the Serbian language. Although 60 percent of participants think this kind of linguistic practice would be useful in Serbian, only 38 percent would consider participating in such a competition.

Martina Lukić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu
martina.lukic128@gmail.com

Jezik medija: Sredstva manipulacije na hrvatskim i makedonskim internetskim portaima¹

Tema ovoga rada sredstva su i načini manipulacije u publicističko-novinarskom stilu hrvatskoga i makedonskoga jezika. Teorijski dio rada posvećen je utvrđivanju teorijskoga i pojmovnoga okvira istraživanja, dok drugi dio uključuje diskursnu analizu novinskih članaka s internetskih portala na hrvatskome i makedonskome jeziku koji se bave temom cijepjenja za vrijeme pandemije koronavirusa. Analiza se provodi s ciljem utvrđivanja jezičnih (leksičkih i gramatičkih) sredstava uvjeravanja i ograđivanja, njihovih obilježja i komunikacijskih funkcija. Posebna pažnja posvećena je njihovoj upotrebi u svrhu manipulacije, kojoj se pristupa iz perspektive kritičke analize diskursa.

Ključne riječi: diskursna analiza, kritička analiza diskursa, uvjeravanje, ograđivanje, manipulacija, publicistički stil, hrvatski jezik, makedonski jezik

The Language of the Media: Means of Manipulation in Croatian and Macedonian Internet Portals

The paper deals with ways and means of manipulation in the journalistic style of Croatian and Macedonian languages. Theoretical part of the paper is dedicated to establishing the theoretical and conceptual framework of the research, while the second part includes a discourse analysis of newspaper articles from Internet portals in Croatian and Macedonian languages that deal with the topic of vaccination during the coronavirus pandemic. The main goal of the analysis is to determine linguistic (lexical and grammatical) means of persuasion and hedging, and to define their properties and communicative functions. Special attention is paid to their use for manipulation, which is approached from the perspective of critical discourse analysis.

Keywords: discourse analysis, critical discourse analysis, persuasion, hedging, manipulation, journalistic style, Croatian language, Macedonian language

1. Uvod

Razvojem novih tehnologija masovni mediji postali su lako dostupni korisnicima, a nove informacije koje se u njima objavljuju ažuriraju se iz minute u minutu.

1 Ovaj rad je prerađena verzija magistarskog rada pod naslovom "Sredstva ograđivanja i sredstva uvjeravanja u novinarsko-publicističkome stilu hrvatskoga i makedonskoga jezika" (mentorica: dr. sc. Vırna Karlić, doc.), koji je izrađan i obranjen u rujnu 2022. godine u sklopu Diplomskog studija južnoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Digitalni mediji sadržaje obrađuju i prezentiraju na drugačiji način nego tradicionalni mediji, pa tako počinju razvijati i nove funkcije. Putem masovnih medija ljudi se primarno informiraju. Osim toga, masovni mediji svoje korisnike ponekad nastoje zaintrigirati i oduševiti svojim senzacionalističkim naslovima, ponekad ih tjeraju na razmišljanje, a ponekad jednostavno zabavljaju. Međutim, od velike je važnosti imati na umu da svaki medij poruku oblikuje sukladno vlastitu stilu, a sastavni dio jezika masovnih medija nerijetko su razna sredstva manipulacije.

Brojne građanske inicijative, udruge, političari, liječnici, farmaceuti, znanstvenici i laici sudionici su borbe koja se prošle godine vodila oko pitanja treba li se cijepiti protiv virusa COVID-19 ili ne. Na postavljeno pitanje nudili su se razni odgovori i mišljenja koja su podijelila javnost. Koliko se u medijskoj raspravi o cijepljenju radilo o dobrobiti građanstva, a koliko se pandemija koristila za nametanje ideoloških stavova pojedinaca, samo je jedno od mnogih pitanja koja se nameću. Provedeno istraživanje pružit će nam uvid u sadržaj diskursa o cijepljenju protiv COVID-19 i ponuditi odgovor na pitanje koliko su se mediji u pandemijskoj, kriznoj situaciji služili implicitnim, a koliko eksplicitnim sredstvima manipulacije.

2. Sredstva uvjeravanja

Uvjeravanje ili persuazija jedan je od najvažnijih elemenata u kreiranju javnoga mnijenja. „Persuazija je proces komunikacije koji se odnosi na svjesni pokušaj utjecaja na ljude i njihove stavove, mišljenja i ponašanja tako da ih oblikuje, pojačava ili mijenja (Miller 1980), a uključuje atmosferu slobodnoga izbora” (Pavić 2011: 3). Kako bi uvjeravanje bilo uspješno, potrebni su dobri argumenti za uvjeravanje recipijenta. Tanta (2007: 18) navodi da su na prvome mjestu činjenice, točnije statistički i empirijski podaci, a slijede ih emocije i personaliziranje, tj. dijeljenje osobnih iskustava s kojima se čitatelji mogu poistovjetiti. Razlika između manipulacije i uvjeravanja u tome je da se manipulacijom postiže sporazum temeljen na iluziji ili strahu, dok se uvjeravanjem ostvaruje predanost temeljena na realnosti potreba i uvjerenosti (Nichols 1987: 15 prema Rešetar 2020: 13). Pavić (2011: 4–7), navodi da se u svrhu promjene stava čitatelja novinari koriste različitim sredstvima uvjeravanja kao što su pozivanje na *zdravi razum* i emocije.

Zdravi razum čitatelja priziva se upotrebom logičnih tvrdnji (činjenice, pretpostavke, smjernice) te verbalnih dokaza (usporedbe, primjeri, statistike, vizualni dokazi) (ibid.). Međutim, ljudi nisu bića koja se vode samo razumom, stoga se kao sredstvo uvjeravanja koriste i emocije – kako pozitivne tako i negativne.

Pozitivne emocije na koje se autori novinskih članaka pozivaju uglavnom su ljubav, hrabrost ili humor (ibid.) Međutim, u kriznim situacijama, kao što je to pandemija, možemo pretpostaviti da se više koriste strategije koje uključuju pozivanje na negativne emocije – pogotovo na strah, osjećaj krivnje i mržnju prema neistomišljenicima (ibid.).

Uvjeravanje se u diskursu može ostvarivati i pozivanjem na autoritete. Legitimacija autoritetom nastupa kada na postavljeno pitanje *Zašto bismo nešto trebali učiniti?* odgovor glasi *Zato što ja tako kažem* ili *Zato što ta-i-ta osoba tako kaže*. Ovi odgovori upućuju na određenu vrstu autoriteta (ibid.). Autorizacijska komponenta Van Leeuwenova (2008) legitimacijskoga okvira za analizu diskursa sadržava šest specifičnih referentnih domena: (1) osobni autoritet, (2) autoritet stručnjaka, (3) autoritet uzora, (4) neosobni autoritet, (5) autoritet tradicije i (6) autoritet konformizma.

Prema Van Leeuwenu (ibid.) osobni se autoritet pridaje nekim osobama zbog njihova statusa ili uloge u određenoj instituciji – primjerice, roditeljima u odnosu s djecom. Autoritet stručnjaka u diskursu se može prepoznati po subjektu kojeg predstavlja određeni stručnjak i predikatu koji se sastoji od glagola kojim se označava neka mentalna ili verbalna radnja (npr. *doktor smatra, profesor kaže* i sl.). Autoritet uzora često se ostvaruje u grupi prijatelja vršnjaka ili se pripisuje nekoj medijski poznatoj osobi čiji se stil kopira. Prepoznajemo ga po epitetima koji se pripisuju takvim uzorima (npr. *mudar, cool* i sl.). Neosobni autoritet iskazuje se pomoću predikata s glagolom koji označava neki verbalni proces. U diskursu se većinom prepoznaje po imenicama kao što su *pravilo, zakon* te pridjevima i prilozima poput *obvezno, poželjno*. Legitimitet autoriteta tradicije zasniva se na određenim običajima ili tradicijama koje same po sebi imaju težinu koja opravdava autoritet. Autoritet konformizma legitimaciju pripisuje većini, a „poziva se” na odgovore kao što su *Zato što tako radi većina ljudi* i *Zato što to svi ostali čine*. Većina se najčešće ostvaruje kroz visokofrekventni modalitet (npr. *većina Hrvata, mnogi Zagrepčani* i sl.).

Pragmatički pristup analizi diskursa uključuje i analizu značenja koja nisu eksplicitno iskazana, već su iskazana posredstvom implikature i presupozicije (Vuković u: Perović 2014: 226). Legitimacije ili delegitimacije često se mogu realizirati posredstvom impliciranih zaključaka koji se javljaju u raznim oblicima (presupozicije, konvencionalne i konverzacijske implikature, konotacije i sl.).

3. Sredstva ograđivanja

U 1960-im godinama stručnjak za programske jezike Zadeh (1965) i lingvist Weinreich (1966) započeli su istraživanje *ograda* – riječi ili izraza koji se koriste u rečenici za izražavanje dvosmislenosti, vjerojatnosti, opreza ili neodlučnosti. Lakoff (1972) je na temelju njihova rada u lingvistiku uveo pojam *ograda* (eng. *hedges*). On tvrdi da su istina i neistina stupnjevite, a ograde čine rečenice prirodnog jezika više ili manje istinitima odnosno neistinitima (ibid. 195).

Ograđivanje se u jeziku može ostvariti različitim vrstama riječi (Florea 2017): glagolima oblikovanja misli, pojmova, predviđanja, sudova i sumnji² (npr. hr. *činiti se, misliti, sugerirati, procijeniti* / mak.³ *се чини, мисли, сугерира, процени*), modalnim glagolima (npr. hr. *moći, trebati* / mak. *може, треба*), prilozima (npr. hr. *tehnički, praktično, vjerojatno* / mak. *технички, практично, веројатно*), pridjevima (npr. hr. *moguć, ne/vjerojatan* / mak. *можно, не/веројатно*), imenicama (npr. hr. *prijedlog, pretpostavka, procjena* / mak. *предлог, претпоставка, процена*) i uvodnim frazama (npr. hr. *s našeg gledišta* / mak. *од наша гледна точка*).

4. Sredstva uvjeravanja i sredstva ograđivanja na hrvatskim i makedonskim internetskim portalima

U današnje vrijeme masovni mediji sve više obiluju sredstvima manipulacije čitateljima, stoga je veoma je važno utvrditi sredstva i načine putem kojih se manipulacija ostvaruje u novinskim tekstovima. Cilj istraživanja je, dakle, na temelju metoda diskursne analize i kritičke analize diskursa, prikazati koja su sredstva uvjeravanja i ograđivanja frekventna u medijskome diskursu hrvatskoga i makedonskoga jezika te koliko se ona koriste u svrhu manipulacije čitateljima.

4.1 Metodologija

Istraživanje se temelji na usporedbi zastupljenosti sredstava uvjeravanja i ograđivanja u publicističkome stilu hrvatskoga i makedonskoga jezika, a analiza je provedena na internetskim portalima. Analizom smo nastojali provjeriti sljedeće hipoteze:

2 Klasifikacija glagola preuzeta je od Mikelić-Preradović (2014).

3 Za prijevod na makedonski korišten je *Hrvatsko-makedonski rječnik* autorica Vlatković i Prošev-Oliver (2015).

1. Sredstva uvjeravanja i sredstva ograđivanja koriste se u svrhu manipulacije čitateljima u medijskome diskursu hrvatskoga i makedonskoga jezika.
2. Učestalija je upotreba sredstava uvjeravanja od sredstava ograđivanja.
3. Sredstva ograđivanja iskazuju se na eksplicitniji način nego sredstva uvjeravanja.

4.2 Korpus

Članci odabrani za analizu bave se cijepljenjem protiv virusa COVID-19 i datiraju iz studenoga 2021. godine. U to se vrijeme cijela regija suočavala s četvrtim valom pandemije, stoga je u medijima bilo sve više otvorenih poziva na cijepljenje te – kao „odgovor na to – poziva na izbjegavanje cijepljenja. Imajući na umu da nisu svi portali jednako transparentni u iznošenju uredničkih stavova i mišljenja pojedinih autora, za analizu smo izabrali portale sličnoga „predznaka”.

Kao izvor za analizu članaka na hrvatskome jeziku izabrali smo portal *Index.hr* – jedan od najčitanijih portala u Hrvatskoj. Korpus za analizu odabran je na temelju više kriterija pretraživanja pomoću *Google* tražilice. Izvršili smo pretraživanje ključnih riječi ‚cijepljenje index.hr‘ te smo pomoću alata *Tools* izdvojili članke iz željenoga razdoblja. Temeljem procjene makedonskih novinskih portala izabrali smo *Slobodenpechat.mk*, koji je proglašen drugim najčitanijim portalom u Sjevernoj Makedoniji početkom 2021. godine.⁴ Presudan kriterij za odabir ovoga portala bila je sličnost s *Indexom.hr* na sadržajnome planu. Međutim, unatoč podudarnim naslovima članaka, dva se portala razlikuju po opsegu članaka. Iz Tablice 1 proizlazi da je korpus od 40 članaka s hrvatskoga portala 2,6 puta opsežniji od korpusa od 40 članaka s makedonskoga portala:

	<i>Index.hr</i>	<i>Slobodenpechat.mk</i>
Broj članaka	40	40
Prosječan broj riječi u članku	688	266
Ukupan broj riječi	27 543	10 656

Tablica 1. Usporedba broja riječi u člancima s portala *Index.hr* i *Slobodenpechat.mk*.

4.3 Tijek analize

U prvoj fazi analize utvrdili smo sredstva uvjeravanja i ograđivanja koja se pojavljuju u korpusima članaka na hrvatskome i makedonskome jeziku (ukupno

4 <https://vecer.mk/top-vesti/ova/>.

80 članaka). Analiza je provedena prema popisima sredstava uvjeravanja i ograđivanja prikazanima u poglavljima 2. i 3. Za svako je sredstvo zabilježen broj potvrda u pojedinim člancima. Pretraživanje leksičkih sredstava ograđivanja poput modalnih i drugih glagola, priloga, pridjeva, imenica i fraza provedeno je ručnim putem, potom su rezultati dodatno provjereni pomoću alata Traži (Ctrl+F), te je za svaki pronađeni primjer procijenjeno je li upotrijebljen kao sredstvo ograđivanja. Popisu sredstava uvjeravanja i ograđivanja pridodali smo sredstva koja nisu navedena u popisima, a pokazala su se frekventnima u člancima. Podatak o frekvenciji je dobiven tako što smo prebrojali primjere u svakom članku i zatim izračunali broj pojavnica na 100 riječi. Popis analiziranih članaka s poveznicama dostupan je u prilogu na kraju rada.

4.4 Rezultati analize

U ovome poglavlju slijedi prikaz rezultata analize sredstava uvjeravanja i ograđivanja u člancima na temu cijepjenja protiv COVID-19 s portala *Indeks.hr* i *Slobodenpečat.mk* objavljenim u studenom 2021. godine. Osim popisa utvrđenih sredstava slijedi i prikaz učestalosti njihove upotrebe te primjer upotrebe pojedinih sredstava.

4.4.1 Sredstva ograđivanja

Pod pretpostavkom da su u člancima iz korpusa zastupljena sredstva ograđivanja, pretražili smo njihove primjere u skladu s popisom navedenim u teorijskome dijelu rada. Osim tipičnih primjera navedenih u popisu, analizi su dodani primjeri koji su se pokazali frekventnima u istraživanju. Rezultati analize predstavljeni su u Tablici 2.

Sredstva ograđivanja	<i>Indeks.hr</i>	<i>Slobodenpečat.mk</i>
Glagoli oblikovanja misli, pojmova, predviđanja, sudova i sumnji	354 (77%)	97 (91%)
Modalni glagoli	0	0
Prilozi	35 (8%)	9 (8%)
Pridjevi	10 (2%)	0
Imenice	61 (13%)	35 (33%)
Uvodne fraze	0	0
Ukupno	460	107

Tablica 2. Broj potvrda upotrebe sredstava ograđivanja u medijskome diskursu hrvatskoga i makedonskoga jezika.

Analiza je pokazala da su u člancima na hrvatskome jeziku najfrekventniji glagoli *kazati* i *reći*, a za njima slijede glagoli *komentirati*, *poručiti*, *dodati*, *upozoriti* i *istaknuti*. U člancima s makedonskoga portala najfrekventniji su glagoli *пече*, *изјави*, *додаде* i *вели*. Oni se u oba korpusa najčešće koriste prilikom navođenja tuđih riječi i stavova, kao što je to slučaj u primjerima 1 i 2:

1. Cijepljenje djece je čin silovanja, kaže Ivan Penava.
2. Но, не знаеме точно колку долго ќе трае пандемијата. Можеби вакцината треба да се дава секоја година, рече докторот.

Modalni glagoli pokazali su se vrlo frekventnima u analiziranim člancima, međutim analiza njihovih pojedinih primjera pokazala je da se u pravilu ne javljaju u funkciji sredstva ograđivanja. Kao posebno sredstvo ograđivanja izdvaja se glagol *trebati*, koji se u člancima na hrvatskome mjestimično koristi kao ublaživač ilokucijske snage iskaza (u formi 2. lica jednine u kondicionalu):

3. Svi koji razmišljaju o cijepljenju, trebali bi se cijepiti.

U ovome primjeru upotrebom glagola *trebati* u kondicionalu zahtjev se transformira u preporuku, što se može tumačiti kao oblik ograđivanja. Ovakvi primjeri nisu potvrđeni u člancima na makedonskome jeziku.

Nadalje, najzastupljeniji prilozi u funkciji sredstava ograđivanja zabilježeni u člancima na hrvatskome jesu *do sada* (ili *dosada*) i *uglavnom*. U člancima na makedonskome jeziku najfrekventniji su prilozi *веројатно* i *можно*.

4. Do sada provedena istraživanja, pokazuju da cjepiva pomažu u sprječavanju težih oblika bolesti i smrti.
5. [...] затоа што веројатно на луѓето ќе им дојде преку глава од постојано тестирање во текот на неделата, макар и бесплатно, потенцира др-р Мехмедовиќ.

U hrvatskome jeziku, osim pridjeva *могућ* i *(не)вјеројатан*, u funkciji sredstva ograđivanja nije pronađen nijedan drugi pridjev. U člancima s makedonskoga portala nije potvrđen nijedan pridjev u funkciji sredstva ograđivanja.

6. Regulatori u više zemalja, uključujući Kanadu, Finsku i Švedsku, također su zauzeli rezerviraniji stav prema tom cjevivu zbog mogućih srčanih problema kod mlađih ljudi.

Najfrekventnije imenice u funkciji ograđivanja u člancima s hrvatskoga portala jesu: *preporuka*, *studija*, *istraživanje* i *могућност*. Na makedonskome portalu najfrekventnijom se pokazala imenica *истражување*.

7. „Preporuka je da se cijepi i trudnice i dojilje”, odgovorio je Indexu specijalist pedijatrijske infektologije dr. Tešović na upit trebaju li se trudnice cijepiti ako već nisu prije trudnoće.
8. Според резултатите од истражувањето спроведено за телевизијата „Скај”, 56 проценти смета дека треба да се воведат дополнителни мерки за невакцинираните.

Uvodne fraze u funkciji ograđivanja nisu potvrđene ni u hrvatskome ni u makedonskome korpusu.

4.4.2 Sredstva uvjeravanja

Sredstva ograđivanja u pravilu su leksička, stoga ih je lako detektirati i pobrojati u tekstu. Sredstava uvjeravanja ostvaruju se na značenjskome (implicitnome i eksplicitnome) planu iskaza te se iskazuju različitim jezičnim sredstvima, što je onemogućilo provođenje pouzdane kvantitativne analize njihove zastupljenosti. Istraživanje je dodatno otežalo često preklapanje više usporedno upotrijebljenih strategija uvjeravanja, kao i primjena određenih strategija u cijelome članku. Iz navedenih razloga u nastavku se fokusiramo na kvalitativnu analizu izabranih primjera sredstava uvjeravanja potvrđenih u korpusu.

4.4.2.1 Poziv na zdravi razum, pozitivne i negativne emocije

Za analizu pozivanja na *zdravi razum* u obzir su uzete logične tvrdnje (činjenice, pretpostavke, smjernice), vizualni dokazi (slike, videa) te upotreba znanstvenih izraza, kojima se uspostavlja autoritet stručnjaka.

9. [...] no zasad nema nikakvih informacija o genotoksičnosti bilo kojeg cjepiva.

Na makedonskom portalu poziv na *zdravi razum* često se ostvaruje pomoću vizualnih „dokaza”.

Проследете го целиот разговор во видеото.

U analiziranim korpusima rijetko korišteno sredstvo uvjeravanja jest poziv na pozitivne emocije. Kao primjer njegove upotrebe izdvajamo poziv na zajedništvo i hrabrost iz članaka s hrvatskoga protala:

10. Samo zajedničkim naporima možemo polučiti rezultat. Ne znam što nam nosi budućnost, ali možete biti mirni.

Ovakvim se izjavama pokušava izazvati osjećaj pripadnosti, recipijente se potiče na hrabrost, što može utjecati na njihove emocije i stavove. Na kraju navedenoga primjera uočavamo poziv čitatelje na smirenost, koji se na nekoliko mjesta pojavljuje i na portalu *Slobodenpečat.mk*.

Iako se kvantitativna analiza nije pokazala prigodnom za sredstva uvjeravanja, s velikom sigurnošću možemo potvrditi da je među pozivima na negativne emocije najčešći poziv na strah. Ovu tvrdnju potvrđuju brojni naslovi iz kojih je vidljivo da im je glavna funkcija zastrašiti javnost, npr.:

11. Liječnik iz Zarazne: Ovo je opasno za naciju, mislim da vlasti trebaju poduzeti nešto.

12. ВИДЕО | Д-р Балеvски: Единствен лек за оваа болест е вакцината

Poziv na negativne emocije ponekad se isprepliće s pozivom na *zdravi razum*. U člancima u kojima se navode brojevi zaraženih i umrlih od bolesti COVID-19 čitatelje se poziva da temeljem *zdravoga razuma* uvide da je jedino rješenje cjeplivo, a istovremeno se u njima budi strah od sve veće mogućnosti zaraze ili smrti.

13. Danas imamo rekordnih 6310 zaraženih, najviše mlađe i srednje dobi, od početka epidemije umrle su 9364 osobe, većina umrlih i hospitaliziranih nisu bili cijepljeni, navela je i naglasila kako je cijepljenje jedini alat da se pandemija zaustavi.

4.4.2.2 Uvjeravanje putem autoriteta

Određivanje autoriteta kao sredstva uvjeravanja predstavljao je jedan od većih izazova u provođenju ove analize. Razlog tomu je činjenica da su autoriteti u današnje vrijeme počeli jenjavati, pa se više puta nametnulo pitanje: *Koga čitatelji dvaju portala uopće smatraju autoritetima i kakve im ovlasti pripisuju?* Podjelu autoriteta preuzeli smo od Van Leeuwena (2008: 106–109), a u sklopu analize obratili smo pažnju na: (a) osobni autoritet, (b) autoritet stručnjaka, (c) autoritet uzora, (d) neosobni autoritet, (e) autoritet tradicije i (f) autoritet konformizma. U nastavku slijedi njihov prikaz na izabranim primjerima iz članaka s hrvatskoga i makedonskoga portala.

(a) Osobni autoritet

Osobni autoritet uglavnom se iskazuje posredstvom zamjenice *ja*. Promatrane izvan konteksta, osobne zamjenice upućuju na osobni autoritet, međutim u analiziranim člancima osobna zamjenica uvijek se pojavljivala uz autoritet stručnjaka

ili autoritet uzora. Prema tome primjeri osobnog autoriteta nisu pronađeni ni u jednome korpusu.

(b) Autoritet stručnjaka

Stručnost je u diskursu eksplicitno istaknuta titulama kao što su *doktor, farmakolog, epidemiolog, ministar zdravstva*, odnosno *лекар, фармаколог, епидемиолог, министар за здравство* i slično. Takve primjere nalazimo u člancima s oba portala:

14. Potpredsjednik HUBOL-a, dr. Boris Ujević, ginekolog u zagrebačkoj bolnici Sveti Duh, za Index je rekao da bi on preporučio cijepljenje trudnicama po uzoru na sve zemlje EU.
15. Епидемиологот Бранислав Тиодоровиќ изјави дека во Србија на пролет најверојатно ќе се препорача и четврта доза од вакцината против коронавирус.

Autoritet stručnjaka često se postiže upotrebom stručnih pojmova koji su prosječnom građaninu nepoznati. Na taj se način pojačava snaga autoriteta te dojam o njegovoj stručnosti.

16. Za mišljenje o tvrdnjama Domazet-Loše Index je zamolio dvojicu imunologa s Medicinskog fakulteta u Rijeci, Bojana Polića i Zlatka Trobonjaču. „Ako hipotetski govorimo o genotoksičnosti RNA, onda bi eventualna genotoksičnost same virusne RNA koja generira 30 različitih proteina trebala biti puno veća ugroza od upotrebe mRNA u cjepivima.

Najsličniji primjeri iz članaka s portala *Slobodenpečat.mk* oni su u kojima se koriste pojmovi poput *soja* ili *mutacije*, koji su s vremenom izgubili na snazi jer se javnost za vrijeme trajanja pandemije pobliže upoznala s njihovim značenjem.

(c) Autoritet uzora

Budući da ne postoji jasan kriterij za prepoznavanje uzora te da ne vide svi čitatelji uzore u istim osobama, ovu vrstu autoriteta nemoguće je pouzdano odrediti. Uočili smo da se u analiziranim člancima često kao uzor nameću političari, međutim upitno je koliki ih udio čitatelja doista tako percipira. Pogledajmo sljedeća dva primjera:

17. Plenković Slavoncima: Cijepite se, tu je 50 % odraslih cijepljeno prvom dozom.

18. [...] zastupnica Anka Mrak Taritaš (Glas) pozvala je u četvrtak vladu da pojača kampanju cijepjenja.

U teoriji, političari bi trebali biti uzor građanima – ili barem onima koji ih podržavaju. U navedenim primjerima potencijalni autoritet uzora koristi se kao poticaj za cijepjenje.

U makedonskome korpusu više je primjera pozivanja na autoritet uzora drugih država kao što su primjerice Rusija, Njemačka, SAD i Italija.

19. Германија нема да воведува задолжителна вакцинација против ковид-19.

Slične primjere nalazimo i u hrvatskome korpusu:

20. Farmakolog: Pogledajte Italiju. A u Hrvatskoj necijepljeni ne snose posljedice

U članku s portala *Slobodenpečat.mk* nalazimo i pozivanje na autoritet uzora iz prošlosti:

21. 234 godine staro pismo Katarine Velike kaže: „Odbijanje cijepjenja je barbarstvo”

Novinari portala *Index.hr* nisu posezali za uzorima toliko daleko u prošlost, ali su ih nalazili u vremenu bivše Jugoslavije:

22. S antivakserima je u bivšoj Jugoslaviji problema imao i Josip Broz Tito, a u dokumentu iz 1947., koji kruži društvenim mrežama, otkriveno je i kako ih je kažnjavao.

Ni u jednome primjeru nije eksplicitno iskazano da je potrebno ugledati se na nekoga, no svaki od ovih primjera nosi implicitnu poruku kojom se nastoji utjecati na misli, osjećaje i ponašanje čitatelja.

(d) Neosobni autoritet

Neosobni autoritet u diskursu se uspostavlja posredstvom neosobnih legitimacija, npr. upotrebom imenica *pravilo* i *zakon* te pridjeva i priloga *obvezno* i *poželjno*.

23. [...] jer je preporuka da se da isto cjepivo koje su primili u prve dvije doze.

24. Во Германија важат правилата на работното место да се оди со сертификат за вакцинација [...]

(e) Autoritet tradicije

Legitimitet autoriteta tradicije ne zasniva se na obavezi ni zakonu već na nečemu što se „oduvijek” radilo. Kao potencijalni primjer pozivanja na ovu vrstu autoriteta mogao bi se navesti prethodno spomenuti primjer s Titom⁵.

25. Kažnjava se 3. lička brigada oduzimanjem naziva udarne zbog toga što se 90 omladinaca iz ove brigade nije htjelo cijepiti [...]

S obzirom na to da pandemija nije česta pojava, ne postoji neki ustaljeni obrazac ponašanja koji bi nalagala tradicija, stoga smatramo da ovaj primjer primarno predstavlja pozivanje na autoritet uzora.

(f) Autoritet konformizma

Autoritet konformizma legitimaciju pripisuje većini. U analiziranim člancima pronađeno je nekoliko primjera autoriteta konformizma:

26. Tako je unatoč kiši koja je jučer poslijepodne i navečer padala nekoliko stotina građana čekalo cijepljenje pred Školom narodnog zdravlja Andrija Štampar.

27. Правилата усвоени од федералната Влада бараат вакцинација против ковид-19 на повеќе од 17 милиони вработени низ целата земја во околу 76 000 здравствени установи.

Nijedan pronađeni primjer ne uključuje direktno iskazan poziv „cijepite se jer je većina tako napravila”, već se takav poziv čitateljima prenosi na implicitnoj razini.

5. Rasprava

5.1 Provjera hipoteza

Hipoteza 1. *Sredstva uvjeravanja i sredstava ograđivanja koriste se u svrhu manipulacije čitateljima u novinarsko-publicističkome stilu hrvatskoga i makedonskoga jezika.*

Rezultati analize korpusa potvrđuju našu prvu hipotezu, utemeljenu na saznanjima o jezičnim sredstvima manipulacije (predstavljenim u teorijskom dijelu rada). U hrvatskome korpusu potvrđena je zastupljenost sljedećih sredstava ograđivanja: glagoli oblikovanja misli, pojmova predviđanja, sudova i sumnji, prilozi,

5 Vidi poglavlje o autoritetu uzora.

pridjevi i imenice. U makedonskome korpusu potvrđena su ista ta sredstva osim pridjeva. U hrvatskome i makedonskome korpusu potvrđena je zastupljenost sljedećih sredstava uvjeravanja: poziv na zdravi razum, poziv na pozitivne emocije, poziv na negativne emocije i poziv na autoritete.

Hipoteza 2. *Učestalija je upotreba sredstava uvjeravanja od sredstava ograđivanja.*

Prema našoj drugoj hipotezi u analiziranome korpusu frekventnija su sredstva uvjeravanja od sredstava ograđivanja. Ovu hipotezu nismo bili u mogućnosti provjeriti iz metodoloških razloga. Naime, nakon uspješno provedene kvantitativne analize (leksičkih) sredstava ograđivanja suočili smo se s problemom kada smo istu metodu pokušali primijeniti na sredstva uvjeravanja. Sredstva ograđivanja ostvaruju se na leksičkome planu, stoga je njihovo prebrojavanje bilo jednostavno. S druge strane, sredstva uvjeravanja ostvaruju se na sadržajnom planu iskaza i često se prenose implicitnim putem. Glavni problem u prebrojavanju sredstava uvjeravanja predstavljalo je preklapanje više različitih strategija uvjeravanja, kao i utvrđivanje vrsta autoriteta, koje u više slučajeva nije bilo moguće jasno razgraničiti. Shodno tome, kvantitativna analiza nije sprovedena.

Hipoteza 3. *Sredstva ograđivanja iskazuju se na eksplicitniji način nego sredstva uvjeravanja.*

Prema trećoj hipotezi sredstva uvjeravanja češće su implicitna od sredstava ograđivanja. Sredstva ograđivanja ostvaruju se na leksičkome planu te su stoga u pravilu eksplicitna. Sredstva uvjeravanja, s druge strane, mogu biti eksplicitna i implicitna. Prema navedenim primjerima možemo zaključiti da su sredstva uvjeravanja u većini slučajeva izražena implicitno te da uvijek imaju prikrivenu funkciju manipulacije. Shodno tome, možemo potvrditi hipotezu da su sredstva ograđivanja eksplicitnija od sredstava uvjeravanja.

5.2 Metodološki problemi

Tijekom istraživanja susreli smo se s raznim metodološkim problemima i nedoumicama. Prvi problem s kojim smo se susreli tiče se opsega korpusa, jer se hrvatski korpus pokazao 2,6 puta opsežnijim od makedonskoga korpusa iako uključuju isti broj članaka. Takav rezultat upućuje na moguće razlike među korpusima na sadržajnome planu. Na hrvatskome portalu utvrdili smo 460 primjera sredstava ograđivanja, a u makedonskome 107. Međutim, kada u obzir uzmemo broj primjera na 100 riječi vidimo da su sredstva ograđivanja učestalija u

makedonskome korpusu. Makedonski portal *Slobodenpechat.mk* prvenstveno ima informativnu funkciju, a u člancima se informacije prenose na sažet način (npr. prenosi se jedna do dvije izjave u članku, a uz njega je priložen video). Na portalu *Indeks.hr* intervjui se obično prenose u cijelosti. Potrebno je istaknuti da su sredstva manipulacije utvrđena i u prenesenim intervjuima. S obzirom na različitost prenošenja informacija, bitno je spomenuti da različiti žanrovi imaju i različitu moć uvjeravanja. Parafraziranje izjava autoriteta, najvjerojatniji je razlog veće količine korištenja sredstava ograđivanja na makedonskome portalu.

Analiza je pokazala da su tipični primjeri sredstava uvjeravanja (navedeni u teorijskome dijelu rada) slabo zastupljeni u analiziranome korpusu. To nas dovodi do zaključka da ne postoje univerzalni tipični primjeri sredstava manipulacije, već da oni ovise o vrsti i temi diskursa.

Prilikom analize sredstava uvjeravanja susreli smo se s problemom utvrđivanja autoriteta – posebice autoriteta uzora. Naime, nemoguće je odrediti koji političari predstavljaju autoritet pojedinome čitatelju. Slična je situacija i s autoritetima stručnosti, posebice zbog isprepletenosti politike i medicine kada je riječ o temi cijepljenja. Primjerice, ministar zdravstva kao i svaki liječnik predstavlja autoritet stručnjaka, međutim on je ujedno i političar koji je član određene stranke, što može dovesti do delegitimacije njegova autoriteta stručnjaka.

6. Zaključak

Primjenom metoda diskursne analize i kritičke analize diskursa, u radu smo nastojali utvrditi jezična (leksička i gramatička) sredstva uvjeravanja i ograđivanja – njihova obilježja i komunikacijske funkcije, s posebnom pažnjom posvećenom njihovoj upotrebi u svrhu manipulacije. Iz provedene analize proizlazi da se sredstva uvjeravanja i ograđivanja koriste u svrhu manipulacije čitateljima. Većina sredstava uvjeravanja u analiziranim člancima su implicitna zbog čega nisu podložna kvantitativnoj analizi kao leksička sredstva ograđivanja. Razlog neprovođenja kvantitativne analize nije samo problem automatizacija prebrojavanja, već preklapanje sredstava uvjeravanja i nepreciznost u određivanju autoriteta. Analiza je pokazala da se članci o cijepljenju s hrvatskoga i makedonskoga portala razlikuju opsegom, no na sadržajnom planu nisu utvrđene veće razlike, stoga su vrste sredstava uvjeravanja i ograđivanja zastupljene u njima uglavnom podudarna, iako ih je u člancima s makedonskog portala nešto više. Na koncu, istraživanje je pokazalo da su mediji u razdoblju pandemije osim informacija širili strah i paniku te su u njima korištena brojna sredstva manipuliranja publikom.

POPIS LITERATURE

- Silvija FLOREA, 2016. Pushed to the hedge: Hedging devices in Romanian online media discourse on migration and refugees. University of Sibiu. *Jezikoslovlje* 18/2, 2017. <https://hrcak.srce.hr/clanak/279074>
- George LAKOFF, 1972. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *Journal of Philosophical Logic* 2, str. 458–508.
- Nives MIKELIĆ-PRERADOVIĆ, 2014. *CROVALLEX Valencijski leksikon glagola hrvatskoga jezika*. Zavod za informacijske studije, Zagreb.
- G. R. MILLER, 1980. *Persuasion: New directions in theory and research*. Sage Publications, Beverly Hills.
- Ivana PAVIĆ, 2011. *Persuazija i propaganda*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet. Osijek. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:3142>
- Ira REŠETAR, 2020. *Tehnike medijske manipulacije i persuazije*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet. Osijek. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:5446>
- Ivan TANTA, 2007. Oblikovanje mnijenja ili nužnost manipulacije. *MediAnali : međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima* 1/2. Splet.
- Theo VAN LEEUWEN, 2008. *Discourse and Practice*. Oxford University Press, New York.
- Dijana VLATKOVIĆ, Borjana PROŠEV-OLIVER, 2015. *Hrvatsko-makedonski rječnik / Хрватско/македонски речник*. Matica Makedonaca u Hrvatskoj, Zagreb.
- Milica VUKOVIĆ, 2014. Kritička analiza diskursa. U: Perović, *Analiza diskursa: teorije i metode*. Institut za strane jezike, Podgorica, str. 97-115, 213-248.
- Uriel WEINREICH, 1966. *On the semantic structure of English, Universals of language*. 2nd Edition. MIT Press, Cambridge, str. 142–217.
- Lotfi Aliasker ZADEH, 1965. *Fuzzy sets. Information and Control* 3. Cambridge University Press, str. 338–353.

LISTA ANALIZIRANIH ČLANAKA

Index.hr:

- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/rusi-dosli-na-cijepljenje-u-zagreb-zelimo-cjepivo-koje-je-odobreno-u-eu/2315190.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/grmoja-covidpotvrda-je-legalizacija-cijepljenima-da-si-re-zarazu/2315609.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/lijecnik-iz-zarazne-ovo-je-opasno-za-naciju-muslim-da-vlasti-trebaju-poduzeti-nesto/2315650.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/nazvali-smo-13-ljekarni-termin-za-cijepljenje-dobili-smo-u-samo-cetiri/2315590.aspx>

- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kakve-mjere-mogu-smanjiti-brojke-lockdown-nije-fer-prema-svima-koji-su-cijepljeni/2315825.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/beros-uvodimo-nove-mjere-ne-mozemo-ogranicavati-zivot-cijepljenima-i-preboljelima/2315778.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/mrak-taritas-vrijeme-je-da-se-vedu-ogranicenja-za-necijepljene/2315770.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/anesteziolog-i-farmakolog-svi-su-taoci-jer-se-pola-populacije-nije-cijepilo/2315914.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/pitali-smo-lijecnike-trebaju-li-se-trudnice-cijepiti/2315542.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/stotine-ljudi-na-kisi-satima-cekale-cijepljenje-ravnateljica-imali-smo-puno-djece/2315725.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/novo-istrazivanje-vecina-nijemaca-je-za-obavezno-cijepljenje-protiv-covida19/2315996.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/sto-o-covidpotvrdama-u-skolama-misle-ucitelji-doci-ces-do-pobune/2316063.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/udruga-nastavnici-organizirano-u-skolama-ne-bi-smjelo-biti-antivakserstva/2316258.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/cini-se-da-obavezno-cijepljenje-u-sadu-funkcionira-alima-i-problema/2316224.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ustavna-strucnjakinja-stozer-moze-vesti-covidpotvrde-problem-bi-bila-varijanta-2g/2316826.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/sefica-udruge-pacijenata-velik-je-otpor-cijepljenju-zbog-lazi-na-facebooku/2316536.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/cijepljenje-djece-je-cin-silovanja-kaze-ivan-penava/2316743.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/rusi-masovno-stizu-na-cijepljenje-napunili-su-avione-prema-zagrebu/2316553.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/singapur-necijepljenima-nece-placati-troskove-lijecenja-od-covida/2316919.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/epidemiolog-roncevic-izgleda-da-se-ipak-stvara-kolektivni-imunitet/2316897.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/covidpotvrde-uskoro-u-skolama-nastavnica-za-index-moramo-vjerovati-znanosti/2317078.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-hrvatskoj-se-otvaraju-stotine-novih-punktova-za-cijepljenje/2317074.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/bubas-prije-cete-dobiti-jackpot-nego-dobiti-tesku-nuspojavu-na-cjepivo/2317133.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/prosvjed-protiv-covidpotvrda-u-zagrebu-ima-nas-vise-multipliciramo-se-kao-virus/2317350.aspx>

- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/njemacka-ce-mladjima-od-30-godina-davati-samo-cjepivo-pfizer/2317216.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/sin-admirala-lose-kaze-da-su-cjepiva-molekularno-tetoviranje-reagirali-s-rudjera/2317629.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/bill-gates-ocekivao-sam-vise-od-cjepiva/2317553.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kaic-zatvorio-bih-kafice-i-teretane-i-zabranio-sva-okupljanja-pa-i-na-otvorenom/2317678.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/hrvatski-biskupi-je-li-cjepivo-protiv-covida19-moralno-prihvatljivo/2317951.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/navala-na-cijepljenje-hzjz-objavio-podatke-pogledajte-stanje-po-zupanijama/2317787.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/plenkovic-pozvao-slavonce-na-cijepljenje-tu-je-50-odraslih-cijepljeno-prvom-do-zom/2317884.aspx>
- <https://www.index.hr/magazin/clanak/evo-kako-je-tito-u-bivsoj-jugoslaviji-kaznjavao-antivaksere/2317975.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/sto-je-zemlja-siromasnija-i-neobrazovanija-ljudi-se-manje-cijepe/2317595.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/farmakolog-objasnio-kakvi-su-to-lijekovi-protiv-korone-i-zasto-je-cijepljenje-bolje/2318782.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/antivakseri-pisu-da-je-mladic-umro-nakon-cijepljenja-halmed-slucaj-nije-prijavljen/2318835.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/orban-najavio-obavezno-cijepljenje-drzavnih-sluzbenika-lijecnici-zele-covidpotvrde/2319170.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/puno-je-manja-vjerojatnost-da-cijepljeni-sire-bolest-kaze-sefica-stampara/2319473.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/istrazivanje-treba-se-cijepiti-bez-obzira-na-preboljenu-koronu/2320663.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/poruka-markotic-o-cijepljenju-djece-dijelom-je-neistinita-a-dijelom-nespretna/2320771.aspx>
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/prosvjednici-pricaju-o-umrlima-nakon-cijepljenja-halmed-slucajevi-nisu-prijavljeni/2320888.aspx>

Slobodenpečat.mk:

- <https://www.slobodenpecat.mk/sholc-poddrzhuva-zadolzhitelna-vakcinacija-vo-borbata-protiv-kovid-19/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/eu-bi-mozhela-da-ja-odobri-vakcinata-protiv-omikron-za-tri-do-chetiri-meseci/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/cuti-biznisot-so-lazhnite-vakcinalni-sertifikati-i-pcr-testovi/>

- <https://www.slobodenpecat.mk/blokirana-zadolzhitelna-vakcinacija-na-iljadnici-zdravstveni-rabotnici-vo-10-amerikanski-drzhavi/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/problem-za-gjokovikj-vakcinacijata-mozhebi-uslov-za-site-gren-slem-turniri/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/lajen-fajzer-mora-da-ja-adaptira-vakcinata-na-noviot-soj-omikron/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/vo-juzhna-afrika-mozhno-e-voveduvanje-na-zadolzhitelna-vakcinacija-protiv-kovid-19/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/svetska-medicinska-asocijacija-mozhebi-vakcinata-protiv-kovid-19-kje-treba-da-se-dava-sekoja-godina/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/anketa-66-otsto-od-grcite-poddrzhuvaat-vakcinacijata-da-bide-zadolzhitelna-za-odredeni-kategorii/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/ema-ja-odobri-vakcinata-fajzer-za-deca-na-voznost-od-5-do-11-godini/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/francija-kje-dava-zasiluvachka-doza-od-anti-kovid-vakcinata-na-site-lica-nad-18-godini/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/vo-fajzer-ukradeni-podatoci-za-vakcinata-protiv-kovid-19/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/italija-voveduva-postrogi-anti-kovid-merki-obvrskata-za-vakcinacija-se-proshiruva/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/panovski-novite-merki-lichat-na-kampanja-za-prisilna-vakcinacija/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/kuba-povtorno-se-otvora-za-turisti-po-uspeshna-masovna-vakcinacija-so-sopstveni-vakcini/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/putin-tretata-vakcina-protiv-kovid-ja-primit-vo-nos/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/drzhavi-vo-svetot-koi-voveduvaat-zadolzhitelna-vakcinacija/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/lekarite-objasnuvaat-zoshto-prirodno-steknatiot-imunitet-ne-e-ednakvo-silen-kako-vakcinata-protiv-kovid-19/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/d-r-mehmedovikj-merkite-se-zadocneti-ova-e-prisilna-vakcinacija/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/carovska-nema-znachitelen-otpor-kaj-nastavnicite-za-vakcinacija/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/foto-234-godini-staropismo-od-katarina-velika-veli-odbi-vanjeto-vakcinacija-e-divjashtvo/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/orban-ne-saka-da-vovede-kovid-potvrdi-izborot-e-vakcina-ili-smrt/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/germanija-nema-da-voveduva-zadolzhitelna-vakcinacija-protiv-kovid-19/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/vo-francija-preporachaa-treta-doza-vakcina-protiv-kovid-19-za-lica-na-voznost-od-40-i-povekje-godini/>

- <https://www.slobodenpecat.mk/zagrizhuvachka-prognoza-na-imunolozite-do-prolet-kje-ima-varijanta-na-koronavirusot-celosno-otporna-na-vakcina/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/video-lokdaun-vo-germanija-nema-da-ima-no-kje-ima-zastruvanje-na-pravilata-za-nevakciniranje-vo-britanija-vakcinacijata-odi-so-odlično-tempo/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/vakcinacijata-vo-eks-ju-republikite-samo-dve-zemji-so-nad-50-procenti-vakcinirani-ednata-od-niv-e-najlosha-vo-evropa/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/tiodorovikj-na-prolet-kje-preporachame-i-četvrta-doza-na-vakcinata-protiv-kovid/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/ssk-go-demantira-filipche-sojuzot-ne-baral-zadolzhitelna-vakcinacija-vo-privatniot-sektor/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/mz-nema-prisilna-vakcinacija-isti-merki-se-primenuvaat-vo-regionot-i-vo-svetot/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/i-konfederacijata-na-sindikati-protiv-merkite-za-vakcinacija-neprifatljivo-prisiluvanje/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/nova-studija-koja-vakcina-sozdava-najmnogu-antitela/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/video-dzhonson-celosna-vakcinacija-kje-podrazbira-i-treta-doza/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/restrikcii-za-nevakciniranje-vlez-vo-zatvoreno-samo-so-sertifikat-za-primeni-dve-dozi-vakcina-ili-so-potvrda-za-prelezhan-kovid/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/video-otvoreni-punktovite-za-vakcinacija-protiv-sezonski-grip/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/antivakserite-se-nadminea-sebesi-platile-400-evra-za-da-im-vbrizgaat-voda-no-namesto-voda-dobile-vistinska-vakcina/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/vo-srbija-od-voveduvanjeto-na-kovid-propusnicite-vakcinacijata-e-zgolemena-za-70-otsto/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/video-d-r-balevski-edinstven-lek-za-ovaa-bolest-e-vakcinata/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/sad-voveduva-zadolzhitelna-vakcinacija-vo-privatniot-sektor-kaznite-se-brutalni/>
- <https://www.slobodenpecat.mk/fajzer-ochekuva-prihod-od-37-milijardi-dolari-od-vakcinata-protiv-kovid/>

LITERARNA VEDA – LITERARY SCIENCE

Lucija Mandić

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

lucija.mandic@zrc-sazu.si

Moška in ženska osebna imena v slovenski literaturi

19. stoletja – analiza imenskih entitet v korpusu ELTeC-slv

Cilj tega prispevka je analizirati pojavnost ženskih in moških osebnih imen v slovenski daljši prozi 19. stoletja s pomočjo računalniško podprtih metod. Analizo sem izvedla na korpusu ELTeC-slv, ki je korpus 100 daljših proznih besedil, izdanih med letoma 1836 in 1920. Analiza je pokazala, da je delež moških in ženskih imen skozi čas naraščal, da žanr zgodovinskega romana vpliva na visok delež osebnih imen, da so moška imena v ženskih romanih in povestih za razliko od zgodovinskih in družinskih romanov manj pogosta) ter da so ženska imena pogostejša v delih avtoric.

Ključne besede: digitalna literarna veda, ženski roman, zgodovinski roman, feministična literarna veda, digitalna humanistika

Men's and Women's Personal Names in Slovene Literature of the Nineteenth Century - an Analysis of Name Entities in the ELTeC-slv Corpus

The aim of this paper is to analyze the occurrence of female and male personal names in Slovenian longer prose of the 19th century with the help of computer-aided methods of digital humanities. The analysis was performed on the ELTeC-slv corpus, which is a corpus of 100 longer prose texts published between 1836 and 1920. The analysis showed that works with a higher proportion of male and female names were published in later periods, that the genre affects a high proportion of personal names in general and the proportions of personal names according to gender (lower proportions of male names in women's fiction and higher in historical and family novels) and that the proportion of female names is on average higher in the works of female authors regardless of genre.

Keywords: digital literary studies, women's fiction, historical novel, feminist literary studies, digital humanities

1 Uvod

Vprašanja spola in feministični pristopi so v literarni vedi aktualni od 80. let prejšnjega stoletja (Pollak et al. 2020: 2). S širitvijo korpusnih pristopov in digitalne

humanistike se je povečalo tudi število digitalnohumanističnih študij s področja raziskav spola in žensk v literaturi. Poleg digitalizacijskih projektov, ki omogočajo natančnejše raziskovanje nekanoniziranih avtoric, lahko med odmevnejše tovrstne projekte v zadnjih letih (na področju anglofonih literatur) štejemo Underwood et al. (2018), v katerem je predmet raziskovanja karakterizacija moških in ženskih literarnih likov, Jockers in Kirilloff (2016) s poudarkom na aktivnosti moških in ženskih literarnih likov in The Gender Novel project na MIT Digital Humanities Lab, kjer se raziskovalci osredotočajo na rabo moških in ženskih osebnih zaimkov. Tudi ta raziskava se posveča zastopanosti ženskih in moških literarnih likov v literaturi 19. stoletja, ki jo opazujemo skozi rabo moških in ženskih osebnih lastnih imen v korpusu slovenske daljše proze med letoma 1836 do 1920 ELTeC-slv (Erjavec et al. 2020).

2 Raziskovalna vprašanja

Ženske so v slovensko literarno polje vstopile sredi 19. stoletja (Žnidaršič 2009: 116), najprej kot pesnice in šele potem kot prozaiстке; med slednjimi so bile najbolj uveljavljene in produktivne Luiza Pesjak, Pavlina Pajk in Zofka Kveder. V slovensko literaturo so uvedle žanr ženskega romana, ki se je za razliko od žanrov moških avtorjev, ki so v ospredje postavljali nacionalne teme, ukvarjal z žensko in družinsko tematiko. Katja Mihurko Poniž ugotavlja, da je v redkih resnih kritikah ženskih del v 19. stoletju skoraj vedno tematizirana spolna identiteta, ki je smatrana kot negativni aspekt dela, če je izražena v besedilih (Mihurko Poniž 2017: 14). Z »ženskostjo« pa je povezana tudi sentimentalnost, ki je ena osrednjih značilnosti ženskega romana. Tako zaradi spolne diskriminacije kot tudi literarnega žanra (in z njim povezanega sloga) so avtorice ostale na obrobju kanona (Mihurko Poniž 2010; Hladnik 1981; Perenič 2021).

Druga polovica 19. stoletja je obdobje intenzivnega razvoja slovenske proze in sovпада z začetki gibanj za žensko emancipacijo; a čeprav so narodnozavedne meščanke predstavljale velik del bralstva, so v starejši slovenski literaturi med avtorji kmečke (86 avtorjev, 3 avtorice) in zgodovinske povesti (125 avtorjev, 18 avtoric) prevladovali moški (Hladnik 2009: 8, 118). Podobno neravnovesje velja za naslovne junakinje v kmečki (18 žensk in 60 moških) (Hladnik 1997: 113) in zgodovinski povesti (39 žensk in 136 moških), pri čemer naj bi porast števila naslovnih junakinj sovpadal s porastom števila avtoric (Hladnik 2009: 219). Drugačna zastopanost se kaže v žanru ženskega romana oz. povesti, kjer je glavna (in naslovna) junakinja praviloma ženska. Hladnik (1981) jih je naštel 17 oz. 18

s konca 19. stoletja, napisali sta jih Luiza Pesjak in Pavlina Pajk, enega pa Anton Funtek. Motivno naj bi ženske v starejši prozi predstavljale matere, »junaške deklice«, neveste in ljubezenske interese glavnih junakov, v ženskih romanih pa mlade izobraženke (običajno družabnice in guvernante) (Hladnik 1997: 115–121; Bogataj Gradišnik 1989: 39; Mihurko Poniž 2010).

Na podlagi že znanih ugotovitev glede spola v slovenski literaturi 19. stoletja, do katerih je prišla literarna zgodovina, sem si zastavila nekaj hipotez, ki jih bom preverila s pomočjo preštevanja osebnih lastnih imen v korpusu daljše slovenske proze v 19. stoletju ELTeC-slv:

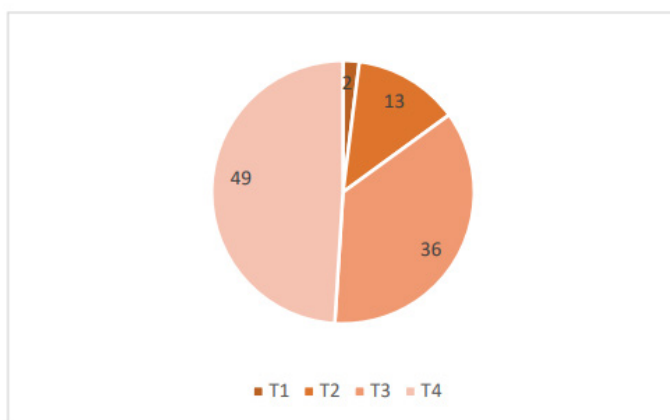
1. Delež osebnih lastnih imen je večji v poznejših časovnih obdobjih (med letoma 1880–1900 ter 1900–1920).
2. Dela, ki dosegajo najvišje deleže osebnih lastnih imen ne glede na spol, so obsežni zgodovinski romani.
3. Ženske so bolj zastopane v delih avtoric kot avtorjev.
4. Delež moških in ženskih imen v podkorpusu del, ki so jih napisale ženske, sta v obeh časovnih obdobjih (med letoma 1860–1880 ter 1900–1921) enaka.

3 Korpus

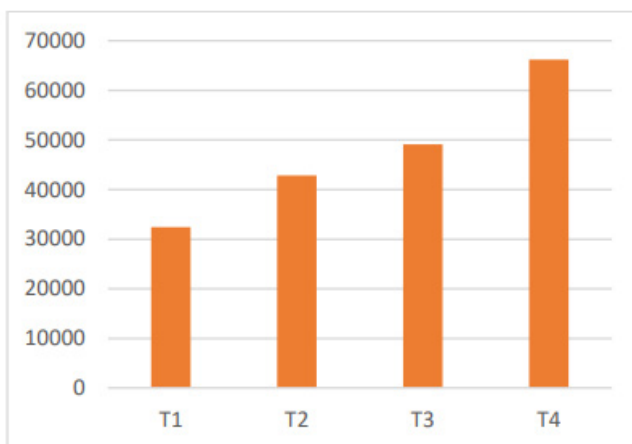
Čeprav se raziskovalna vprašanja tičejo širokega področja daljše slovenske proze v 19. stoletju, sem analizo izvedla na korpusu, ki obsega 100 del in je zaenkrat edini korpus slovenske proze z izključno avtorskimi besedili, v katerem so relativno dobro zastopane avtorice in v katerem je označen spol avtorja. Gre za slovenski del korpusa European Literary Text Collection (v nadaljevanju ELTeC-slv) (Odebrecht et al. 2021; Erjavec et al. 2020), ki je skupaj s korpusi v drugih evropskih jezikih nastal kot eden glavnih ciljev COST Akcije CA16204 Distant Reading for European Literary History. Korpus vsebuje 100 po specifičnih in za vse jezike primerljivih kriterijih izbranih in označenih romanov oz. daljših proznih besedil. Kriteriji se navezujejo na obseg besedil (najmanj 10.000 besed), žanr (pripovedna proza, biografije, potopisi, zgodovinopisje ni vključeno), leto izida (med 1840 in 1920), jezik (original mora biti v jeziku korpusa), kraj izida (vključena so le dela, ki so izšla v Evropi največ 10 let po prvi izdaji, če je delo npr. prvič izšlo v ZDA) in oblika natisa (besedila, ki so izšla v knjižni izdaji, imajo prednost pred podlistki).

Poleg teh obveznih kriterijev so bili določeni tudi priporočljivi kriteriji, ki zagotavljajo raznolikost in primerljivost posameznih korpusov in so vključeni v metapodatke (Schöch et al. 2021: 4–5). Ti se nanašajo na velikost korpusa (100 del), spol avtorjev (najnižji delež avtoric je 10 %, idealno pa naj bi se gibal okoli 30 % in ne presegal 50 %), kanoničnost (število ponatisov med leti 1970 in 2000; 0–1 ponatis pomeni nizko, 2 ali več pa visoko stopnjo kanoničnosti), enakomerna razporeditev del skozi časovna obdobja (T1=1840–1859, T2=1860–1879, T3=1880–1899, T4=1900–1920), enakomerna porazdelitev del glede na obseg (kratki romani obsegajo med 10.000 in 50.000 besed, srednje dolgi med 50.000 in 100.000 besed ter dolgi več kot 100.000 besed).

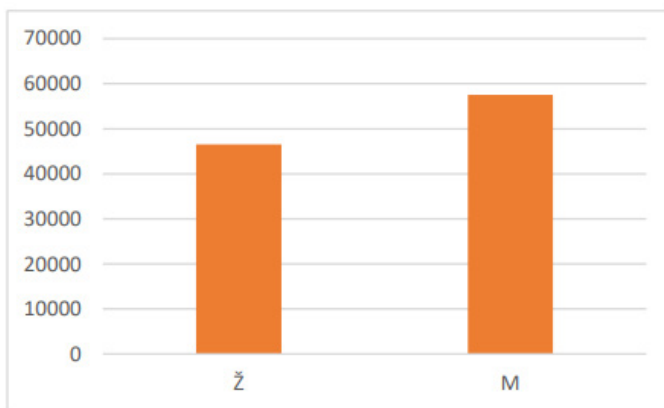
Osnovna analiza metapodatkov korpusa ELTeC-slv kaže, da sta v obdobju T1 vključeni le 2 deli, v T2 13, v T3 36 in v T4 49 del, kar pomeni, da predstavljajo dela v T4 skoraj polovico celotnega korpusa (Graf 1). Tudi obseg romanov se skozi obdobja veča (Graf 2). V T1 je povprečna dolžina romana 32.402,5 besed, v T2 42.831,15, v T3 49.108,69 in v T4 66.178,8 besed. Ker je za to analizo bistven spol avtorjev, velja pogledati še te metapodatke. V korpus je vključenih 89 avtorjev in 11 avtoric, s tem da so avtorice prisotne le v obdobjih T3 in T4. Dela avtoric so v povprečju krajša od del avtorjev (Graf 3); v povprečju so dela avtoric dolga 46.502,63 besed, dela avtorjev pa 57.536,57 besed.

Graf 1: Delež del v posameznem obdobju.

Graf 2: Povprečna dolžina dela (v besedah) v posameznem obdobju

Graf 3: Povprečna dolžina dela (v besedah) pri avtoricah in avtorjih.

ELTeC-slv je na voljo na repozitoriju GitHub¹ ter na spletišču CLARIN.SI,² kjer se ga lahko raziskuje s pomočjo prosto dostopnih konkordančnikov noSketch Engine (Crystal),³ noSketch Engine (Bonito)⁴ in KonText⁵ (Schöch et al. 2021: 13–14).

Smernice za izgradnjo korpusa se nanašajo tudi na poenoteno kodiranje besedil (Schöch 2021: 13–14; Erjavec et al. 2020). Korpus ELTeC-slv je bil kodiran v

1 <https://github.com/COST-ELTeC/ELTeC-slv>

2 <https://www.clarin.si/info/about/>

3 https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=eltec_slv

4 https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=eltec_slv&struct_attr_stats=1

5 https://www.clarin.si/kontext/query?corpname=eltec_slv

XML skladno s smernicami TEI (TEI Consortium 2020), avtomatično tokeniziran in stavčno segmentiran z orodjem ReLDI tokeniser ter lematiziran in oblikoskladenjsko označen s pomočjo modela CLASSLA-StanfordNLP (Qi et al. 2018), ki za označevanje besednovrstnih in oblikoskladenjskih prvin uporablja Universal Dependencies model za slovenščino (Dobrovoljc et al. 2017) in morfosintaktične opise iz MULTITEXT-East sheme za slovenščino (Erjavec et al. 2012).

Universal Dependencies (v nadaljevanju UD) je shema, ki omogoča primerljivo medjezično skladenjsko označevanje korpusov, kar mdr. omogoča primerjalne in kontrastivne analize med korpusi v različnih jezikih (Nivre et al., 2016). Na ravni morfologije slovenska shema UD uporablja oznake za vseh 17 univerzalnih besednih vrst in 22 oznak za oblikoskladenjske lastnosti (vse univerzalne razen Voice, Typo, NounClass, Evident, Polite in Clusivity ter dodatne oznake za spol (Gender[psor]), število (Number[psor]), varianto (Variant), okrajšave (Abbr), tuje besede (Foreign) in obliko števnik (NumForm)). Na ravni skladnje model UD operira s 40 univerzalnimi skladenjskimi oznakami (Dobrovoljc et al. 2016: 191).

Na koncu so bile v korpusu avtomatično označene tudi imenske entitete (od tu dalje IE) z orodjem Janes-NER (Fišer et al. 2020). Glede na smernice (Zupan et al. 2017) so bile označbe razporejene v 5 kategorij:

- oseba (per);
- svojilni pridevniki, tvorjeni iz osebnih lastnih imen (deriv-per);
- geografska lokacija (loc);
- organizacija (org);
- razno (misc).

V kategorijo »per«, ki je ključna za to analizo, spadajo imena in priimki oseb, imena ljubljencev, umetniška imena, psevdonimi, izmišljene osebe, imena za skupine ljudi (glede na krajevno/etnično pripadnost, družine ...). Po drugi strani se kot »per« ne označujejo plemiški in častni nazivi ter poklicne funkcije oz. položaji (inicialke in predpone v priimkih, kot npr. »von« spadajo med IE). To posledično pomeni, da je treba rezultate analize jemati z rezervo, saj niso vse IE kategorije »per« nujno osebna lastna imena.

3.1 Preizkus natančnosti avtomatskega označevanja IE

Ker se pri raziskavi zanašam na imenske entitete, se mi je zdelo pomembno preveriti njihovo natančnost, saj so od tega odvisni rezultati analize. Preizkus

natančnosti sem izvedla tako, da sem preverila pravilnost označb na vzorcu 15 naključno izbranih povedi iz vsakega literarnega dela v korpusu. Natančnost, priklic in F-mero sem izračunala le za kategorijo »per«, saj je bila ta edina relevantna za nalogo.

Da sem lahko izračunala natančnost in priklic, sem ob ročnem pregledovanju avtomatskih oznak te razdelila na 4 klasifikacijske skupine; pravilno klasificirani pozitivni primeri (ang. true positive) ali TP, napačno klasificirani pozitivni primeri (ang. false positive) ali FP, napačno klasificirani negativni primeri (ang. false negative) ali FN in pravilno klasificirani negativni primeri (ang. true negative) ali TN (Kononenko in Kukar 2007: 74–75). Vzorec je obsegal 27 781 pojavnic. Pri preizkusu sem upoštevala vse pojavnice (ne le besed), saj je program v nekaterih primerih kot IE zaznal tudi ločila. Na ta način sem prišla do kontingenčne matrike (ang. confusion matrix), ki je prikazana v Razpredelnici 1.

	Resnične vrednosti	
Predvidene vrednosti	TP = 627	FP = 46
	FN = 62	TN=27 046

Razpredelnica 1: Kontingenčna matrika za kategorijo »per«.

Natančnost (ang. *precision*) je mera, ki podaja razmerje med pravilno klasificiranimi pozitivnimi primeri in vsemi pozitivno klasificiranimi primeri (Kononenko in Kukar 2007: 77). Izračunala sem jo po naslednji formuli:

$$\text{natančnosti} = \frac{TP}{TP + FP}$$

Druga mera, ki sem jo izračunala, je priklic (ang. *recall*), ki je mera, ki nam podaja razmerje med pravilno klasificiranimi pozitivnimi primeri in vsemi v resnici pozitivnimi primeri (ibid.). Priklic sem izračunala po naslednji formuli:

$$F\text{mera} = 2 * \frac{\text{natančnost} * \text{priklic}}{\text{natančnost} + \text{priklic}}$$

Nazadnje sem izračunala F-mero (ang. *F-score*), ki je upošteva tako natančnost kot priklic in predstavlja njuno uravnoteženo razmerje. F-mero sem izračunala po naslednji formuli:

$$F\text{-mera} = 2 * \frac{\text{natančnost} * \text{priklic}}{\text{natančnost} + \text{priklic}}$$

Rezultati vseh treh izračunov so prikazani v Razpredelnici 2.

Kategorija IE	natančnost	priklic	F-mera
per	0,93	0,91	0,92

Razpredelnica 2: Rezultati izračuna natančnosti, priklica in F-mere.

Ob pregledu napak sem ugotovila, da so lažne negativne (FN) oznake najpogostejše. Med temi je najpogostejši tip napake, pri katerem program pojavnice, ki je osebno lastno ime, ni zaznal kot imensko entiteto (Razpredelnica 3). Potem sledijo napake, pri katerih je program zaznal, da je pojavnica imenska entiteta, a je predvidel napačno kategorijo. Največkrat so tako osebna lastna imena (per) zmotno označena kot organizacije (org), sledijo geografska imena (loc), drugo (misc) in pridevniki, tvorjeni iz osebnih lastnih imen (deriv-per). Med osebnimi imeni, ki so ostala neoznačena, so splošno znana osebna imena, veliko pa je tudi imen, ki so večpomenske besede (npr. Roman, Sever, Vid, Rožica, Seme), kar bi bil lahko razlog za nepravilno oznako. Tudi pri napačno dodeljeni oznaki »deriv-per« so pogosto označeni ženski priimki v obliki svojilnih pridevnikov (npr. [Agata] Schwarzkoblerjeva). Pri napačno dodeljenih oznakah org in loc in misc nisem zaznala sistemskih napak.

Napačno predvidena oznaka	Število	Primeri ⁶
/	31	Bojec, Rožica, Mara (se ponovi trikrat), Seme (se ponovi 2x), Sever, Roman, Vid
org	10	Olga, Amanta, Barbi
loc	8	Johani, Polonico
misc	6	Bernard, Majnhard
deriv-per	5	Schwarzkoblerjeve, Schwaiffstigkhu, Rabelais, Rošerjeva

Razpredelnica 3: Primeri in število napačno dodeljenih negativnih oznak (FN).

V primerih, ko je program dodelil pojavnici oznako »per«, pa te niso bile osebno lastno ime (FP), prav tako prevladujejo pojavnice, ki ne spadajo v nobeno kategorijo IE (Razpredelnica 4). Med temi so se pojavljale besede na začetkih povedi (na napačno oznako je najverjetneje vplivala velika začetnica), plemiški in častni nazivi ter funkcije, ki naj se jih ne bi označevalo kot IE (Zupan et al.: 4), pa tudi ločila. Program je zmotno predvideval, da gre za kategorijo »per« tudi pri geografskih imenih in svojilnih pridevnikih tvorjenih iz imen, a med tovrstnimi

6 Primeri so navedeni dobesedno kot v besedilu.

napačnimi oznakami nisem zasledila sistemskih napak. Program ni nikoli napačno označil kot »per« pojavnice, ki bi morala biti označena kot »org«.

Tipi pojavnic, ki so bili zmotno označeni s »per«	Število	Primeri
/	27	Brrr, ...!, Lekarjeva, Potok, Hajdiva, ?!, Nanagloma, Dož, baron
loc	12	Drenovemu, Velesov, Skopje, Volčjakom
deriv-per	6	Magdin, Nežikin, Alborozova [vojska]
misc	1	Baedeckerja

Razpredelnica 4: Primeri in število pojavnic, ki jim je bila napačno dodeljena oznaka »per« (FP).

Rezultati evalvacije so pokazali visoko mero natančnosti pri označevanju IE kategorije »per«. Evalvacija orodja Janes-NER je bila opravljena tudi s primerjalno platformo babushka-bench, kjer je bila izračunana F-mera za kategorijo »per« 89 %, kar prav tako kaže na visoko mero natančnosti. Menim, da pri F-meri 92 %, ki sem jo izračunala v sklopu te raziskave, število napak ne vpliva na relevantnost pridobljenih rezultatov analize, ki sledi v nadaljevanju, in da so oznake IE za potrebe moje raziskave zanesljive kljub nekaterim sistemskim napakam.

4 Zasnova analize

Z ELTeC-slv, ki je za analize dostopen mdr. tudi prek konkordančnika noSketch Engine (Kilgarriff et al.: 2014) na portalu CLARIN.SI, sem izdelala frekvenčna seznama moških in ženskih osebnih imen v posameznem literarnem delu. V seznamu sem zajela skupno 40.541 pojavnic ženskih in 119.965 pojavnic moških osebnih imen; med njimi je za ženska imena 5.107 različnic, za moška pa 16.155. Pojavitve ženskih osebnih imen sem iskala z regularnim izrazom <name type="per"/> containing [ud_feats="Gender=Fem"], pojavitve moških osebnih imen pa z regularnim izrazom <name type="per"/> containing [ud_feats="Gender=Masc"]. Na ta način sem zajela vse pojavitve osebnih imen, zaradi narave označevanja pa so zajeta tudi imena svetnikov, bogov, pripadnikov etničnih skupin in narodov itd. Ker je na frekvenčnem seznamu pojavnica moških IE z največ pojavitvami »Bog«, sem naredila še en frekvenčni seznam brez leme »Bog«, kar je rezultiralo v 16.142 različnicah in 116.555 pojavnicah moških IE z oznako »per«. V te pojavitve niso všteti svojilni pridevniki, ki so samostojna kategorija imenskih entitet. Na podlagi absolutnih frekvenčnih vrednosti sem v programu Excel izračunala relativne frekvenčne vrednosti. Te podatke sem združila v skupno razpredelnico

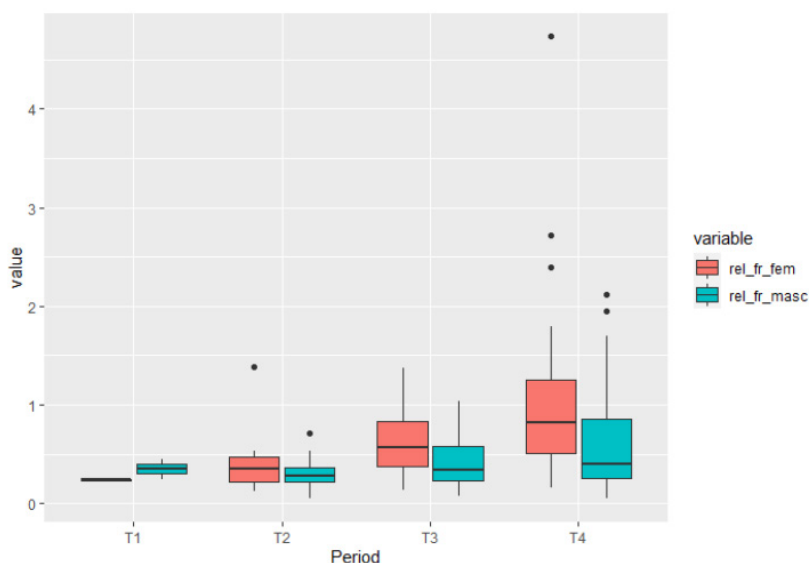
z metapodatki (identifikacijska oznaka dela, naslov dela, ime avtorja, spol avtorja, rojstna letnica avtorja, leto izida, časovno obdobje, število besed, kategorija obsega, in kategorija kanoničnosti), ki sem jo pridobila na Github repozitoriju.

Razpredelnico sem uvozila v programsko okolje za napredne statistične analize RStudio (R Core Team 2019), kjer sem izvedla nadaljnje primerjalne analize. Rezultate analiz sem tudi vizualizirala v programskem okolju RStudio s pomočjo paketa ggplot2 (Wickham 2016).

5 Rezultati analize pojavnost ženskih in moških osebnih imen in razprava

5.1 Moška in ženska osebna imena skozi čas v celotnem korpusu

Pri analizi sem zaradi lažje primerljivosti med spoloma uporabila relativno frekvenco moških in ženskih osebnih imen v posameznem literarnem delu. Analiza je pokazala, da se relativna frekvenca tako ženskih kot moških imen v korpusu enakomerno zvišuje glede na obdobje; najmanjši delež tako moških kot ženskih lastnih imen je v T1, največji pa v T4; s tem da je delež moških imen v T2 nižji kot v katerem koli drugem obdobju. Največja odstopanja se kažejo v T4, kjer sta mediani moških in ženskih imen blizu 1, a je v 3. in 4. kvartilu več del z visokim deležem osebnih lastnih imen (Graf 4). Ti rezultati potrjujejo prvo hipotezo, da je delež osebnih lastnih imen večji v poznejših obdobjih, ne potrjuje pa hipoteze, da so moška imena enakomernije razporejena kot ženska, saj nam graf pokaže, da so deleži moških in ženskih imen v vseh obdobjih (razen T1) primerljivi.

Graf 4: Prikaz razporeditve relativnih frekvenčnih vrednosti (value) ženskih (rel.fr.fem)

in moških (rel.fr.masc) imen skozi čas (Period). Graf je t. i. škatla z brki (ang. *boxplot*). Sredinska črta predstavlja mediano (srednja vrednost), škatla in navpične linije predstavljajo kvartile in delijo podatke na četrtine; 2. in 3. kvartil četrtine podatkov, ki so bližje mediani, navpičnici (1. in 4. kvartil) pa preostali četrtini, ki segata do najnižje in najvišje vrednosti.

Posamezne točke predstavljajo osamelce.

Hiter pregled podatkov je pokazal, katera so tista dela, ki se na Grafu 4 kažejo kot osamelci v T4; za ženska imena je pri 4,7 to Tolovajski glavar Črni Jurij in njegovi divji tovariši Miroslava Malovrha, pri 2,7 Za Adrijo Lee Fatur in pri 2,39 Pod svobodnim soncem Frana Saleškega Finžgarja. Osamelec z najvišjo vrednostjo (2,12) moških imen je prav tako Malovrhovo delo in Finžgarjevo pri 1,95.

Tu podatki potrjujejo drugo hipotezo; vsi osamelci so zgodovinski romani in sodijo med najboljše dela v korpusu; Malovrhov roman je najboljše v korpusu z 257.556 besedami, Finžgarjev (139.038 besed) pa je 4. po vrsti. Pri ženskih osebnih imenih najdemo tudi osamelec avtorice, ki ga pri razporeditvi moških imen ne zaznamo; tudi roman Za Adrijo Lee Fatur je med daljšimi v korpusu, s 101.175 besedami je na 9. mestu in je najdaljše delo avtorice v korpusu.

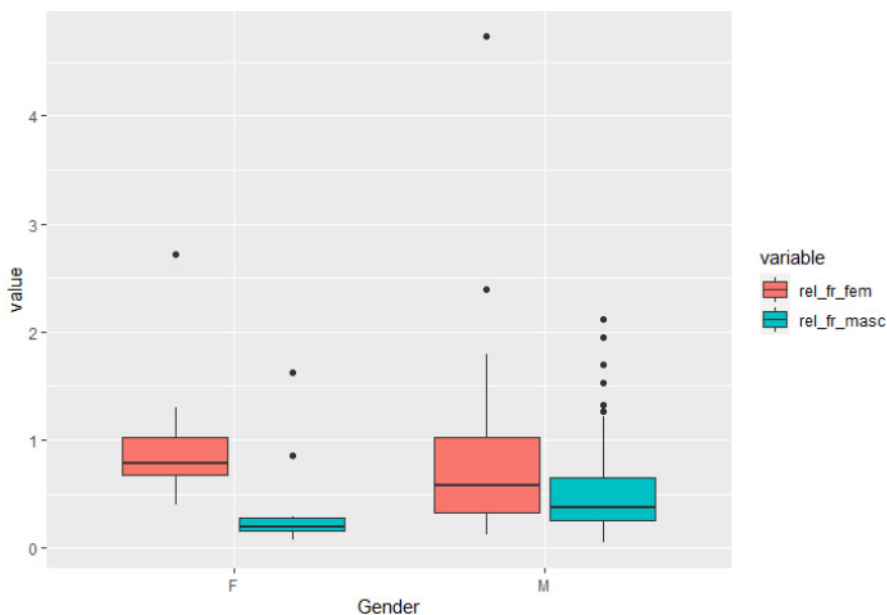
Zadnja ugotovitev odpira nadaljnja vprašanja o tem, ali vpliva na delež junakinj oz. junakov tudi spol avtorja in ne le žanrska preferenca ter obseg dela. Čeprav obseg dela sam na sebi (število besed) ne igra vloge, če pri analizi upoštevamo relativne frekvence, nam veliko število besed poda informacijo o naravi dela; za našeta dela je značilno, da jim obseg omogoča kompleksno dogajalno strukturo; daljše obravnavano časovno obdobje, bolj raznolik dogajalni prostor ter navsezadnje poleg množice osrednjih likov tudi veliko število stranskih likov. Posebej je to značilno za tip zgoraj omenjenih zgodovinskih romanov, kjer se usoda posameznikov zrcali skozi prizmo usode celotne skupnosti (Pod svobodnim soncem, Za Adrijo, Svitanje) oz. za kolportajni roman Tolovajski glavar Črni Jurij in njegovi tovariši, za katerega so značilne mnoge epizodne dogodivščine, ki vpeljuje veliko število stranskih likov.

Osrednji lik v romanu Tolovajski glavar Črni Jurij in njegovi tovariši Jurij Skopec se pojavi kar 950-krat, sledijo mu Amalija (645), Smukač (423), Cekinar (389) in Uršika (369). V romanu Pod svobodnim soncem se ime glavnega junaka Iztoka pojavi 873-krat, Irene 417-krat, Epafrodita 415-krat in Radovana 341-krat. Najmanj pojavitev imata glavni osebi romanov Svitanje in Za Adrijo; Repič se v Svitanju pojavi 284-krat, Zora pa v romanu Za Adrijo 463-krat. Rezultati kažejo tudi na veliko število drugih junakov; pri Malovrhu dobimo 317 različnih pojavnic IE, pri Finžgarju 405, pri Govekarju 922 in pri Lei Fatur 822. Ta števila je treba jemati z določenim zadržkom, saj so vanje všteta tudi imena za pripadnike narodov

in napačno označene IE, drugačni zapisi imen in drugačne slovnične oblike, ki so se izmuznile avtomatski lematizaciji. Kljub temu visoko število različnic kaže na veliko število osrednjih in stranskih likov v teh delih.

5.2 Razporeditev ženskih in moških imen med deli avtoric in avtorjev

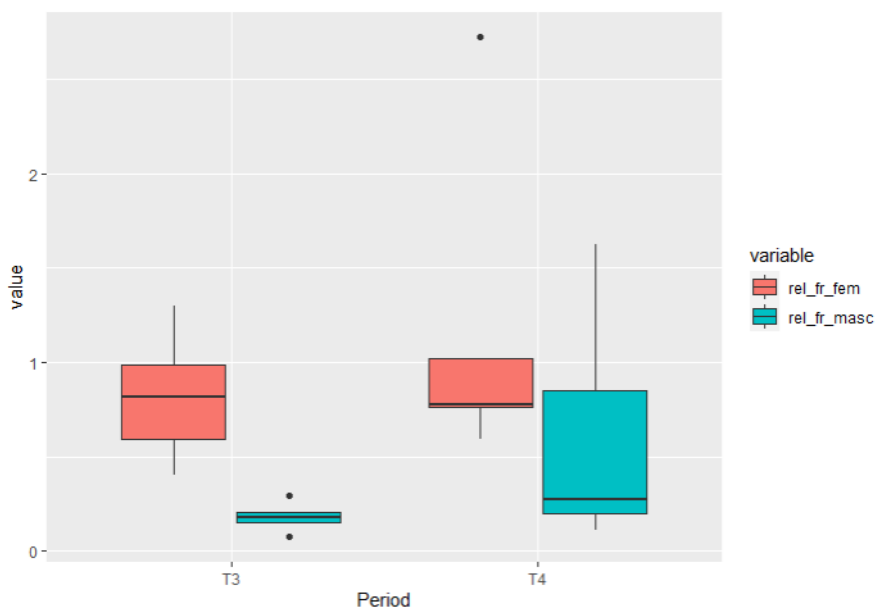
V drugem delu analize me je zanimalo, kakšna je razporejenost ženskih in moških osebnih imen glede na spol avtorja v celotnem korpusu. Rezultati kažejo, da so avtorice objavljale dela z opazno nižjimi deleži moških imen, zato je razporejenost moških imen izrazito neenakomerna. Pri avtoricah in avtorjih sta deleža ženskih imen bolj primerljiva, a se vrednosti pri avtoricah gibljejo bližje mediani, ki je višja kot pri avtorjih. Med romani, ki so jih napisali moški, so sicer taki, ki imajo zelo visoke deleže ženskih imen (v primerjavi z romani, ki so jih napisale ženske), vendar jih ima skoraj 50 % nižji delež ženskih imen kot dela avtoric z najnižjimi deleži (Graf 5). To potrjuje drugo hipotezo, da so v delih avtoric junakinje bolj zastopane.

Graf 5: Relativne frekvenčne vrednosti (value) za moška in ženska osebna imena glede na spol avtorja (Gender) v celotnem korpusu.

5.3 Moška in ženska osebna imena v podkorpusu del, ki so jih napisale ženske

Poleg razporejenosti imenskih entitet skozi čas v celotnem korpusu sem želela preveriti, kakšna je razporejenost imenskih entitet le pri avtoricah. Graf 6, ki prikazuje razporeditev osebnih imen skozi čas pri avtoricah, ima le dve obdobji – T3 in T4, saj v korpusu v obdobjih T1 in T2 ni vključenega nobenega dela, ki bi ga napisala ženska. Za boljše razumevanje rezultatov velja ponovno omeniti, da je v celotnem korpusu le 11 del avtoric; v T3 jih je 6 in v T4 5.

Graf 6: Relativne vrednosti (value) moških (rel_fr_masc) in ženskih (rel_fr_fem) imen skozi čas (Period) v podkorpusu del, ki so jih napisale ženske.

Analiza je pokazala, da se pri avtoricah mediana deleža ženskih imen v obeh obdobjih giblje med 0,5 in 1 in je razporeditev relativno enakomerna (Graf 6). To ne velja za delež moških imen; mediani v T3 in T4 se gibljeta okoli 0,5, s tem da je v T4 večje število romanov z večjim deležem moških imen v tretjem in četrtem kvartilu; razporeditev moških imen v podkorpusu avtoric je tako izrazito neenakomerna, kar ovrže 4. hipotezo, da bo delež moških in ženskih imen enakomerno razporejen v obeh obdobjih. Ker je v korpusu 11 del 5 avtoric, jih tu navajam za lažjo razlago pridobljenih rezultatov:

1885 (T3)	<i>Arabela</i>	Pajk, Pavlina (1854-1901)
1887 (T3)	<i>Beatin dnevnik</i>	Pesjak, Luiza (1828-1898)
1896 (T3)	<i>Judita</i>	Pajk, Pavlina (1854-1901)
1896 (T3)	<i>Dušne borbe</i>	Pajk, Pavlina (1854-1901)
1897 (T3)	<i>Slučaji usode</i>	Pajk, Pavlina (1854-1901)
1898 (T3)	<i>Fata morgana</i>	Nadlišek, Marica (1867-1940)
1905 (T4)	<i>V burji in strasti</i>	Fatur, Lea (1865-1943)
1907 (T4)	<i>Nada</i>	Kveder, Zofka (1878-1926)
1909 (T4)	<i>Za Adrijo</i>	Fatur, Lea (1865-1943)
1910 (T4)	<i>Komisarjeva hči</i>	Fatur, Lea (1865-1943)
1914 (T4)	<i>Njeno življenje</i>	Kveder, Zofka (1878-1926)

Razpredelnica 5: Seznam vseh del, ki so jih napisale ženske v korpusu ELTeC-slv.

Iz Razpredelnice 5 je razvidno, da v T3 najdemo dela Pavline Pajk, Luize Pesjak in Marice Nadlišek, ki bi jih lahko po večini uvrstili v žanr ženskega romana (Hladnik 1997). V T4 najdemo dela z družinsko in zgodovinsko tematiko, kar dopolnjuje tretjo hipotezo o večjem deležu IE v obsežnih zgodovinskih romanih, a odpira nova vprašanja o deležu moških junakov v družinskem in zgodovinskem žanru napram žanru ženskega romana, čeprav so na prvi pogled tudi zgodovinski in družinski romani avtoric osredotočeni na usode žensk. Žal je ta podkorpus premajhen, da bi lahko prišli do bolj reprezentativnih rezultatov, a je dobro izhodišče za nadaljnje raziskave.

6 Sklep

V raziskavi me je zanimalo, kako se spreminja delež moških in ženskih imen skozi čas v korpusu ELTeC-slv, ki zajema 100 del daljše slovenske proze med letoma 1836 in 1920 ter ali je delež moških in ženskih imen v delih odvisen od spola avtorjev. Analiza relativnih frekvenc ženskih in moških imen je potrdila hipotezo, da je v poznejših obdobjih (T3) in (T4) večje število del z višjimi deleži tako moških kot ženskih imen, ne pa hipoteze, da so moška imena enakomerneje razporejena skozi korpus (razen v T1). Tudi hipoteza, da na visok delež osebnih lastnih imen vsaj delno vpliva izbira žanra, je bila potrjena. Prvi del analize je z osamcem, ki predstavlja roman *Za Adrijo* Lee Fatur, nakazal, da bi lahko na deleže moških in ženskih osebnih imen vplival tudi spol avtorja. Drugi del analize je pokazal, da so ženske v povprečju dejansko bolj zastopane v delih avtoric, čeprav so med deli avtorjev posamezni romani z veliko višjimi deleži ženskih imen. Tretji del analize je ovrgel hipotezo, da bodo deleži moških in ženskih

imen v podkorpusu del, ki so jih napisale ženske, primerljivi; deleži ženskih imen so pokazali podobne vrednosti v T3 in T4, deleži moških imen pa so bili izrazito višji v T4, kar bi lahko ponovno pripisali žanrski preferenci avtoric, saj v T3 prevladujejo ženski romani in povesti, v T4 pa zgodovinski in družinski romani.

Čeprav je analiza pokazala zanimive rezultate, je nujno omejena s smernicami označevanja IE, pri katerih kategorija »per« vključuje tudi pripadnike nacionalnih skupnosti ipd., ter kriteriji, po katerih je bil sestavljen korpus ELTeC-slv, ki služijo primerljivosti korpusov v sklopu COST Akcije, a posledično izkrivljajo realno sliko stanja slovenske literature tekom druge polovice 19. stoletja. Da bi dobila celovitejšo podobo tedanje slovenske literature (tudi na področju vprašanj spola), bi bilo potrebno tovrstne analize izvesti na obsežnejšem korpusu, ki zajema celotno slovensko avtorsko literarno produkcijo v dolgem 19. stoletju.

LITERATURA

- Katarina BOGATAJ GRADIŠNIK, 1989: Ženski roman v evropskem sentimentalizmu in v slovenski literaturi 19. stoletja. *Primerjalna književnost* 12(1). 23–41. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6LH6Y9QA>.
- Kaja DOBROVOLJC, Tomaž ERJAVEC, Simon KREK, 2016: Pretvorba korpusa ssj500k v Univerzalno odvisnostno drevesnico za slovenščino. V: Erjavec, Tomaž in Fišer, Darja (Ur.). *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september - 1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 190–192, http://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Dobrovoljc-et-al_Pretvorba-korpusa-ssj500k.pdf.
- Kaja DOBROVOLJC, Tomaž ERJAVEC, Simon KREK, 2017: The Universal Dependencies Treebank for Slovenian. *Proceedings of the 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing, Association for Computational Linguistics, 2017*. 33–38. <https://doi.org/10.18653/v1/W17-1406>.
- Tomaž ERJAVEC, 2012: MULTEXT-East: morphosyntactic resources for Central and Eastern European languages. *Language Resources and Evaluation*, 46(1). 131–142. <https://www.jstor.org/stable/41486069>.
- Tomaž ERJAVEC, Miran HLADNIK, Marko JUVAN, Katja MIHURKO PONIŽ, 2020: Slovenian Novel Collection (ELTeC-slv). *European Literary Text Collection (ELTeC)*. V: Carolin Odebrecht et al. (ur.). *COST Action Distant Reading for European Literary History*. <https://github.com/COST-ELTeC/ELTeC-slv>.
- Darja FIŠER, Nikola LJUBEŠIĆ, Tomaž ERJAVEC, 2020: The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. *Lang Resources & Evaluation* 54. 223–246. <https://doi.org/10.1007/s10579-018-9425-z>.
- Miran HLADNIK, 1981: Slovenski ženski roman v 19. stoletju. *Slavistična revija* 29/3. 259–293. https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-4595298.

- Miran HLADNIK, 1991: *Povest*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Miran HLADNIK, 1997: »Bodi svojemu možu pokorna!« (Ženska v minuli slovenski prozi). V: Derganc, Aleksandra (ur.). *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 30. 6.–19. 7. 1997. *Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. <http://lit.ijs.si/zenske.html>.
- Matthew JOCKERS, Gabi KIRILLOFF, 2016. Understanding Gender and Character Agency in the 19th Century Novel. *Journal of Cultural Analytics* 2(2). 1–26. <https://doi.org/10.22148/16.010>.
- Adam KILGARRIFF, Vít BAISA, Jan BUŠTA, Miloš JAKUBÍČEK, Vojtěch KOVÁŘ, Jan MICHELFEIT, Pavel RYCHLÝ, Vít SUCHOMEL, 2014: The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography* 1. 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-97>.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2010: Prispevki slovenskih pripovednic k žanrski podobi proze 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 55(1–2). 47–60. <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2010-01-02-mihurko.pdf>.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2017: Literarna ustvarjalka v očeh druge_ga. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2J9O6CZ6>.
- Joakim NIVRE, Marie-Catherine DE MARNEFFE, Filip GINTER, Yoav GOLDBERG, Jan HAJIČ, Christopher D. MANNING, Ryan McDONALD, Slav PETROV, Sampo PYYSALO, Natalia SILVEIRA, Reut TSARFATY, Daniel ZEMAN, 2016: Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'16. ELRA*. 1659–1666. <https://aclanthology.org/L16-1262>.
- Carolin ODEBRECHT, Lou BURNARD, Christof SCHÖCH (ur.), 2021: *European Literary Text Collection (ELTeC), version 1.1.0, April 2021*. COST Action Distant Reading for European Literary History (CA16204). <https://zenodo.org/record/4662444>.
- Urška PERENIČ, 2021: Prispevek Luize Pesjak h konstituiranju slovenske kratke pripovedne proze. V: Žbogar, Alenka (ur.). *57. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Založba FF. 63–70. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2021/06/57-SSJLK_Perenic%CC%8C.pdf.
- Senja POLLAK, Matej MARTINC, Katja MIHURKO PONIŽ, 2020: Natural Language Processing for Literary Text Analysis: Word-Embeddings-Based Analysis of Zofka Kveder's Work. *Proceedings of the Workshop on Digital Humanities and Natural Language Processing, co-located with International Conference on the Computational Processing of Portuguese, DHandNLP@PROPOR 2020, Evora, Portugal, March 2, 2020*. 33–42. <http://ceur-ws.org/Vol-2607/paper4.pdf>.
- Peng QI, Timothy DOZAT, Yuhao ZHANG, Christopher D. MANNING, 2018: Universal Dependency Parsing from Scratch. *Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies, Association for Computational Linguistics*, 160–70. <https://nlp.stanford.edu/pubs/qi2018universal.pdf>.
- R CORE TEAM, 2019: R: A Language and Environment for Statistical Computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing.. <https://www.r-project.org/>.

- Christof SCHÖCH, Roxana PATRAS,, Tomaž ERJAVEC, Diana SANTOS, 2021: Creating the European Literary Text Collection (ELTeC): Challenges and Perspectives. *Modern Languages Open* 2021(1): 25. 1–19. <http://doi.org/10.3828/mlo.v0i0.364>.
- TEI Consortium, 2020.: TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. TEI, 2020. <https://tei-c.org/guidelines/P5/>.
- Ted UNDERWOOD, David BAMMAN, Sabrina LEE, 2018. The Transformation of Gender in English-Language Fiction. *Journal of Cultural Analytics* 3(2). 1–25. <https://doi.org/10.22148/16.019>.
- Hadley WICKHAM, 2016: *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. New York: Springer. <https://ggplot2-book.org/>.
- Katja ZUPAN, Nikola LJUBEŠIĆ, Tomaž ERJAVEC, 2017: *Annotation guidelines for Slovenian named entities Janes-NER V1.1*. <http://nl.ijs.si/janes/wp-content/uploads/2017/09/SlovenianNER-eng-v1.1.pdf>.
- Sabina ŽNIDARŠIČ, 2009: *Vstop Slovenk v literarni prostor: Okoliščine, v katerih so prve slovenske pisateljice, od Fany Hausmann do Zofke Kveder, (lahko) vstopile v slovenski literarni prostor: Priročnik za pouk literature žensk*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-FXCKCKBD>.

Milivoj Bajšanski

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

bajsanski.milivoj4@gmail.com

**Индивидуализација јунака у певачком опусу
Тешана Подруговића**

Предмет овог рада јесте индивидуализација јунака у песмама које је Тешан Подруговић, према предговору четвртој књизи *Српских народних пјесама* (1883), испевао Вуку Стефановићу Караџићу. На основу јединственог физичког изгледа и карактерних особина, јунаци Тешана Подруговића издвајају се из епског света и сврставају у јединствене ликове српске и словенске усмене књижевности. Релјефност јунака изграђена је помоћу њихових поступака у којима доминирају: храброст, емоционалност (од беса до самилости), мудрост и оштроумље, покајање. Јунаци граде свој психолошки портрет у релацијама са другим јунацима и улазећи у конфликт са њима.

Кључне речи: епски јунаци, физичке и карактерне особине, релјефност ликова, јединственост

Individualization of heroes in the singing opus of Tešan Podrugović

The subject of this paper is the individualization of the heroes in the songs that Tešan Podrugović, according to the preface to the fourth book of *Serbian folk songs* (1883), sang to Vuk Stefanović Karadžić. Based on their unique physical appearance and character traits, the heroes of Tešan Podrugović stand out from the epic world and are classified as unique characters in Serbian and Slavic oral literature. The colorfulness of the heroes is built with the help of their actions in which they dominate: courage, emotionality (from anger to compassion), wisdom and wit, repentance. Heroes build their psychological portrait in relations with other heroes and entering into conflict with them.

Keywords: epic heroes, physical and character traits, colorfulness, uniqueness

О Тешану Подруговићу прве информације добијамо од Вука Стефановића Караџића.¹ Вук износи оскудне, али драгоцене податке о овом певачу. Ширу биографију Подруговића даје Владан Недић у својој књизи *Вукови певачи*. Тешан Подруговић је био Вуков омиљени певач (Недић 1990: 17). Рођен је у селу Казанци у Гацку, у Босни. По оцу му је презиме Гавриловић. Надимак Подруг или Подруговић долази отуда „што је био врло велики, тј. по другога човека” (Караџић 1954: 12). Тешанова *величина* имплицира потенцијално двоструку вредност: физичку величину и духовни квалитет.

1 У предговорима прве и четврте књиге *Српских народних пјесама* (Караџић 1953: 28; 1954: 11–13).

Тешан се, колико се зна (Недић 1990: 18), бавио трговином, али је, као двадесетпетогодишњак, око 1800. године, бранећи девојку из родитељске куће, убио неког Турчина, па је морао напустити кућу и одметнути се. Био је хајдук на гласу и, према предањима и оскудним подацима, одликовало га је велико јунаштво. Осећање правде прати јунаштво овога певача, који је једном приликом напустио хајдучку дружину јер му је харамбаша био учинио неку неправду, а он је није могао истрпети. Може се претпоставити да је био скроман, пошто никада није пожелео да буде харамбаша, иако је због јунаштва и физичке снаге имао реалне шансе за ту позицију.

У Србију је пребегао 1807. године. Учествовао је у Првом српском устанку и у бојевима на Дрини. Пре 1813. године био је напустио дрински логор. Тада је прешао у Срем, живео је у Сремским Карловцима, где га је Вук затекао 1815. године. Тамо је живео у сиромаштву, секао је и продавао трску како би се прехранио. Тада Тешан има око четрдесет година (Караџић 1953: 28; 1954: 12). Каже Вук да је Тешан Подруговић био паметан човек, приповедао је „којешта весело и шаљиво”, а стално био озбиљан и намрштен, „и као ајдук, поштен човек” (Караџић 1954: 13). Увиђа се Вуков амбивалентан однос према хајдуцима. Вуково мишљење о хајдуцима није идеализовано и „романтизовано” величање бораца за слободу, али је Тешана волео као певача и ценио као човека.

Године 1816, на лето, Подруговић одлази назад у Босну, у намери да нађе ново занимање. Међутим, није му то пошло за руком јер је с неким људима убио бегу Омеровића, па се морао опет одметнути у хајдуке. Није био ухваћен иако су за њим дуго слате потере. Одлучује да се врати за Србију. Враћа се у групи неких кириџија. У току пута улази у спор са неким Турцима и убија их. Не успева да побегне неозлеђен, рањен је и Турци га сустижу, задобија још једну рану. Успео је да побегне у планину, али накратко, јер су га ране приморале да се спусти у село, где је после неколико дана умро, око 1820. године (Недић 1990: 19–20). Портрет Тешана Подруговића обликован у студији Владана Недића има призвуче легендарног. Ово и сам Недић аргументује наводима да је Тешан Подруговић осећао велику сродност са легендарним ликом еписког Марка Краљевића, кога у Тешановим песмама красе сличне особине.

Тешан Подруговић је Вуку (према његовом сведочењу) саопштио двадесет две песме² и две приповетке, али је, како Вук наглашава, знао још „стотину

2 У питању су: романса *Хајка Атлагића и Јован бећар* (која није укључена у наш корпус), *Женидба*

пјесама”, пре свега, хајдучких и ускочких. Вук није ни од једног другог певача забележио толико песама колико је од Тешана. Владан Недић (1990: 22) закључује да заступљеност главних мотива – женидбе и љубави – у овим песмама оцртава хајдукову жељу за женом и кућиштем. Вук каже да је Тешан свирао гусле, али није певао песме већ их је казивао и истиче да није срео певача као што је Тешан Подруговић: његова песма је свака добра, а специфичност казивања песама омогућавала му је да разуме и осећа песме – јер је пазио „на ред и на мисли” (Караџић 1953: 28). Тешанове песме одликују се хумором што је релативно ретка појава у српској народној књижевности.

Овај Вуков певач је знао „лијепо и по реду казати” песму. То се лепо види на примеру песме *Наход Симеун*. Ово је једина песма у разматраној грађи која није јуначка. Она је у својој бити религиозна легенда. Од хагиографског жанра и житија Павла Кесаријског³ и епске варијанте која ово житије у потпуности прати (СНП II: 15), Подруговић је начинио епску песму, која се по радњи и, нарочито, карактеризацији јунака приближава јуначкој песми. Од варијанте *Женидбе Душанове*⁴ Тешан прави нову варијанту песме, дарујући главном јунаку племенитост. Исто тако је и Бошку Југовићу удахнуо живот у песми. Лик Марка Краљевића певач доводи до савршенства, управо градећи лик према самоме себи, што истиче и Кољевић (1974: 177–199).

Посебну пажњу у раду поклањамо песмама *Марко Краљевић и Филип Маџарин* (СНП II: бр. 59) и *Грујица и паша од Загорја* (СНП III: бр. 5). Ове песме су анонимне, али Недић убедљиво тврди да постоје добри разлози за

Душанова (СНП II: бр. 29); *Марко Краљевић и Љутица Богдан* (СНП II: бр. 39); *Марко Краљевић и Вуча генерал* (СНП II: бр. 42); *Цар Лазар и царица Милица* (СНП II: бр. 45); *Женидба Марка Краљевића* (СНП II: бр. 56); *Марко Краљевић познаје очину сабљу* (СНП II: бр. 57); *Марко Краљевић и кћи краља арапскога* (СНП II: бр. 64); *Марко Краљевић и Аратин* (СНП II: бр. 66); *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (СНП II: бр. 67); *Марко Краљевић и Ђемо Брђанин* (СНП II: бр. 68); *Женидба Ђурђа Смедеревца* (СНП II: бр. 79); *Женидба Поповић Стојана* (СНП II: бр. 87); *Женидба Тодора Јакшића* (СНП II: бр. 94); *Новак и Радивој продају Грујицу* (СНП III: бр. 2); *Женидба Ива Голотрба* (СНП III: бр. 18); *Женидба Стојана Јанковића* (СНП III: бр. 21); *Женидба Ивана Ришњанина* (СНП III: бр. 34); *Сењанин Тадија* (СНП III: бр. 39); *Ришњанин хаџија и Лимун трговац* (СНП III: бр. 68); *Поп Црногорац и Вук Копривица* (СНП IV: бр. 3) и песма *Наход Симеун* (СНП II: бр. 14), која припада тзв. приповедној епизи. Овим песмама ће бити придружене и песме *Марко Краљевић и Филип Маџарин* (СНП II: бр. 59) и *Грујица и паша од Загорја* (СНП III: бр. 5), које Владан Недић такође сматра Тешановима.

3 Павле Кесаријски је био светитељ из VI века, његово житије сачувано је у рукопису из XVII века, као и прича о папи Гргуру, у зборнику прича званом *Златна легенда* (*Legenda aurea*). Иако је у житију јаче наглашена хришћанска порука и развијенија биографска прича – знатна су садржинска подударња: Павле је дете брата и сестре, бачено у море с књигом која открива његово порекло, отхране га калуђери, царица узме за мужа, открије се грех, испашта у стубу док кључеви „изађу из воде”, налазе га светлог као сунце и мироточивог, предаје душу Богу за три дана (Павловић, Маринковић 1975: 223–226).

4 Погледати Новаковић 1883: 644–648.

претпоставку да су и оне Тешанове. На основу анализе индивидуализације јунака слажемо се са Владаном Недићем да песме припадају Тешану Подруговићу.

Под индивидуализацијом јунака, тј. њиховим одликама обухватамо оне особености које су аутентичне код јунака, по којима је он различит у односу на колектив. Ту, пре свега, убрајамо јединствени физички изглед и карактерне особине, унутрашња стања јунака, тј. психичке и интелектуалне одлике које су најчешће представљене посредно, помоћу поступака јунака. На основу описа јунака добијамо својеврсни оквир за психолошка и емотивна нијансирања јунака, који успостављају односе са другим ликовима и тиме граде рељефност свога лика. Наратив епске усмене песме ставља акценат на радњу и спољашње догађаје, а психолошка мотивација, ако се јави у песми, посве је скрајнута и даје мали допринос у психолошком портретисању јунака.⁵ За потребе овог рада определили смо се за анализу одлика оних ликова који су нам се чинили најупечатљивијима у опусу Тешана Подруговића.

Карактерно нијансирање у лику Находа Симеуна уочљиво је још у (пред)пубертетском добу. Са дванаест година је „чудно” изучио књигу и „не боји се ђака ниједнога / ни својега старца игумана” (СНП II: бр. 14). Његове самоувереност и храброст потичу од посвећености учењу. С обзиром на то да је он манастирски штићеник, превасходно се мисли на духовну литературу која упућује на служење Богу и развијање хришћанске богобојажљивости. С друге стране, истиче се и његова физичка изузетност:

*Кад је била чеду годиница,
Колик' друго од три годинце;
Кад је било од три годинце,
Колик' друго од седам година;
А кад било од седам година,
Колик' друго од дванаест љета;
Кад је било од дванаест љета,
Колик' друго од двадест година.*

⁵ Јунаци епске усмене књижевности немају устаљене карактере. Њихова карактеризација варира од контекста до контекста (чак ни Бог нема стални карактер у усменом песништву).

Обликовању овог лика доприноси и његова социјална маргинализованост: Симеон је наход – нађено дете, нема социјално задати оквир⁶, али својим особинама предњачи у односу на остале манастирске ђаке. Чистота његовог хришћанског морала јасна је од момента када сазнаје да је не знајући обљубио своју мајку. За свој грех он проводи девет година у тамници (довољан број година у народној књижевности да би му се опростио или заборавио⁷ грех), без роптања и побуне, препуштајући се Божјим законима и суду, које спроводи игуман⁸. Тиме он постаје пасиван лик, мученик чије се активно делање завршило исповедањем старцу игуману. Због своје понизности и искреног осећања покајања Найд Симеун окајава свој грех и постаје светац.

Карактеризација јунака која се спроводи из перспективе другог лика песме, често посредно карактерише и оног ко је врши. Тако латински краљ Михаило изразито негативно карактерише браћу Вукашина и Петра/Петрашина Војиновића као тешке пијанице и свађалице:

*У пићу су тешке пијанице,
А у кавзи љуте кавгације;
Опиће се, заметнуће кавзу,
Пак је тешко џевап⁹ дати кавзи
(СНП II: бр. 29).*

Цар Душан поверује у његове речи:

*Дотле ли се зулум¹⁰ огласио
Од сестрића од Воиновића
(СНП II: бр. 29).*

Створено је мишљење да су Вукашин и Петрашин насилници, да тлаче и поступају тирански. Из друге перспективе гледано, Војиновићи за Латине уопште кажу да су „старе варалице”. Иако је то стереотип којим се не

6 „Симеуне, један находниче!
Ти не имаш рода ни племена,
Ти се не знаш од рода каква си...”

7 „Игуману на ум паде Симо” (СНП II: бр. 14).

8 Свештеници или калуђери уносе у свет песме, понекад, извесну меру фантастике, где се њихово велико знање оваплотило у моћ исцељења (Перић 2020а: 85).

9 Израз дати џевап(а) (чему) значи „изаћи на крај (с чиме), уредити што” (РМС VI: 912).

10 „Насиље; безакоње; неправда” (РМС II: 338).

описује јунак него читава нација,¹¹ управо сплетка коју Михаило зачиње, изводећи девојку по мраку и клеветујући потенцијалне царске заштитнике и заточнике, показује његову лукавост, превртљивост и склоност превари, док царево прихватање клевете сведочи о извесној поводљивости па можда и недораслости таквом преварном противнику. Лишавајући се „свог рода” цар се, са становишта Војиновића, али и са становишта певача, лишавача заштите у потенцијално опасној ситуацији.

Карактеризација носећих ликова сложена је и вишеструка, спроводи се и са становишта других ликова и са становишта певача и посредно преко поступака. Најбољи међу Војиновићима јесте најмлађи брат Милош. Милошу мајка придаје изузетност: „Најмлађи је, а најбољи јунак” (СНП II: бр. 29). Милош је уверљив у виспреном прикривању свог идентитета, првенствено захваљујући бугар кабаници коју носи и зато постаје предмет вишеструког омаловажавања: „добра коња, а лоша јунака!” (СНП II: бр. 29). Најмлађи Војиновић се показао лукавијим од тројице шићарџија који хоће да му узму коња. Захваљујући мудрости повезаној са благим хумором, који не прелази границе доброг укуса, и захваљујући вешто прикриваној јуначкој надмоћи, Милош успева да изађе на крај са шићарџијама. Притом, хумор се гради и у двоструком значењу коју његови одговори имају за шићарџије и за онога ко слуша/чита песму. Када каже да му не требају дукати:

*Што ће мене стотина дуката?
На кантар их мјерити не знадем,
А бројем их бројити не ум'јем...*

шићарџије то препознају као потврду своје претпоставке да је реч о примитивном чобанину, који не зна елементарне ствари – да броји и мери – док певач и они који га слушају то доживљавају као духовиту маску, а, можда, и као презир ратника и господског сина према трговачким вештинама мерења и бројања. Такође када одбије рало и волове, тврдећи:

11 Страни владари су максимално типизирани. Овде је уочљива доминантна црта страног владара која се препознаје у формулативној карактеризацији: да су Латини *варалице* (Самарџија 2008: 203). Иста карактеризација се јавља у: СНП II: бр. 79, СНП II: бр. 87. С друге стране, краљ Михаило ствара стереотип о Србима при саветовању Ђурђа Смедеревца:

„Ти не зови Срба у сватове,
јер су Срби тешке пијанице,
а у кавзи љуте кавгације,
опиће се, заметнуће кавгу,
нећеш кавзи цевап учинити!” (СНП II: бр. 79). Иста формулативна карактеризација јавља се у СНП II: бр. 87.

*Мене није ни отац орао,
Пак је мене љебом одранио,*

шићарције опет виде примитивност путујућег овчара, док певач и слушаоци могу уживати у духовитој игри значења – Милош је син царевог зета који одиста није хранио породицу орањем.¹²

Оштроумност Милош показује и при препознавању Роксанде Ђевојке, али и у прикривању начина не који ће то извести. Он убеђује цара да, захваљујући чобанским вештинама, може препознати девојку коју није пре тога видео („Роксанду ћу по браћи познати”), да би потом брзо и без проливања крви дошао до Роксанде, користећи изненађење и страх девојака. Лик Милоша Војиновића кресе такође одважност и храброст. Свестан властите вредности, без обзира на рухо које носи и које му придаје статус чобанина, Милош себе описује:

*Ако буде срце¹³ у јунаку,
Кабаница неће ништа смести:
Којој овци своје руно смета,
Онђе није ни овце ни руна
(СНП II: бр. 29).*

Након свих подвига које је „млађано Бугарче” извршило, цар Стјепан¹⁴ признаје да се огрешио о незнаног свата (Самарција 2008: 211), чиме је показао своју праведност.

Епски јунаци понекад спорове решавају мирним путем кроз разговор. Тај разговор подразумева мудро вођење дијалога и стварање компромиса, који, истини за вољу, увек више иду у јунакову корист него у противникову. Тако Тодор Јакшић први испроси Иконију, коју мајка касније обећава Звијездићу Ивану. Тодор нуди кумство Ивану, тражи га за кума који ће венчати њега и Иконију, притом му даје хиљаду дуката мотивишући га да прихвати кумство и одустане од женидбе Иконијом. Јунак који сматра себе подједнако вредним или вреднијим од супарника одбиће тај предлог и покушаће да мегданом освоји оно до чега му је стало, додуше неуспешно. Подруговићев Сењанин

12 Овоме би могла противречити његова улога чобанског поглавице у Шари, али са становишта патријархално ратничког света у коме је Тешан одрастао, чобановање је посао достојан ратника, а сем тога, можда овде има трагова иницијацијске сепарације змајевитог јунака у простору горе.

13 У значењу: храброст, одважност (РМС VI: 979).

14 Марија Клеут тврди да име Стјепан упућује на збирно име свих српских владара (Клеут 2012: 156).

Тадија успева да лукавством надмаши своје противнике „и без ране и без мртве главе” (СНП III: бр. 39). Са три војника је успео да мирним путем зароби Куну Хасан агу, јер је Тадијин барјактар узео Турцима пушке и сабље. Овде ипак не можемо говорити о компромису већ је реч о ратничком лукавству.

Дијете Грујица лукаво користи привилеговану позицију у Џафербеговичином дому. Њега су Старина Новак и дели Радивој продали Џафербеговици за три товара блага, а она га је потом обукла у „дивно одијело”, дала му коња и дозволу да узима новац из ризнице. Грујица купи новца колико може да му стане у цепове и чизме, да би на крају утекао слугама у лову када се приближио гори Романији и својим хајдуцима. На Грујичину превртљивост непосредно указује слуга Хусеин: „Стани курво¹⁵, дијете Грујица!” (СНП III: бр. 2). С друге стране, дијете Грујица преузима улогу онога ко прерушен кажњава тиранина. Његова андрогина лепота и лична мудрост спасавају младу Иконију од паше од Загорја. Грујо Новаковић се са својих тридесет хајдука преоблачи у девојачко рухо како би убили пашине делије у постелима.

Иво Голотрб је, такође, успео да надмудри Глумчеву Фатију претварајући се да је Мујо од Барата. Представља се турским именом, пошто је као хришћанин, каурин за Турке, био трипут одбијен. Досетљивост је у томе што Иво каже Фатији да ју је већ просио и да је кренуо по другу девојку да би се оженио, чиме појачава Фатијину мотивацију да одбегне с њиме. И Иво је у Мујиним очима преварант: „Зашто, курво, Голотрбе Иво!” (СНП III: бр. 18).

Карактерне одлике различите од осталих јунака чије су женидбе опеване код Тешана показује Стојан Јанковић. Како би доказао да није нејуначки поражен¹⁶, он у мегдану савладава личног Мустај бега и његових тридесет војника. Стојан побије све војнике, али остави Мустај бега у животу, зато што је Хајкуна његова сестра и Стојанова будућа љуба, то затражила. Тиме открива осећање самилости и емпатију, подстакнуту Хајкуниним спомињањем његове сестре („Не остави сестру без заклетве, / И тебе би сестре жао било” – СНП III: бр. 21), али и наклоност према Хајкуни.

И лик Баја Пивљанина обликован је у Тешановој песми као племенит и свестан греха (Делић, Детелић, Пешикан Љуштановић 2017: 261).

15 У значењу „лукава особа; особа непоузданог, превртљивог карактера уопште” (РСКНЈ XI: 66).

16 Турци су га успаваног и пијаног везали, а потом на њега повешали оружје, како би се похвалили јунаштвом.

Бајо промишљено упозорава Лимуна да:

*Од како је гавран поцрњео,
Није хајдук разбио сватова;
Гријота је удр'ит на сватове
И ђевојци срећу укинути
(СНП III: бр. 68).*

Односом према „укидању” невестине среће Бајов лик задобија категорију чојства (Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 20), потврђујући, верујемо, и то да је певач који је обликовао његов лик одиста био „зачудо поштен човјек”, како вели Вук (1954: 13).

И кнез Лазар у Тешановој песми *Цар Лазар и царица Милица* исказује достојну пажњу према својој жени кнегињи Милици, више но што смо навикли да епски јунак уобичајено чини. Он дозвољава Милици да одабере „једног брата сестри од заклетве” (СНП II: бр. 45).¹⁷ Када сва браћа Југовићи одбију да остану са сестром на двору, кнез Лазар почиње плакати видевши је због тога обезнаћену. Овде се испољавају његове продубљене и отворене емоције према Милици. (Истовремено, и Југовићи и слуга којег цар остави, показују своје истинско јунаштво, одлазе на Косово иако више нису везани клетвом.) Лазарева реакција директно приказује његово саосећање са Милицом (Самарџија 2008: 214).

Кнегиња Милица прво моли Бошка Југовића да остане са њом у Крушевцу, али јој Бошко одговара:

*Иди, сестро, на бијелу кулу:
А ја ти се не бих повратио,
Ни из руке крстаи барјак дао,
Да ми царе поклони Крушевац;
Да ми рече дружина остала:
Гле страшивца, Бошка Југовића!
Он не смједи поћи у Косово
За крст¹⁸ часни крвцу прољевати
И за своју вјеру умријети!
(СНП II: бр. 45).*

17 Стојаново праштање шури такође је мотивисано опоменом „Не остави сестру без заклетве” (СНП III: бр. 21).

18 „Хришћанство, хришћанска вера” (РСКНЈ X: 660).

Бошко Југовић истиче свој „морални лик храбра и чојствена јунака” (Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 264). Он хоће да ратује за своју веру и да умре за њу. Владан Недић каже да је Тешан Подруговић у Бошковом лику уобличио лик витеза, спојивши изузетност Бошкове физичке појаве, са изузетношћу унутрашњих одлика његовог лика (Недић 1990: 27). Како што је одбио Бошко, тако ће Милицу одбити и сва њена остала браћа и најмлађи Војин Југовић на крају. И Војин одбија сестрину молбу, и он хоће да иде на Косово „за крст часни крвцу прољевати / и за вјеру с браћом умријети” (СНП II: бр. 45). Сви Југовићи одбијају да остану са сестром у Крушевцу и бирају одбрану вере и борбу уз браћу до смрти.

Марко Краљевић, с обзиром на број песама који тематизује његово име, одликован је с највише особина, па је његов лик карактерно изнијансиран. Притом, типично за усмену епику, одлике овога јунака крећу се од крајње позитивних до крајње негативних¹⁹, чиме се битно нарушава конзистентност лика, са становишта карактеризације у делима писане књижевности, али и потврђује наша већ изнета тврдња да јунаци епске усмене књижевности, у суштини, немају устаљене карактере. Њихова карактеризација варира од контекста до контекста. Стога, карактерна обележја јунака спадају под одређење *динамичка карактерзација*. Јунак се током дела (у народној књижевности кроз песме) развија и мења, те његова карактеризација прати промене кроз које он пролази (Поповић 2007: 329). Марко је тако лик који је епском свету познат по свом јунаштву; али Тешан нам представља, у једном сегменту, плашљивог Марка Краљевића. Он са својим побратимима страхује од Љутице Богдана:

*Ето нама Љутице Богдана,
Сва три ћемо изгубити главе,
Већ ходите, да ми побјегнемо
(СНП II: бр. 39).*

И Љутица Богдан страхује од Марка Краљевића („Под Богданом ноге обумреше”²⁰ (СНП II: бр. 39)), обојица се плаше један другог. Страх се код Марка јавља при помисли на Арапина:

19 Пример за позитивну одлику у Марковом лику јесте његово помагање побратимима у борби, док је негативна слика Марковог делања учитана у превари кћери краља арапскога.

20 „Клонути, малаксати; изгубити осетљивост, покретљивост, утрнути, укочити се” (РСКНЈ XVI: 489).

*Ja ne smijem na Arapa doћи,
 Arapin je јунак на мејдану;
 Kad ми узме са рамена главу,
 Што ће мени три товара блага?
 (СНП II: бр. 66).*

Осећање страха присутно је код Марка када се нађе високоризичним ситуацијама у којима је у опасности његов сопствени живот. С друге стране, Марко Краљевић успева да победи сваког противника, чиме доказује потпуност своје победе над страхом и изузетност своје страхом ољуђене храбрости.

Марко је посебан јунак. На основу његове атрибуције, коју, због наше теме, не можемо у потпуности расветлити у овоме раду, стиче се утисак да је он јунак који превазилази сваку „нормалност” и прелази у категорију опште хиперболизације. Марко пије вино, али „не пије га чим се пије вино, / већ леђеном²¹ од дванаест ока²²” (СНП II: бр. 42; СНП II: бр. 66). Против таквог јунака се шаље триста и три хиљаде војника (СНП II: бр. 42), „а то ништа и не види Марко” (СНП II: бр. 42), јер је прави јунак свестан своје снаге и могућности да порази непријатеље, без обзира на њихову бројност. Његова изузетна снага огледа се најбоље у цеђењу суве дреновине, из које Марко успева да исцеди две капи²³:

*Kad је стеже у десницу руку,
 Прите пуста²⁴ на двоје на троје,
 И дв’је капље воде искочише
 (СНП II: бр. 67).*

Марко је „тако велики јунак да и не осјећа кад га тко живо бије” (Маретић 1966: 122). Филип Мацарин удара Марка буздованом, „али Марко ни хабера²⁵ нема” (СНП II: бр. 59), не осјећа ударац, дошао му је као нешто

21 „Леђен (в. леген) – лавор, обично метални; количина течности која стане у тај суд” (ПСКНЈ XI: 288).

22 „Ока – стара мера за течност, запремину и тежину (1,28 кг)” (РМС IV: 88).

23 Слика цеђења суве дреновине „није само хиперболична слика јунаштва, већ може бити доказ да је божанство плодности васкрснуло из привремене смрти, заједно са својом плодотворном и оживљујућом снагом” (Пешикан Љуштановић 2015: 35); док Томо Маретић сумња у овај Марков гест, јер „истиснути коју кап воде из суве дреновине надилази снагу и најјачега човјека, па макар био сто пута јачи од Марка. То се може догодити само чудом које Бог допусти каквоме свецу” (Маретић 1966: 48).

24 „Који ничим није испуњен” (РМС V: 296).

25 „Сазнање, појам; мар, осјећај” (Шкаљић 1966: 294).

неосетно, што Марко и каже Маџарину: „не буди ми по кожуху²⁶ буха” (СНП II: бр. 59). Управо због тога елеменат обичног, људског страха који му Тешан придаје доприноси хуманизацији, особеном ољуђењу његовог лика.

Марко Краљевић је изузетно лукав. Веома је проницљив када хоће нешто да сазна или да се избави из ситуације у којој би могао изгубити живот. Марко, као ниједан други лик усмене књижевности, на прикривен начин испитује свог противника и са лакоћом га наводи на кораке које је унапред испланирао. Веома мудро испитује Турчина када хоће да сазна откуд му сабља краља Вукашина. Тема Брђанина наводи у крчму где је крчмарица Јања, којој Марко, наводно, није платио за попијено вино, знајући да ће Ђемо намерно хтети да оде тамо када буде сазнао за то. Међутим, крчмарица Јања помаже Марку, што је својеврстан начин надмудривања непријатеља у једном од најнеобичнијих сукоба у нашој усменој епизи (Перић 2020б: 224).

Марко је спреман да казни сваки вид одступања од нормe. Женик Марко кажњава дуждево огрешење о кумство и саучесништво Земљића Стјепана, лакомог на новац. Дужд од Млетака се, као странац²⁷, огрешује о институцију кумства, покушава да обљуби своју куму Бугарку Ђевојку. Дужд је типични грешник, он зна Божје законе²⁸ и упорно их гази. Он јасно памти колико је обљубио кумâ, девет крштених и двадесет четири венчане, и не верује у Божју казну. Насупрот томе, Марко се плаши Бога и Светог Јована, који се спомињу приликом окупљења, и прихвата кумство и посестримство царево ћерке (СНП II: бр. 66) иако то кумство пред њега ставља тежак по живот опасан задатак.

Тамније карактерне нијансе Марковог лика огледају се у мање јуначком поступку. Наиме, пошто га је Арапка Ђевојка спасила из тамнице и побегла са њим, Марко је убија због црне боје њене коже јер је „Она црна, а бијели зуби / То се мене мучно учинило” (СНП II: бр. 64). Марко се најпре куне Арапки да је неће преварити, потом својим лукавством крши клетву, што

26 „Крзнени омотач, гуњ или прслук обично без рукава (често као део народне ношње, украшен шарама, везом и сл.)” (РСКНЈ IX: 717).

27 „Противречни односи, смењивање периода примирја и привремених савеза директним сукобима (о чему сведочи историја), у песми се могу преобликовати у однос с неверним побратимом, кумом или девером, који, будући туђин, крши елементарне нормe сродства по избору. Притом се историјско и митско нераскидиво преплићу. Будући туђ, непријатељ лако може постати биће повећане моћи, демон, носилац и изазивач социјалног и космичког хаоса, задржавајући притом мање или више уопштене историјске црте припадника друге заднице, народа, вере” (Пешикан Љуштановић 2015: 11).

28 Кумство се сматра за светињу, од кума зависи породични и домаћи напредак; кум је сматран крвним сродником (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 202), а најпре Божјим представником на земљи.

одступа од клишеа епског јунака – чиме чини грешку. Но, млади Марко се ту не зауставља. Убиством арапске принцезе Марко прелази из грешке у грех и злочин (Делић 1997: 234). Ипак, свестан је греха и зато „подиже многе задужбине” како би га окајао. Марково огрешење може се, вероватно, посматрати као израз страха од непознатог и последица веровања да су хтонски демони црни, али сам Марко, јасно је, признаје и покушава да искупи свој грех. Марко поступа нејуначки у мегдану са Мусом Кесецијом, када затражи помоћ од виле заштитнице.²⁹ Муса је јунак који му лако парира, па Марко у тренутку Мусине премоћи вади скривени нож и убија Мусу. Свестан је свог поступка, пролива сузе за непријатељем и каже „ђе погубих од себе бољег” (СНП II: бр. 67)³⁰. Марко Краљевић признаје свом супарнику Муси Кесецији јунаштво, односно заслужени углед у епском свету тиме што га назива „дели”. Под тим се подразумева јуначка „наочитост, срчаност и снага” (Самарџија 2008: 78). Марко Краљевић, за разлику од многих епских витезова, „има времена и да мисли о себи”, да поразмисли о томе шта је урадио и процени своје грехе и несавршенство (Делић 1997: 231).

Марко је јунак ког одликују неумерене и бурне реакције. Он се одликује бесом и испољава га као „неко ко својим доживљајним дијапазоном умногоне превазилази емоционални спектар ‘обичног’ човека” (Перић 2008: 126). Песме Тешана Подруговића описују Марков бес формулацијом „ражљути се”: „Ражљути се Краљевићу Марко” (СНП II: бр. 67; СНП II: бр. 79). Маркова срдитост увек резултира агресивношћу, демонстрирањем велике снаге и одузимањем нечијег живота. Марко тако ослобађа бес изазиван тиме што не може прихватити да Муса има бољу сабљу од њега, одсецајући Новаку ковачу десну руку „да не кује ни боље ни горе”, чиме Тешан „представља Марка као сујетног и запаљивог, штавише, неправичног и суровог, када се његово јунаштво доведе у питање” (Перић 2020б: 226). Одмах потом даје жртви свог неумереног беса и новац који ће га доживотно обезбедити, што показује снажне емотивне осцилације, које иду од убилачког беса до људске племенитости.

У налету срдитости Марко убија краља Михаила, да би га казнио за ковање завере против сватова Ђурђа Смедеревца (СНП II: бр. 79). Распон

29 Вила му то директно пребацује: „Срамота је двоје на једнога”.

30 Радмила Пешић тврди да Марков поступак „у начину племенитог витештва уздиже морални подвиг изнад ратничког јунаштва” (Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 148). Милош Ђурић мисли (према Недић 1990: 34) да „тим кајањем и признањем он постаје бољи човек но Муса, дакле, ипак, и бољи јунак, јер је духовно јунаштво више но телесно” (Ђурић 1957: 185). Обоје наглашавају искрено покајање и признање као високе моралне категорије Марка Краљевића.

његовог гнева је велик и млади краљ често не бира много на коме ће је демонстрирати. Да је то истина, најбоље нам приказују завршни стихови песме *Марко Краљевић познаје очину сабљу* (СНП II: бр. 57):

*Не питај ме, царе поочиме!
 Познао сам сабљу баба мога;
 Да сам Бог д'о у твојим рукама,
 И ти би ме 'вако ражљутио
 (СНП II: бр. 57),*

где се не либи да агресивност испољи и на султану. С тим у вези, „права природа” Марковог вазалног односа према Турцима јесте да је он био из нужде одан султану, који га сматра својим посинком, али и у прилици да поставља услове кад зна да је незаменљив. Он се никада није окренуо против Турског царства, већ против неког одметника или мање војне турске јединице која злоставља и пљачка народ (Зуковић 1995: 32–37).

Иако је народна књижевност оскудна у обликовању психолошких одлика ликова, песме Тешана Подруговића обилују мноштвом карактерних и интелектуалних особина епских јунака. Рељефност јунака изграђена је помоћу њихових поступака у којима доминирају: храброст, емоционалност (од беса до самилости), мудрост и оштроумље, покајање. Јунаци граде свој психолошки портрет у релацијама са другим јунацима и улазећи у конфликт са њима. Многоликост песама доноси нијансирање карактера јунака епске усмене књижевности, али у нашем случају, с обзиром на корпус песама који испитујемо и на посматрање карактерних црта јунака унутар поједних песама, јер се у осталим песмама она не тематизује, долази се до особене једнодимензионалности лика епског јунака.

Лик Марка Краљевића пример је особене „многоликости” ликова епских јунака. Тешан Подруговић је у високом степену развио Маркове особине (Самарија 2010: 17) у односу на дотадашњу епику, која је Марку придавала убојитост и суровост (Недић 1990: 29; Кољевић 1974) као доминантне особености. Тешан нијансира лик Марка Краљевића од позитивних особина високог степена до крајње негативних особина. Тиме се постиже рељефност лика, учачавамо какав све Марко може бити у различитим ситуацијама, и на који начин поступа, и процењујемо његово јунаштво. Иако је карактерна атрибуција ликова различита, уочљив је степен поновљивости психолошке карактеризације ликова. Битно је нагласити не *шта* јунак чини, већ зашто то ради и у каквим околностима испољава доминантне особине (Самарија 2010: 24).

ИЗВОРИ

- СНП II – Вук Стефановић КАРАЏИЋ, 1845. *Srpske narodne pjesme*. Књига друга. Сабрана дела Вука Караџића, књига пета. Приредила Радмила Пешић. Београд: Просвета, 1988.
- [SNP II – Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1845. *Srpske narodne pjesme*. Књига друга. Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga peta. Priredila Radmila Pešić. Beograd: Prosveta, 1988]
- СНП III – Вук Стефановић КАРАЏИЋ, 1846. *Srpske narodne pjesme*. Књига трећа. Сабрана дела Вука Караџића, књига шеста. Приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета, 1988.
- [SNP III – Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1846. *Srpske narodne pjesme*. Књига трећа. Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga šesta. Priredio Radovan Samardžić. Beograd: Prosveta, 1988]
- СНП IV – Вук Стефановић КАРАЏИЋ, 1862. *Srpske narodne pjesme*. Књига четврта. Сабрана дела Вука Караџића. Књига седма. Приредио Љубомир Зуковић. Београд: Просвета, 1986.
- [SNP IV – Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1862. *Srpske narodne pjesme*. Књига четврта. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga sedma. Priredio Ljubomir Zuković. Beograd: Prosveta, 1986]

ЛИТЕРАТУРА

Латиница

- Томо МАРЕТИЋ, 1966: *Naša narodna epika*. Београд: Nolit.
- Stojan NOVAKOVIĆ, 1883: *Ein Beitrag zur Literatur der serbischen Volkspoesie*. Berlin – Lajpcig: Weidmannsche Buchhandlung – Druck von Breitkopf & Härtel.
- Tanja POPOVIĆ, 2007: *Rečnik književnih termina*. Београд: Logos Art.
- Abdulah ŠKALJIĆ, 1966: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Ћирилица

- Лидија ДЕЛИЋ, Мирјана ДЕТЕЛИЋ, Љиљана ПЕШИКАН ЉУШТАНОВИЋ, 2017: *Главит јунак и остала господа*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Lidija DELIĆ, Mirjana DETELIĆ, Ljiljana PEŠIKAN LJUŠTANOVIĆ, 2017: *Glavit junak i ostala gospoda*. Beograd: Zavod za udžbenike.]
- Јован ДЕЛИЋ, 1997: *Марко Краљевић, Гете и Перо Слијепчевић. Српска проза данас; Перо и Ђоко Слијепчевић – живот и дјело*. Билећа: Просвјета. 221–235.
- [Jovan DELIĆ, 1997: *Marko Kraljević, Gete i Pero Slijepčević. Srpska proza danas; Pero i Đoko Slijepčević – život i djelo*. Bileća: Prosvjeta. 221–235]
- Милош ЂУРИЋ, 1957: *На изворима уметничке лепоте: огледи о Хомеру*. Београд: Српска књижевна задруга.

- [Miloš ĐURIĆ, 1957: Na izvorima umetničke lepote: ogledi o Homeru. Beograd: Srpska književna zadruga.]
- Љубомир ЗУКОВИЋ, 1995: Историјски краљ Марко и епски Краљевић Марко. Бања Лука: Нови глас.
- [Ljubomir ZUKOVIĆ, 1995: Istorijski kralj Marko i epski Kraljević Marko. Banja Luka: Novi glas.]
- Марија КЛЕУТ, 2012: Из Вукове сенке: огледи о народном песништву. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа.
- [Marija KLEUT, 2012: Iz Vukove senke: ogledi o narodnom pesništvu. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije – Čigoja štampa.]
- Светозар КОЉЕВИЋ, 1974: Наш јуначки еп. Београд: Нолит.
- [Svetozar KOLJEVIĆ, 1974: Naš junački ep. Beograd: Nolit.]
- Шпиро КУЛИШИЋ, Петар ПЕТРОВИЋ, Никола ПАНТЕЛИЋ, 1970: Српски митолошки речник. Београд: Нолит.
- [Špiro KULIŠIĆ, Petar PETROVIĆ, Nikola PANTELIĆ, 1970: Srpski mitološki rečnik. Beograd: Nolit.]
- Владан НЕДИЋ, 1990: Вукови певачи. Предговор и приређивање Радмила Пешић. Поговор Славица Гароња. Београд – Нови Сад: Рад – Будућност.
- [Vladan NEDIĆ, 1990: Vukovi pevači. Predgovor i priređivanje Radmila Pešić. Pogovor Slavica Garonja. Beograd – Novi Sad: Rad – Budućnost.]
- Драгољуб ПАВЛОВИЋ, Радмила МАРИНКОВИЋ, 1975: Из наше књижевности феудалног доба. Београд – Нови Сад: Просвета – Будућност.
- [Dragoljub PAVLOVIĆ, Radmila MARINKOVIĆ, 1975: Iz naše književnosti feudalnog doba. Beograd – Novi Sad: Prosveta – Budućnost.]
- Драгољуб ПЕРИЋ, 2008: Териоморфни јунаци словенске епике: Волх Всеславјевич и Змај Огњени Вук (компаративно-типолошка анализа). Београд: Београдска књига.
- [Dragoljub PERIĆ, 2008: Teriomorfni junaci slovenske epike: Volh Vseslavjevič i Zmaj Ognjeni Vuk (komparativno-tipološka analiza). Beograd: Beogradska knjiga.]
- Драгољуб ПЕРИЋ, 2020а: Поетика времена српских усмених епских песама: предвуковска бележења и збирке Вука Караџића. Нови Сад: Академска књига.
- [Dragoljub PERIĆ, 2020a: Poetika vremena srpskih usmenih epskih pesama: predvukovska beleženja i zbirke Vuka Karadžića. Novi Sad: Akademska knjiga.]
- Драгољуб ПЕРИЋ, 2020б: Вели њему Краљевићу Марко (говорна карактеризација Марка Краљевића у певачком опусу Тешана Подруговића). Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–27. X 2019). Књ. 2, Тако мале ствари: интимно у књижевности и култури. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 217–234.
- [Dragoljub PERIĆ, 2020b: Veli njemu Kraljeviću Marko (govorna karakterizacija Marka Kraljevića u pevačkom opusu Tešana Podrugovića). Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa XIV međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom

fakultetu u Kragujevcu (25–27. X 2019). Knj. 2, Tako male stvari: intimno u književnosti i kulturi. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. 217–234]

Љиљана Пешикан Љуштановић, 2015: Пјесма од истине. Епске народне песме. Прир. Љиљана Пешикан Љуштановић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске. 9–36.

[Ljiljana PEŠIKAN LJUŠTANOVIĆ, 2015: Pjesma od istine. Epske narodne pesme. Priredila Ljiljana Pešikan Ljuštanović. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske. 9–36]

Радмила Пешић, Нада Милошевић Ђорђевић, 2011: Народна књижевност: речник. Крагујевац – Београд: Лира – Златна земља.

[Radmila PEŠIĆ, Nada MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ, 2011: Narodna književnost: rečnik. Kragujevac – Beograd: Lira – Zlatna zemlja.]

РМС II – Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Књига друга. Уредници: Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.

[RMS II – Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske. Knjiga druga. Urednici: Mihailo Stevanović i dr. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967]

РМС IV – Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Књига четврта. Уредници: Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1971.

[RMS IV – Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske. Knjiga četvrta. Urednici: Mihailo Stevanović i dr. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1971]

РМС V – Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Књига пета. Уредници: Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1973.

[RMS V – Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske. Knjiga peta. Urednici: Mihailo Stevanović i dr. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1973]

РМС VI – Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Књига шеста. Уредници: Михаило Стевановић и др. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1976.

[RMS VI – Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske. Knjiga šesta. Urednici: Mihailo Stevanović i dr. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1976]

РСКНЈ IX – Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига девета. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1975.

[RSKNJ IX – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga deveta. Urednik Mihailo Stevanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Kultura, 1975]

РСКНЈ X – Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига десета. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1978.

[RSKNJ X – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga deseta. Urednik Mihailo Stevanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Kultura, 1978]

РСКНЈ XI – Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига једанаеста. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1981.

[RSKNJ XI – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga jedanaesta. Urednik Mihailo Stevanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Kultura, 1981]

РСКНЈ XVI – Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига шеснаеста. Уредник Михаило Стевановић. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 2001.

[RSKNJ XVI – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga šesnaesta. Urednik Mihailo Stevanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Kultura, 2001]

Снежана САМАРЏИЈА, 2008: Биографије епских јунака. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

[Snežana SAMARDŽIJA, 2008: Biografije epskih junaka. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.]

Снежана САМАРЏИЈА, 2010: Усмени жанр и јунак у семантичкој активности. Ликови усмене књижевности. Београд: Институт за књижевност и уметност. 7–27.

[Snežana SAMARDŽIJA, 2010: Usmeni žanr i junak u semantičkoj aktivnosti. Likovi usmene književnosti. Beograd: Institut za književnost i umetnost. 7–27]

SUMMARY

The subject of this paper is the individualization of the heroes in the songs that Tešan Podrugović, according to the preface to the fourth book of *Serbian folk songs* (1883), sang to Vuk Stefanović Karadžić. By individualization we mean various procedures and psychophysical characteristics by which the hero becomes unusual and gets marked features characteristic of his character. Even though folk literature is scarce in shaping the psychological marks of the characters, the poems of Tešan Podrugović are abundant in a multitude of characteristic and intellectual features of epic heroes. Based on their unique physical appearance and character traits, the heroes of Tešan Podrugović stand out from the epic world and are classified as unique characters in Serbian and Slavic oral literature. The colorfulness of the heroes is built with the help of their actions in which they dominate: courage, emotionality (from anger to compassion), wisdom and wit, repentance. Heroes build their psychological portrait in relations with other heroes and entering into conflict with them. The multitude of poems brings a nuance to the characters of epic oral literature, but in our case, given the corpus of poems we examine and the observation of character traits within individual poems, because in other poems it is not thematic, there is a special one-dimensional character of the epic hero. The exception is Marko Kraljević. Although the character attribution of Tešan's characters is different, the degree of repeatability of the psychological characterization of the characters is noticeable. It is important to emphasize not what the hero does, but why he does it and in what circumstances he shows dominant qualities.

Andrej Stojanovski

Филолошки факултет »Блаже Конески« Универзитета »Св. Кирил и Методија« – Скопје
 / Filološka fakulteta Blaže Koneski Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju
 stojanovskiandrej98@gmail.com

Miroslav Krleža i kompleksna koncentričnost: *Povratak Filipa Latinovicza*

Polazeći od teorije ontološkog strukturalizma Stanka Lasića, autor ovog rada nastoji pokazati u čemu je originalnost strukture *Povratak Filipa Latinovicza*. U radu ćemo ukratko iznijeti temeljne točke Lasićeve strukturalističke koncepcije koja u osnovi književnosti vidi sukob između jednoga i mnoštva, tj. između identiteta i alteriteta. Kao rezultat tog sukoba, tj. kao rezultat temeljnih kombinacija identiteta i alteriteta, rađaju se četiri vrste književnih struktura (simplificirana, ekstatična, disperzivna i harmonična) i njihovi modaliteti. U tom kontekstu detaljnije ćemo se zadržati na kompleksnoj koncentričnosti (jednom od modaliteta ekstatične strukture) u kojoj se problem identiteta (kao nositelja i središnje kategorije) ispituje i postavlja u odnosu na diverzitet koji ga okružuje. Lik Filipa Latinovicza u romanu djeluje kao ortocentar u kojem se neutraliziraju suprotnosti i u kojem se »poništavaju« identiteti svih ostalih likova. Ukratko ćemo se zadržati i na (1) Lasićevom konceptu aktancijalne paradigme koja je u romanu *Povratak Filipa Latinovicza* izgrađena na »principu vage«, te na (2) relaciji Regina-Filip-Bobočka. Struktura kompleksne koncentričnosti ne ispituje samo identitet jednog ili više likova, već problematizira identitet općenito. Zato se ovaj modalitet ekstatične strukture pokazao najprikladnijim Krleži i njegovoj želji da svekoliku raznolikost svede na jedan identitet, tj. narativno šarenilo podredi »jednom osnovnom kompozicijskom principu«.

Ključne reči: Miroslav Krleža, Stanko Lasić, ontološki strukturalizam, ekstatična struktura, identitet.

Miroslav Krleža and complex concentricity: *The Return of Philip Latinowicz*

Starting from Stanko Lasić's theory of ontological structuralism, the author of this paper tries to show why the structure of the novel *The Return of Philip Latinowicz* is original. In this paper, we will briefly present the basic points of Lasić's structuralist conception, which in the basis of literature sees the conflict between the one and the many, i.e. between identity and alterity. As a result of this conflict, i.e. as a result of fundamental combinations of identity and alterity, four types of literary structures (simplified, ecstatic, dispersive and harmonious) and their modalities are born. In this context, we will dwell in more detail on the complex concentricity (one of the modalities of ecstatic structure) in which the problem of identity (as the bearer and the central category) is examined and posed in relation to the diversity that surrounds it. The character of Filip Latinowicz in the novel acts as an orthocenter in which opposites are neutralized and in which the identities of all other characters are »annulled«. We will briefly dwell on (1) Lasić's concept of the actancial paradigm, which in the novel *The Return*

of *Philip Latinowicz* is built on the »principle of scales« and on (2) the Regina-Philip-Bobočka relation. The structure of complex concentricity not only examines the identity of one or more characters, but problematizes the identity in general. Therefore, this modality of ecstatic structure proved to be the most appropriate for Krleža and his desire to reduce all diversity to one identity, i.e. to subordinate narrative diversity to »one basic compositional principle«.

Keywords: Miroslav Krleža, Stanko Lasić, ontological structuralism, ecstatic structure, identity.

1 Uvod: od ortodoksnog ka ontološkom strukturalizmu

Tema koju smo predložili svim silama odbija istraživačko oko: djeluje suhoparno, staromodno, neatraktivno, ostavlja dojam da njen autor – u nedostatku nečeg pametnijeg – želi reciklirati već zaboravljeni i odbačeni pogled na književni svijet. To stajalište, u humanističkim znanostima poznato pod nazivom *strukturalizam*, zasnovano je na »vertikalnom uređenju književnog teksta«. Poznati književni teoretičar Terry Eagleton to naziva *ortodoksnim strukturalizmom* (Иглтон 2000: 101). Ta »vertikalna uređenost« nije ništa drugo nego odnos dubinske i površinske strukture teksta: potonja, u pravilu vidljiva i lako uočljiva, samo je odraz prve. Autor ovih redaka – izvan svake sumnje – nije tradicionalist u metodološkom (ili teoretskom) smislu, ali je teoretičar u tradicionalnom smislu riječi. Primjena strukturalističke metode u današnje vrijeme nedvojbeno predstavlja svojevrsni metodološki tradicionalizam (treba ga razlikovati od metodološkog konzervativizma), no mi ćemo pokušati – i nadamo se da ćemo uspjeti – pokazati da takav pristup (osobito kada je riječ o Krležinoj prozi) može nas dovesti do zanimljivih rezultata.

Ontološki strukturalizam – kojeg je pojmovno i metodološki utemeljio Stanko Lasić – otišao je dalje u tumačenju književnih pojava. Ontološki strukturalizam vidi »sukob« između identiteta i alteriteta, jednog i mnoštva, mjere i ne-mjere, sjedinjavanja i raspršavanja kao osnovu književne strukture. Ova suprotnost između identiteta i alteriteta je, u biti, suprotnost između centripetalnih i centrifugalnih sila: za Identitet su karakteristične centripetalne sile, za Alteritet centrifugalne sile. Ove pojmove – koje su se prvenstveno koristili u fizici – u strukturalnoj je lingvistici uveo Algirdas Julien Greimas. Centripetalne sile dovode do toga da cijelo mnoštvo, sva raznolikost teži jednoj točki, da se podvede pod jedno: Identitet. Centrifugalne sile, s druge strane, »raspršuju« tu istost i čine je šarenolikom: to je disperzivni, raznoliki Alteritet. Imajući u vidu da je u književnoj strukturi prisutna (+) ili odsutna (–) jedna sila (ili obje), Lasić je svojevrsnom kombinatorikom razvio sustav od četiri vrste

književnih struktura (koje on naziva *strukturalnim arhetipovima*). To se može prikazati u tablici na sljedeći način:

	CENTRIPETALNE SILE	CENTRIFUGALNE SILE
SIMPLIFICIRANA STRUKTURA	–	–
EKSTATIČNA STRUKTURA	+	–
DISPERZIVNA STRUKTURA	–	+
HARMONIČNA STRUKTURA	+	+

Svi arhetipovi tvore svoju posebnost u imanentnoj povijesti strukture. U tom procesu formiraju i vlastite modalitete. Svaka pojedina faza imanentne povijesti označava odgovarajuću strukturu. U ovom radu ćemo se zadržati na arhetipu ekstatične strukture i njezina četiri modaliteta, polazeći od pretpostavke da roman *Povratak Filipa Latinovicza* »živi« zapravo u toj strukturi. Promjenu tih ekstatičkih modaliteta prati permanentno povećanje intenziteta identiteta. Ekstatičnost se u svom prvom modalitetu pojavljuje kao nježno isticanje identiteta: to je umjerena ekstatičnost. Upravo tom modalitetu Lasić posvećuje najviše pozornosti u knjizi *Mladi Krleža i njegovi kritičari*, a prepoznaje ga kao aktualizaciju u romanu *Vražji otok*. Osnovno je obilježje te umjerene ekstatičnosti to da u njoj dolazi do »sjedinjavanja različitih govora« u kojemu dominira »težnja k identitetu: opsesija da svet bude sveden na jedno, pokušaj da se spas ili rješenje nađe u takvom sabiranju koje će sve bogatsvo prožeti sintetizirajućim principom. Političnost je tu asimilirana u snažnoj monotetičnosti« (Lasić 1987: 58). No, u toj je strukturi identitet najmanje siguran i zaštićen, njegova je snaga još slaba jer nije dosegnoo potpunu dominaciju u *centripetalnoj punoći*: u umjerenoj ekstatičnosti »identitet je podvrgnut proturječnim silama« (Lasić 1987: 104): jedni žele zadržati svoje jedinstvo i jedinstvenost, drugi ga žele raspršiti i od njega napraviti potpunu disperziju, savršeno šarenilo. Jačanje intenziteta identiteta vodi ka novom modalitetu u kojem identitet pokazuje svoju nadmoć: hiperbolična ekstatičnost. U tom je modalitetu postignuta idealna punoća: identitet dostiže vrhunac svoje snage. Prirodno – da bi se održao kao sloboda i da ne bi postao tiraninom nad različitošću – identitet ulazi u onaj modalitet u kojem dolazi do »asimilacije maksimalne raznolikosti« (Lasić 1986: 218): modalitet kompleksne koncentričnosti.

Imanentna povijest ekstatične strukture završava porazom: niti u posljednjem modalitetu (hermetičkoj ekstatičnosti) – u kojemu, gotovo paradoksalno, identitet je, istovremeno, potpuno otvoren svemu i zatvoren u sebe – struktura ne uspijeva postati Duhom.

2. Makrostruktura: ekstaza

Svrha ovog teksta je ispitati tezu o ekstatičkoj strukturi romana *Povratak Filipa Latinovicza* Miroslava Krležę. Roman započinje motivom, odnosno *parabolom o izgubljenom (bludnom) sinu* – četrdesetogodišnjem slikaru Filipu Latinoviczu – koji se nakon dvadeset i tri godine odlučuje vratiti u majčin dom: »Svitalo je, kada je Filip stigao na kaptolski kolodvor. Dvadeset i tri godine nije ga zapravo bilo u ovom zakutku, a znao je još uvijek sve kako dolazi: i truli slinavi krovovi i jabuka fratarskoga tornja i siva, vjetrom isprana jednokatnica na dnu mračnog drvoreda, Meduzina glava od sadre nad teškim, okovanim hrastovim vratima i hladna kvaka.« (Krleža 1961: 5) Već prvi narativni paragraf romana (ovdje smo naveli samo jedan dio) daje nam toliko detalja koji odražavaju tu koncentričnost ekstatičnosti, tu zatvorenost Identiteta, nastojanje da se sve sintetizira: Filip zatvara krug svog kretanja vraćajući se na svoju prvu točku: on je ponovo kući. U prvom redu, njegov identitet se iskazuje kroz materijalni senzibilitet: opsjednut je tim osjećajem mračne i hladne masivnosti koja ga prekriva, grešnošću i propadljivošću tijela, truležju utrobe, smradom crijeva. Tu gnjusnu i prljavu propadljivost Filip projicira u sebe: on je »pun nečiste krvi« (Krleža 1961: 7), opsjednut mišlju da je njegova osobna egzistencija u rešetcima grijeha njegovih predaka.

Njegova *agnosia* – koja kao najteža bolest razara tkivo njegova života – u osnovi je edipska: Filip Latinovicz ne zna tko mu je otac. No, cijelo njegovo djetinjstvo nisu samo ti upitnici oko identiteta njegova oca: njegova majka – trafikantica Regina, čije pravo ime je Kazimera – je »najtajnovitija pojava njegova djetinjstva« (Krleža 1961: 13). Taj blijedi, gotovo klaunovski lik – kako ga i sam doživljava dok u silnoj agoniji slika njen portret – čija ga sjena prati cijeli život, doživljava kao blaziranu beznačajnost, moralizatorsku kletvu, besramnu pojavu. Nekoliko kardinalnih točaka njegova najranijeg djetinjstva kojih se sjeća povezane su upravo s njom: sjeća se svih priča koje kruže o njegovoj majci, mjesta na koja ga ona vodi. Pitanje identiteta dodatno je pojačano činjenicom da je Filipovo pravo ime Sigismund: u rijetkim časovima milosrđa i ljubavi majka ga oslovljava pravim imenom. Cijeli njegov daljnji život je u »znaku« *Filipa*: postojanje u nemiru Lažnog, ali i ugroženog identiteta koji se želi potvrditi kao original.

Jedna posebna stvar koju ovdje želimo istaknuti i ispitati je snažan udio umjetničkog talenta u Filipovom identitetu. Lasićeva definicija talenta je da je to »fundamentalni ego shvaćen u punom intenzitetu« (Lasić 1970: 105): talent je najizvornija vibracija ličnosti, njezina prirodna, nepromjenjiva dimenzija. U romanu se to vrlo dobro vidi u raspravi između grčkog doktora filozofije i dermatologa Kyrialesa i Filipa o značenju umjetnosti, ali i o Filipovim slikarskim sposobnostima. Koristeći se svojim »oštroumnim iskustvom strogog dijalektičara«, Kyrjales primjećuje da mladi slikar »sumnja u samoga sebe, a naročito u svoje slikarske sposobnosti« (Krleža 1961: 158). Ono što Kyriales izgovara je ono što Filip misli: njihov razgovor je igra u kojoj se kockaju osjećaji. Taj dio glasi ovako: »Umjetnost je talenat, a to je ono što nenadareni mozgovi ne mogu da pojme. A talenat je upravo ona snaga, koja se ne da objasniti ničim tjelesnim, i te funkcije talenta su clairvoyantne i stoje iznad običnih funkcija razuma i tijela, nedohvatno!« (Krleža 1961: 161)

Sva su Filipova propitivanja – u većoj ili manjoj mjeri – povezana s njegovim shvaćanjem umjetnosti. Iako intuitivno, neuhvatljivo i nedefinirano, Filipovo shvaćanje umjetnosti ide u smjeru dijalektičkog jedinstva svih stvari, u sinestetском miješanju prikaza: »slike su nezamislive u svojoj savršenoj realizaciji bez zvukova i bez mirisa« (Krleža 1961: 42). Upravo to možemo nazvati savršenstvom kolorističkog doživljaja, mnoštvenosti koja za Filipa postaje duboko jedinstvo: »misliti u slikama i opojati se mnogolikom izmenljivošću slika« (Krleža 1961: 49). Navest ćemo još dva mjesta koja govore o tom vizualnom opažanju: »Već dulje vremena primjećivao je Filip, kako se sve stvari i dojmovi pod njegovim pogledom raspadaju u detalje« (Krleža 1961: 23); »Život počeo se u Filipu topiti na sastavne dijelove« (Krleža 1961: 30). Svi ovi primjeri – koliko god se činilo da upućuju na neku disperzivnu strukturu, odnosno na diverzitet u punom zamahu – zapravo ističu i nadopunjuju problem identiteta koji je ocrtan na prvoj stranici ovog romana. Svi ti detalji koji se »razlažu« podvode se pod isti princip: nije riječ o *mnoštvu osoba*, nego o *mnoštvenoj osobi*: Filip je identitet u dijelovima, čisti paradoks, središte koje je usmjereno na sve. Ipak, postoji prijelaz iz *slikovnog* u *mislovno*: »Izostale su slike, sve je dojmove racionalno izgrađivao« (Krleža 1961: 57). Nastaje *centripetalno napeta punoća*: svi se detalji klanjaju totalizirajućoj sili identiteta: »Ljepota je »progutala« antitetičnu centrifugalnost.« (Lasić 1972: 12).

Analizirajući fabulu ovog romana, veliki krležolog zaključuje da je riječ o *dramskom modelu linearne naracije*. To znači da se funkcije nižu jedna za drugom, pripovijedanje teče u jednom smjeru (od početka prema kraju), ali da, istodobno,

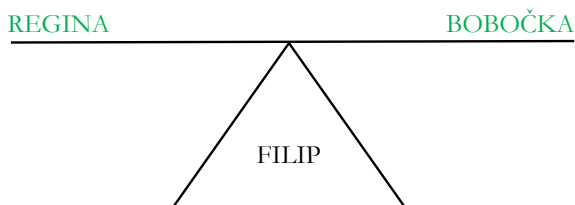
taj »tok« nije bez određenih prekida i zapleta: Filip, osobito u prvom dijelu romana (u ekspozičiji) stalno se vraća u djetinjstvo u kojem traži odgovore na pitanja koja ga muče. Prema Lasiću, drugi dio (dramski čvor) i treći dio (dramski rasplet) imaju isti kompozicijski status u ovom romanu. »Unutar te kompozicije, koja sve pojedinosti »vuče« k sebi i po dramskoj logici hita kraju, mogući su najraznovrsniji »izleti«: stilski, aspektni, modalni, aktancijalni, tematski. Na mjeru ih svodi čvrsta logika linearne radnje.« (Lasić 1972:12)

Filipova potraga za samim sobom traži ona središta ličnosti koja daju odgovore na vječna pitanja, one »neugodne praznine« iz kojih zjapi »formula stanja«: on želi otkriti »međe svoje ličnosti« (Krleža 1961: 129). Zanima ga Suština. *Ja* kao izvor ekstaze. Filip je čovjek koji »sumnja u identitet svoje vlastite egzistencije« (Krleža 1961: 34): sve je u njegovom životu puno upitnika. Preplavljuje ga osjećaj nedovršenosti: bezbroj sitnih detalja oko njega privlači njegovu pozornost, ali – u dubini svoje intime – on traži samo jedno: *tko je on?* Čak i njegov odnos s Bobočkom, ženom za koju se priča da je nimfomanka i da je mnogima od života napravila pakao, može se u potpunosti razumjeti samo u svjetlu njegove potrage: što on nalazi u njoj? »U dodiru s Bobočkom taj osjećaj subjektivne nesigurnosti o identitetu svoga vlastitog subjekta prilično se slabo javljao u početku.« (Krleža 1961: 129) Filipova je želja doseći onaj idealni spoj u kojem se javlja toliko voljeni duplicitet: »biti subjekt i osjećati identitet svoga subjekta« (Krleža 1961: 34): »Identitet jednog subjekta ne da se utvrditi ni po licu ni po grimasama, ni po nekim vanjskim pojavama. Njegovo lice, potezi te njegove fiziognomije, kretanje njegova tijela, to nisu više kretanje ni potezi njegova tijela od prije jedanaest godina, ali kontinuitet njegova »ja« svejedno negdje postoji, duboko, sakriveno, nejasno, ali stvarno i intenzivno!« (Krleža 1961: 35)

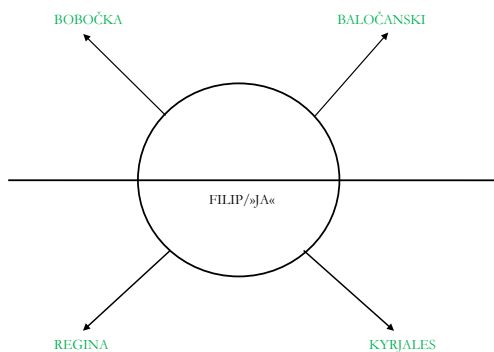
Raspad stvari koji Filip posvuda vidi samo je odraz onoga što se događa u njemu: on je opsjednut ne samo svojim identitetom – iako je to dominantno – nego identitetom uopće. Štoviše, čini se da je problem identiteta prisutan u svakom od likova u ovom romanu. Od čiste bezličnosti: napuhane klaunovske poze jedne karikature – kao u slučaju Regine, Filipove majke – preko Kyrjalesa koji funkcionira kao svojevrsno *ogledalo* – Lasić (1972: 12) smatra da je kontroveza Filip-Kyrjales u suštini kontroverza Filipa sa samim sobom – pa sve do Bobočke, kroz koju se problematizira sam koncept čistog spolnog identiteta: »Bobočkino tijelo, posuda puna dubokih i mutnih strasti, bilo je androgino« (Krleža 1961: 104). Prilično je zanimljiv i slučaj advokata Baločanskog koji zajedno s Bobočkom otkriva jedan »motiv tjelesne tajne« koji ga baca u mnoge zablude, a sam se nikako ne uspijeva osloboditi vlastitih laži.

Baločanski je točka gdje se fabulativni kontekst najviše obogaćuje. Uostalom, indicije su u njemu najzasićenije. O Baločanskom Krleža piše: »Čitavog svog života vukao se među stvarima i prikazama kao plaho, uznemireno, drščuće dijete, a sada, kad se prvi put osovio i htio da se pokrene kao subjekt, sada je došao u sudar s materijom. S kaznenim zakonom.« (Krleža 1961: 122) Glavna opsesija Baločanskog je *samopotvrđivanje*: on svoj prazni identitet želi ispuniti značenjem, afirmirati se kao Individua, kao Smisao.

Svi ovi primjeri pokazuju da je u ovom Krležinu romanu problem identiteta središnji. Taj problem ćemo razmotriti u dva aspekta. Prvo, u Filipovom odnosu s Reginom i Bobočkom i, drugo, u totalitetu koju stvaraju: Baločanski, Bobočka, Regina i Kyrjales, a u čijem je središtu Filip. Pišući o romanu *Vražji otok*, Lasić napominje da se odnos između oca, Gabrijele i Ljiljane gradi na *principu vage*: »U sredini se nalazi protagonist koji oscilira između svoja dva egzistencijalna pola. Na jednoj strani nalazi se ishodište u kojem je protagonist rođen [...]. Na drugoj je strani ušće prema kojem protagonist plovi ne bi li u novom jedinstvu rekreirao izgubljeno tlo« (Lasić 1986: 89). Aktancijalna paradigma u *Povratku Filipa Latinovcza* konstruirana je na potpuno isti način: s jedne strane je Regina – dom Koji je Filip napustio – a s druge strane je Bobočka. To možemo da prikazemo sledećim dijagramom:

Ako želimo sagledati strukturu romana u cjelini, vrlo je korisan ovaj dijagram (Lasić 1974: 36):

Taj dijagram jasno pokazuje kako centripetalne sile grade posebnu vrstu ekstatične strukture. To je modalitet kompleksne koncentričnosti u kojem dolazi do »asimilacije maksimalne raznolikosti« u jedinstvu: prisutnost mnoštva identiteta koji se, na kraju, svode samo na jedan: središnji. U tom modalitetu Sve je podređeno jednoj viziji. Kompleksna koncentričnost je upravo onaj modalitet u kojem se dubina (konkretnog) identiteta iskazuje istovremeno kao (jedna) dubina Identiteta: »monološko samoispitivanje« koje traži Spasitelja: Slobodu, Ljepotu, Duh.

Ali prije nego što dođemo do konkretnijih generalizacija o kompleksnoj koncentričnosti, prijeći ćemo s paradigme na sintagmu: moramo vidjeti kako ona funkcionira u mikrototalitetu.

3. Mikrostruktura: kompleksna perioda

U svojoj knizi *Problemi narativne strukture* koja se bavi »tipologijom narativne sintagmatike«, Stanko Lasić (1977: 17-18) objašnjava prijelaz sintaktične sintagme u narativnu sintagmu, odnosno prijelaz s jednostavnog na složeno kombiniranje znakova. Glede toga on uvodi pojam »primarna narativna sintagma«, odnosno »narativni paragraf«, pod kojim podrazumijeva »rečenični skup koji ostvaruje *prvu narativnu cjelinu*«. Lasić dodaje da »narativni paragraf je područje na kojem su svi narativni oblici i strukture izraženi u najkonkretnijem obliku, to jest područje u kojem oni najneposrednije žive« (Lasić 1977: 21). Sukladno tome možemo zaključiti da je narativni paragraf kao mikrototalitet najprikladniji za ispitivanje narativne makrostrukture, odnosno strukturne cjeline: on je »roman u malom«. To znači da ćemo se, u ovom delu rada, poslužiti »metodom obrnute dedukcije: otkrivanje općenitog u pojedinačnom, zakona u slučajnom, karaktera u detalju« (Lasić 1977: 23).

Lasićeva tipologija razlikuje i definira četiri vrste narativnog paragrafa: (1) homogeni narativni paragraf, (2) oksimoronski (ili ironični) paragraf, (3) disperzivna fraza i (4) kompleksna perioda. U ovom ćemo se tekstu поближе zadržati na kompleksnoj periodu koja se – u Krležinoj prozi, ali i uopće – pokazuje kao najpogodnija vrsta u kojoj ekstatični makrototalitet dobiva svoju aktualizaciju. Lasić (1977: 120) izdvaja četiri strukturalna tipa kompleksne periode (monocentrična, kontrastna, policentrična i dislocirana perioda), od kojih prva dva dobivaju svoje značajno mjesto u romanu *Povratak Filipa Latinovicza*.

Monocentrična perioda sastoji se od dva dijela: centra (ili težišta) i dodatnog bloka. Težište monocentrične periode – koja mora imati jedinstvenu strukturu – podložno je dislokaciji: centar, znači, nije lokacijski konstantan, već statusno.

I ti grijači za postelju, klecala, krunice, svete slike, blagoslovljene vode, ispremižešane sa pomodnim žurnalima i šarenim suludim krpama i krojevima, a kao najgluplja stvar u čitavoj toj suludoj kući: njen francuski grijač za postelju, koji je držao postelju u neprekidnoj mirnoj temperaturi od četrnaest Réaumura, *sve je to Filipu izgledalo već od prvog dana vrlo čudnim i problematičnim*. (Krlježa 1961: 56)

Život počeo se u Filipu topiti na sastavne dijelove: u njemu je neprekidno rastvorno, analitičko raspadanje svega počelo da raste sve nemirnije, to je u njemu rastao proces, koji se negdje otkinuo od svoje svrhe, i sada se već dulje vremena sve samo od sebe kreće u smjeru rastvaranja. To kontemplativno uništavanje svega što mu dolazi pod ruku ili pred oko pretvara se polagano u ideju što je stala da ga progoni iz dana u dan sve intenzivnije: pod njegovom vlastitom predodžbom o vlastitom subjektivnom životu počeo je da nestaje svaki, pa i najmanji smisao. (Krlježa 1961: 30)

Daljine su bile zelene, prozirne, žitke, a zvjezdano staklo tako usijano, tako fosforno, tako sasvim blizu kao pod rukom. I smijeh, i djevojački glasovi, i tamni obrisi garde-dama, *sve je to ostalo iza njega*: mali grad s balkonima i bakrenim jabukama tornjeva i otvorenim prozorima, na kojima su lepršale bijele zavjese. (Krlježa 1961: 81)

Pogledajmo ove monocentrične periode. Težište periode označili smo kurzivom i, kao što je vidljivo iz primjera, ono može biti na početku, u sredini ili na kraju narativnog paragrafa. Cijeli dodani blok – smješten ispred, iza ili oko centra – odnosi se na glavnu rečenicu: u njoj se on sintetizira, dobiva svoj logički završetak. Šarenilo dodatnog bloka mora se podrediti sintetizirajućem jedinstvu središta. Za ovaj tip je značajno to što »*nema osamostaljivanja nijednog elementa*« (Lasić 1977: 126) u dodatnom bloku: svi su oni povezani i skupljaju se u težištu jer bez toga bi perioda izgubila svoje jedinstvo i raspala se.

Koliko god da koristi monocentričnu periodu, Krlježa koristi (ako ne i više) kontrastnu (ili bicentričnu) periodu. Samo njeno ime ukazuje da u toj periodi postoje dva suprotstavljena centra. »Kontrast je moguć upravo zbog toga što postoji jedinstvo teze i antiteze. Kontrastna perioda postoji upravo zbog toga što se njezina težišta prožimaju sudarajući se, a cjelokupna se supstancija rečenice postavlja kao totalitet, jedinstvo. Čak se može reći da je totalitet tu vidljiviji nego kod monocentrične periode: kontrast ga podcrtava, ističe.« (Lasić 1977: 154)

Sjedi stara u naslonjaču, pritajila se od strave, a nema snage da se popne uz drvene stepenice i da ga zapita, što se zbiva s njim. *A Filip se kreće pognute glave od ormara do stola i od stola do ormara i gleda već trideseti put na svoju uru; vrijeme se zaustavilo i ne miče se s mjesta; još je uvijek četvrt sedam*. (Krlježa 1961: 183)

Te noći zaurkao je vjetar s prvim snijegom. Lomio je granje, rušio žbuku u dimnjaku (te su se i štakori na tavanu pritajili od straha), ždrijebe je kod pekara preko puta

prebilo nogu, a *Filip* je čitavu noć bulazio o engleskim konjima, o gavranu koji govori francuski i o tome da je čuo mamu gdje plače. (Krlježa 1961: 16)

Dok su mu se *prije* toga boje javljale kao simboli stanja i rasvjeta, *sada* se sve to obojadisano doživljavanje pretvaralo u nemirno i neshvatljivo kretanje obojadisanih ploha po ulicama, po sivim i čađavim gradovima: kobalt-ploča tramvajskih kola u vodoravnom kretanju, tamnožuta platnena mrlja bluze prometnog redara, svijetlozelena košulja jednog prolaznika i sasvim blijedi akvamarin Tihog oceana na ogromnoj zemljopisnoj karti u izlogu jedne knjižare. (Krlježa 1961: 24)

Teku vode kaljave, blatne, panonske i klokoću pod mostovima, a raspeto tijelo visi pod topolom nijemo, plehnato, pod drvenim krovicom sa papirnatim cvijećem pod staklom u škrinjici, kao u staklenom lijesu: tu je čitavo poslijepodne plakao jedan slijepac s harmonikom, a *sada* je tiho i nema nikoga. (Krlježa 1961: 32-33)

Kao što se vidi, kontrastna perioda obično sadrži prepoznatljivije veznike, iako ne bismo trebali svaki kontrast podvoditi pod kontrastnu periodu. Lasić (1977: 156) naglašava da »nije potrebno da oba centra (i rečenica s tezom i rečenica s antitezom) budu prave kompleksne periode, ali je minimum zahtjeva u tom da se jedan od centara razvije u moćno kompleksno rečenično kretanje, pa će samim tim konstituirati i cjelinu paragrafa u kompleksnu kontrastnu periodu.« Prema dosad rečenom možemo zaključiti da je kompleksna perioda najprikladniji narativni paragraf za građenje ekstatične strukture, a posebice za građenje modela kompleksne koncentričnosti. Prvo, središnja pozicija identiteta (tj. jednog) – koji je okružen raznolikostima – najbolje se ogleda u odnosu centra periode (već smo naglasili njegovu jedinstvenost) i dodatnog bloka. Drugo, složenost strukture (na općoj razini) promatra se i na posebnoj razini: elementi periode imaju kompleksnu prirodu, kao i njihov međusobni odnos. I treće, kontrast jednoga i mnoštva ogleda se u bicentričnosti kontrastne periode, a treba znati da taj kontrast nema samo distinktivni, već i integrativni karakter.

4. Epilog: šta je kompleksna koncentričnost?

Ekstatična struktura teži takvom zasićenju u kojem će se identifikacija nametnuti kao moćna tendencija koja tu »promjenu« čini mogućom, ali, istodobno, identifikacija neće dosegnuti svoj puni intenzitet jer bi to značilo takvo sjedinjenje u kojem bi bila izgubljena sva Ljepota, svaka Strast. Naprotiv, ekstatična se struktura ostvaruje u onim uvjetima koji ograničavaju identificirajuću silu, odnosno koji ne dopuštaju njezino nasilje: njezina je moć da definira, a ne da tiranizira. »Da ne bi završio u praznini, ekstatični se diskurs – baš kao svaka ekstaza – mora maksimalno ispuniti svojom suprotnošću: bogatstvom, raznolikošću« (Lasić 1986:

56-57) Kompleksna koncentričnost – kao jedan od modaliteta ekstatične strukture – takva je »spiritualna geografija« (Lasić 1986: 59) u kojoj je raskoš »najudaljeniji« od praznine: *jedno* je u sebi upilo maksimalnu količinu *drugoga*.

Ta kompleksna koncentričnost u ovom romanu ide do samog ruba disperzije. Postoji opasnost da šareno mnoštvo identiteta postane jače od sintetizirajuće sile, te da se identitet raspadne na svoje sastavne dijelove: izgubiti misao u skupu slika ili, još više, misliti u slikama. Zatim se treba zapitati: »Gdje nam je dokaz, da naše ›ja‹ traje, da smo ›mi‹ još uvijek jedno stalno i neprekinuto ›mi‹, gdje nam je zarpavo mjera?« (Krlježa 1961: 33) Filip ne želi svoje *ja* svesti na »nekakve vanjske, najpovršnije oznake« (Krlježa 1961: 34), to bi *ja* trebalo biti ona suština njegova identiteta koja se postulira kao središnja – kako za samog Filipa, tako i za strukturu romana. On je »teme« romana: ona točka u kojoj se (ili koja) drži sve, mjesto gdje se sijeku »simetrale« ostalih likova. U tom smislu, može se reći da se kompleksna koncentričnost gradi prema efektu »bacanja kamenčića u vodu«: taj kamenčić je ono što mijenja statiku mirne površine i pretvara je u koncentričnu oscilaciju ekstatičnog tipa. Filipova potraga za identitetom završava zatvaranjem (narrativnom konačnošću) koje je, paradoksalno, također otvaranje: ubojstvo Bobočke. Možemo čak dodati da je struktura *Povratka Filipa Latinovicza* beskonačna složena koncentričnost. Na početku smo rekli da je struktura »kompromis dviju antagonističkih sila« (Lasić 1986: 14). Taj se »kompromis« u romanu ostvaruje tako što se različitost povlači pred moćnim identitetom, bojeći se da on svojom golemom snagom može uništiti ne samo diverzitet, nego i cjelokupni romaneskni diskurs, dovodeći ga, kako je rekao Lasić, ili do paranoje ili do shizofrenije.

IZVOR

Miroslav Krlježa, 1961: *Povratak Filipa Latinovicza*. Beograd: Kultura.

LITERATURA

- Тери ИГЛТОН, 2000: *Литературни теорији*. Скопје: Тера Магика.
 [Terry EAGLETON, 2000: *Literaturni teoriji*. Skopje: Tera Magika.]
 Stanko LASIĆ, 1970: Sukob na književnoj ljevici: 1928-1952. Zagreb: Liber.
 Stanko LASIĆ, 1973: Poetika kriminalističkog romana. Zagreb: Liber.
 Stanko LASIĆ, 1974: Struktura Krlježinih Zastava. Zagreb: Liber.

Stanko LASIĆ, 1977: Problemi narativne strukture: prilog tipologiji narativne sintagmatike. Zagreb: Liber.

Stanko LASIĆ, 1987: Mladi Krleža i njegovi kritičari: (1914-1924). Zagreb: Delo, Globus & Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.

SUMMARY

This paper presents the basic concepts of Stanko Lasić's ontological structuralism and his »theory of narrative paragraphs«. The author explores the ecstatic structure on the example of the novel *The Return of Philip Latinowicz* on two levels. First, we explore the macrostructure (paying special attention to both the »fabulative syntagma« and the »actantial paradigm«). The novel has a *dramatic type of linear narration* in which three parts can be recognized (exposition, dramatic knot, dramatic unfolding). The actantial paradigm is built on »the principle of scales«. Then, using Lasić's »theory of narrative syntagmatics«, we investigate the microstructure of the novel i.e. the structure of its narrative paragraph. In this novel, Klerža uses the *complex period* (more precisely, he uses its two structural types: *monocentric period* and *contrast period*) in order to create a novel with complex concentricity. What we detect in the structure as a whole, we also detect in the narrative paragraph.

Zorica Mladenović

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu
zorica@zimco.com

Epski junak u dijalogu Vatroslava Mimice i Stefana Arsenijevića

U ovom radu pristupiće se komparativnoj analizi filma *Strahinja Banović (As Far as I Can Walk)* Srđana Arsenijevića iz 2021. godine i *Banović Strahinja* Vatroslava Mimice (*The Falcon*) iz 1981. godine. Kako su oba filma metatekstualno povezana sa epskom pesmom Banović Strahinja i problematizuju društveni sistem sa jukstapozicioniranim pitanjima egzistencije i ljubavi, u radu će se prvenstveno posvetiti pažnja interpretaciji epskog junaka i savremene kontekstualizacije njegovog junaštva. Zadatak je da se istraži filmski narativ oba filma kako bi se kroz individualne umetničke karakteristike reditelja pokazala narativna sredstva pomoću kojih se upravlja prezentovanjem priče.

Ključne reči: Banović Strahinja, epski junak, film, adaptacija

The Epic Hero in the Dialogue of Vatroslav Mimica and Stefan Arsenijević

In this article we approach a comparative analysis of the film *Strahinja Banović (As Far as I Can Walk)* by Srđan Arsenijević from 2021 and *Banović Strahinja* by Vatroslav Mimica (*The Falcon*) from 1981. As both films are metatextually linked to the epic poem *Banović Strahinja* and problematise the social system with the juxtaposed questions of existence and love, the article will primarily focus on the interpretation of the epic hero and the contemporary contextualisation of his heroism. The aim is to identify the film narrative in films in order to show the narrative means by which the presentation of the witness is managed through the individual artistic characteristics of the director.

Keywords: Banović Strahinja, epic hero, film, adaptation

Uvod

Pogodno polazište za razumevanje pitanja koje i pesma i junak Banović Strahinja pokreće, nudi Nenad Ljubinković u studiji *Traganje i odgovori* podsećajući da „i narodnu (usmenu) književnost i umetničku (pisanu) književnost – stvara pojedinac. Za razliku od individualnog umetnika koji izražava lični stav ili bar impresiju, pojedinac koji stvara narodnu pesmu izražava stav, želje i stremljenja jedne sredine (one kojoj pripada) iskazujući ono što ostali misle i osećaju i čemu teže – i slikovitije i celovitije, dakle bogatije od njih” (Ljubinković 2010: 13). Premda

Ljubinkovićeve smernice, na prvi pogled otvaraju još više pitanja nego što nude odgovora, podsećanje na narodnog pevača ima ključnu ulogu u tumačenju najfinijeg tkiva pesme, njenog dubokog, gotovo transcendentnog izvora. Jednostavnog odgovora kada je u pitanju kompleksna pokretačka nit Banović Strahinje koja podjednako počiva na ljubavi i njenom odsustvu, požrtvovanju i kukavičluku, čojstvu i taštini; zapravo i ne može biti, a svest o pojedincu koji dela u službi kolektiva pomaže da sagledamo kompleksnu strukturu narodne promisli.

Valja takođe imati na umu nepostojanost epske pesme, jer se ona, oslonjena na usmeno predanje, kako nas Ljubinković takođe podseća, često menjala. Za razliku od lirske pesme koja je usmerena na obrede i rituale, epska pesma je, postala od pojedince i ostala u njegovim rukama. Pevaču je ostavljena mogućnost unošenja izmena, koju je on neretko (što iz ličnih pobuda, što ugađajući auditorijumu) koristio (Vuk Karadžić navodi nekoliko verzija Banović Strahinje, koje se razlikuju uglavnom u završetku pesme kod stihova u kojima se rešava sudbina Banovićeve ljube. Nema sumnje da poslednji stihovi, koji opisuju odluku i pokazuju doslednost glavnog lika, Banović Strahinje, poseduju neobičnu snagu i daju pesmi specifičan ton. Lepota, snaga i herojstvo Strahinjinog lika u pesmi se gradacijski nižu. Poslednjim stihovima, prevazilaze do tada poznato, gotovo tipsko građenje epa o plemenitom i odvažnom heroju i nevernoj ljubi. Predkosovski ciklus epskih pesama, zapravo obiluje oneobičenim ljubama narodnih heroja. Ono što Strahinjina ljubom razlikuje od u Skadru živo ozidane Gojkovice ili neverne Momčilove ljube, je upravo Strahinja i način na koji je njegov karakter izgrađen. Ljuba je, kao i u drugim epskim pesmama, pasivna u radnji i skrajnuta u opisu sve dok ne dođe čas da ona svojim delanjem ne potvrdi sliku o junaku, tj. potvrdi njegovo najavljeno junaštvo. Momčilo strada jer slepo veruje svojoj vernoj a kako će se ispostaviti nevernoj ljubi, najmlađi (i najnaivniji) Gojko Mrnjačević gubi svoju vernu ljubom i majku „nejakog Jovana” jer nije želeo da poremeti poredak pravde i istine uspostavljen između braće. Za razliku od Vukašina i Uglejše Mrnjačevića, Gojko svoju veru nije pogazio i nije kazao ljubi kakva je sudbina čeka ukoliko dođe na Bojanu i neimarima donese ručak. Momčilo je takođe imao „veru” u ljubom a kroz nju i u poredak kome pripada. Kod Strahinje se upravo u shvatanju tog poretka dešava obrt. Iako se celokupni pretkosovski ciklus odlikuje širokim spektrom tumačenja međuljudskih odnosa, Banović Strahinja se uspinje na lestvicu više i okreće leđa ne samo tradiciji i opštevažićim konvencijama već i shvatanju unutrašnjih vrednosti. Dok ostale ljube i heroji delaju po manje ili više shvatljivom modelu, Strahinja svojim delovanjem, koliko i nedelovanjem otvara spektar pitanja koja se kreću od prikrivene lične borbe preko kritike društvenog

morala do feminističkih stavova u savremenoj društvenoj teoriji. Imajući u vidu kompleksnost njegovog lika, zanimljivo je njegovo prenošenje u druge medije jer je epska priča o banu u malenoj Banjskoj na granici sa Kosovom poslužila kao inspiracija za druga umetnička oblikovanja. U ovom radu se zato bavimo uporedom analizom epske pesme, njene filmske obrade Vartoslava Mimice i filmskog viđenja Stefana Arsejevića.

Filmski izraz čojstva i junaštva

Za razliku od literature, filmski narativ barata slikama i oslanja se na vizulazaciju i predstavljanje sadržaja, više nego na kazivanje koje ima za cilj da pokrene unutrašnje slike gledaoca. Film nam daje gotove slike, čime donekle sprečava da imago gledaoca oživi, dajući mu gotov proizvod i očekujući od njega da ga prihvati ili mu se usprotivi.

Prava umetnost postiže se međutim ukoliko filmski nartiv postavi pitanja, i slično literarnom tekstu izazove niz individualnih reakcija na sadržaj koje nisu puki sud o onome što smo videli, već rezultat pokrenutog unutrašnjeg mehanizma sagledavanja problema i njegova interpretacija u datom sistemu. Kod adaptacije Banović Strahinje ne možemo govoriti o intencijama autora pesme (namernim ili podrazumevanim) jer auditorijum kome je sadržaj namenjen, u neku ruku, kroz kolektivnog pevača, sam kreira taj sadržaj.

Istovremeno, film uvek potpisuje više umetnika. Važno je da se njihove predstave i vizije ujednačene u prepoznavanju adaptiranog sadržaja i vidjenju novog – u ovom slučaju filmske priče.

U prvim kadrovima filmova koje analiziramo prepoznajemo građenje lika epskog junaka sa akcentom na stihovima „netko beše Strahinjiću Bane” (Vuk 1875: 262). Gledalac Strahinju odnosno Samitu mora izdvojiti ne samo kao glavnu ličnost filma, već je potrebno da oseti pravac u kome će se razvijati njegov karakter. Mimica daje viziju srednjevekovnog viteza, pazeći da načini dovoljno odvažnog i brižnog ali ne i osionog, grubog ili suprtone: junaka nedoličnog epske slave. Arsenijević u ključnim trenucima koristi *voice over* sa upravo početnim stihovima pesme, kako bi pojačao asocijaciju na epskog junaka najavljenom naslovom filma. Drugi momenat je prekretnica, aristotelovski rečeno, obrt u radnji gde je Strahinja u prilici da zauzme stav i da se opredeli kojim će putem krenuti. Za epske junake najstarijeg ciklusa ovaj korak je prilično predvidljiv i uvek najavljen uvodnim stihovima, tako da slušalac već očekuje određeni stepen individualnosti

kod donaošenja odluke i mogući sukob interesa sa okolinom. Završnica bi trebalo da donese ključni i neočekivani obrt kroz otkrivanje ili saznanje, gde ponekad i glavni junak, a ne samo slušalac biva zatečen i iznenađen, kao što je to slučaj sa Gojkom Mrnjačevićem na primer. Kod Strahinje je upravo doslednost junaka ono što predstavlja neočekivani obrt. Namerom da vrati svoju vernu ljubav ulazi u sukob sa Jug Bogdanom: „Strahinj-bane, ti moj zete mili! Viđeh jutros, da pameti nemaš” (Isto: 270), u nastavku argumentacije starog Jug Bogdana najavljuje se sukob sa širim sistemom vrednosti, uključujući i strogo intimni prostor:

*„Al’ ako je jednu noć noćila,
Jednu noćcu šnjime pod čadorom,
Ne može ti više mila biti” (Isto)*

Sva trojica Strahinja oglušice se o ovo upozorenje starog Jug Bogdana iza kojeg stoji tradicija koja počiva na nesreći, sakaćenju i smrti mladih žena. Možda je narodnom pevaču bilo važno skrenuti pažnju na žensko pitanje u društvu s početka prethodnog milenijuma, čemu svedoče različite verzije završetka pesme. Verovatnije je, međutim, da se ovaj aspekt mora sagledati u kontekstu Strahinjinog stava, njegove volje i odluke. Upravo na tom mestu, kada je njegova volja i odluka u pitanju Arsenijević pravi značajan rez, dok njegov *ban Samita* ipak ostaje dosledan epske veličine čojstva.

Epski junak u filmu Vatroslava Mimice

Kada je Vartoslav Mimica 1981. godine ekranizovao epskog Banović Strahinju, stvorio je filmski izraz koji može da stoji rame uz rame sa holivudskim filmovima o srednjevekovnim junacima ali i danas popularnim epskim fantastikama. I u tehničkom i vizuelnom smislu film poseduje zavidne kvalitete, no njegova prava vrednost je u oslikavanju unutrašnjeg sveta likova Vlah Alije, Anđe i Banović Strahinje, spojenih u trouglu ljubavi, izdaje i praštanja.

Likom Strahinje u filmu iz 1981. godine potvrđuje se ono što je Petar Volk još nakon prvih ostvarenja Vatroslava Mimice primetio: „Nad celokupnim njegovim stvaranjem dominira veoma jaka sumnja u istinitost ideja koje zaokupljaju njegove ličnosti“ (Volk 1971: 567). Volk generalno smatra da se čovek u filmu ne tretira kao „izuzetan fenomen, već kao materija u kojoj moramo pronaći takve vrednosti i kretanje koje će biti adekvatno idejama koje bismo želeli da vidimo u njima samima“ (Isto). Otuda slika doslednog Strahinje, nepokolebljivog u svojoj nameri i uverenju da postupi ispravno. Narodni pevač je pesmu oblikovao tako

da on oprostí ljubi prevaru. Radi ilustracije tog čina i njegovog čojstva prikazan je njegov sukob sa Jug Bogdanom, u tom trenutku velikim vlastelinom čija je Milica kći udata za samog vladara Lazara Hrebljanovića. Film dosledno prati ideju pesme u prenošenju ovog sukoba. Na Jug Bogdanovom dvoru zatičemo dvorsku ludu koja kao reprezentacija šekspirovskog momenta govori skrivene i neizgovorene istine. Ujedno, Banović Strahinja je taj koji zastupa i bori se za prave vrednosti dok ih se Jug Bogdan odriče. On sam, pritom nije ništa manje junak, niti je njegov stav pogrešan. Naprotiv, crkva i država su na njegovoj strani. Strahinj' ban se upušta u sukob sa celokupnim sistemom. On napada društveno mnjenje zarad većih, unutrašnjih istina. Ne zaboravimo da su epski junaci vazada dosledni svojim uverenjima i svom junaštvu. Da bi ostao epski junak Strahinja mora da ostane dosledan. Njegov stav da Jug Bogdan greši mora da bude potvrđen. Sukobljava se sa njim jer je jedino on dostojan protivnik. Kao i Vlah Alija po junaštvu i odvažnosti, tako Jug Bogdan po čuvenju. Samo uz junake i sa junacima Banović Strahinja može biti junak.

Iako je Mimicin film podjednako film o ljubavi koliko o čovečnosti, stvaranje puke ljubavne melodrame narušilo bi prirodu Strahinjinog lika. Ukoliko on dela samo iz ljubavi, čovečnost ostaje potisnuta. Naizgled bi ljubavna priča mogla da bude snažnija, jer prostora za čojstvo ima u odnosu sa Jug Bogdanom i u završnim scenama filma. Pošto je film, kao i sve scenske adaptacije nazaustavljiv proces koji se odvija pred našim očima „priča koja se neumoljivo kreće napred. I mi iz mašte prelazimo u sferu direktne percepcije, sa širokim fokusom i bezbroj detalja“ (Hutcheon 2004:110), filmski stvaralac je u ovom slučaju mogao ugraditi, imajući pre svega širinu scene na umu, specifične detalje koji bi bili naznaka ljubavi. Mimica prihvata teži zadatak i ostaje dosledan pesmi. Ona je u ovom slučaju izvor, i ako ponovo poslušamo Lindu Hačn, uvidećemo da je i kod Mimice u pitanju konkretizovanje originalne ideje, ali priča nije nova već je preuzeta iz nekog drugog medija; adaptacija je ponavljanje ali ne i kopija. Adaptacija uvek podrazumeva ponovno tumačenje u istoj meri koliko i ponovno stvaranje (Hutcheon 2006: 3,7,8). Ljubav, iako prisutna nema kod Mimice presudnu ulogu. Postoji dovoljno elemenata kod Mimice za primenjivanje minus postupka kada je ljubav u pitanju. Njegov Banović Strahinja tj. Falcon kako je glasio naziv za inostranu distribuciju, ne pokazuje direktno i otvoreno ljubav prema ženi, osim one hrišćanske, bogobojažljive vrline koja se ogleda u maksimi *ljubi bližnjeg svog kao sebe samog*, na koju i vlastela i crkveni predstavnici u trenucima Anđine golgote zaboravljaju. Udaljivši se od ljubavi, on se približava čojstvu, i gledalac ga takvog prepoznaje. Film se na ovaj način ponovo usmerava ka svom *izvoru* - adaptiranoj pesmi.

Ukoliko govorimo o perspektivi junaka, u Mimicinom filmu je Anđin i Vlah-Alijin *point of view* daleko interesantniji od Strahinjinog. Njegov vidik je sužen, ograničen slikom sveta i poretka kome mora da bude dosledan. Svako širenje perspektive značilo bi odstupanje od linije vodilje i ugrozilo snagu njegovog karaktera. Vlah Alija je junak dosojan Strahinjinog junaštva, on je takođe i osebenjak koji prati sopstvene zakone, kakav će Strahinja tek postati. U susretu sa Anđom počinje Alijina metamorfoza. Od časa kada je ugleda, sve odluke koje donosi, uzrokovane su njenim prisustvom ili njenim delanjem. Alija je u stanju da saučestvuje u njenoj borbi i da je razume, što ne utiče nužno na sud gledaoca o ispravnosti njenog postupka, već svedoči o njegovom karakteru.

Anda se u novim i nimalo povoljnim okolnostima takođe menja. Od drske srpske vlastelinke postaje žena koja u svom krvniku prepoznaje sebe, raspolućenog stradalnika izgubljenog i prepuštenog usudu. Kamera naizmenično pokazuje nju (uglavnom kadrirajući lice u kurpnom planu) i celokupan spektar činioca koji na nju utiču, a koje ona neposredno opaža. Gledalac vidi i gotovo može da oseti ono čemu je mlada, vazda zaštićena i negovana žena, ovde izložena. Njena borba pokazuje razliku između života koji je imala u Banjskoj, spremna da ugađa mužu i da u odajama sigurnog dvora veze i peva; i ove nametnute nedaće koja je u očima društva nespojiva sa životom. Novi (neželjeni) svet se otvara pred njom i uči je drugačijim pravilima kojima mora da se povinuje. Kao najtraumatičnija iskustva pokazuju se scene nabijanje na kolac Vlah Alijinog brata i paralelno argumentovanje nejgove majke koja je nagovara da poćini preljubu i postane turska naložnica¹. Njena odluka nastupa u trenutku kada se i sam tiranin slomi. U trenutku slabosti i kroz iskrenu ispovest, datu spontano bez namere da se na taj način sa njom poigra da bi je zaveo, on je dobija.

Fina linija između pesme i filma je upravo u izgradnji Anđinog lika, gde ona od bezimene ljube dobija ime i osobine koje se u pesmi naziru. Čini se i korak dalje, Andja se otkriva kao izgrađena ličnost, kao neko kome je povereno da načini izbor i upravo takva nalazi se i dalje u službi građenja Strahinjinog lika. Dok je u pesmi njen lik u potpunosti u službi pokazivanja i naglašavanja osobina Strahinića Bana, i kod Mimice i kod Arsenijevića ona je ključna karika u trouglu između Banović Strahinje i Vlah Alije gde se sukobljavaju ljubav i sopstvo.

1 Mimica rado sagledava život kao zbir ekstrema. Brutalnost i njeno gotovo ravnodušno prihvatanje od strane pojedinaćnih aktera u najvećoj meri je vidljivo u *Seljaćkj buni 1573* ali je prisutno i u drugim filmovima, tako je u *Ponedeljak ili utorak* dominantna scena smrti konja. Ovakve scene po pravilu vuku snažne paralele sa drugim tekstovima pre svega Dostojevskog ili Kafke.

Govoreći o Mimicinom *Prometeju*, Volk primećuje: „Demistifikacija heroja dobila je željeni smisao tako da se i mora postaviti pitanje: šta on predstavlja u našem svetu? Jer odgovor je nedvosmislen: samo čoveka” (Volk 1971: 568). Ovaj momenat prepoznatljiv je i u poslednjoj rečenici njegovog Banović Strahinje: „Milija mi je njena grešnost nego vaša svetost” kojom se Strahinja obraća Jugoćima i crkvenom kleru pre nego što odvede Anđu, gde Mimica nadmašuje narodnog pevača u slikanju čojstva.

Sav čovek je u svetu, i što je za Strahinju važnije, „sav svet je u čoveku”, stav koji je Mimica ugradio u film *Ponedeljak ili utorak* (Volk 1971: 575). Strahinja nastavlja liniju njegovih junaka koji nose snažno opredeljenje za svet koji tek treba stvoriti, a pošto je svet ipak drugačiji, žive na granici priznanja i sukoba sa drugima a neretko i samim sobom.

Savremeni epski junak u filmu Stefana Arsenijevića

Kada je adaptacija u pitanju, Hačn smatra da je kontekst recepcije podjednako važan koliko i kontekst kreacije. Ona podseća na dijalog između društva i dela, podjednako i onog u kome i izvor nastaje i onog u kome se odvija recepcija adaptiranog dela. Dijalog postoji u oba slučaja i ide u oba smera kako od dela ka recipijentima tako i obrnuto od društva ka delu. „Savremeni događaji ili dominantne slike uslovljavaju našu percepciju, kao i interpretaciju ali i onog ko adaptira” (Hutcheon 2006: 149). Hačn ovde ne misli na društveno angažovane tekstove, već govori uopšteno o odnosu društva i dela. Umetnost je u simbiozi sa društvom i pojedincem, jer je najšire shvaćeno ona njihov proizvod. Larpurlartističke teorije sagledavaju samo umetničku stranu dela ali ne poriču postojanje drugih. Brojne su teorije koje bliže izučavaju pojedinačne faktore (religiju, psihologiju, rat, migracije) u književnosti ili filmu, gde se akcenat stavlja na zadati fenomen. Društveni aspekt se može posmatrati i kao prateći, sveprisutan momenat i to je ono što u adaptaciji kakva je kod Arsenijevića ne možemo zaobići. Dok Mimica adaptira epsku pesmu, Arsenijević kontekstualizuje moralnu dilemu, takođe koristeći epsku pesmu kao izvor. Njegovo ostvarenje s toga podjednako tretira epsko nasleđe i savremeno društvo. Iako ni jedna adaptacija nikada nije puko prenošenje jednog istog sadržaja u drugi medij, Arsenijević se značajno udaljava od sadržaja pesme, zadržavajući čojstvo glavnog junaka kao osnovnu idejnu nit.

Njega je pesma privukla jer se bavi „nekom drugom vrstom junaštva od onog uobičajenog u srednjem veku (...) to je duhovno i čovečno junaštvo, da razumeš nekog da osetiš empatiju (...) ovi ideali su u savremenom društvu zamenjeni nekim drugim”

otkrio je u razgovoru sa novinarima posle prikazivanja *Strahinje Banovića* na festivalu u Paliću (Arsenijević 2022 b).

Dok je epskom Strahinji jasno da je povratak na staro nemoguć, Arsenijevićev Strahinja želi da sve bude kao pre, bar kao u nekom trenutku prividne sreće, neke bezbrižne osrednjosti koja neumorno zavodi savremenog čoveka. Takav Strahinja zato nije dostojan one finalne rečenice epskog Banović Strahinje, pa mu je Arsenijević uskraćuje. Ababuo međutim u sred izbegličkog kampa, posle iskustva napuštanja rodne zemlje, deportacije iz srca Evrope u malu i siromašnu Srbiju (upravo na obodu te željene Evropske Unije), samouvereno izgovara da nije migrant. Njena borba počinje neprihvatanjem situacije u kojoj se našla, otuda ona kliče: „I am not a fucking migrant”. Ababuo se ne miri sa redom i poretkom nametnutim od strane društva. Kao slobodna, moderna, samouverena žena ona se ne odriče prava na izbor. To što voli Strahinju neće je sprečiti da se odrekne zacrtanog cilja koji ju je pokrenuo da iz Gane krene upravo kao migrant i nađe se u Srbiji. Kao što se epski Strahinja ne miri sa pravilima starog Jug Bogdana, tako ni ona ne prihvata klasifikacije i administrativne reference poželjnih i nepoželjnih, ekonomskih i političkih migranata. Ona donosi potuno iracionalnu odluku, koja se tiče samo njene sudbine, jer samo to je u njenoj moći. Na isti način epski Strahinja odbacuje svoju ulogu osramoćenog muža, ne miri se sa bizarnom definicijom ljube koja mu posle jedne noći provedene u turskom šatoru *više ne može biti mila*.

Veličina Arsenijevićevog Strahinje je u prihvatanju ljube kao samosvesne žene koja donosi odluku koja se ponekad ne slaže sa njegovim viđenjem. Gledaocu ostaje da se pita da li je njen finalni čin ravan udarcu po glavi koji Strahinji u pesmi zadaje njegova epska ljuba ili izjavi Strahinje u Mimicinom filmu da mu je ona *grešna draža od uzvišenih Jugovića*. U formalnom smislu Arsenijevićev film se i na ovaj način udaljava od epske verzije. Njegova priča je racionalno realna, skoro svakidašnja, gde možemo govoriti o njegovom filmskom izrazu prisutnom u filmu *Ljubav i drugi zločini*.

Strahinja je čovek koga srećemo na ulici. Njegovo herojstvo je borba za svakodnevicu, za pravo na život, za ostvarenje osnovnog sna o boljem, lagodnijem životu. Nakon kraha koji doživljava i pokušaja da prihvati novu realnost i život u Srbiji, koja ipak, nije Nemačka, Arsenijevićev Strahinja doživljava konačni udarac koji će ga oblikovati kao epskog heroja. Njegova ljuba kreće opasnom ilegalnom rutom ka Evropi, štaviše, beži sa drugim. Strahinja je rešen da je izbavi i u toj nameri ruši sva postojeća pravila, sve zakone i zabrane koje u mu do tada

bile jedina legalna mogućnost za ostanak na evropskom tlu. Ovaj momenat identičan je odluci Mimičinog Strahinje da krene i spasi Anđu ali i epskoj pesmi, koja nedvosmisleno govori o njegovoj rešenosti i sukobu sa Jug Bogdanom. Pošto je nađe, Samita Ababou pušta da ode. Ovo je priča koja nema srećan kraj, ali mora da dobije završni oblik koji je, kako Arsenijević kaže najbolji kada je logičan i neočekivan u isto vreme (Arsenijević 2022 a). Na stranu da ovo odgovara Aristotelovom učenju o doslednim karakterima koji delaju po verovatnosti i nužnosti ali tako da njihovo delovanje ne bude jedostavno već isprepletano; priča o Banović Strahinji je od početka tragična. Njegov brak sa Anđom, isto kao i sa Ababou još uvek nije zaživeo a već dobija dramatičan obrt.

U Arsenijevićevom filmu naglašava se izlišnost društvenih pravila po kojima bi trebalo da se odvija život. U sceni u kojoj *voice over* citira pesmu o epskom junaku, velmoži i njegovim slugama, dok slika pokazuje usamljenog migranta na bespućima balkanske rute, pokazuje se apsurd trenutne izbegličke drame.

Samita gubi tek započetu budućnost kao što je Strahinja izgubio dom, ugled i saveznike. Kreće u potragu za Ababuo, svestan uzaludnosti tog pohoda i sprovođi ga na način podjednako sumanut, ishitren i sa prepuno nerazumnih poteza.

Samita je sam, čvrsto rešen da ostvari svoju zamisao i spase (vernu) ljubav. U toj misiji on nema pratioce, nema ni hrta ni oružja. Epskom junaku oni ionako služe kao ukras koji bi u filmskom izrazu Arsenijevića bio suvišan. Simor Četmen istažujući neverbalnu naraciju, zaključuje da je izražajna ravan skup narativnih izjava koje igraju značajnu ulogu u formiranju celokupnog izraza. On ih naziva izražajnim supstancama koje variraju od umetnosti do umetnosti (Chatman 2010: 147-160). Arsenijević bira filmski izraz pomoću kog može da pokaže kako Strahinja Banović danas izgleda.

Zaključak

Odnos pojedinca i onoga što se u najširem smislu reči može nazvati društvenom stvarnošću, prisutno je u gotovo svim filmovima obojice reditelja. Priču o epskom junaku Banović Strahinji, i jedan i drugi sagledavaju iz perspektive etičkih normi i predstavljaju je kroz sukob sa društvenim, verskim i tradicionalnim konstelacijama. Istovremeno, iako je glavni junak i u jednom i u drugom filmu snažno individualizovan, primećuje se postojanje zajedničkih osobina. Snaga preuzimanja odgovornosti, odnosno prebacivanje tereta donošenja odluke na individualni plan je jedna od njih, koja ujedno dovodi do sukoba sa društvenim normama. Filmska

priča započinje upravo u činu kontrastiranja junaka i okoline. Premda se na različite načine služe retorikom filmskog iskaza, oba reditelja postižu pozitivan efekat isticanja osobina glavnog junaka, čineći da ga publika doživljava afirmativno i odobrava njegov izbor; štaviše, prihvata ga kao sopstveni stav.

U pesmi *Banović Strahinja* nije megdan niti ljuti boj ono što potvrđuje herojsku slavu, Strahinjina veličina leži u rešenosti. Tu osobinu, nasledjenu od epskog junaka imaju i junaci oba filma. Epskog Strahinju ne pokreće ljubav, Ljubinković smatra da su njegovi porivi drugačiji i da on na megdan „nije ni pošao zbog ljubavi prema supruzi” (2010: 392.), kao i da nakon megdana još uvek nije odlučio o sudbini svoje (ne)verne ljube. To što je odvodi u Kruševac omogućava da se „tazbina pokaže u pravom svetlu. Od postupka do postupka, od reči do čina u gradacijskom redosledu ređaju se licemerje i nedoličnost, potom i kukavičluk” (2010: 394). Narodna pesma sugerise da Strahinja upravo u tim trenucima formira stav, da on kao čovek tada zreva. Pored junaštva, za koje mu je potreban protivnik i čojstva koje se slika u nameri da oslobodi otetu ljubuu, njega odlikuje i razum u odluci da joj ne naudi, što Arsenijevićev filmu povezuje s epskom pričom jer razum je jedino što savremenom čoveku omogućava kredibilitet i opravdava njegovo delovanje.

Ljubinković primećuje i da narodni pevač Starac Milija ima specifično razumevanje ženske psihologije (2010: 378). Prepoznavanje ovog momenta je ono što potonje adaptacije i obrade Banović Strahinje čini bliskim originalnom tekstu. Samo ukoliko su prepoznati segmenti koje treba preneti u drugi medij, moguće je stvoriti podjednaku atmosferu u novom delu. Na taj način otvraju se ista pitanja i pokreće isti misaoni proces kod recipijenata. Epska pesma, film Banović Strahinja iz 1984. i Strahinja Banović iz 2021. godine bave se tom finom stranom psihologije odnosa između muškarca i žene. Za prva dva ostvarenja ispravno je reći i da je tematizovan odnos muškarca prema ženi. Dublje ispitivanje ovog segmenta vodi ka detaljnijoj analizi Anđinog lika i zaslužuje posebno istraživanje.

Strahinja, kao epski junak u pesmi i filmu iz 1981. kao i ovom iz 2021. godine, nema nameru da pokaže svoje junaštvo, a zatim da ženu kazni, ponizi ili ostavi. Ona ne služi kao sredstvo pokazivanje njegovog junaštva, već istiniti pokazatelj njegovog čojstva. Dok epska pesma naglasak upravo stavlja na čojstvo kao neprikosnovenu vrlinu, Mimica i Petrović ne isključuju ljubav. U svim Arsenijevićevim filmovima prisutna je ljubav, na komičan, tragičan, herojski ili jednostavan, svakidašnji način. U *Strahinji Banoviću* kao da imamo sve oblike ljubavi. Kod Mimice ona je razdiruća i epski snažna, dok je u pesmi bezglasna.

Arsenijević, i sam jedan od scenarista, pokazuje spektar emocija koje bi u ovom neuhvatljivo brzom vremenu epski junak morao da ima da bi bio prihvaćen kao junak a ne kao još jedan borac protiv vetrenjača. Arsenijevićev Samita zbog toga odgovara slici epskog junaka koja uz sve promene i varijacije počiva na tri principa tvorbe: junak je izdvojen na neki način od drugih, mora da ima sebi ravnog protivnika i u njegovoj borbi i kroz pojedinačni, lični sukob sagledava se sukob širokih društvenih razmera, uglavnog verskog ili nacionalnog karaktera (v. Drndarski 2011: 224, Ljubinković 2011: 25-27). Samita kao Strahinja Banović u formalnom smislu, na nivou imagološkog prikaza, više iskazuje društveno stremljenje nego što svedoči o čojstvu. Ukoliko se ovaj aspekt zanemari, a to je obično kada se odgleda film i formira celokupan utisak, otkriva se njegova veličina kao čoveka i samim tim opravdava veza s epskim junakom koja, ukoliko bismo je tražili u svakoj sceni filma, varira od tragičnog do parodičnog iskaza.

Mimicin i Arsenijevićev film se ne mogu otvoreno porediti, njihova veza počiva na idejnoj osnovi. Socijalni, ideološki, čak i pristup izvornom delu je različit. Ne treba zaboraviti da istorijske i društvene okolnosti menjaju epske junake, naročito epske protivnike (v. Drndarski 2011: 223). Obe filmske priče, na različite načine formiraju epskog junaka po modelu starih junačkih pesama. Dok se lik verne ljube i megdanskog protivnika dodatno razvija, a kod Arsenijevića čak potpuno menja, Strahinja ostaje čvrsto rešenog, odvažnog, neustrašivog i iznad svega, čovečnog karaktera. Istovremeno, ni Mimica ni Arsenijević ne daju odgovor na pitanje o Strahinjini izboru. Na polju njihovog delovanja ono je podrazumevana kategorija. Kao i narodni pevač i dvojica režisera je uzimaju kao polazišno-završnu tačku i biraju način na koji će je saopštiti auditorijumu.

LITERATURA

Seymour CHATMAN, 2010: *Story and Discourse*. Cornell: Cornell University Press

Linda HUTCHEON, 2006: *A Theory of Adaptation*. Paris: Routlage.

Linda HUTCHEON, 2004: „On the Art of Adaptation” *Daedalus*, spring 2004. Cambridge: American Academy of Arts and Scinece (108 – 111).

Мирјана ДРНДАРСКИ, 2011: „Епски јунак и његов противник од најстаријих времена до Српске револуције”. *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2010/2011. годину*. Београд: Филолошки факултет, 223 – 230.

[Mirjana DRNDARSKI, 2011: „Epski junak i njegov protivnik od najstarijih vremena do Srpske revolucije”. *Godišnjak katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima za školsku 2010/2011. godinu*. Beograd: Filološki fakultet, 223 – 230]

Ненад ЉУБИНКОВИЋ, 2010: „Народне песме дугога стиха”. *Трагања и одговри. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 9 – 120.

[Nenad LJUBINKOVIĆ, 2010: „Narodne pesme dugoga stiha”. *Traganja i odgovri, studije iz narodne književnosti i folklor (I)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 9 – 120.]

Ненад ЉУБИНКОВИЋ, 2011: „Особеност усменог народног стваралаштва, односно народне књижевности”. *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2010/2011. годину*. Београд: Филолошки факултет, 101 – 109.

[Nenad LJUBINKOVIĆ, 2011: „Osobenost usmenog narodnog stvaralaštva, odnosno narodne književnosti”. *Godišnjak katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima za školsku 2010/2011. godinu*. Beograd: Filološki fakultet, 101 – 109.]

Petar VOLK, 1971: Vatroslav Mimica i mogućnost forme. *Izraz, časopis za književnu i umetničku kritiku*, knjiga XXIX godina XV br. 6 (juni 1971). Svjetslost: Sarajevo str. 567-584.

Vuk Stefanović KARADŽIĆ, 1875: *Srpske narodne pjesme. Knj. II*

https://archive.org/details/srpskenarodnepje00kara_0/page/n9/mode/2up

Intervju sa Stefanom Arsenijevićem 13. februar 2022. godine (a):

<https://www.youtube.com/watch?v=gdwGEtqepz4&t=693s>

Intervju sa Stefanom Arsenijevićem 19. Jul 2022. godine (b):

<https://www.youtube.com/watch?v=mo6Xu4Cl4U4>

FILMOVI

Banović Strahinja – Vartoslav Mimica (1981)

Strahinja Banović – Stefan Arsenijević (2021)

SUMMARY

This paper shows the comparative analysis of the film *Strahinja Banović* (*As Far as I Can Walk*) by Srđan Arsenijević from 2021 and *Banović Strahinja* by Vatroslav Mimica (*The Falcon*) from 1981. As both films are metatextually related to the epic song *Banović Strahinja* and problematize the social system with juxtaposed issues of existence and love, our focus will primarily stay on the interpretation of the epic hero and the contemporary contextualization of his heroism. Analysing of film narrative leads to the presentation of the story, showing some individual skills of the directors. The relationship between the individual, personal goals and social expectations is present in almost all films by both directors. Despite strongly individualized main characters in both films, their common features must be noticed. The power of taking responsibility, for example, or shifting the burden of decision-making to the individual plan, which also leads to conflicts with social norms.

The film's story begins in the act of contrasting the single hero and its environment. Although the authors use the rhetoric of film expression in different ways, they both achieve a positive effect of emphasizing the characteristics of the main character, making the audience perceive him affirmatively and approve of his choice; moreover, the accepts as one's own position is achieved.

Marija Živković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
marija.zivkovic01@gmail.com

Poetska forma Slavka Mihalića

U tridesetak objavljenih pjesničkih zbirki – koje se odlikuju kako politematičnošću, tako i polimorfnošću – Slavko Mihalić predstavlja se kao pjesnik postojano visoke razine izražajnog standarda, čiji pristup gradi primarno karakteriziraju zbijenost, polifonost i semantička originalnost. Radom se njegov pjesnički opus nastoji sagledati prvenstveno sa stilsko-semantičkog i strukturalnog aspekta. Pri tome su kao ključne točke percepcije uzeti utjecaji tradicije, znakovi moderniteta, sintaktička obilježja, stilske figure i ritamska organizacija teksta. Kao primarna su teorijska uporišta za odabranu perspektivu korištena kritička zapažanja Tee Benčić i Vlatka Pavletića, a kao sekundarna, ona Tomislava Ladana, Tonka Maroevića, Cvjetka Milanje, Ivana Slamniga i Ante Stamaća.

Ključne riječi: utjecaji tradicije, znakovi moderniteta, sintaktička obilježja, stilske figure, ritamska organizacija

The Poetic Form of Slavko Mihalić

In about thirty published collections of poetry—characterized by both polythematicity and polymorphism—Slavko Mihalić presents himself as a poet of a consistently high level of expressive standard, whose approach to the material is primarily characterized by compactness, polyphony and semantic originality. The aim of the paper is to look into his poetic oeuvre primarily from the stylistic-semantic and structural aspects. In doing so, the influences of tradition, signs of modernity, syntactic features, stylistic figures and rhythmic organization of the text were taken as key points of perception. The critical observations of Tea Benčić and Vlatko Pavletić were used as primary theoretical bases for the chosen perspective, and those of Tomislav Ladan, Tonko Maroević, Cvjetko Milanja, Ivan Slamnig and Ante Stamać as secondary ones.

Keywords: influences of tradition, signs of modernity, syntactic features, stylistic figures, rhythmic organization

Uvod

Slavko Mihalić na hrvatskom se književnom obzoru pojavio paralelno s generacijom krugovaša, uspostavivši svojom poetikom određen model koji će postati toliko utjecajan da će stvoriti gotovo školu (Milanja 2000: 491). Stručna literatura imenuje ga egzistencijalizmom, a ogleda se kroz interes za tematizaciju graničnih ljudskih situacija: smrti, tjeskobe, straha, ugroženosti, nesigurnosti, praznine. Mihalićeva se poezija

uvjetno može podijeliti u dvije faze. Za prvu su fazu karakteristični formalno pravilno oblikovani stihovi, ratna tematika i uglavnom konfesionalna poezija, što je model koji će perpetuirati tijekom čitave prve stvaralačke faze, sve do 1970-ih, preciznije, do *Vrta crnih jabuka* (1972.). U toj je fazi njegovo pjesništvo spoznajno-vrijednosno orijentirano, te ga se može supsumirati pod opći tip gnoseološkog modela, koji vlastite spoznaje i poruke gradi na specifičnom viđenju rasapa vrijednosti. Posljedično, to se odrazilo kako na semantičku fluktuaciju, tako i na desubjektivizaciju i pasivizaciju, ironičnost te strukturnu asocijativnost i, sukladno tome, primjeren paradigmatički niz legitimiran razlomljenošću, dislokacijom i naglim obratima. Druga je poetska faza komunikativnija, a karakteriziraju ju prije svega metagovor, svijet i povijes(nos)t; čovjek više nije samo u ontološkoj sferi prebivanja, nego je lirski tematiziran i u puno pragmatičnijim kategorijama, primjerice, u radu i praksi. Izraz više nije toliko obilježen „rezanjem“ rečeničnih jedinica, nego se stih i strofa, kao i cjelina pjesme, razvijaju logičnijom i semantičnijom susljednošću, a pjesnički je diskurs mirniji, harmoničniji i organizacijski sređeniji (*ibid.* 491–492).

U radu će se zaobići najčešći pristup Mihalićevoj poeziji – kroz interpretaciju njezinih tematskih dimenzija i tome srodna impresionistička kritička perspektiva; umjesto toga, prednost će se dati stilsko-semantičkom i strukturalnom aspektu Mihalićevoga poetskog opusa, napose kroz dimenzije sjedinjenosti tradicionalnoga i modernoga, glavnih sintaktičkih obilježja, uobičajenih stilskih figura te specifičnosti ritamske organizacije.

1. Tradicionalno u modernom, moderno u tradicionalnom

Mihalića mnogi smatraju hrvatskim najtradicionalnijim modernim pjesnikom; njegova je poezija usidrena između tradicionalnoga i avangardističkoga, sigurnoga i avanturističkoga, između aluzivne obavijesti i sugestije (Pavletić 2009: 112). Ugođaj i izričaj Mihalićevoga lirskog opusa često su negdje između proznog ekspresionizma (oslanjanje na zavičajno pjesništvo) i ranog apsurdizma (utjecaj nove europske lirike), pa i kad ne piše u prozi, njegove pjesme nikad nisu posve od nje odmaknute jer su u polaznoj točki uvijek događajne, anegdotalne, gotovo poput pripovijesti (Ladan 1976: 265). Iako je moderan pjesnik, Mihalić je u priličnoj mjeri otvoren i komunikativan, što je pak znak tradicionalnog shvaćanja poezije kao komunikacije, nasuprot prevladavajućim hermetizmima u avangardnoj građi (Pavletić 2009: 51). Istaknuto mjesto u hrvatskoj poeziji, između ostaloga, zauzima i zbog iznimne moći da se uklopi u tradiciju, a da u njoj ne zaglubi; da iz nje iscrpi sve što mu odgovara, a da bude i ostane moderan (*ibid.*).

Pojmovni je registar ranoga Mihalićevog opusa ispunjen pojmovima koji su 1950-ih bili uobičajeni, odnosno često korišteni u poetskom žanru (*strah, praznina, porazi, izgubljenost, smisao, svijet, bijeg, razočaranje, sloboda, progonstvo, nada*), međutim, izvornost njihovog korištenja leži u elastičnoj i razvedenoj upotrebi, kombiniranoj s empirijski utemeljenim vokabularom te s uzvicima i poštapalicama jakoga kolokvijalnog predznaka (Maroević 2010: 191–192): „Rijetko tko je do Mihalića umio interpolirati toliko različite slojeve zbilje u dinamično polarizirane parcele rečeničnih sklopova. Nije riječ o pukoj parataksi nego o *staccato* efektu, o kontrastiranju ili grananju značenja uvođenjem verbalnih čestica koje naglo preokreću ili ostavljaju nedovršenim, neodređenim dotad linearno usmjereno kazivanje“ (*ibid.* 192).

Pavletić (2009: 31) također naglašava da Mihalić stvaralački primjenjuje postupak karakterističan za moderne pjesnike – i najotrcanije fraze iz svakodnevnog govora uspješno koristi kao građu za poeziju. Iako se taj postupak može činiti jednostavnim, njime su do pjesnički dojmljivih rezultata dolazili samo rijetki hrvatski pjesnici. Mihalić u tome ne pretjeruje, nastojeći svoj poetski idiom što neprimjetnije obogatiti svakodnevnim frazama, za što dobar primjer pruža pjesma *Inače bi sve bilo besmisleno*. U njoj kroz nekoliko konvencionalnih razgovornih klišeja („meni se čini“, „u stvari nitko ih nije vidio“, „hajde kaži ništa“) postiže dojam životnosti i nekonvencionalnosti. No da bi ono što je u razgovoru konvencionalno, u pjesmi djelovalo kao nekonvencionalno, ne smije biti mehanički preuzeto, nego cijelim kontekstom unutar strukture i tekture pjesme aposorbirano, preobraženo i semantizirano kao funkcionalno figurativni neobičan umetak u uobičajenu pjesničku izričajno-stihovnu kompoziciju. Za Mihalićeve je tekture karakteristično upravo to da u njima razgovorni umeci ne djeluju natrusno ni dekorativno, nego slikovito i poetski sugestivno, zahvaljujući neposredno završenoj preobrazbi „govorenog govora“ (*parole parlée*) u „govor koji govori“ (*parole parlante*), kako bi rekao Maurice Merleau-Ponty (*ibid.*).

U svakoj novoj pjesmi formu prilagođuje temi, koja mu nikad nije unaprijed zadana, ali pri tome ne zapostavlja strofni obrazac kao najprepoznatljiviji znak strukture u tipografskom mediju (*ibid.* 113). Češće nego što bi se očekivalo, strofni se obrazac u Mihalićevoj poeziji javlja kao relikv tradicije, u kojem se može uočiti tradicionalna grafostruktura u nizu pjesama sastavljenih od nerimovanih četverostih ili terceta. Može se, stoga, postaviti i pitanje je li Mihalić pisao sonete, odnosno u kakvom ih je obliku i broju pisao. Naime, pjesme *U noć me bude koraci*, *Pridodajući sebe nekom besmislenom šuštanju*, *Pjesma koja se u sebi ubija*, *Nespokoj sred radionice*, *Uvijek grešniji*, *Svibanj*, *Kolovoz bez snage*, *Prva stranica*, *Svjetlucaanje*

valova, *Cijeli grad zavežeš u čvor, Stvari mrtvog prijatelja, Popodnevni čaj* imaju dodirnih točaka sa sonetom, premda nikako u tradicionalnom smislu. Iako svojom grafostrukturu slijede obrazac soneta, tom se obrascu ipak učinkovito otimaju, i strukturom i teksturom. Stoga Pavletić navedene pjesme naziva svojevrsnima *neprimjetnim sonetima* jer odstupaju od nekoliko kanoniziranih obilježja, i to upravo onih najvažnijih, izazivajući efekt iznenađenja putem iznevjeravanja očekivanja koje pjesnik postiže, u pravilu, detronizacijom metričke sheme te sasvim slobodnim prirodno-govornim ritmom, kao i izostavljanjem svih poznatih, a piscima soneta omiljenih, takozvanih figura govora i akustičkih paralelizama (*ibid.*).

Nadalje, mnoge Mihalićeve pjesme nose muzikološke oznake, a poneke i izravno tematiziraju glazbu, odnosno glazbeni život (Stamać 1996: 14). Među najpoznatijima je *Hommage a J. S. Bach*, u kojoj imitira Bachovo fraziranje, to jest beskrajno variranje, slaganje i razlaganje istoga tonskog materijala – što je gotovo organon Mihalićevog stvaranja. Spomenuta pjesma nije samo posveta jednome od najvećih svjetskih skladatelja, nego i rječita imitacija tipične Bachove skladbe za solo glazbalo, primjerice, violončelo ili violu. Pri tome početak svake strofe – u pravilu priloška oznaka mjesta, a zatim načina – igra ulogu stabilnoga početnog tona koji se na realiziranim mjestima alikvotnih tonova potom provodi kroz prostore maštovitih rečenica kao kroz prostore harmonizirane glazbene građe. Mihalićevo se majstorstvo očituje u stalnom održavanju napetosti svakog stiha, koju čuva ovisnošću stihova o spomenutima početnima priloškim oznakama. Stihovi odlaze „u nepoznato“ kako bi se vratili na ponovni priloški početak, a takvo se izrazito originalno sintaktičko suglasje riječi i glazbenih fraza rijetko gdje može naći u hrvatskom pjesništvu. Odajući počast Bachu, Mihalić odaje počast Bogu i vječnosti, odnosno najvišim vrijednostima (*ibid.* 14; 17). Milanja (1988: 19) primjećuje da Mihalićeva poezija polazi od anegdotalnosti, odnosno kratke fabulativnosti po obrascu Baudelairea i/ili Tagorea, kao i da ju karakterizira gotovo likovna deskripcija, što je samo prividno paradoksalno s glazbenim ustrojstvom njegovih pjesama: „... jer ona vrsta glazbe (Bach) u koju se Mihalić ‚ogleda‘ podjednako ne trpi prevelike emocionalne izljeve, nego je više logička, racionalna, intelektualna konstrukcija. Mihalićeva je poezija ponajprije *analitika STANJA* adheziranoga subjekta, pjesništvo, dakle, subjektivnosti koje se evidentira u modusima refleksije“ (*ibid.*).

Naposljetku, Mihalićevi su stihovi ostali trajno poetski egzistentni u velikoj mjeri upravo stoga što nešto znače, što u sebi sadrže relevantan smisao i pjesnikovu težnju da prodre do srži totalnoga, a što je u potpunoj opreci s načelima mnogih modernista, prema kojima pjesma ne mora ništa *značiti*, nego mora jednostavno

biti (Pavletić 2009: 118). Elementi modernoga i tradicionalnoga u Mihalićevoj se poeziji neprestano isprepleću i uzajamno transformiraju, zbog čega nije uvijek jednostavno prosuditi kada se pojavljuje tradicionalno u modernom, a kada moderno u tradicionalnom. Udio je tradicije nedvojbeno prisutan i izrazito važan, ali je integriran u moderiranu inačicu modernog shvaćanja poezije na način da gubi svaku samostalnu djelotvornost, često služeći samo kao podloga na kojoj se aktualnost i modernost pjesama još više ističu (*ibid.* 119).

2. Sugestivnost organizacije pjesničke građe

Mihalić je predstavnik vrste stiha koja se u hrvatskom pjesništvu javlja 1950-ih i 1960-ih, a utemeljena je na fonetskim riječima, koje Slamnig (1981: 87) zbog spretnosti daljnje tvorbe izvedenica naziva besjedama. Katkad ostavlja dojam da mu nimalo nije stalo do recipijenta pjesme; okrenut je u potpunosti sebi, pjesmi, strukturi, ostvarujući nekom vrstom autodestrukcije poseban aspekt strukture pjesničkog diskursa, što se ne odnosi samo na pjesme koje posjeduju metatekstualnu i metajezičnu funkciju, nego predstavlja Mihalićevo temeljno pjesničko strukturalno određenje (Milanja 1988: 19).

U većini je pjesama rečenica najvažniji dio kompozicijske strukture, no relativno je često i nedoricanje izričaja te prekidanje rečenica, paralelno sa sinkroniziranim naglim prelamanjem stihova na mjestima gdje to nije uobičajeno, ostavljajući time dojam začudnosti te pojačavajući ionako gustu obavijenost tih pjesama (Pavletić 2009: 24). Velika većina Mihalićevih pjesama predstavlja otvorenu, multivarijantnu strukturu. Interstrukturni odnosi nisu ničim unaprijed određeni te su teško predvidivi, stoga je obavijenost tih pjesama vrlo velika. Nadalje, mnoge od njih nisu ni na kakav način kompoziciono zatvorene niti je ičim naglašeno da su završene – ni ponavljanjima semantičkih versifikacionih jedinica ni posebnim smisaonim zaoštavanjem posljednjih stihova – ostavljajući time dojam da bi se mogle i nastaviti. Osim toga, odustajući od jakoga, poentiranog završetka pjesama, Mihalić je usavršio postupak takozvanoga oslabljenog stiha na završetku, pa time svi stihovi, naročito uvodni i središnji, posjeduju jednaku djelotvornost, ravnopravno se integrirajući u cjelovito značenje pjesme, što nije slučaj kod efektno poentiranih pjesama; kod njih u sjećanju često ostaje sama poanta (*ibid.* 122–133).

Prema Pavletiću (2009: 129), dva najbitnija zapažanja o ustroju Mihalićevih pjesama jesu da je on organski, a ne paradigmatički, te da se uvijek spontano razvija iz predmeta, a ne reproducira se iz duha tradicije prema nekoj generativnoj matrici. Njegovi su stihovi, dakle, iako često nezavršeni, ipak sugestivni do te mjere

da ponekad jače djeluje ono što je prešućeno od onoga što je izrečeno (*ibid.* 134). Do svojevrzne krajnosti, takav je osujećeni govor doveden u pjesmi *Romanca o djevojci u luci na prozoru*:

*Djevojka čeka dragog na prozoru hoće li da
Njezina kosa od lana do zemlje se
Pijani mornar tetura pod njen
Bože moj, da se ne*

*Zidovi sobe tjeraju djevojku grubim
Užareno nebo spustilo joj se na
A more, more je pjesma u njenim
Hoće li da
Hoće li da*

Hoće li da (Mihalić, prema Pavletić 2009: 135)

Mihalićeви su stihovi, kao i kod velike većine modernih pjesnika, govorni po funkciji, a sintaktička skraćivanja i isprekidanost izričaja savršeno su prilagođene ritmičkoj strukturi govorenja (Pavletić 2009: 158). Čvrstoću organizacije stihova postiže zbijanjem njihove semantike i reduciranjem uobičajenih leksičko-gramatičkih sastavnica na najneophodnije. Osnovno konstitutivno načelo te Mihalićeve versifikacije jest takozvano prelamanje stihova, koje se zbog toga doživljava ambivalentno: vizualno i napisano kao dva stiha, a gramatički, auditivno, spoznajno i izgovorno kao jedan (*ibid.* 164). Dobar primjer za to pruža pjesma *Put u nepostojanje*:

*Jedan brijeg već tri dana leži odronjen i nitko
nema snage da mu pristupi.
Samo ću ja, s tankim prstima, prekapati njegove
rane da bih se razbolio
i da bih uništio tu prokletu želju koja hoće
da joj se divi,
da bude, da kliče, da vlada, da obuzima, a ja sam
tako suvišan.* (Mihalić, prema Pavletić 2009: 165)

Oksimoronija, antitetičnost i paradoksalnost također čine bitan konstruktivni princip Mihalićeve poezije (Benčić 1997: 50). Većina Mihalićevih antiteza počiva na principu oksimoronijske semantičke gradnje, budući da vrlo lucidno i efektno povezuje naizgled nepovezivo kako bi stvorio nov pojam ili pojačao

semantizaciju unutar poetske strukture. Na niže navedenim primjerima može se uočiti postupna gradnja oksimoronije, koja počiva na svojoj predmetnoj mikrostrukturi – oksimoronu, te na antitetičnosti – do sasvim jednostavnih, pojmovno izgrađenijih antiteza. Benčić na nekoliko stihova iz pjesme *Sretno doba studeni* („Sretno doba studeni / što nam, govoreći o smrti, / žari ljetom zaleđene oči“) pokazuje kako su istaknute riječi „ljetom zaleđene“ primjer oksimorona, budući da su suprotstavljeni pojmovi toplog (ljetu) i hladnog (zaleđene), a stvaraju semantičku pojavu antinomije i istovremeno semantičkog odstupanja, odnosno djelomične nesmislenosti koja se subjektivno može različito protumačiti i koja je česta pojava u Mihalićevoj stihovnoj gradnji. Najčešća je pak antiteza u Mihalićevoj poeziji suprotstavljenost dvaju pojmova unutar iste rečenice, kao što pokazuju primjeri iz pjesama *Ta koža prognojene divljači* („A tko je vjerovao / da iza *besmisla* dolazi *smisao* / zajedno s tobom vrši službu / obmane.“), *Još malo neka smo* („Razrovali smo *grobove* i sada bismo trebali / graditi *domove*.“) i *Etude* („*Java* tminu žeda, a *san* na svjetlu procvjeta, / baš kao cvijeće.“). Stvaranju novih misaonih tokova Mihalić je pridonio i paradoksom u stihovima, kao što Benčić pokazuje na primjerima pjesama *Ne nadaj se* („Pamti, tvoj *bol* je za *ljepotu* neke stvari (izvan tebe.“), *Čovjek koji je odlučio* („No tko bolje poznaje okus *poraza* od / *pobjednika*.“) i *Bih da se* („*Bih* da se *očistim* da bi *prljavština* na meni / bila mojega podrijetla.“) (*ibid.* 51–59).

Mihalić ni jedan postupak ili stilsko sredstvo ne rabi samosvrhovito, nego ga podređuje semantici pjesme, stapajući ga s njom. Primjetno je da se relativno rijetko služi metaforama jer, kako uočava Stamać (1996: 29), u stihu koji je racionaliziran, prividno konceptualan i prožet iskustvima prepoznatljivih kao egzistencijalističkih, za njih i ne ostaje puno prostora. Tek povremeno i estetički funkcionalno – na mjestima povećanog tragizma bitno neoromantičkih stihova – Mihalić koristi odvažne metafore. Metaforama dramatičira opjevan događaj, no ta je dramatičnost nejasna, mnogoprotežna i značenjski protočna. U slavnoj *Prognanoj baladi*, koja je zapravo ispričana tužna priča, metafora se bitno javlja na dva mjesta, s kompozicijskom funkcijom: da istakne značaj onoga koji će na kraju „biti prognan“ („Taj čovjek, inače s leđima kakve / planine“) i da poveća nejasnu dramatičnost sudbonosnog događaja („Poslije minuta koje su došle u tammnim / odijelima / Poslije sekundi s cilindrima i bambusovim / Štapovima“) (*ibid.* 29–30). Također, u slučajevima kada metafore ipak koristi, one su vrlo efektne te sudružene i ulančane svima svojim podoblicima: personifikacijom, alegorijom, metonimijom, sinegdohom, simbolom, hiperbolom, epitetom (Benčić 1997: 61).

U svakom raspravljanju o stihu, ritam je, kako podsjeća Petrović (u Škreb i Stamać 1998: 324), ključni termin. Karakterističan Mihalićev ritam, iznuđen jednokratnim prelamanjem stihova, u kombinaciji sa stilemom prekinutih ili nedorečenih rečenica, versifikacioni je model kojemu prije Mihalića nije ni približno moguće naći sličan u hrvatskoj poeziji (Pavletić 2009: 167). Mihalićevi su stihovi često karakterizirani kao govorni, besjedovni, nerimovani (Benčić 1997: 77). No ti općeniti termini mogu poslužiti tek kao polazište u otkrivanju sasvim specifične ritamske organizacije. Rasprave o ritmu Mihalićevih pjesama uglavnom se svode na izvanjski pristup stihu i njegovoj organizaciji: uočavanje fonetskih riječi kao mjernih jedinica stiha, člankovitost, opkoračenja, interpunkcijska i grafička svojstva. Ono što je često zanemarivano u određivanju ritma Mihalićeve poezije vezano je za ritam značenja, unutrašnji ritam izgrađivan na razini pojmovnog sadržaja, pjesničkih slika i njihove ritmičke veze, dakle, „ritam asocijacija“ (*ibid.* 77–78). Svu osebjnost Mihalićeve ritmizacije Benčić uočava u pjesmi *Lišće lipa slatko zlato lipnja*.

Prvi ritamski sklad već ovog stiha: *Lišće lipa slatko zlato lipnja* očituje se specifičnim sklopom variranja (dinamizacije) običnog govornog jezika s posebnim poretkom riječi u sintaktičkom određivanju: nepovezane riječi kao peteročlani sintagmatski sklop, od čega prve dvije u množinskom značenju, druge dvije u jedninskom, a posljednja u genitivu jednine, bez glagola, a zato s izrazitom pauzom iza segmenta „lipa“, sastavljeno od četiri konkretne imenice i jednog pridjeva, opet u neobičnom poretku (I+I+P+I+I). [...] Međutim, ona druga, unutrašnja ritmizacija javit će se tek na „gornjem“ semantičkom sloju. Izbor leksema pokriva imenice čiji su odnosi i asocijacije metonimijske uglavnom, s jednom iznimkom:

lišće (šuštanje, zvuk)

lipa (boja-žuto, miris)

slatko (okus)

zlato (boja-žuto, opip)

lipanj (toplina)

Susljedno stapanje izričajnih sredstava npr. kontekstualno anticipirana metafora (*lišće lipa*), nakon stanke razriješena transparentnom metaforom: *slatko zlato lipnja*; sinestezija, sinegdoha, pomiješanost akustičnog, vizualnog, taktalnog, olfaktivnog i gustativnog, stvara vid disonantne ritmizacije na semantičkoj razini, zato je ritam u stihu distinktivno-semantički element. (Benčić 1997: 80–81)

Dakle, ako se ritam shvaća kao svojevrsno ponavljanje strukturalnih segmenata – a pod njima se, u prvom redu, podrazumijeva rima i određena ponavljanja stihova

ili riječi – onda osnovnih tvorbenih čimbenika ritma nema (Benčić 1997: 82). Pa ipak, u izvanjskoj su strukturi ritmotvorni elementi česta ponavljanja vokala i konsonanata, a ritmotvorni će se elementi ponovo očitovati u unutartekstualnim odnosima, na semantičko-paradigmatskoj razini (*ibid.*).

Već u naslovu otkriveni elementi stapanja zvukovnih, osjetilnih i vizualnih odnosa, sprega boja, mirisa i zvukova (ujedno i najvažnije načelo od početka moderne poezije – simbolista i Baudelairea) naći ćemo *izrečene* već u prvoj strofi: I ptice su prolistale, *miris, mala boja, šušanj*, te uspostavljanjem analogije pojmova: lipa-miris; zlato-mala boja; lišće-šušanaj, dolazimo do bitnog određenja slikovitosti pojma, koja se kod strukturalista i semiotičara često određuje terminom paralelizma... (Benčić 1997: 82–83)

Ovaj uvid u ritmičku strukturu pokazuje da se ritam usustavlja kako na planu jezičnog izraza (fonetskom, morfološkom, sintaktičkom), tako i na planu jezičnog sadržaja (Benčić 1997: 84). Mihalić na istovjetan način ostvaruje ritam u pjesničkim oblicima cjelokupne zbirke *Godišnja doba* (1961.), kojoj pripada i navedena pjesma *Lišće lipa slatko zlato lipnja*, te s rijetkim iznimkama u zbirkama *Komorna muzika* (1954.), *Put u nepostojanje* (1956.), *Darežljivo progonstvo* (1958.), *Ljubav za stvarnu zemlju* (1964.), *Posljednja večera* (1969.), *Vrt crnih jabuka* (1972.), *Klopka za uspomene* (1977.), *Pohvala praznom džepu* (1981.) i *Tihe lomače* (1985.).

Mihalić je pisao i pjesme u prozi, a *Zavodnička šuma* (1992.) prva je cjelovita zbirka takvih pjesama. Njegove su pjesme u prozi u bliskoj vezi s jednostavnima proznim oblicima kao što su mit, legenda, bajka, vic, zagonetka ili aforizam. Prikladan primjer za to Benčić nalazi u stihu iz pjesme *Akord*: „U mene se uvlači spokoj, nešto poput pokolja.“ No s obzirom na to da je bit pjesničkoga, prema Heideggeru, ipak ritam – a njega je puno lakše uočiti u pjesmi u stihu – na primjeru pjesme *Kiša na Pagu* Benčić pokušava dočarati kako on funkcionira u proznom obliku. Riječ je o antologijskoj i rijetkoj pjesmi, gotovo nespoznatljive dubine metaforizacije, ali i gipkosti koju zahvaljuje upravo optimalnom korištenju forme nestihovane pjesme (*ibid.* 84–91): „Glazbeno kretanje kiše (i cesta je *grbava*, diže prašinu!), pobuđuje zvukovnost koju će sasvim postvariti nagomilavanjem glagola: *ide, popostaje, namoči, odšeta, pravi (krugove), vrati se, popraska, zavuče, odspava, potrči, diže, zasrami se, prhne, rastuži se, produži, naljuti se...* Promjenjiva raspoloženja kiše mijenjaju i tempo i inovativnost i intenzitet – ritmičnu melodiju pjesme“ (*ibid.* 91).

Koherentnost Mihalićevih pjesama – strukturiranih kroz začudno povezivanje prividno suprotnih, ali dubinski usklađenih asocijacija, emocija i misli – proizlazi upravo iz neprestane igre suprotnosti i načelne antidoktrinarnosti; ta koherentnost, udružena s dvoznačnošću i višeznačnošću izraza koje povećavaju informativnost

teksta, slikovitošću koja proizlazi iz konkretizacije ideja, asocijativnošću koja je strogo logički i psihološki motivirana, kao i ritamskom usklađenošću s neočekivanim misaonim bljeskovima, odnosno podređenošću smislu cjeline, pokazatelj je Mihalićeve modernosti i majstorstva na formalnom planu (HE).

Zaključak

Pristupajući Mihalićevom poetskom opusu primarno sa stilsko-semantičkog i strukturalnog aspekta, moguće je uočiti nekoliko bitnih obilježja njegovog pjesništva; ponajprije, vješto isprepletanje tradicionalnoga i modernoga. Iako je nesumnjivo moderan pjesnik, otvorenost i komunikativnost njegovog izraza indikatori su tradicionalnog shvaćanja poezije kao komunikacije, za razliku od prevladavajuće hermetičnosti avangarde. Na to se nadovezuje izvornost pristupa pojmovnom registru uobičajenom za poetski žanr (*strah, praznina, poraz, izgubljenost, smisao, svijet, bijeg, razočaranje, sloboda, progonstvo, nada*) kroz njegovu razvedenu i elastičnu upotrebu, kombiniranu s empirijski utemeljenim vokabularom te s kolokvijalnim uzvicima i poštapalicama. Određen broj pjesama pak svojom grafostrukturu slijeđi obrazac soneta, dok istovremeno detronizacijom metričke sheme te sasvim slobodnim prirodno-govornim ritmom, kao i izostavljanjem svih poznatih, a piscima soneta omiljenih, takozvanih figura govora i akustičkih paralelizama, odstupa od nekoliko kanoniziranih obilježja. Nadalje, u nemalom je broju pjesama primjetno Mihalićevo oblikovno i tematsko oslanjanje na glazbenu baštinu, napose Bachovu, s kojom dijeli logičnost, racionalnost i intelektualnu strukturiranost građe.

Sugestivnost organizacije Mihalićevog opusa općenito se temelji na principima zbijenosti i polifonosti. Oksimoronija, antitetičnost i paradoksalnost čine bitan konstruktivni princip te poezije, za razliku od metaforike, kojoj pribjegava samo povremeno i estetski funkcionalno, no efektno i ujedinjeno sa svim podoblicima metafore: personifikacijom, alegorijom, metonimijom, sinegdohom, simbolom, hiperbolom, epitetom. Ritmička struktura pjesama pokazuje da je ritam usustavljen kako na planu jezičnog izraza (fonetskom, morfološkom, sintaktičkom), tako i na planu jezičnog sadržaja. Rečenica je pri tome često najvažniji dio kompozicijske strukture, no relativno je često prisutno i nedoricanje izričaja te prekidanje rečenica, paralelno sa sinkroniziranim naglim prelamanjem stihova na neuobičajenim mjestima. Kod pjesama u prozi uočljive su dodirne točke s jednostavnima proznim oblicima kao što su mit, legenda, bajka, vic, zagonetka ili aforizam.

LITERATURA

- Tea BENČIĆ, 1997: *Zidovi i zvijezde: semantička suglasja Slavka Mihalića*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Tomislav LADAN, 1976: *Pjesništvo, pjesme, pjesnici*. Zagreb: August Cesarec.
- Tonko MAROEVIĆ, 2010: Preobrazbe razvlašćenog Boga: Pola stoljeća pjesništva Slavka Mihalića. *Skladište mješte sklada*. Zagreb: VBZ. 191–195.
- MIHALIĆ, Slavko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 14. 7. 2022. [Online](#).
- Cvjetko MILANJA, 1988: O nekim aspektima Mihalićeva pjesništva. *Republika* 5–6. 10–28.
- Cvjetko MILANJA, 2000: Slavko Mihalić. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga. 491–492.
- Vlatko PAVLETIĆ, 2009: *Klopka za naraštaje: kontrapunkt egzistencije u poeziji Slavka Mihalića*. Zagreb: Epifanija.
- Svetozar PETROVIĆ, 1998: Stih. *Uvod u književnost: Teorija, metodologija*. 5., poboljšano izdanje. Ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. 283–334.
- Ivan SLAMNIG, 1981: *Hrvatska versifikacija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Ante STAMAĆ, 1996: *Tema Mihalić*. Vinkovci: Riječ.

SUMMARY

Approaching Mihalić's poetic oeuvre primarily from the stylistic-semantic and structural aspects, it is possible to observe several of its essential features, which primarily relate to the skilful interweaving of the traditional and the modern and to the specificity of versification. Although he is undoubtedly a modern poet, the openness and communicativeness of his expression (empirically based vocabulary, colloquial exclamations, catch phrases) are indicators of the traditional understanding of poetry as communication, in contrast to the prevailing hermeticity of the avant-garde. Some poems are reminiscent of sonnets with their graphic structure, although they do not have their other important features (isometry, rhyme at the end of the verses). Furthermore, in quite a few poems, Mihalić relies on musical heritage, especially Bach's, with whom he shares the logic, rationality and intellectual structure of the material.

The suggestiveness of the organization of Mihalić's poetic material is generally based on the principles of compactness and polyphony. Oxymorons, antithesis and paradoxicality constitute an essential constructive principle of that poetry, unlike metaphor, which is resorted to only occasionally and aesthetically functionally, but effectively and united with all sub-forms of metaphor: personification, allegory, metonymy, synecdoche, symbol, hyperbole, epithet. The rhythmic structure of the poems shows that the rhythm is established both on the level of linguistic expression (phonetic, morphological, syntactic) and on the level of linguistic content. At the same time, the sentence is often the most important part of the compositional structure of his poetics, but relatively often there is also the vagueness of the expression and the interruption of sentences, parallel to the synchronized sudden breaks of verses in unusual places. Poems in prose, on the other hand, have points of contact with simple prose forms, such as myth, legend, fairy tale, joke, riddle or aphorism.

Јована Војводић

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
jovanav997@gmail.com

Часопис *Млада Србадија*: допринос стварању националног идентитета

Како је један од основних циљева Уједињене омладине српске било културно и национално просвећивање народа, покретање часописа под називом *Млада Србадија: лист Уједињене омладине српске за књижевност и науку* био је основни вид ширења идеја младих и образованих интелектуалаца. Идеје су биле просветно-политичког карактера. У раду се показује каква је била природа такве програмске оријентације, односно начин на који је остварена, посредством уредничке политике, кроз објављене чланке у поменутом часопису. Настојало се, дакле, науком и уметношћу, а пре свега неговањем осећаја припадности, постићи јединство, које је касније и омогућило стицање потпуне државне аутономије.

Кључне речи: *Млада Србадија*, Уједињена омладина српска, часопис, еманципација, патриотизам

The *Mlada Srbadija* Newspaper: a Contribution to National Identity

As one of the main goals of the United Serbian Youth was cultural and national enlightenment of the people, launching a magazine called *Mlada Srbadija: the newspaper of the United Serbian Youth for Literature and Science* was the basic form of spreading the ideas of young and educated intellectuals. The ideas were of an educational and political nature. The paper shows the nature of such a program orientation, i.e. the way in which it was realized, through editorial policy, through articles published in the mentioned magazine. Therefore, the association tried to achieve unity, through science and art, and above all by cultivating a sense of belonging, which later enabled the acquisition of complete state autonomy.

Keywords: *Mlada Srbadija*, United Serbian Youth, magazine, emancipation, patriotism

Политички и друштвени покрет каква је била Уједињена омладина српска и утицај који је извршила на просвећивање и осамостаљење српског народа није имао ниједан пре, а ни после ње. Поред неретко сувише амбициозних програмских замисли, за њу су знали и о њој говорили (и то не само многи националним духом занесени) јер је, док је постојала, омладина успела да постигне велику већину тих идеја, радећи посвећено и систематично, окупљајући око себе велики број оних који су прижељкивали победу народности и, уосталом, стављали себе у службу општеномодног интереса.

Према Скерлићу (1966: 141), основни задатак Омладине био је просветно-национални, односно ширење науке и уметности у народне редове, а изнад свега: „подићи што чистије народно осећање – то је био први и главни циљ Омладине“ (Скерлић 1966: 142). Заправо, да би се поводом народности могло ишта учинити, неопходно је било народ повести у правцу знања које би у првом реду отворило пут ка стварању свести о значају и потреби патриотске привржености и родољубља. Постојали су бројни начини и средства којим се то постизало, од јавних предавања, преко штампања разних материјала до оснивања разних друштава тематски управљених, тако да се може рећи да је покрет имао чврст програм и организацију који су у садејству доносили повољне резултате. Када се има на уму такво устројство, може се рећи и да је Уједињена омладина српска деловала мање-више као институционализовани орган.

Напредак у свеопштем васпитању није био ни лак ни дуг процес. Не треба заборавити ни то да је Омладина себи у дужност ставила „побољшање материјалног стања народног“ (Скерлић 1966: 146), гледајући на развој економије као припрему за целокупан развитак. Значајна имена (политичка, књижевна и др) која су се нашла као чланови друштва својим су знањем и ангажманом доприносили остварењу омладинских идеја. Ради успостављања заједнице и бољег деловања, основани су одбори у чијој је надлежности било спровођење друштвених активности.

Говорити надаље о овом, једном од најзначајнијих духовних покрета, значило би премашити тематски оквир унапред задате теме, стога ћемо се овде и зауставити, али уверени у то да је морало да се каже неколико речи, макар у кратким цртама, о окупљеним ентузијазмом и истим циљем вођеним омладинцима, који су стајали иза часописа *Млада Србадија* као њени покретачи.¹

До времена оснивања покрета Уједињене омладине српске, књижевни часописи у Србији нису постојали (постојали су само књижевни додаци политичким часописима, а *Подунавка* и *Шумадинка* су чиниле извесну средину између књижевног и политичког листа) (Скерлић 1966: 263). У другој половини деветнаестог века дошло је извесне промене, будући да су управо у том периоду почели да излазе часописи попут *Данице*, *Јавора*, *Словенке*, *Матице*, *Виле*,² значајни не само по томе што су били први

1 Више о покрету в. *Уједињена омладина српска (зборник радова)*, ур. Живан Милицавац, Нови Сад: Матица српска, 1968.

2 Скерлић говори засебно о сваком од њих (в. Скерлић 1966: 263–273).

такве (књижевне) оријентације, већ и због тога што су остали једни од најзначајнијих у српској књижевној историји.

Јован Скерлић (1966: 270) у књизи *Омладина и њена књижевност (1841–1870)* наводи податак да је 1869. године на омладинској скупштини у Великој Кикинди решено да Омладина покрене свој званични часопис. Скерлић је добро увидео да то није ни чисто књижевни лист, ни забавно-поучан, и да је у првом реду поучан, борбен, што је и показао наводећи три основна задатка које је лист себи поставио. На првом месту, сагледавање историјског развоја и сагледавање значаја науке, са тим у вези разматрање оних нерешених питања у тој области, и на крају разматрање стања на пољу просвете и јавности, друштвеног живота. Уколико се погледају појединачни бројеви кроз сва годишта, садржајем се показује како је Скерлић био у праву када је изнео своје тврдње.

Часопис, пуног назива, *Млада Србадија: лист Уједињене омладине српске за књижевност и науку*,³ (касније преименован *Млада Србадија: лист за науку, уметност и друштвени живот*) покренут је 1870. године у Новом Саду. Славко Гавриловић у раду „Рађање омладинског листа „Млада Србадија“: према списима из заоставштине Мише Димитријевића, секретара УОС“ говори о историји настанка часописа и то на основу записника Годишњег одбора омладинског у Новом Саду. Иако је у почетку било потешкоћа и неслагања, лист је захваљујући позивима већ на самом почетку прикупио велики број претплатника, и након јавног позива упућеног будућем уреднику, ипак одлучено да ће Одбор донети одлуку о томе ко ће се наћи на челу листа. Тај је посао на крају поверио Антонију Хацићу (Гавриловић 1955: 232–233), иначе председнику Уједињене омладине српске.⁴

Часопис је имао бројне сараднике, и то оне који су својим радом и утицајем, а понајпре писаним прилозима, утицали и доприносили угледу листа. Међу таквима, тешко би било навести све, али имена која засигурно не би требало да буду прећутана свакако су следећа: Лаза Костић (он је био и председник Омладинског одбора), Светозар Марковић, Владан Ђорђевић, Милорад П. Шапчанин, Миленко Грчић, Владимир Јовановић, Стојан Новаковић, Ђорђе Натопшевић, Лаза Телечки, Атанасије Вучковић и др. Ђура Јакшић у

3 Регистар *Младе Србадије* (садржај бројева, садржај по писцима, регистар наслова, разрешене цифре, иницијале, псеудониме) сачинила је Ђурђевка Љубибратић, в. Љубибратић 1982.

4 Од укупно пет лица који су претендовали на место уредника, троје је остало у својству помоћника Антонија Хацића са одређеном новчаном надокнадом за обављање посла: Светозар Марковић, др Милан Ђорђевић и Живко Шокорац (Гавриловић 1955: 233).

овом листу штампао је неколико својих песама, и то родољубивих. У том смислу, стихови песме под називом *Бојна песма* су слободарски и позивају на борбу, изразито набојем обележни. Осим тога, лист је донео одломке из његове *Спахује*. Проза је надахнута националним, што је поред поезије, са становишта поетике романтизма, чинило типичном, а поклапало се и са патриотским одушевљењем чијем је побуђивању лист стремио.

Питање места штампања листа био је предмет жустре полемике између београдског и новосадског одбора. У извештају омладинског одбора, како се и наводи, разрађена је идеја о томе да када би се *Млада Србадија* штампала у Београду, језгру српства, одатле би лакше и боље могла да допре до претплатника, него што је то случај са Новим Садом који је, премда под угарском влашћу, ипак, према мишљењу одборника, био политичко, књижевно и културно важно седиште. Владимир Јовановић био је вероватно највећи противник идеје да се лист штампа у Новом Саду и као један од најинтересантнијих аргумената наведено је то што цензуру оцењује као „традиционалну лаж за Србе и Словене“ (Гавриловић 1955: 234).⁵ Цензура је чак у годинама које су уследиле био камен спотицања за часопис, па је у једном тренутку и довела до заострених односа и политичких затезања ширих размера.⁶ Занимљиво је то да је *Млада Србадија* у броју 15 1872. године донела вест о томе да су аустроугарске власти вратиле лист намењен претплатницима ван земље, а већ у нредном броју, објављене су и врло оштре речи под којим је учињен тај поступак, уз претњу да неће дозволити испоруку ни у остале европске земље. У образложењу стоји да се на тај начин спроводи завера против политичког и просветног уједињења и ослобођења, али аутор остаје чрвст у уверењу да Омладину српску то неће ни на који начин спречити или зауставити у намери (Неп. аут. 1872: 244). Часопис је свакако наставио да излази.

Иначе, *Млада Србадија* је излазила готово пуне три године, у периоду од априла 1870. до новембра 1872. године.⁷ У првом броју подробна је изнесена

5 Више о овом в. Гавриловић (1955: 233–234) где се детаљно говори о расправама вођеним поводом места издавања и то на основу материјала који се чува у Војвођанском музеју.

6 Цензура која је Аустроугарској значила опасност и приличну претњу у политичком смислу довела је до забране извоза листа. У 16. броју 1871. године штампан је текст Милана Кујунџића (уредника) о цензури која је итекако била присутна. Због овог, и текста *О штијунима и шријунажи*, лист није био штампан три недеље. Након интервенције државних органа, лист је престао да се штампа у државној и прешао у приватну штампарију.

7 Током 1870. године лист је излазио једном месечно, од 1871. три пута, а током 1872. на недељном нивоу.

уређивачка politika časopisa, u čijem je okviru navedeno nekoliko za nas važnih podataka: razlozi i pobude zbog kojih je list pokrenut, a oni su u vezi sa ostvarivanjem jedinstva na nacionalnom nivou, u nacelu data osnovna tematika budućih priloga kojom se poменуто јединство и требало постићи, те настојање да се пише народним језиком (и то што простијим), што је био показатељ жеље да се читалачком кругу који углавном није био образован или је то био само њен мали део, пружи разумљивост. Разуме се, основе поменутог јединства требало је поставити на моралним, етички исправним вредностима. Имајући у виду наведено, има се пред очима и закључак о озбиљности плана и захтевности да се спроведе.

Залагањем за политичко и духовно уједињење, „*Млада Србадија*, као и покрет чији је она орган, прихвата борбу за народну слободу [...]. Она се бори за „удруживање и братимљење случајем и силом одвојене и отуђене браће“, а у тој борби као равноправне чланове сматра све Јужне Словене“ (Бајић 1968: 538). За такву слободу Бајић каже (1968: 538) да је романтичарска и патетична, али да ипак одређује основну оријентацију часописа. Под слободом, аутор подразумева слободу говора, мишљења, изражавања, дакле слободу у оном најопштијем смислу која у то време и због историјски познатих околности није била пожељна по непријатељску власт. Срби су под туђом влашћу, наиме, тражили начин и простор како би исказали своје незадовољство, а истовремено очували свој дуго угњетаван идентитет. Стога је слобода, као доминантно присутна тежња и осећање, важна.

Премда свакако није једини, удео часописа у доприносу развоја српског идентитета није мали, посебно зато што је настао у преломном периоду српске историје када је Србија била на корак до државног потпуног осамостаљења те је било преко потребно уложити напор да би се подигла свест о значају постојања, вредности коју поседује као колектив (најпре учећи на основу прошлости), и да се, када се то усвоји, обезбеди дуго чекана светла и мирна будућност. То није било нимало лако нити је могло да се постигне за кратко време. *Млада Србадија* поставила је себи као задатак и основну сврху управо остваривање тих начела. Различити текстови својом су разноликом тематиком служили основној сврси.

Први прилог у првом броју, (после уводног *Приступа*), културно-историјско природе, *Основи снаге и величине Србске* Владимира Јовановића био је и више него пригодан да покаже главну идејну политику часописа. Текст је величао величину човека (Србина), ум и потребу да негује своју духовну

снагу, а све како би на тај начин допринео јачању колективног духа. Дакле, Јовановић је веровао да од појединца зависи каква ће бити слика целокупног друштва и да је њу могуће начинити правилном једино уколико исправан, у врлини одгајан и постојан, буде свако у њему. У намери да се пробуди и побуди национални дух, кроз неколико поглавља, Јовановић се бави темом јунаштва и у исти мах говорећи о томе како је њиме одржана борбеност народа, што је нарочито било неопходно у тим временским приликама. У том смислу, наводе се примери народних песама, са посебним освртом на циклус о Марку Краљевићу, као највећем међу именима српских јунака. Потенцира се прошлост управо зато што се у њој огледа снага и величина српског народа, а обе су потребне као део свести за будућност: „снага ума и врлина која претеже над физичном силом; – победоносно чувство истине, поштења и правде; – непобедиви нагон народне слободе и независности, који прелази у свест о једнакости и о братству свију људи.“ (Јовановић 1870: 165).

Према основној оријентацији, лист је поред науке, логично са њом повезано, истицао важност знања и то не само као један од најнеопходнијих предуслова за живот (мисли се пре свега на практична знања), већ и знање са дубљом значењем. Текстови су својим научним, али једноставношћу обојеним стилем били пријемчиви за читање, но истовремено корисни (један од најбољих примера је обиман текст објављиван у наставцима *О потреби науке*). Текст *Прошлост и садашњост у науци* дао је преглед система различитих знања, поменуо опште услови човековог развоја, односно развитка народа, на првом месту истичући значај школе (просвете). Писани су прилози и о природним и друштвеним наукама, тиме изједначавајући њихов значај и потребу. Исто тако, писано је о правосуђу, слободи штампе и говора, индустрији и привреди.

Када је реч о књижевним прилозима, у раду се нећемо бавити анализом како бисмо им одредили књижевну вредност, јер би инсистирање на томе захтевало исувише велико удаљавање од теме. Видљиво је било да је писање у текстовима те врсте било на народу пријемчив и разумљив начин, а све у циљу просвећивања и полаког увођења у образованост на једном ширем нивоу. Часопис је штампао прилоге оригиналног карактера, понајвише родољубиву поезију, а од прозе приповетке љубавно-сентименталне и социјалне тематике, али и преводе француске, немачке, руске књижевности (од познатијих Гогољев *Шињел*). Лист је редовно, почевши од првог броја, доносио прилоге о новинама на пољу књижевности, углавном

обавештавајући јавност о књигама које су изашле из штампе. Да није било речи само о наметању искључиво српског, говори и прилог Светомира Николајевић, чувеног историчара, политичара, професора Велике школе, који пише о историји Дубровника и даје подробен преглед дубровачке књижевности. Николајевић исцрпно говори о највећем песнику дубровачке књижевности, Ивану Гундулићу, посебну пажњу посвећујући анализи његовог *Османа* (анализирајући свако певање засебно).

У приказу књиге Владимира Јовановића, политичара и министра финансија, иначе оца Слободана Јовановића, *The Emancipation and unity of the Serbian Nation. Or. The Regeneration of Eastern Europe by the Reconstitution of the nationalities* („о ослобођењу и уједињењу народа српског, или о препорођају источне Јевропе уздигнућем народа Источних“) изложене су основе народности како би се њиховим осветљавањем дошло до жељеног јединства на политичком нивоу.⁸ (Неп. аут. 1871: 263). Начин на који се то најбоље може постићи јесте управо наука, односно путем образовања, и у том погледу хвали се, и тиме поздравља, рад Уједињене омладине српске која „чини то са уверењем да народност води човечанству и братству“ (Неп. аут. 1871: 264). Јовановић је, разуме се, присталица панславистичке идеје у којој не види никакву опасност по Европу, и сматра да она као таква долази од оних који подржавају аустро-угарску и турску владавину (Неп. аут. 1871: 265). Књига је, заправо, прозвод његовог виђења идеје која стоји у наслову са разрађеним практичним планом.

Неретко, часопис је доносио преводе одломака из страних историја, а који су имали сврху као и књижевни прилози: да се упознавањем сународника, успоставе односи и путем појединости који се тичу обе стране, увиди међусобна блискост народа (*Славени у Турској* загребачког професора Фрање Брадашке, одломак из немачке историје Јулијана Шмита).

Сличну сврху имали су и говори са зборова и различитих скупова који су у листу редовно штампани. Примера ради, *Млада Србадија* је 1871. године у броју 6 и 7 штампала говор Драге Дејановић, *Српским мајкама*. Као присталица родољубља, не само поезијом, већ и друштвеним ангажманом, Драга Дејановић свесрдно се залагала за женска питања. Њено јавно предавање (како и стоји поред наслова) упућеном је женама са намером да подстакне и тиме их охрабри у мајчинским улогама, а идеал те фигуре дат је кроз лик мајке Марка Краљевића, Јевросиме, што је свакако било у складу са опредељенашоћу за национално и славну прошлост:

8 Писац приказа наводи Јовановићеву поделу српства: Срби у Србији, Црној Гори, у Аустрији, Турској.

Ако која сестра хоће своје роду да какво добро учини, ако хоће која да родољупкињом постане, верујте ми, ничим другим у толикој мери не ће то учинити, до ли само ако буде ваљаном српском мајком постала и ваљане чланое народу дала. – Једна ваљана мати, може се рећи, да је више добра учинила тиме што је ваљану децу народу предала, него ма која она што је Бог зна каква завештања цркви учинила (Дејановић 1871: 86).

Њен је говор уједно добронамерност на делу и намера да се покаже како чин остварења мајчинства уједно значи добробит на друштвеном плану.

С обзиром на то да је деветнаести век у начелу био зачетак образовања жена у Србији, учитељ девојачке школе Стеван Жекић, пише о важности предузимања тог задатка од којег зависи какав ће бити будући нараштај. Он, међутим, не говори само о потреби формалног образовања, већ и о томе да васпитање треба да буде и јесте ствар која се успоставља много раније, у породичном окружењу где се женска деца уче стварима које ће бити пресудне за. Уче се врлини, кућном реду, способним за обављање свакодневних послова и тако их учећи, одвратити од помодног и штетног. Знања науке, али и она практична, подједнако су пожељна.

Српски народ жели да његово друштво буде темељено на знању у којем су образовани главни чиниоци напретка. Дакле, образовање је приоритет. *Како да реформишемо просвету?* (број 33, 1872) текст је Атанасија Вучковића (потписан скраћеницом А. Вучковић), педагошке природе, који не говори више о могућности образовања, већ о неопходности и потреби.⁹

На истом плану, радио је културни, просветни и јавни радник, а пре свега песник Милорад П. Шапчанин. Његов говор *Гајење народног осећања* у целости је штампан у последњем броју *Младе Србадије* који је изашао 25. новембра 1872. године. Текст је заправо његово сагледавање образовања у Србији и тога како би оно требало да изгледа. Према Шапчаниновом уверењу, нарочито је важно у њима зачети и подстицати управо оно што је именовано у самом наслову. Најбоље ћемо то објаснити пишчевим речима: „Дакле, да би школа могла гајити у деци народно осећање, потребно је да је и њезин васпитачки и наставни рад проникнут народним духом. Другим речима: на прво место ваља да дођу: потпуно и темељито изучавање домовине, њезин исторички живот, језик и природа.“ (Шапчанин 1872: 744). Важно је напоменути и то да писац сматра да се развијање снажног народног осећаја

9 Вучковић сматра да деца морају усвајати знања која су им потребна за живот спрам средине у којој живе.

може најпре учинити кроз изучавање језика и књижевности, при чему је јасно изражена узоритост у писаној речи српске књижевности због квалитета отелотвореног у народним песмама, прозним делима, умотворинама, обичајима и сл. Једнако важно је и то да се Шапчанин не одређује само национално, већ позива на учење и осталих словенских књижевности чиме би се могле успоставити везе са суседима према историјским и културним приликама.

Интересантан је податак из броја 46. 1872. године где се говори о потреби оснивања читаоница у којима би људи могли да делају на пољу свог образовања, ширећи га и мимо оквира званичног. У тексту је дат предлог основног начина рада те установе. Концепт је изложен у начелу и подразумева оно што би данас било наприближније библиотеци. То би, дакле, била места на ком би се књиге давале на читање, али и продавале. Говори се и потреби запослења стручног лица чиме би се подстакла озбиљност и допринело стручности те установе. Дакле, 1872. године, како аутор назива „свете установе“ (А. Вучковић 1872: 724) потребне су као сталне и тако доступне.

У смислу просвећивања, део часописа чинили су текстови практичне и поучне садржине, филозофске оријентације, привредни чланци, медицински. Постојали су, мада не у великој мери, текстови углавном намењени женској читалачкој публици (о лепоти, здрављу и сл).

Бројеви током прве године излажења давали су предност књижевности, док су научни чланци, извештаји о раду омладинских друштава и бележење о актуелним збивањима били секундарне важности. Ситуација се, међутим, недуго потом, променила, па су током преостале две године у први план стављени области јавног живота, расправе о друштвеном поретку, женском питању, школи, цркци, привреди, поуке и сл. (Бајић 1968: 539).¹⁰ У одељку *Подлистак*, часопис је извештавао о актуелним догађајима који су се тицали, посредно или непосредно, српског народа, углавном политички усмерених. Ти редови углавном су били сажетог и информативног карактера. Но, иако са тенденцијом да догађаје пренесу што верније, ти редови могу се читати као текстови на граници да постану белестристички. Од дешавања у свету, највише се обрађало пажње на она која су се дешавала у непосредној близини, дакле у Аустроугарској и углавном о немирима који су долазили са стране, а тицали су се угњетавања на рачун Срба. *Подлистак* је касније

10 Иначе су те две последње године биле бурне јер је дошло до сукоба између либерала на челу са Владимиром Јовановићем и социјалиста предвођених Светозаром Марковићем (Бајић 1968: 539).

преименован у *Гласник*, али је сад, осим политичких (*Шта бива по свету*), доносио друштвене новости, из области уметности и књижевности.

Питање језика такође се наметало као важно. У великом броју текстова те природе, издвојићемо текст Стојана Новаковића *Опита словенска азбука* у којем се не говори само о филошком проблему, већ о једном ширем, а то је национално питање. Оно што је насловом именовано заправо је предлог чувеног филолога, свакако не са намером да се тиме затре посебног народности на овом простору, већ напротив, да се олакша пут јединства. Аутор је, међутим, свестан чињеница да, уколико би ћирилица постала једино употребно писмо, нужно би се морао решити други проблем, а то је проблем правописа (будући да сваки народ има своја засебна језичка правила и норме). Главна замисао Новаковића јесте да језик буде разумљив свима, јер уколико се то начело изневери, сав уложен напор био би залудан. Народност са својом особеношћу у књижевном и језичком смислу не би требало да буде препрека у стварању свеопштег осећаја јединства.

Први број треће године објављивања *Младе Србадије* штампао је одлуку омладинских скупштина где је укратко представљена идеја братства, па је тиме залагање искључиво на националном нивоу добило универзалније значење. Другим речима, осим постизања утилитарних појединости (развоја образовања, науке, уметности и свести народа) у исти мах се пропагира идеја свеопштег јединства:

Родољуби из свих српских земаља и крајева и од свуда где их има, уједињени да радњом и одређеним прилозима просвету и друштвени напредак народа српског потпомогну и у народу шире, чине заједницу уједињене омладине српске или *младо српство*. Младо српство сматра себе као члана омладине свију Словена, а нарочито као члана јужних Словена. *Браћа* [подвукла Ј. В.] Хрвати као и Срби могу учествовати у српској омладини. (Неп. аут. 1872: 2).¹¹ Државна слобода није била једина, већ уједињење са Хрватима, Словенцима и Бугарима, што је било обележје романтичарских тенденција. У мајском броју *Младе Србадије* 1872. објављено је да се Омладина српска својом активношћу повлачи. О разлозима гашења, међутим, она не обавештава јавност. Уместо тога, позива одборе и дружине да својим извештајима оставе траг о активности покрета, да буду искрени у томе да кажу шта се мора признати као добро, али и оно мање добро, чега је свакако било.

11 Дословно исти текст, штампан је у 4, 9, 11, 16, 17, 25, 30, 33, 36. броју исте године.

Током кратког трогодишњег постојања, *Млада Србадија* није до краја разрадила своје програмске идеје, јер то била амбициозна замисао, а уз то програм је био широк, напредан, премашивши снагу покрета какав је била Омладина српска (Скерлић 1966: 271). Не може се оспорити да је *Млада Србадија* начинила важне уступке по питању отварања националног питања, питање образовања, просвете и науке. У томе се, заправо, може наћи аргумент за похвале које је заслужила. Показала је, сем тога, врло јасно у ком се правцу креће њена основна замисао и до краја томе остала доследна. Часопис је био опредељен за приврженост националној идеји и, изнад свега, за мисао уједињења под окриљем слободе о којој се морала пробудити свест и у томе је било тренутака успеха.

Један од разлога који је довео до краха *Младе Србадије* свакако је постепено гашење покрета Уједињене омладине српске, а додатно су крах подстакли бројни мотиви који су долазили са стране, једнако колико и из унутрашњих неслагања и разилажења. Исто тако, идеализам часописа изнад реалне моћи, битно је одредио пут ка извесном гашењу. Закључно са бројем 47. и, на последњој страни штампаним прогласом, *Млада Србадија* престала је да излази. Уједињена омладина српска донела је такву одлуку, а она је оформљена према предлогу уредника листа. Јавност је том приликом обавештена да ће децембарски број изаћи накнадно у засебној свесци, али се то није догодило.

ИЗВОР

Млада Србадија: лист уједињене омладине српске за књижевност и науку

ЛИТЕРАТУРА

- А. [Атанасије] Вучковић, 1872: О читаоницама. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година III, број 46, 18. новембар 1872. Београд: Штампарија В. Стефановића и дружине. 723–724.
- Драга Дејановић, 1871: Српским мајкама. Јавно предавање Драге Дејановић. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година II, број 6, 31. март 1871. Београд: Државна штампарија. 85–89.
- Ђорђе Балић, 1968: Часопис Млада Србадија (1870–1872). *Уједињена омладина српска: зборник радова*. Ур. Живан Милисавац. Нови Сад: Матица српска. 537–544.
- Ђурђевка ЉУБИБРАТИЋ, 1982: *Млада Србадија: садржај и предметни регистар*. Нови Сад: Матица српска.
- Јован СКЕРЛИЋ, 1966: *Омладина и њена књижевност (1848–1871)*. Београд: Просвета.

- Милорад П. Шапчанин, 1872: Гајење народног осећања. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година III, број 47, 25. новембар 1872. Београд: Штампарија В. Стефановића и дружине. 739–745.
- Јовановић, 1870: Основи снаге и величине Србске. *Млада Србадија: лист Уједињене омладине српске за књижевност и науку*, година I, број 4, 15. јул 1870. Нови Сад: Платонова штампарија. 161–165.
- Неп. аут. 1871: О нашем ослобођењу и уједињењу. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година II, број 18, 30. јул 1871. Београд: Штампарија Н. Стефановића и дружине. 262–266.
- Неп. аут. 1872: Из Одлука на пмладинским скупштинама. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година III, број 1, 8. јануар 1872. Београд: Штампарија Н. Стефановића и дружине. 2.
- Неп. аут. 1872: Из Одлука на омладинским скупштинама. *Млада Србадија: лист за поуку, уметност и друштвени живот*, година III, број 16, 22. април 1872. Београд: Штампарија Н. Стефановића и дружине. 242–244.
- Славко Гавриловић, 1955: Рађање омладинског листа „Млада Србадија“: према списима из заоставштине Мише Димитријевића, секретара УОС. *Рад војвођанских музеја*. Ур. Рајко Ј. Веселиновић. Нови Сад: Војвођански музеј. 232–235.

SUMMARY

As one of the main goals of the United Serbian Youth was cultural and national enlightenment of the people, launching a magazine called *Mlada Srbadija*: the newspaper of the United Serbian Youth for Literature and Science was the basic form of spreading the ideas of young and educated intellectuals. The ideas were of an educational and political nature. The paper shows the nature of such a program orientation, i.e. the way in which it was realized, through editorial policy, through articles published in the mentioned magazine. Therefore, the association tried to achieve unity, through science and art, and above all by cultivating a sense of belonging, which later enabled the acquisition of complete state autonomy.

Александър Николов

Филологически факултет, Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий" /
Filološka fakulteta Univerze sv. Cirila in Metoda Veliko Tarnovo
aleksandar11nikolov@yahoo.com

Яков Крайков: между традицията и съвременното

В настоящия доклад са проследени отношенията между печатните издания на Яков Крайков (с акцент върху сборника «Различни потреби» от 1572), неговата личност и културния контекст на средата му. В текстът е приложен антропоцентричен ракурс към живота и делото на първия български печатар. Това е част от по-широко изследване на историята на Аза в българската литература и култура от Късното средновековие и Националното възрождане.

Ключови думи: Яков Крайков, история на Аза, Късно средновековие

Jakov Krajkov: between tradition and contemporary

The current report focuses on the relation between Jakov Krajkov's books (mainly his «Collection for various occurrences» from 1572), his personality and the cultural contexts of his surroundings. The research implies an anthropocentric approach to the life and work of the first Bulgarian typographer. This is part of a wider study on the history of the self in late medieval and early modern (national revival) Bulgarian literature and culture.

Keywords: Jakov Krajkov, history of the Self, Late Medieval period

Началата на книгопечатането в българската литература¹ се свързват с името на Яков Крайков, работил във Венеция през втората половина на XVI в. С дейността си той се включва в средите на книжовници, богослови и зографи, емигрирали в крайморската република след политическите промени на Балканите век по-рано. Своеобразната «реконтекстуализация на византийската материална и духовна култура» (Tsibranska-Kostova 2013: 9) във Венеция, датираща от времето на кръстоносните походи и продължила през следващите векове, създава познати условия² на живот

1 След делото на анонимен книжовник, работил в румънските земи в началото на XVI век (вж. Atanasov Petar, Jakov Krajkov, Sofija, Nauka i izkustvo, 18.), първият, записал името си в историята на българското книгопечатане, е Яков Крайков.

2 Както пише Мариана Цибранска-Костова «Венеция остава фактор и същевременно един от центровете във възпроизвеждането на византийската ценностна парадигма в условията на т.нар. „Византия след Византия“, когато принудителната промяна в политическата, обществената и културната система не само довежда до изнасянето извън някогашните балкански териториални граници на постигнатите културни образци, но и принуждава част от техните създатели да творят в емиграция» (вж. Cibranska-Kostova Mariana, Sbornik "Različni potrebi" na Jakov Kraykov meždu Venecija i Balkanite prez XVI vek, Sofija, Izdatelstvo Valentin Trajanov, 9).

и работа за жителите на Балканския полуостров.

Печатната преса като откритие, осъществено в Западна Европа, предоставя възможности за межкултурна комуникация в «столицата на книгопечатането». В настоящото изследване това явление е проследено на нивото на автобиографичните фрагменти в изданията на Яков Крайков. Връзката на писателя със средновековната литературна традиция на Балканите, установена в изданията му, също спомага при дефинирането на неговата личност.

Многообразието от автори подписи, асоциирани с изданията в печатницата на Вуковичи от втората половина на XVI век, дава основание в медиевистиката да се говори за двама славяноезични писатели с подобно име: «Яков Крайков» и «Яков от Камена река». Стојан Киселиновски и Александар Стојановски определят Яков от Камена река, издал «Часослов» в печатницата на Божидар Вукович през 1566 г., като първия македонски печатар (Kiselinovski 2000: 207).

Преобладаващото мнение в българската наука за средновековието е, че става дума за един писател (Tsibranska-Kostova 2013: 25-37). Мариана Цибранска-Костова проследява авторовите идентификации от изданията на Яков Крайков («Часослов», «Псалтир», «Молитвеник» и сборника «Различни потреби»). В «Часослов» името му не е съпроводено от друго название, което дава повод за различни интерпретации. Фразата «недоини и мънши въ члвцех наречени Иаковъ» (Tsibranska-Kostova 2013: 27) е израз, заимстван от «средновековните славянски ръкописи» (Atanasov 1980: 34), и често се цитира като пример за отношението на книжовника към собствената му личност през Средновековието (Petkanova 2003: 17). В следващото издание («Псалтир») авторът заявява себе си по-категорично – например в експликацията «Крайков снь», която се тълкува като патроним или като топоним, изведен от географското означение Краище (Tsibranska-Kostova 2013: 28, 30). Подобни думи го отличават от предходните собственици на печатницата, които прибягват до мистификацията, когато пишат за себе си (Atanasov, 1980: 38). Например Винченцо Вукович извежда родословието си от «благочестивия и пръв християнски цар Константин Велики» (Atanasov, 1980: 58), докато Яков говори за себе си с по-голямо внимание към фактите.

Каква информация за живота на автора дават анаграфите (предговорите и послесловията) от четирите му издания? От наличните данни се извеждат

идентификационните модели на печатаря и на издателя, които са нови за българското общество и за литературата от периода. Заедно с това Яков намеква за предишен опит в полето на писмената култура: «троуждахъ се отъ многими времени и лети за сие дело къ стемъ книгамъ» (Tsibranska-Kostova 2013: 28). Според Петър Динеков текстът на изданията му възхожда към езика на писателите от Софийската книжовна школа от XVI век: поп Пейо, Матей Граматик и др. (Džurova 2014: 15).

Други експликации легитимират следваните личностни модели чрез посочване на приемственост спрямо дейността на Божидар Вукович и с твърдението, че Яков е наследник на стар «свещенически род» (Atanasov 1980: 76). Същевременно, подобно на писателите Константин Костенечки и Димитър Кантакузин, и Крайков «остава светско лице» (Atanasov 1980: 64). В настоящия прочит се поддържа твърдението, че тази идентификация не противоречи на останалите, заявени в трите други издания на Яков. «Псалтир», «Молитвеник» и сборникът «Различни потреби» дописват наратива за произхода на разглеждания писател от географската област Краище.

Първата монография за Яков Крайков в българската медиевистика, написана от Петър Атанасов, носи подзаглавието «Книжовник издател график». Изследването насочва вниманието на читателя както към книжовника Яков, така и към работата му в областта на визуалните изкуства. Културният контекст оправдава предположението, че дейността на издателя е включвала и графичното оформление на буквените знаци. Според учения «Яков сам дава указание, че е гравьор, като съобщава за предстоящо изработване от него на нови типографски шрифтове». (Atanasov 1980: 88) М. Цибранска-Костова допълва хипотезата, предложена и от Атанасов, че писателят използва визуалния материал в изданията си не само като компилатор. По думите ѝ в богато илюстрирания Часослов от 1566 г. «има общо 31 гравюри, някои от които се смятат за дело на самия Яков» (Tsibranska-Kostova 2013: 35).

За разлика от текста в изданията, който се свързва с традиционната писмена култура на Балканите (книжовна и апокрифна), визуалният материал в тях насочва към влиянието на западноевропейската култура. Казаното може да се проследи в дейността му като гравьор и график. Според Аксиния Джурова например в изображението на цар Давид в Псалтира от 1569-1570 г. има «разработен пространствено интериор, в десния ъгъл на който се вижда

отворена врата и пейзаж на заден план, съвсем в духа на западната гравюра»; в Молитвеника от 1570 г. «отново се преплитат мотиви от украсата на славянските ръкописи ... с такива, взети от латинските венециански книги» (Džurova 2014: 36, 37).

В сборника «Различни потреби» (1571 - 1572) има само една гравюра – на св. Симеон Стълпник, разположена на корицата. Текстът на «книгата за пътници» (Tsibranska-Kostova 2013: 38) предполага разгръщане на модели на лично присъствие, свързани със синкретичната фигура на средновековния книжовник.³

Яков Крайков засвидетелства почитта си към православни светци в няколко кратки съчинения, обединени от макротекстовата рамка на сборника. В «Сказанието за светите мощи, намиращи се във Венеция», което се смята за негов авторски текст (Atanasov 1980: 131), са споменати имената на светци (православни, но и католически), чиито мощи почиват в столицата на книгопечатането. Разказът за пренасянето на мощите и за чудесата, извършвани при тях, е характерен белег на заключителната част в агиографските текстове, писани от патриарх Евтимий и от неговите ученици и последователи. Сказанието – жанров тип, възпроизведен в относително същия вид и от Партений Павлович в неговата «Автобиография», като че ли представлява компилация от няколко подобни житийни епизода, свързани помежду си в общ наратив. Може да се предположи, че подобни сходства в писането издават не толкова следването на общ жанров модел, колкото споделеното желание на двамата автори да говорят за поклонническите си пътувания. Автобиографичният опит по всяка вероятност мотивира и добавките за българските новомъченици в главата «Тук събрахме накратко имената на българските светци...» от «История славянобългарска».

Другите текстове от сборника «Различни потреби» отпращат към неканоничната литература. Такъв е «Апокрифът за Успението на св. Богородица». Мотивът за живота на християнския праведник е проследен и в текста «Видение на пророк Йереимия и въпроси на цар Озия», който принадлежи към същата книжнина. В него етическото противопоставяне е визуално: в «типичната за апокрифния мироглед картина на ада и рая» (Tsibranska-Kostova 2013: 124).

3 Личностният модел на средновековния писател е синкретичен. Той е и агиограф и летописец, преписвач и компилатор, проповедник и преподавател, граматик и филолог, духовно лице или благородник; т.нар. авторова скромност (Petkanova Donka, Starobalgarska literatura. Enciklopedičen rečnik, Veliko Tarnovo, Abagar, 17.) е само една гледна точка към многоликата фигура на автора.

В книгата за пътници Яков се насочва към посланията на проповедта, реализирана посредством подобни нравоучителни текстове. Формирала се в средите на венецианското книгопечатане от XVI в., гръцката и славянската типография съхранява културата на източноправославните Балкани. Затова и не е без основание твърдението, че моделите на личността, които сборникът «Различни потреби» формира, все още имат пряка връзка с християнската антропология.

М. Цибранска-Костова вижда зависимост на топографските данни за част от светците в «Календара» от «народно-религиозната, фолклорната традиция от Източните Балкани» (Tsibranska-Kostova 2013: 79). Чрез тълкуване на топонимията в житията им с оглед на фолклорните предания Яков Крайков вписва светците в географските граници на това духовно пространство. Отношение към подобна топонимия има и «Апокрифът за Успението на св. Богородица», където е приведен мотивът за Девата – покровителка на Атон. По този начин авторът формулира собствената си етно-конфесионална идентичност, която поверява на своите читатели.

Паметта за престижните модели на личностно присъствие в средновековната култура (на книжовника, на зографа, на поклонника и пр.) е осъществено в координация между устната и писмената култура. За разлика от други текстове⁴ в сборника не се съдържат критики към определен тип поведение или към чужди културни практики. Противопоставянето на православните християни на Балканите с общности от иноверци е извършено имплицитно: чрез утвърждаването на елементите на домашната култура, но и в използването на чуждия опит като важна част в процедурите по съхраняването ѝ.

Според Аксиния Джурова делото на разглеждания автор не се изчерпва с казаното: «той е и разпространител на своите издания» (Džurova 2014: 22). Моделът е непознат до момента и отпраща към битието на печатната книга в културата на новото време и новия начин за разпространение на литература.

През Българското възраждане не е нетипично авторът да съвместява и функцията на разпространител. Разлика се долавя в това, че в книжнината на XIX век се поставя акцент върху факта, че популяризирането на дадено издание се определя от неговото финансиране. Списъците със

4 Христоматиен пример е Евтимиевата редакция на т.нар. «Борилев синодик», в който разказът за антибогомилския събор от 1211 г. е съпроводен от анатемите срещу представителите на християнските ереси (Dinekov Petar, Hristomatija po starobalgarska literatura, Sofija, Nauka i izkustvo, 308-312).

спомоществователи, отпечатвани във възрожденските книги, говорят за характера на читателите им, указват и населените места, в които дадено издание е по-търсено. Подобна статистика към края на XVI век не е налична. Все пак е за отбелязване, че един от изцяло запазените екземпляри на сборника «Различни потреби» е открит в университетската библиотека в град Лайден (Нидерландия), а други два се съхраняват в Библиотека «Амброзиана» в Милано (Tsibranska-Kostova 2013: 6).

В сборника за пътници отгласи от есхатологичния страх покрай отминалата 1492 г. като че ли са доловими в апокрифа «Видение на пророк Йеремиа и въпроси на цар Озия». Според Цибранска-Костова обаче «целта на четивото ... не е есхатологична, а морализаторска» (Tsibranska-Kostova 2013: 124). Без да развива собствен възглед за хода на историческото време, Яков разсъждава за средновековното минало в етноцентричен план. В Календара от «Часословеца» под датата 14 февруари е отбелязано: «стго Кирила Философа оучителиа българского» (Atanasov 1980: 72).

Легендарните сюжети, през които писателят мисли хода на времето, го свързват и с един текст от XII век – «Сказание на пророк Исяя, как бе възнесен от ангела до седмото небе» (познат и като «Български апокрифен летопис») с който, според Петър Атанасов, Яков е бил запознат (Atanasov 1980: 142). По думите на книжовника-печатар цар Петър, «който царуваше във Велики Преслав» завършил живота си във «великия» Рим (Džugova 2014: 49). Това кореспондира с казаното в «Сказанието»: «дойдоха някакви насилници като исполини и погубиха българската земя по морето и Петър, цар български, мъж праведен, остави царството и избяга на запад в Рим и там завърши своя живот» (Dinekov 1974: 293). Легендите за миналото на етноса поддържат самосъзнанието на групата и осмислят индивидуалната идентичност в традиционните общества. Интерполирането им в сборника Различни потреби разкрива още един от идентификационните ресурси в писането на Яков Крайков.

* * *

Културната приемственост, осъществена под знака на Венецианското книгопечатане от XVI в., е в преплитането на източноправославната християнска традиция с елементи на ново влияние. Това заключение се потвърждава от картината на идентификационни модели в изданията на Яков Крайков – първият български писател, прекрачил прага на модерната епоха.

ЛИТЕРАТУРА

- Петър Атанасов, 1980: *Яков Крайков. Книжовник, издател, график XVI в.* София: Наука и изкуство.
- [Petar ATANASOV, 1980: *Jakov Krajkov. Knjižovnik, izdatel, grafik XVI v. Sofija: Nauka i izkustvo*].
- Петър Динекков, 1974: *Христоматия по старобългарска литература.* София: Наука и изкуство.
- [Petar DINEKOV, 1974: *Hristomatija po starobalgarska literatura.* Sofija: Nauka i izkustvo].
- Аксиния Джурова, 2014: Яков Крайков: Сборник „Различни потреби“. Книга за пътника от 1571-1572. София: Библиотека Амброзиана.
- [Aksinija DŽUROVA, 2014: *Jakov Krajkov: Sbornik "Različni potrebi"*. Kniga za patnika ot 1571-1572. Sofija: Biblioteka Ambroziana].
- Стојан Киселиновски, 2000: *Македонски историски речник.* Скопје: Институт за национална историја.
- [Stojan KISELINOVSKI, 2000: *Makedonski istoriski rečnik.* Skopje: Institut za nacionalna istorija].
- Донка Петканова, 2003: Старобългарска литература. *Енциклопедичен речник.* Велико Търново: Абагар.
- [Donka PETKANOVA, 2003: *Starobalgarska literatura. Enciklopedičen rečnik.* Veliko Tarnovo: Abagar].
- Мариана Цибранска-Костова, 2013: *Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI век.* София: Издателство Валентин Траянов.
- [Mariana CIBRANSKA-KOSTOVA, 2013: *Sbornik "Različni potrebi" na Jakov Krajkov meždu Venecija i Balkanite prez XVI vek.* Sofija: Izdatelstvo Valentin Trajanov].

SUMMARY

The printing press provides an opportunity for inter-culture communication in the capital of bookprinting Venice. Here the Medieval orthodox tradition is intertwined with a new influence. Implying the Old bulgarian literary practice in the context of his work in the coastal republic Jakov Krajkov follows different patterns of self-identification in the text. Some of them are connected to manuscript production (the syncretic figure of the medieval writer), and others – typographer, bookseller and merchant, engraver, with innovations in the field of literature after Gutenberg's invention.

Катерина Котеска

Филолошки факултет »Блаже Конески« Универзитета »Св. Кирил и Методија« – Скопје /
 Filološka fakulteta Blaže Koneski Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju
 katerina.koteska@yahoo.com

Промислување на женскиот идентитет во „Фрида или за болката“ од Славенка Дракулиќ и „Одбројување“ од Фросина Пармаковска

Во овој труд се анализираат женските ликови во два балкански романи: „Фрида или за болката“ од Славенка Дракулиќ (хрватска авторка) и „Одбројување“ од Фросина Пармаковска (македонска авторка). Овие две авторки ги поместуваат границите во книжевноста и отвораат горчливи теми за кои ретко се пишува во балканската средина, а ќе бидат анализирани во овој труд – темата за женската сексуалност, сликата за женското тело, односот маж – жена, односот жена – жена, изневерувањето и траумата. Се анализира колку околината влијае врз формирање на женскиот идентитет првин преку телото како прво засолниште на идентитетот, но и како биолошки феномен и нераскинлива врска со природното и животинското, со што зазема подредена позиција на Другиот во однос на душата; а потоа и преку врската мајка – ќерка како клучна за развивање на женскиот идентитет. Целта е да се покаже како овие авторки во анализираниите романи ги рушат стереотипите за жената како чиста, наивна, беспомошна и секогаш во позиција на Другиот во однос на мажите.

Клучни зборови: феминизам, психоанализа, телесно, аспекти на Другоста, македонска книжевност, хрватска книжевност, македонски роман, хрватски роман

Rethinking women's identity in "Frida's bed" - Slavenka Drakulic and "Countdown" – Frosina Parmakovska

This paper analyzes the female characters in two Balkan novels: „Frida's bed „ - Slavenka Drakulic (Croatian author) and „Countdown“ - Frosina Parmakovska (Macedonian author). These two authors push the boundaries of literature and open up bitter topics that are rarely written about in the Balkans, and will be analyzed in this paper - the topic of female sexuality, the image of the female body, the man-woman relationship, the woman-woman relationship, betrayal and trauma. This paper analyzes how the environment influences the formation of female identity first through the body as the first refuge of identity, but also as a biological phenomenon and an inseparable connection with the natural and the animal, thus occupying a subordinate position of the Other in relation to the soul. And then through the mother-daughter relationship as the key to developing a female identity. Each topic will be described in details, followed by a comparison of the behaviors of the two characters. The purpose is to show how these authors, through their narration, break the stereotypes about women as pure, naive, helpless and always in the position of the Other in relation to men.

Keywords: feminism, psychoanalysis, bodily, aspects of Otherness, Macedonian literature, Croatian literature, Macedonian novel, Croatian novel

1. Вовед

Во женското писмо (*écriture feminine*) се потврдува дека женската субјективност, женскиот род како конструкција и женското искуство диктираат сосема поинаква шема на заплетот и поинакво организирање на почетокот и крајот на прозниот текст. Така, еден од придонесите за изборот на раскажувањето преку женски лик е можноста за поголема емпатија на читателот. Дополнително, женските простори се најпогодни за разработка на актуелни теми токму затоа што подеднакво ги опфаќаат сите аспекти (надворешни, приватни и интимни) и можат да дадат увид во исклучиво женските процеси како бременост, породување, мајчинство, абортус итн.

Хегел смета дека двата пола мора да бидат различни; едниот ќе биде активен, другиот пасивен и само по себе произлегува дека пасивноста ќе биде уделот на жената. Според таа диференцијација, мажот е активен принцип, додека жената е пасивниот принцип, зашто таа останува неразвиена во своето единство. (Де Бовар 1989: 12) Во романите кои ќе ги анализираме се проследува кршење на табуата и границите кои се наметнати врз жената и се отвараат теми за кои малку се зборува, а уште помалку се пишува.

2. Фрида или за болката

Во романот „Фрида или за болката“ животот на Фрида се користи како инспирација за да се искаже една подлабока порака. Не случајно насловот е „Фрида или за болката“ со сврзникот „или“ се воведува истозначна алтернатива, значи: Фрида = болка, а Фрида = жена што значи жена = болка. Романот е структуриран во фрагменти, наизменични кратки и моќни епизоди без хронолошка низа кои не го следат животот на Фрида, туку хронологијата на нејзината болка, која започнува во детството, кога боледувала од детска парализа, ескалира со страшна сообраќајна несреќа од која не се опоравила и завршува со самоубиство. Раскажувањето на нараторот во трето лице е прекинувано со исповедите на нараторот во прво лице, раскажување низ внатрешна фокализација, каде ги следиме емоциите на Фрида, спомените, искуствата.

2.1 Женското тело

Женското тело отсекогаш се претставувало како предмет на страст, морало да биде идеализирано и совршено, а сè што се оддалечувало од совршенството

предизвикувало потсмев, непријатност, а често и самоизолација на жените. Жената била идентификувана само по нејзините телесни атрибути. Првата асоцијација на женското тело за повеќето е совршенството, хармонијата. Постструктурализмот ја промовира претпоставката за континуирана варијација на односот помеѓу означувачот и означеното што ја поништува можноста за доделување конечни значења. Намерата на деконструкција е да се покаже дека другиот член во опозицијата не е подреден или поим од второстепена важност, туку постојан и конститутивен, а категоризациите на поимите не постојат во апсолутни и строги значења.

Идентитет на Фрида уште од почеток се гради деструктивно. Таа е принудена да се навикне на ознаката различноста, но и на едно поинакво Јас. Дисфункционалното тело не може да се сокрие, ниту во очите на другите, ниту во сопственото гледиште, неговата измена создава ново чувство, чувство на nelaгодност во сопственото тело. Таа сака да излезе од него, да се претвори во пеперутка и да одлети. Нефункционалното тело влијае на (повторната) конструкција на идентитетот и како такво бара повторна идентификација. Неопходно е да се прифати болеста како составен дел. Фрида се поистоветува со болка затоа што тоа е сè што има. Преку чувството на болка таа станала свесна за своето тело, а со тоа и за сопственото постоење.

Телото станува двоен предмет - предмет на сликање, но и предмет на медицински интервенции. Затоа, во процесот на оддалечување од телото, се создаваат две реалности. Едната во која Фрида е призната сликарка и жртвувана сопруга, додека другата припаѓа на болеста. Според тоа, две личности се подредени на законите на секоја реалност. Поради постојаното присуство на тело/болка во свеста, Фрида почнува да го доживува своето тело како товар, како ентитет што функционира независно од нејзините желби и потреби, па неговата целосна реализација може да се реализира само во друга (нематеријална) реалноста, онаа во која е лишена од тело.

Фрида вниманието од еден тип на „зачуденост“ (физички хендикеп) го насочува кон друг (егзотични изглед), сокривање на недостатоците за да може беспрекорно да се вклопи во социјалната средина. Фрида посегнува по форма на спектакл т.е маската. Таа одбира каква сака да биде во очите на другите, го користи костимот/облеката за да создаде маска што ќе ѝ помогне да го реконструира нов идентитет нејзино повистинско Јас – Јас што би сакала да биде. Таа секое утро се подготвува како за на настап, секој ден

внимателно избира што да облече, која облека ќе ѝ одговара на нејзината сегашна улога со која се покрива тагата и болката. Од градска девојка, модерна млада жена која обично се прикажува како машко со кратка коса и носи панталони и машки чизми. Носењето панталони би значело наполно негирање на женскиот идентитет – маскирање или намерно напуштање на териториите на својот пол, светот не е веќе ист кога жената ќе го облече она што во секојдневниот говор може да се употреби како замена за машката сексуалност, моќ, супремација. Женското облекување на панталони се толкува како престап, симболична кастрација, социјална диверзија: освојувањето на панталоните е сето тоа и повеќе (Слапшак 2003: 102). А, потоа таа свесно се трансформира во селанка за да се доближи до Маестро и она што за него е идеална жена. Таа првенствено ја присвојува таа улога на жена во екстравагантна облека заради него, но понатаму тој стил станува нејзиниот идентитет. Таа ја прикрива тагата зад шаренилото како да сака да каже: „видете ме! носам толку шарени бои на мене, човек во вакви бои не може да биде осамен човек“.

Косата е важен дел од идентитет на Фрида, во младоста преку косата (влакна) таа му пркостила на општеството, во овој нејзин бунт поддршка ѝ е нејзиниот татко кој во неа го гледа синот што никогаш не го имал и затоа ја израснува како син, а не ќерка. Фрида во прегратките на Маестро станува сензуална жена чија коса ја отелотворува. Влакнестото машко тело претставува сила, надмоќ и мажественост, а влакнестото женско тело претставува закана. Општествено е прифатено дека жената мора да биде без влакна, инаку таа е дива жена. Фрида жестоко се спротивставува на таквите идеи, таа на автопортретите се слика со влакна над усните и густе, дебели веѓи. Преку косата и облеката го негува односот со Маестро, тие се работите кои ја прават различна од неговите љубовници, за да не биде таа само уште една изневерена жена. Косата ја крати само уште еднаш во животот, и овој пат во знак на бунт, но и на одмазда кога дознава дека Маестро ја изневерил со единствената женска личност која ѝ е блиска во животот – нејзината сестра.

2.2 Однос ќерка – татко; ќерка – мајка

Болката е секогаш психолошка состојба, најчесто предизвикана од непосредна физичка причина. Болката може да се лоцира во телото на оние места каде што требало да се појави емотивен израз кој не се појавува од различни причини (Котеска 2013: 107). Фрида за првпат е свесна за болката во нејзината нога кога нејзиниот татко добива напад на епилепсија, таа е

сама со него на плоштадот и чувствува срам, замислувајќи го претходно како неуништулив сега го гледа каде што не може да си го контролира неговото тело. Подоцна, истата, нога ѝ заболува и мора да биде отсечена, но Фрида не сака да се направи тоа, можеби затоа што на тој начин ја чува последната нишка што ја поврзува со нејзиниот татко. До крајот не ја „дава“ ногата. Тие двајцата се поврзуваат затоа што и нејзиниот татко бил „другиот“ и тој се чувствувал како хендикепиран и постојано зависен од неговата жена, не го имал потполно животот во неговите раце. Но, освен тоа, таткото е единствениот од семејството кој е тука за Фрида. Останатите со кои се обидува да воспостави блиски односи ја напуштаат. Мајка ѝ ја избегнува уште од раното детство затоа што е неспособна да се справи со нејзината болест, дури и на свадбата мајката не е среќна за нејзината ќерка, таа знае дека другите жени имаат нешто што таа нема, таа е преплашена од бившата жена на Маестро која ја покажува нејзината убаво нога. Ќерката е за мајката наедно нејзина двојничка и една друга; мајката, наедно ја сака и ѝ е непријателка; таа му ја наметнува на детето својата судбина: тоа е начин гордо да ја прифати својата женственост, и начин, исто така да се одмазди за тоа. Жените кога им е доверено женско дете, прифаќаат со жар кој се меша со одмазда, да го преобразат во жена слична на себе. Дури и благодарната мајка, која искрено му сака добро на детето, ќе смета дека е помудро од неа да создаде „вистинска жена“, зашто така и општеството најлесно ќе ја прифати (Де Бовоар 1989: 26).

2.3 Односот маж – жена

Во однос на Маестро, таа е во изразито подредена положба. Раскажувачот истакнува дека положбата на Фрида во бракот се должи на фактот дека таа се смета за жртва на нејзиното тело, од кое е постојано ограничувана, и потребата од големи финансиски средства за медицинска нега и операции. Фрида му е бескрајно благодарна на Маестро што ја прифаќа таква каква што е, таа пред да почне да се маскира му се покажува каква е, се соблекува, му ги покажува сите лузни на обележаното тело. Маестро, ја прифаќа каква што е, тој ѝ ветува сигурност, но понатаму ѝ ја предизвикува најголемата болка. Заради сигурноста и потребата да биде сакана, Фрида доброволно прифаќа да живее во неговата сенка. Таа ја прикажа својата потчинетост во сликите, Маестро е во центарот на сликата, а Фрида до него изгледа како обична мексиканска селанка, како негов додаток, украс, нејзина мисија стана да му служи на сопругот. Симон де Бовоар објаснува дека жените сакаат

да им угодат на мажите заради нивната економската предност, социјална положба, угледот на бракот и ефективноста на машката поддршка. Жената не се препознава себеси и не избира да постои за себе, туку е дефинирана од мажот (Де Бовоар 1989: 226)

2.4 Мајчинство

Патријахалните сфаќања наметнуваат дека жената е „вистинска“ жена само кога ќе стане мајка. Фрида не е типична жена која се води по стандардите на општеството, но има голема желба да стане мајка, делумно затоа што тогаш ќе има некој кој секогаш ќе биде со неа, делумно затоа што сака му роди дете на Маестро, а и за да го поправи нејзиниот однос со мајка ѝ. Од друга страна, Фрида сака Маестро да има дете. Иако го ризикува нејзиниот живот, сепак секоја нејзина бременост завршува со тежок абортус. Фрида наоѓа утеха во нејзиниот однос со Маестро, нивната врска од љубовна преминува во однос мајка – син, славниот маж станува само дете во нејзините раце. Овој однос ја „втурнува“ во нов идентитет Фрида, бидејќи таа мора да се откаже од нејзината женственост, добива дете, но губи маж, во спалната таа станува само објект кој копнее за прегратка и допир. Маестро барајќи ја мајка си во Фрида, ја „уништува“ нејзината внатрешност: како што и детето се храни преку мајката кога е во неа, така и Маесто го јаде нејзиниот идентитет.

2.5 Самоубиство

Плашејќи се дека нема да ја разберат, дека ќе се изморат од нејзината бавна смрт, Фрида се повеќе се плаши од понижувањето што го чувствува кога ќе види дека луѓето околу неа се нетрпеливи и рамнодушни кон нејзината агонија, Фрида чувствува дека животот во тело кое не може да го следи нејзиниот жив дух не е живот вреден, ако воопшто е живот. Фрида ја презема контролата над нејзиното тело. Самоубиство врши лице кое го изгубило општествениот и општествениот интерес и е најчесто физички или психички болно. Болната Фрида целосно го губи социјалниот интерес, чувство на должност за дружење со пријателите, познаниците и семејството. Се чувствува несакано и се смета за товар. Фрида има два обиди за самоубиство пред последното. Сепак, и во двата обиди наоѓа причина да продолжи да живее и се спротивставува на смртта. Кога дефинитивно решава да се самоубие, таа веќе целосно го има изгубено идентитетот. На нејзиниот последен протест, Маестро ја

турка во инвалидска количка, а таа е без шминка, несредена и завиткана во кебе. Тогаш таа сфаќа дека на нејзиниот живот дојде крај, а смртта доаѓа како олеснување кога човек ќе стане неподнослив за себе.

3. Одбојување

„Одбојување“ е роман во исповедна форма, субјектот, кој зборува во прво лице еднина, е мажена жена, на која не ѝ го дознаваме името, таа зборува за нејзините илузии за љубовта, а при тоа искрено говори за својата пасивност, несигурност, каење и измами и му го предава на читателот проценување на нејзината „вина“. Освен заматеноста поради временското растојание, сеќавањето е измачкано со страв и анксиозност, па, на моменти таа ги оправдува нејзините постапки од минатото или ги прикажува во поинакво „светло“. Приказна на протагонистката нè воведува во нејзиниот животен пат, почнувајќи со навраќање во детството. Нараторот може да се смета за недоверлив од неколку причини. Нарацијата се одвива во прво лице, сè дознаваме преку неа, ја следиме нејзината свест и нејзиниот светоглед, а приказната е раскажана од временска дистанца т.е по сеќавање.

3.1 Односот маж - жена

Мажот (исто така не му го дознаваме името) кој еднаш, поради чувството на љубов ѝ бил близок и познат, станува далечен и туѓ. Проблемот е во мажот, во предметот на нејзиниот романтичен интерес, кој со неговото необично однесување, нерационална љубомора и агресија сè повеќе ја зголемува далечината меѓу нив. Препреката првенствено се манифестира на јазично поле или поточно, во јазикот што тој го зборува. Јазикот со кој тој на почетокот ја заведува, ја привлекува, прави таа да се заљуби во него, иако уште на почетокот тој е исполнет со нечитливи алузии и нејасни метафори и негови посебни значења на кои на почетокот таа не може да им ја открие големината, па така јазикот од простор во кој љубовта се искажува станува суштински и тежок, прва бариера преку која се нарушува и убива љубовта.

Втората препрека е болеста на мажот, која не се кажува која е, но се насетува, преку неговото однесување, однесувањето на другите кон него, и повторно преку јазикот. Во неговата психата зборовите не само што значат нешто различно од тоа што го кажува, туку дури стануваат претставници на цели мисловни линии. Тој кажува еден збор, но има

чувство како да кажал цели мисловни реченици, зборот стои како замена за сложена мисловна активност, додека во реалноста е изговорен само еден единствен збор. Заради тоа тој се отцепува од реалноста и се свртување кон себеси, со прекумерено, но мошне систематско производство на фантазии. Анализирајќи го карактерот на сопругот може да се заклучи дека тој има анален карактер. Аналниот карактер е специфичен тип која настанува заради нерешен конфликт. Личноста со анален карактер е склона на садистички импулси, претерана контрола, тврдоглавост, фрустрации, љубомора, неспособност за флексибилност и штедење. Таа кажува дека во врската стапила заради љубовта што ја чувствувала, но одлуката за избрзаниот брак ја носи нејзиниот маж без таа воопшто да биде прашана. Зачудувачки е тоа што оваа негова одлука таа ја перципира позитивно, како показател за љубовта што тој ја чувствувал кон неа, па со тоа добива привид на слободна волја. Со влегувањето во брак кој навидум ветува среќа, себеисполнување таа всушност го добива спротивното. Таа го губи сопствениот идентитет во врската и се поистоветува со неговите желби и неговите потреби.

Будењето на Еросот, во романот, е двапати директно поврзано со Танатосот. Нивната љубов започнува после смртта на мајка ѝ, тие се впуштуваат во љубовен однос многу кратко по нејзината смрт, па таа и чувствува одредена вина затоа што толку се фрлила на љубов, т.е не прави јасна разграниченост меѓу тагувањето и вината. Вториот пат нејзиниот маж ја посакува по долго време токму на погребот од татко му, но тој воопшто не чувствува тага или вина затоа што мисли дека возвраќа онака како што му правеле и нему. Со тоа субјектите се постојано во гранични ситуации меѓу животот и смртта, уништувањето на врската и продолжувањето на љубовта.

3.2 Неверство

Контактот со саканата личност често предизвикува чувството на сигурност, бавно дишење и чукање на срцето. Чувство на несигурност се манифестира со брзото дишење и забрзување на срцето. Овој спротивен однос на безбедност и небезбедност во романот ни се прикажува преку поимањето на просторот од страна на ликот. Таа на почетокот близината на нејзиниот маж ја чувствува како безбедна, сака да му го раскажува денот, да спие со него и домот го поима како место каде што се заедно. Првите мигови не се ништо друго освен беспрекорна среќа, просторот кој е скромно уреден со малечки плакарчиња во малечката спална соба, стар телевизор и еден кревет во тој

момент изгледа како малечко катче во кое среќата само ќе се шири, ќе се гради нов живот, од таа совршена нулта позиција ќе се оди само нагоре, куќата ќе стане дом. Но, со првите несогласувања почнува и поимањето на просторот како несигурен. Куќата во којашто живее во тој момент најмногу изгледа како кафез од кој се бара начин побрзо да се излезе. Катчето за среќа се претвора во туѓа куќа во којашто се бараат овде-онде ќошиња, каде што само привидно ќе остане сама, како што згаснува љубовта меѓу нив така се менува и простот во кој ликот престојува: големиот брачен кревет е заменет со каучот во дневната, преграчките на сопругот се заменуваат со кратки телефонски разговори со Иван кој ѝ дава чувство на сигурност и среќа, љубовта кон сопругот е заменета со кратката авантура со Иван. Таа од омраза решава да го измами својот сопруг. Адлер тврди дека неверноста на жената е секогаш одмазда; тоа е претрување, но факт е дека таа често помалку попушта на заведнувањето на љубовникот, отколку на желбата да му пркоси на својот сопруг. (Де Бовоар 1989: 358).

Нивната љубов ја добива кончената разврска, исто, во еден простор. Во еден агол, во кој е сокриена, аголот станува целиот живот во моментот. Сите знаци кои претходно се забележувани и толкувани на различен начин стануваат нешто страшно, ужасно, за нејзиниот маж се зборува како за болен човек. За првпат гледа човек на кој му е потребна помош. Работите пребрзо се испревртуваат: восхитот кон него, кон неговиот ум, е заменет со сожалување. Просторот уште еднаш станува понесигурен и потемен.

3.3 Мајчинство

Причина за ненапуштањето на куќата која никогаш не се нарекува дом се пронаоѓа во потребата за припаѓање. На почетокот жената се убедува дека е добро што има маж, куќа во иднина и дете затоа што така знае дека е безбедна. Оваа потреба индиректно влијае и врз другата т.е. таа нема каде да оди, куќата е дадена под кирија, со што се поставува една вистинска финансиска препрека. Конечната слобода почнува со легнувањето во својот кревет, креветот од детството, куќата во која се зачувани спомените за мајката. Куќата од детството е важен хронотоп во романот. Таму таа за првпат го сонува бебето кое сака да го абортира. Вечерта пред абортусот ја сонува идната ќерката, која ѝ се јавува во сонот и ѝ кажува дека таа не сака чистење, не сака нејзината мајка да се откаже од неа и ѝ дава надеж за иднината која заедно ќе ја градат.

На крајот таа сепак ја избира љубовта со тоа што се решава да го задржи детето. Бременоста е коренито искуство: удвојување на телото, одвојување и заедничко постоење на јас и некој друг, една природа и една свест, една физиологија и еден говор. Тоа базично оспорување на идентитетот е проследено со фанатизмот за целовитост – нарцистичка потполност. Бременоста е некој вид устроена, социјализирана, природна психоза. За возврат, доаѓањето на детето ја воведува неговата мајка во лавиринтите на не баш обичното искуство: љубовта спрема друг. Не спрема себе, ниту за некое идентично суштество, уште помалку за некој друг со кој „јас“ се соединува (љубовната или сексуалната страст). Туку спрема едно бавно, тешко и убаво учење на внимание, благост, самозаборав.

4. Заклучок

Главните женски ликови во двата романа се портретирани преку процесот на нивното себепронаоѓање, преку отуѓување и ослободување од правилата и нормите наметнувани од општество. Овој процес во терминологијата на Карл Јунг се нарекува индивидуација. Всушност, според Јунг индивидуација е процес на обединување на свесното и несвесното кај човекот, при што тој или таа станува свесен за своето Јас што постои надвор од границите на Егото. (Котеска 2013: 67). Кога зборува за Јунговиот концепт на индивидуација, Ен Кејсмент вели дека тоа е процес во кој личноста станува целосно своја, различна од другите. Овој процес започнува од потсвеста и дејствувањето на Јас, настрана од Егото. При процесот на индивидуација личноста целосно се отвора пред самата себеси, станува свесна за себе и се соочува со егото, со персоната, со сенката и со сите елементи што ја сочинуваат и ја прават целосна. Пред да го мине процесот на индивидуација, на самоспознавање, прво поминува период на отуѓување. Процесите на индивидуација и отуѓување се тесно поврзани зашто не е возможно да се комплетира процесот на индивидуација без претходно да се помине низ фазата на отуѓеност од светот и од самата себеси. Традиционалниот феминизам љубовта ја гледа не само како општествен производ туку како (уште едно) средство, суптилен (но прецизен) инструмент измислен од мажот, заради потчинување (па дури и сурова експлоатација) на жената, романтичната љубов не е извор на трансцендентност, на среќа и самореализација (Котеска 2002: 24). Таа е, всушност, една од главните причини за поделба меѓу мажите и жените, како и една од културните практики преку кои жените се тераат да ја прифатат својата потчинетост на мажите. Меѓутоа, Јулија Кристева

(2005) вели дека просторот на слободата за секоја индивидуа е љубовта. Дури и Ема Голдман феминистка што се смета за прилично радикална љубовта на извесен начин ја поистоветува со слободата, правејќи јасна дистинкција меѓу бракот, како општествено прифатена форма на (за жената штетен) обврзувачки договор и љубовта како емотивен простор за остварување на личната слобода. Психоаналитичарите обично тврдат дека жената во љубовникот ја бара сликата од својот татко; не затоа што е маж, не затоа што е татко, туку за да оживее една ситуација: онаа што ја започнала кога била девојче, под заштита на возрасните; кога била длабоко сврзана за семејното огниште. Не е случајно тоа што и во двата романа предметот на љубовен интерес на жената е постар маж, на мажот му доделуваат улога на учител. Мажот ѝ е потребен на девојката за да ѝ се открие сопственото тело. Тој е постар, поупатен и прифаќа дека е одговорен за ова доживување, ново за неа. На крајот и двата лика сепак ја избираат љубовта. Во „Фрида или за болката“ тоа се манифестира преку желбата за уметност и конечното прифаќање на себе, додека во „Одбројување“ тоа е моментот кога се решава да го задржи детето.

ИЗВОРИ

- Славенка Дракулиќ, 2008: *Фрида или за болката*. прев: Александар Прокопиев. Скопје: Икона.
- Фросина Пармаковска, 2020: *Одбројување*. Скопје: Или-Или.

ЛИТЕРАТУРА

- Симон де Бовоар, 1989: *Вториот пол*. прев: Маргарита Маленкова. Скопје: Наша книга.
- Елена Гајери, 2006: „Феминизмот и gender studies“, во *Компаративна книжевност*. прев: Ана Алачковска. Скопје: ДККМ и Магор, 281-314.
- Елизабет Грос, 2003: *Недофатни тела (за телесниот феминизам)*. прев: Наташа Папазовска-Левкова. Скопје: Македонска книга.
- Тери Иглтон, 2000: *Литературни теории*. прев: Венко Андоновски. Скопје: Тера Магика.
- Јасна Котеска, 2002: *Македонско женско писмо: теорија, историја и опис*. Скопје: Македонска книга.
- Јасна Котеска, 2013: *Фројдовска читанка: рана психоанализа*. Скопје: Култура.
- Јулија Кристева, 2005: *Токати и фуги за другоста*. прев: Роберт Алаѓозовски и др., Скопје: Темплум.

Јулија КРИСТЕВА, 2021: *Црно сонце*. прев: Елисавета Поповска. Скопје: Артконект.

Слапшак Светлана, 2003: *Женски икони на XX век*. прев: Искра Гешоска и др., Скопје: Темплум.

SUMMARY

In both novels, we follow stories about women who, due to shyness, timidity, inexperience and family trauma, leave the care of them to the men, so little by little they start to lose themselves, turn into them, torture themselves in the name of love, they sacrifice all that they are, all that they have, all the moments of their life for them and thus seek their reason for existence. By identifying with the beloved, they destroy their own identity. Broken, they retaliate by giving up the body, playing the victim, suffocating themselves, mutilating, annihilating themselves. First, they seek salvation in their lover, who they expect to free them from the marriage yoke, by remarrying and becoming wives again. But their final liberation comes with self-acceptance and the restoration of women's dignity. Both characters find a special support, a greater purpose for their existence and thus break the chain of their own, and in general, all women's suffering.

Biljana Petković

Филозофски факултет Универзитета у Нишу / Filozofska fakulteta Univerze v Nišu
florianafreitag@gmail.com

Свакидашња јадиковка Ивана Минатија

Рад се бави анализом песама из збирке *Bolečina nedoživetega* Ивана Минатија, указујући на стања усамљености, анксиозности и депресије која се у њој јављају. Психолошка истраживања ових поменутих стања духа упоређују се с Минатијевим тананим осећајем да та стања што верније представи, те се уочава блиска веза књижевности и психологије, методом унутрашњег приступа књижевном делу. Виртуозност Минатија да зађе што дубље у психу човека и да на што једноставнији начин одслика комплексно стање духа, упоређује се са другим приступима сличној тематици, са посебним освртом на стваралаштво хрватског песника модернизма Тина Ујевића. Циљ овог рада је да се прикажу и осветле сличности различитих приступа ова два песника, али и да се укаже на разлику у њиховом представљању исте тематике.

Кључне речи: Иван Минати, Тин Ујевић, поезија, интимизам

Daily lament by Ivan Minatti

The paper deals mainly with the analysis of poetry from the collection *Pain of the Unexperienced* by Ivan Minatti. The poems depict states of loneliness, anxiety and depression. Psychological researches of these mentioned states of mind are compared with Minatti's subtle feeling to present these states as faithfully as possible, by the method of internal approach to the literary work. Minatti's virtuosity to go as deep as possible into the human psyche and to reflect the complex state of mind in the simplest possible way is compared to other approaches to similar topics, with special reference to the work of Croatian modernist poet Tin Ujevic. The aim of this paper is to show and highlight the similarities of different approaches of these two poets, but also to point out the difference in their presentation of the same topic.

Keywords: Ivan Minatti, Tin Ujevic, poetry, intimism

1. Увод

Књижевност у двадесетом веку отпочела је такозваним сплином и чамом симболизма. Осећање досаде затим прелази у очај, самоћу, тугу, немир и страх, које продубљују пропратни ратови. Послератни период ужаса над страхотама рата завршава преиспитивањем истине, односно преиспитивањем садржаја и књижевне форме. Словеначки песник Иван Минати почиње да ствара средином века, када осећања туге и немира достижу свој најдубљи понор. То је период после два светска рата, када је осећање сигурности

пољуљано и када се хуманистичка садржина света умањила напретком мисли и окретањем технологији. Онда када више није могуће рационално проценити услове живота појавом атомског оружја, осећање бесмисла се продубило, а егзистенција зависи од случајности. Поверење у живот бива нарушено, док тишина у човеку постаје све гласнија.

Циљ овог рада је да прикаже и осветли послератну атмосферу збирке *Bolečina nedoživetega* (1977) Ивана Минатија, која представља избор из поезије претходних ауторових збирки: *S poti* (1947), *Pa bo pomlad prišla* (1955) и *Nekoga moraš imeti rad* (1963). У овом издању нашли су се и циклуси песама *Termitnjak* (1970) и *Ko bom tih in dober* (1973), који су први пут објављени у оквиру различитих избора поезије. Настојаћемо да прикажемо Минатијево стваралаштво из психолошког угла и укажемо на описана психолошка стања лирског субјекта. На крају ћемо тежити да упоредимо Минатијев приступ овој тематици са приступом хрватског песника Тина Ујевића, са посебним освртом на песму *Свакидашња јадиковка*, на чијем примеру ћемо проучавати сличности и разлике ова два песника.

2. Стваралаштво Ивана Минатија

Почетак рата немилосрдно односи младост и младалачке жеље и идеале. Љубави и снови бивају нагло прекинути. Када је имао 15 година, почео је Други светски рат, а са пуних 20 одлази у партизане. Песник изразите лиричности Иван Минати бол недоживљене младости претаче у стихове, којима поверава своје најдубље осећаје. Минатијеви слободни стихови, ослобођени окова форме, који, вордсвортски речено, представљају „спонтан излив снажних осећања“ (Лешић 2010: 330), доносе најинтимније исповести пуне бола и чежње, са понеком искром наде и сетном топлином вере у љубав.

Партизанска лирика Ивана Минатија, којој је посвећена његова прва збирка *S poti* (1947), интровертне је природе. Премало борбена и премало оптимистична, пуна мекоће, сањивости и медитативности, Минатијева поезија одударала је од захтева околине да се буде јак, одлучан и несаломив у извршавању војних дужности. Искуством рата и затвора, детиња невиност и крхкост нашли су се очи у очи са смрћу и одбаченошћу. Атмосфера рата обавијена сенком смрти, усивила је стварност додељујући јој тежак терет безизлазности – „za nami smrt, / pred nami noč brez dna“ (*Naprej*), што је представљало и почетну инспирацију за писање и потрагу за излазом у речима.

„Zvonovi otožno zvonijo, / ko da je umrl nekdo“ (*Zvonovi otožno zvonijo*); „tu ni ne smeha / ne veselih lic“ (*Pri nas*); „Nocoj sem, draga, mehek ko voščena sveča / in sebi tuj, ko da več nisem jaz“ (*Zadnja noč*); „Otožnost tihih ur je vame vlila / spomen na rahli stisk dekliških rok“ (*Igraj, igray, harmonikar*) – калеидоскоп сачињен од појединих стихова ствара бесконачан број нових песама, чему доприноси једноставност и лакоћа израза Минатијевог стила, али и јединствена линија сетног расположења, која прати читав опус његовог стваралаштва.

Песник говори о људскости која пати под теретом ратних збивања. Централни доживљај је љубавна чежња коју прати нека посебна милина. [...] На подручју природе и интимае, својих основних инспиративних вирова, Минати је изворан. Интензивитет те лирике извире из романтичарског исходишта о егзистенцијалном конфликту који је и олакшао померање на плану доживљаја у песниковој поратној лирици. Свет младалачких напора и жртвовања показао се као моћ која угрожава идеалну субјективност. Кључне речи постају бајка и снови, а то је знак да између аутора и и стварности нема више правих мостова. [...] Песник се нашао на муци: свестан је да су умрле речи и умукли људи, а истовремено искрено жели да се нађе у њиховој близини. (Погачник-Задравец 1973: 566)

Интровертност лирског субјекта огледа се у посматрачком ставу и медитативности, који се ишчитавају из стихова, без активног креирања боље стварности за којом се тежи. У песми *Včasih mi je težko* износи се констатација да је „otožnost v teh dneh (je) greh“, те се има потреба за скривањем од такве реалности у неко сигурније место, где се емоције могу испољити без устручавања – „Takrat bi pod zvezde med mak / zbežal in klical v mrak /kot pav zateglo in žalostno“. Испољаване емоција кроз песму донело је у књижевност нови покрет – интимизам, чији је један од најрепрезентативнијих представника био управо Иван Минати.

Термин интимизам из сликарства прелази у књижевност почетком педесетих година двадесетог века и везује се за словеначке песнике тога доба. У литератури се често среће и назив словеначки интимизам, будући да овај песнички покрет није био толико заступљен у осталим књижевностима. Песник интимизма се окреће унутрашњим збивањима, која се најчешће приказују кроз однос с природом, при чему се уочава сличност с романтизмом. Основна расположења интимистичког покрета јесу умор свакодневице, разочарање и сумња у остварење снова. Период рата донео је снове, који се, након завршетка истог, нису остварили. Постоји несклад између субјекта и реалности, који стоје у супротности.

Међутим, није уочљив активни напор субјекта да било шта промени. Све се своди на чекање, те се стиче утисак немог мирења са ситуацијом. Језик је ближи народном говору, тако да се постепено напуштају версификацијски закони. Песме су разумљиве и јасне, приступачне широј публици, без посебног напора за њихово разумевање.

Према речима Кајетана Ковича, лирска непосредност коју интимизам захтева Минатију је била природна, такорећи „урођена“ (в. Кович 1977: 136), а његова збирка песама *Pa bo pomlad prišla* (1955) узима се као једна од најзначајнијих примера овог покрета. Песник, разочаран у људе, окреће се природи, кроз коју описује најдубље унутрашње осећаје. Минатијев пејзаж, посматран из визуре лирског субјекта, представља огледало његове унутрашњости. Персонификујући природу, лирски субјект јој додељује сопствене осећаје: „Melanholija v oblakih in vrbah in blatnih stezah“ (Samotne steze).

Повезаност с природом Минатију долази још из детињства, о којем са сетом говори: „Из детињства... сећам се пре свега оних дивних дана... када сам лежао у трави, гледао у облаке, дрвеће и маховину, слушао ветар, тражио мак међу житом, зурio у небо и сатима сањарио. Био је то чудан осећај среће, изгубљености и блаженства у исто време“.¹

Нагли прекид тог *чудног осећаја среће, изгубљености и блаженства* детињства донеће рат. Ужаси и страхоте рата представиће једну нову реалност, друкчију од измаштане, те ће утеху песнику доносити једино природа у чијој лепоти назире наду у бољу будућност у коју се ипак сумња. Потреба да се та нада одржи одражава се у лајтмотиву природе Минатијевог стваралаштва, из чије поезије осећамо потребу лирског субјекта да се са њом стопа.

3. Психолошка слика боли доживљеног

Већ на основу самих наслова појединих Минатијевих песама имамо увид у њихово расположење *Nemir, Tišina, Razočaranje, Žalost, Bolečina*. Истраживања из области психологије показала су блиску везу језика и психолошких стања говорника, коју можемо ишчитати и из Минатијеве

¹ „Из otroštva... se spominjam predsvem tistih čudežnih dni... ko sem ležal v travi, gledal oblake, drevje in mah, prisluškoval vetru, iskal mak med žitom, strmel v nebo in ure in ure sanjaril. Bilо je nenavadno občutje sreče, zgubljenosti in blaženosti hkrati“ (Кович 1984: 198)

поезије.² Особе склоније анксиозним и депресивним стањима имају већи фокус ка себи, односно при говору процентуално чешће користе облике личне заменице за прво лице једине. Поред тога, одаје их и лексика која има призвук негативне конотације и чешћа употреба елиптичне синтаксе.

Минатијева лирика у први план ставља фокус на унутрашња стања. И онда када говори о пејзажу природе, заправо кроз алегорију или метафору говори о расположењу лирског субјекта. Лирски субјект у свему види своју бол. Саосећајући и поистовећујући се с усамљеним дрветом, помоћу метафоре објективизује себе: „Jaz sem drevo, / ki je samo ostalo. Gnezdo je prazno, ptički so se razišli.“ (Jaz sem drevo).

Лирски субјект се са сетом сећа срећнијих времена, која описује кроз елементе природе: „Nekoč – tega je davno davno – / je svelo v meni tisoč rož.“ (*Maj ob soči*), где се у даљем тексту наглашава: „То је било некоч – tega je davno davno.“ Понављањем речи наглашава се одсутност тога стања и немогућност тренутног поистовећивања с истим. Репетиција такође доприноси и ритмичкој стилизацији песникове емоције. Разочараност и изневереност постаје одлика Минатијевог лирског субјекта интимистичке фазе, „његова љубав је одбачена од света, његова побуна се гуши, па може само да истраје у изјави о свом неуспеху и својој беспомоћности“.³ Беспомоћност га даље води у изолацију, односно осамљеност и усамљеност, које воде до депресивних и анксиозних стања.

Горкост усамљености свој врхунац достиже у песми *Čakam da pride že kdo – kdorkoli*, где лирски субјект вапи за контактом који ће га спасити од очаја и унутрашње празнине: „Glej, bojim se praznine, neznani. In teme. Golta me, rožira kot močvirje.“ Његове речи бивају распршене у свемир. Он се не обраћа никоме посебно, већ апострофа представља неми крик којим дозива помоћ за коју потајно слути да је нема, али од које не одустаје. Убеђује себе да треба причекати још само мало, борећи се са живим блатом усамљености која га гута. Верује да га још само љубав може спасити. Обраћајући се својој драгани у наредној песми: „Nekoč boš prišla. / Ker moraš priti.“ (*Čakam te*), лирски субјект се теши и нада, мирећи се са својим болом које чекање доноси.

2 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4598574/pdf/fpsyg-06-01564.pdf>> (16.6.2022) <<https://www.academia.edu/11821295/Reading_Between_the_Lines_The_Lay_Assessment_of_Subclinical_Depression_From_Written_Self_Descriptions> (16.6.2022)

3 „njegovo ljubezen je svet zavrnil, njegov upor sproti zaduši, zato lahko vstraja samo v izrekanju svojega neuspeha in svoje nemoči“ (Кович 1977: 140)

Песник се осврће и на усамљеност велеграда. Преплављујући осећај отуђености коју доноси урбанизација градова и брзи живот црних река аутомобила, представљен је у стиховима песме у којој су реке замењене аутомобилима: „*Goltam samoto velikega mesta*“ (*Črne reke*), где поменути глагол *goltati* помиње чак пет пута. Наглашавајући тежину сопственог стања преплављености, лирски субјект прождире асиндетски низ аутомобила, чезнући за комадом плавог неба. Минати неретко понавља своје мотиве из стиха у стих, али и из песме у песму. Тај исти глагол употребио је и у песми *Čakam da pride že kdo – kdorkoli*, где овога пута лирски субјект бива у улози објекта, а не субјекта радње. Односно, њега гута празнина. Смењивање осећаја преплављености и унутрашње празнине доводи до стварања немира и стања анксиозности, који такође бивају илустровани стиховима Минатијеве поезије.

Градацију емотивног бола који постепено обузима лирског субјекта уочавамо и у песми *Tišina*, где се статичним мотивима и синтаксом без глагола доприноси њеној драматичности. Крхку нежност усамљеника Минати описује низом конкретних појединости (*stoječa voda, negibni oblaki, neprehojene ceste*), којима се остварује што живља и конкретнија слика, чија непомичност доноси призивок смрти (*jesenske trave, izkrvavelo sonce, zarja v somraku*). Избором апстрактнијих појава продубљује се смисао изреченог (*tišina, samota, bolečina*). Градација се уочава како на микро, тако и на макро нивоу песме. Наиме, сваку од три строфа обележава по један од основних мотива „*tišina*“, „*samota*“ и „*bolečina*“, чији се утицај на лирског субјекта градацијски повећава. Мотиви се јављају по три пута, стварајући ритам који наглашава њихов интезитет, а који се додатно појачава пропратним епитетима. Посматрајући макро ниво песме, „*tišina vrbe*“ с почетка постаје „*bolečina nedoživetega*“ на крају, где појединачно поприма општи карактер.

Безразложни немир који се јавља усред идиличног летњег августовског дана, приказан је у песми *Nemir*. Песма приказује сјај природе који није у сагласности са унутрашњим стањем лирског субјекта. Како би приказао унутрашње стање на што суптилнији начин, поред антитезе, Минати се служи и интерпункцијским знацима. Идентичан стих којим се завршава прва строфа песме: „*a meni je težko, ne vem čemu.*“ јавиће се и на почетку треће строфе у нешто другачијем руху: „*A meni je težko. Ne vem čemu.*“. Наиме, овде се огледа виртуозност Минатија који се послужио тачком као интерпункцијским знаком, како би направио нешто дужу паузу на средини стиха и тиме приказао благу градацију унутрашњег стања лирског субјекта и веће утонуће у стање немира и отуђености од околине.

Константан осећај безразложног немира, који се претаче из песме у песму, преплављује и паралише лирског субјекта. Стихом „mrtvo, steptano pogorišče sem“, Минати дефинише унутрашње изгарање лирског субјекта. Кроз болно огољену исповест, обраћајући се својој драгани мучно искреним речима: „Ne morem ti dati / smeha – / preveč je joka v meni, / ne svetlobe – / v meni črna praznina zija.“ (*Ne morem ti dati*), лирски субјект бива свестан свога стања с којим се прећутно мири. Ефектом опкорачења дочарава се нелагодност и тегоба исказа, док се контрастом, односно антитезом, истиче дезинтеграција и унутрашња бол. Безнађе депресивно-анксиозног стања на тај начин достиже свој врхунац, где способност задовољства и радости изостаје.

Изостанак способности проналажења радости и задовољства ствара чудан осећај унутрашњег мртвила и дубоког бездана, односно такозване црне рупе депресивног стања. Над оваквим осећајем, Минатијев лирски субјект застаје и пита се : „ali ne umira nekdo v meni / rahlo rahlo neopazno“ (*Tako čudno mi je*). Упитном интонацијом реторског питања појачава се емоционални учинак овог стиха. Умирање у сопственој унутрашњости упоређује се с неопаженим опадањем лишћа у јесен и неприметним увенућем руже. На тај начин, тражи се конкретан пример из природе, чиме се жели потврдити природност описаног клонућа и душевне боли.

Идентичан стих „Tako čudno mi je“ преноси се из истоимене песме у песму *Tuja obala*, благо измењеним редом речи: „Tako mi je čudno / tako tesno / ko da nekdo vame upira / mrtve oči“. Коришћењем већ познатог стиха и понављањем мотива мртвила, песник истиче константност описаног стања. Тескоба се преноси из песме у песму. Јавља се и осећај дисоцијације, односно неповезаности са самим собом, који се продубљује методом асиндетског набрајања и елиптичном синтагмом. Стихом „moja usta krčijo neme besede“, дочарава се немоћ лирског субјекта да искаже своју бол.

4. Свакидашња јадиковка боли недоживљеног

Проучавајући стваралаштво словеначког песника интимизма Ивана Минатија, увидели смо тематско-мотивски приступ поезији сличан хрватском песнику модернизма Гина Ујевића. И један и други окрећу се интимној лирици са тежњом да што верније прикажу немоћ лирског субјекта над својом боли. Страхоте и ужаси рата стварају дубоко разочарање, које доводи до отуђености од света и себе, осећања очаја и усамљености, којима

средином Првог светског рата хрватски песник посвећује своје стихове. Слична осећања имамо у песмама: *Свакидашња јадиковка*, *Мени без мене*, *Тајанства*, *Духовна клепсидра*, *XXXVIII (Данас ме дави тешко небо)*, *XL (По овом густом страшном дажду)*, *Носталгија свјетлости*, *Високи јаблани*, *Сутон у човјеку*.

Ујевићева најпознатија и најрепрезентативнија песма тога осећаја немоћи над својим болом јесте *Свакидашња јадиковка*, написана 1916, а први пут објављена наредне године у *Забавнику* на Крфу, док се у оквиру песникове збирке нашла 1920. у књизи *Лелек себра*. Песма *Свакидашња јадиковка* представља својеврсну химну свих оних усамљених тананих душа које вапе за одговорима загонетке живота, припадношћу и љубављу. Минатијева лирика по својој природи као да се огледа у њеним стиховима, што ћемо и покушати да предочимо у даљем раду.

И један и други песник користе први стих песме за увођење читаоца у њено одређено расположење, без претходне емотивне припреме. Ујевић: „Како је тешко бити слаб“ (*Свакидашња јадиковка*). Минати: „Teško mi je, a sam ne vem čemu“ (*Nemir*). Мотиви којима граде своје песме су им такође веома слични, те се неретко служе и истом лексиком. Описујући тежину самоће, тескобу и терет њене мучности, као и и немогућност исказивања тог терета, оба песника помињу унутрашњи крик бола кога се желе ослободити.

Песму *Свакидашња јадиковка*, као и Минатијеву интимистичку лирику, одликује садржинска једноставност. И Ујевић и Минати служе се честим понављањем својих стихова и мотива. Ујевић то чини из стиха у стих исте строфе: „Како је тешко бити слаб, / како је тешко бити сам“, служећи се анафором „и нема“ у десетој и једанаестој строфи, али и понављањем целих стихова из строфе у строфу: „О Боже, Боже, сјети се“, којим почињу пета и шеста строфа песме. Док, са друге стране, како смо то приметили и у претходном поглављу овог рада, Иван Минати своје стихове понавља и преноси и из песме у песму: „Тако чудно ми је“ (*Tako čudno mi je*) и „Тако ми је чудно“ (*Tuja obala*). Поред стихова и понављања мотива, Минати понавља и наслове својих песама, тако да има више песама под насловом *Tišina*.

Једноставност израза песници обogaћују ритмом и звучношћу. Минати ритам свог слободног стиха надомешћује ефектом понављања, интонацијом реторског питања или пресецајући мисао у наредни стих опкорачењем, о чему је било речи у претходном поглављу. Ујевић, поред ефекта понављања предоченог у пасусу изнад, користи и полисиндетон, понављајући везник

„и“. Такође се служи реторским питањем: „и кому да се потужи?“ и опкорачењем, где истиче своју мисао: „јер мени треба одговор, / и љубав, или света смрт“. Али, за разлику од Минатија који се служи слободним стихом, Ујевићев ритам додатно бива обогаћен метриком стиха осмерца, у којем је песма испевана у целости.

Посебно се можемо осврнути и на још једну песму Тина Ујевића, где такође проналазимо сличности с Минатијевим стваралаштвом. И један и други песник такође трагају за начином како се извући из тог стања пуног „*kri-ka bolečine in samote*“ (*Med nebom in zemljo*). Наиме, Тин Ујевић увиђа да „јадиковке ублажит“ неће горки сан“, те одлучује да се пода „пјаном вјетру живота“, што препоручује и другима у својој песми *Играчка вјетрова*, објављеној у збирци *Ојађено звоно* 1933. године. Иван Минати пише своју програмску песму *Nekoga moraš imeti rad*, где налази да је једини начин извући се из овова „*bolečine podoživeteга*“ (*Tišina*), заправо осврнути се око себе и усмерити пажњу на „*vse dobre, male stvari*“ (*Samotno je tod*), односно преместити фокус са сопствених унутрашњих осећања на свет око себе.

И једна и друга песма, и *Nekoga moraš imeti rad* и *Играчка вјетрова*, имају императивну форму, те су испеване у саветодавном тону. У Минатијевој песми јавља се рефрен стиха којим је и насловљена песма: „*Nekoga moraš imeti rad*“, чиме се истиче емоционално-мисаоно тежиште песме, али уједно и доприноси њеној мелодичности и ритмичности. Док Минати ствара песму ослањајући се на ритам синтаксе слободног стиха, Ујевић се води метричким калупом три катрена укрштене риме, смењујући десетерац и осмерац из стиха у стих, у чему се огледа и разлика књижевних периода којима су припадали.

Иако не припадају истој генерацији писаца, Ујевић и Минати патњу и бол усамљеника, као и суочавање са егзистенцијалним питањима услед рата, дочаравају на веома сличан начин, бирајући чак и исту лексику и мотиве, о чему је било речи у претходним пасусима. Међутим, оно што разликује ова два песника сличног сензибилитета јесте звучност, односно мелодија њиховог израза, као одраз различитог односа према версификацији. Док у Минатијевим песмама одзвања тишина и благи тон немог мирења са судбином, у Ујевићевој поезији се може чути крик и бунтовни отпор према тренутном стању у коме се лирски субјект налази.

И један и други песник своје стваралаштво започињу ослањајући се на традицију, коју полако напуштају. Међутим, строга форма

акценатско-силабичког стиха израженија је код Ујевића, док код Минатија везани стих интимистичке поезије поприма лабавији карактер. Већ након друге збирке, Минати се у потпуности посвећује слободном стиху, да би на крају поезију ослободио и интерпункцијских знакова. Са друге стране, Ујевић ће, и након одвајања од утицаја Матоша, остати веран канону, коме ће се враћати и после експериментисања са слободним стихом. Поред стиховне лирике, писаће и песме у прози.

За разлику од Минатија, који се углавном клонио стилских иновација, Ујевићев стил је отворен и према различитим авангардним поступцима. Од естетизма и симболизма којим је започео своје стварање (збирке: *Лелек себра*, *Колајна*), преко елемената експресионистичке, футуристичке и надреалистичке поетике свог зрелог стваралаштва (збирке: *Ауто на корзу*, *Ојађено звоно*), до приближавања социјалистичким идејама (*Чин спутаних руку*, *Погледи у праскозорју*) и космичком спиритуализму (*Побратимство лица у свемиру*) – Ујевић тражи свој израз, чија поезија поприма плурални и полифони карактер.⁴

Хомогенији карактер Минатијеве поезије огледа се у интимистичном приступу и егзистенцијалним питањима између нихилизма и хуманизма, која се провлаче кроз читав пишчев опус. У циклусу *Termitnjak*, Минати донекле иступа из свог уобичајеног стила, где бива усмеренији на друштвену критику, с примесама циничног и ироничног тона, којег неретко можемо приметити и у Ујевићевом песништву.

5. Закључак

Интимна лирика Ивана Минатија доноси верне приказе снажних осећања усамљености, са елементима анксиозно-депресивних стања послератног периода. Усамљенички очај и исконско незадовољство лирског субјекта одјекују и стваралаштвом Тина Ујевића. И један и други трагају за отклоном тог незадовољства окрећући се поезији, чије писање може имати и терапеутско дејство. Кроз освештавање својих најдубљих осећаја боли и патње, песници трагају за решењем. Намеће се питање мора ли читалац да пролази кроз та иста стања како би могла да разуме њихову поезију, односно покушавају ли они да својом поезијом допринесу емпатији у свету отуђености, прекривеном ужасом рата,

4 В. Ujević, Tin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63048>> (11.11. 2022).

Окрећу се природи као непресушном извору лепоте у којој се скрива нада, али и Богу као творцу свега тога, чији мотив је експлицитно присутан једино код Ујевића. Сличност поступака ова два песника, којима се служе да попуне једноставан садржај поезије, најчешће се односи на понављања и надомешћивање њене садржајности ритмом. За разлику од Минатија који се служи слободним версом, Ујевић користи и строгу форму стиха раног модернизма, у чему се огледа разлика књижевних периода у којима су стварали. Тематско-мотивска сличност надилази те разлике, остављајући сличан утисак на читаоца. Читајући Минатијеву поезију као да посматрамо залазак сунца у чијим нијансама ишчитавамо најтананије осећаје своје душе, док Ујевићева поезија представља мрачне дубине немирне воде у којој огледамо свој лик.

ИЗВОРИ

Ivan MINATTI, 1977: *Bolečina nedoživetega*. Ljubljana: DZS

ТИН УЈЕВИЋ, 1981: *Изабране пјесме*. Београд: Рад. [Tin Ujević 1981: *Izabrane pjesme*. Београд: Рад].

ЛИТЕРАТУРА

Stanko JANEŽ, 1959: *Istorija slovenačke književnosti*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“.

Janko KOS, 1977: „Spremna beseda“. *Pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 139–150.

Kajetan KOVIČ, 1977: „Spomin na branje Minattijeve lirike“. *Bolečina nedoživetega*. Ljubljana: DZS. 133–144.

Kajetan KOVIČ, 1984: „Pesnik in čas“. *Prisluškujem tišini v sebi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 195–214.

Sveta LUKIĆ, 1968: *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965)*. Beograd: Prosveta.

Jože POGAČNIK i Franc ZADRAVEC, 1973: *Istorija slovenačke književnosti*. Beograd: Nolit.

Dragiša ŽIVKOVIĆ, 1970: *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd: Naučna knjiga. Sarajevo: Svjetlost.

Ђорђе ЈОВАНОВИЋ, 1949: „Пред Ујевићевом поезијом“. *Студије и критике*. Београд: Просвета. 197–208.

[Ђорђе ЈОВАНОВИЋ, 1949: „Pred Ujevićevom poezijom“. *Studije i kritike*. Beograd: Prosveta. 197–208.]

Зденко ЛЕШИЋ, 2010: *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник.

[Zdenko LEŠIĆ, 2010: *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.]

Вук МИЛАТОВИЋ 1981: „Јадиковка и бунт Тина Ујевића“. *Изабрane пјесме*. Београд: Рад. 5–21.

[Vuk MILATOVIĆ 1981: „Jadikovka i bunt Tina Ujevića“. *Izabrane pjesme*. Beograd: Rad.]

SUMMARY

The paper deals mainly with the thematic analysis of poetry from the collection *Pain of the Unexperienced* by the Slovenian poet of intimism Ivan Minatti. The poems exude the atmosphere of the declining spirit of post-war man, imbued with the bitter weight of everyday life, and depict states of loneliness, anxiety and depression, the cause of which is alienation, ie distance from the beauty and sublimity of life due to war, which leads to internal destruction. Psychological definitions of these mentioned states of mind are compared with Minatti's subtle feeling to present these states as faithfully as possible, and a close connection between literature and psychology can be seen, by the method of internal approach to the literary work. Minatti's virtuosity to go as deep as possible into the human psyche and to reflect the complex state of mind in the simplest possible way is compared to other approaches to similar topics, with special reference to the work of Croatian modernist poet Tin Ujevic. Ivan Minatti, as a Slovenian poet, a representative of intimism and post-war literature, stands opposite, but also in parallel with the Croatian representative of interwar literature, Tin Ujevic. Although they belong to different literary currents, the poetry of these poets exudes a similar atmosphere, an everyday lament full of the pain of the unexperienced, where feelings turn into mysticism and cannot be fully grasped, although it is striving for that. The aim of this paper is to show and highlight the similarities of different approaches of these two poets, but also to point out the difference in their presentation of the same topic.

Ana Rakovec

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
ana.rakovec22@gmail.com

Med motivom in temo: Taborišče v romanu *Samostan* Zaharja Prilepina

Zahar Prilepin velja za enega najbolj spornih in kontroverznih ruskih, če ne svetovnih pisateljev. Njegov roman *Samostan* s kompozicijsko premišljenostjo izpostavlja tri glavne tematike: usodo, vero in ljubezen, s katerimi avtor pre/(za)pleta pomensko večplastnost in večperspektivnost, preko katerih se odpira tudi glavno vprašanje romana o konstantno ponavljajočem se (med)človeškem zlu. Roman velja za enega prvih ruskih najsodobnejših romanov, ki ponovno posegajo po taboriščni tematiki, ki je po nekaj letih aktivnega objavljanja v 60. letih 20. st. v kasnejših desetletjih počasi zamrla. Ob branju romana se odpira vprašanje, če taborišče ne obstaja zgolj kot kulisa za univerzalno (vedno prisotno) človeško zlo.

Ključne besede: Zahar Prilepin, sodobni ruski roman, taborišče, človeško zlo

Zahar Prilepin is considered one of Russia's, if not the world's, most controversial and controversial writers. His novel *The Monastery*, with compositional deliberateness, highlights three main themes: fate, faith and love, with which the author re/(re)knits a multiplicity of meanings and multiple perspectives, through which the novel's main question of the constant recurrence of (inter)human evil is also raised. The novel is considered to be one of the first Russian state-of-the-art novels to revisit the camp theme, which, after a few years of active publication in the 1960s, slowly died out in later decades. Reading the novel, one wonders whether the camp does not exist merely as a backdrop for a universal (ever-present) human evil.

Keywords: Zahar Prilepin, contemporary Russian novel, camp, human evil

Zahar Prilepin (r. 1975) zaradi svoje politične in vojaške dejavnosti velja za enega najbolj spornih in kontroverznih ruskih, če ne svetovnih pisateljev. V svojih delih se, morda ironično, ukvarja predvsem z vprašanjem (med)človeškega zla, ki je kot osrednjo problematiko izpostavil tudi v romanu *Samostan* (2014). Kot predstavnik mlajše generacije sodobnih ruskih pisateljev je odraščal v burnih devetdesetih letih, obdobju ko se je na novo (re)konstruiral tudi ruski politično-kulturni prostor. Kar je skupno večini pisateljev te generacije, je poskus ponovnega vračanja k realizmu, ki v njihovih delih služi predvsem kot sredstvo za izražanje lastnega političnega stališča in nezadovoljstva s stanjem v ruski družbi (Podlesnik 2017: 448–449). Še ena skupna značilnost pisateljev mlajše generacije se kaže v porastu zanimanja za taboriščno tematiko, ki je svoj razcvet doživela zlasti v 60.

letih z deli A. Solženicina in V. Šalamova. Zanimanje bralcev za tovrstno tematiko je po nekaj desetletjih aktivnega objavljanja počasi upadlo, sledila so leta »zatišja«, saj mlajši avtorji niso več posegali po tovrstni tematiki tudi zato, ker so ji bili izkušnjsko vse bolj oddaljeni in sami niso več doživeli taborišča.

Roman *Samostan* literarni kritiki in teoretiki žanrsko označujejo za taboriščni, zgodovinski, eksistencialni, celo pikareskni in ljubezenski roman. Je eden prvih romanov v sodobni Rusiji, ki se ponovno ukvarja s tematiko gulagov, le da posega v čas poznih 20. in začetka 30. let prejšnjega stoletja, v leta pred Stalinovim velikim terorjem (Guzeva 2020).¹ Na Solovkih so na pogorišču nekdanjega samostana ustanovili prvega in enega od najbolj znanih ruskih gulagov, ki je upravnikom med drugim dopuščal, da si sama zamisli, kako ga bo upravljala in se posledično okoristila z delom svojih kaznjencev, ki naj bi bili najhujši sovražniki sovjetske oblasti.² Kaznjenci so v večini živeli v obupnih pogojih, nemalokrat na meji človečnosti, kar izpostavlja tudi roman. K temu so še dodatno pripomogle skrajno težke podnebne razmere in težavna oskrba s hrano zaradi oddaljenosti od celine, saj Solovki nenazadnje ležijo »na skrajnem koncu Rusije« (Čeredničenko 2016).³ Ironično se je v 20. letih z novo revolucionarno strujo, ki je želela predrugačiti državno politiko, samostan spremenil v delovno taborišče za tiste, ki niso podpirali novega sovjetskega režima, pa tudi za navadne zločince. Vprašanje, ki se mi zastavlja ob branju romana je, ali lahko govorimo o taboriščni tematiki kot tisti osrednji, ali pa je taborišče zgolj prefinjeno izbrana kulisa, ki nakazuje globlje razumevanje (med)človeškega zla in sovraštva.

Konstrukcija podobe taborišča v *Samostanu*

V *Samostanu* glavni lik Artjom neumorno poskuša preživeti v sovražnem svetu, pri čemer se igra z ljudmi in okoliščinami, kakor se le-ti recipročno igrajo z njim. *Samostan* med drugim žanrsko lahko označimo za pikaresknega (Данилкин в Сухих 2015: 297). Njegova pripoved je strukturirana tako, da se glavni lik izkaže

1 *Samostan* je le eden od najsoodobnejših ruskih romanov, ki opisuje gulag oz. izkušnjo taborišča. Podobno tematiko obravnavata tudi romana *Zulejha odpira oči* (rus. *Зулѣйха открываѣт глаза*, 2015) Guzel Jahine in *Aviator* (rus. *Авѣатор*, 2016) Jevgenija Vodolazkina. Vsi trije avtorji naj bi ustvarjali ločeno, ne da bi eden vedel, kaj pišeta druga dva.

2 V resnici pa so bili tu zaprti tudi povsem običajni, pogostokrat »mali zločinci«.

3 Zloglasno taborišče je bilo odprto v letih 1922–23, le nekaj let po oktobrski revoluciji, ko je bil na čelu SZ še Vladimir Lenin, ravno zato pa ga je Solženicin označil za »mater vseh gulagov«. Na skrajnem severu države v Belem morju so želeli izolirati vse politične nasprotnike in sovražnike boljševiškega režima, ki je z revolucijo prišel na oblast leta 1917. To prvo sovjetsko taborišče so postavili v bivšem pravoslavnem samostanu oz. carski ječi, saj so samostan v carskih časih redno uporabljali za izgnanstvo carskih sovražnikov.

za bralčevega vodnika po Soloveckem taborišču, pri čemer gre za direktno aluzijo na neke vrste sodobnega Vergilija, ki nam odstira življenje v različnih krogih soloveškega pekla: »Artjoma se vodi po vsem svetu, le da po posebnem svetu – Solovkih. Od čete do čete, od celice do celice.« (Бондаренко 2014) V »različnih krogih pekla« trpi enkrat bolj, drugič manj, iz divizije v divizijo se premika po spletu srečnih in manj srečnih naključij in nikakor ne zaradi moči greha, ki naj bi ga zagrešil. Prisiljen je v potovanje (za golo preživetje), hkrati pa je njegovo potovanje tisto, preko katerega se iz kalejdoskopa različnih podob in likov ustvarja večplastna zgodbena enotnost. Za takšno gradnjo zapleta je izbira glavnega junaka izrednega pomena, saj, kot ugotavlja Vladimir Bondarenko, Artjom ni nedolžno obsojeni, ne revolucionar ali kontrarevolucionar, ampak običajen ruski fant (Бондаренко 2014), zato ne spada v nobeno od skupin, ki so se formirale v taborišču. Posledično ni omejen z vedenjskimi vzorci in se lahko lažje povezuje z najrazličnejšimi pripadniki različnih skupin, pri čemer naleti na najrazličnejše tipe oseb in odnosov znotraj lokalnih družbenih celic taborišča: najprej so njegova družba nekdanji belogardisti, nato se pojavijo zanj nevarni sovražni urki, v lazaretu se spozna z duhovnikoma, s športniki in celo z vodja taborišča Fjodorjem Ejhmanisom ter uslužbenko preiskovalnega oddelka Galino Kučerenco, čas preživlja tudi z umetniki in znanstveniki. Artjom tako v pripovedi zaseda mesto osrednjega fokalizatorja, saj v komunikaciji z vsemi prebivalci Solovkov ubere taktiko »biti nihče in vse«, pri tem pa »videti vse«, na ta način pa s svojega gledišča podaja zgodbe vseh. Ne pridruži se nikomur, kar piscu omogoča objektivizacijo slike, možnost videti širše in bolj poglobljene družbene tipe in odnose.

Osrednjo značilnost pripovedi romana ruski raziskovalci, kot O. S. Suhih (2015: 298), poimenujejo načelo sinusoide ali izmenjavanje vzponov in padcev v junakovi usodi. Artjom na začetku romana živi razmeroma mirno, kar je simbolno ponazorjeno z vsakodnevnim nabiranjem jagod. Tu se dogajanje odvija linearno, nato pa preskoči v sinusoido z velikimi amplitudami. Do zapleta pride, ko junak poskuša prevzeti pobudo in spremeniti svojo usodo – takrat se prične njegova izjemno vijugasta pot, polna naključij, pravih in manj pravih odločitev. Znajde se bodisi pri težavnem fizičnem delu ob reki na rkljih, v ambulanti, pri pripravah na športne igre, pa na Lisičjem otoku, kjer vodja tabora Ejhmanis vodi vzrejo živali. Kasneje junak dela kot čuvaj v znanstvenem laboratoriju, nato konča v zaporu na Sekirki (najgrozljivejšem kraju na Solovkih, kjer zapornike čaka praktično samo še smrt), ki mu sledi neuspešen pobeg. Na koncu se sinusoida ponovno spremeni v ravno črto: pobeg ni uspel, upanja za spremembo na bolje ni več. Ni več želje po boju, Artjom se preda svoji usodi in postane le še bleda senca samega sebe.

Kompozicija romana nosi krožni značaj: tako prvi kot zadnji prizor prikazujeta glavnega junaka v statičnem stanju. Zdi se, da se je na koncu romana vse vrnilo v začetno stanje, čeprav s pomembno razliko: nakazano je, da bo junak (morda) usmrčen.⁴ Epilog, ki sledi osrednjemu delu, zato na nek način ustvarja občutek »življenja po življenju«, s to tehniko pa avtor aplicira idejo, da so taborišče, smrt in pekel vse le vrste življenja, njegove različne oblike, kar predstavlja eno glavnih idej dela: »Potem bodo rekli, da je bil tu pekel. In tukaj je bilo življenje. Tudi smrt je pravo življenje: to misel moraš živeti.« (Prilepin 2019: 659) Posameznik se mora na Solovkih prilagoditi novim zakonom in pogojem, ki so se tu formirali, da lahko živi dalje. Ena od poant romana je, da je človek tega tudi sposoben. Skoraj vsa dejanja glavnega junaka *Samostana* določa prav neusahljiva želja po preživetju, tudi v najtežjih razmerah, za vsako ceno. Artjom se večkrat znajde na robu smrti, ko hodi »po noža ostrini«, kakor pravi vrstica iz pesmi, enem od lajtmotivov v romanu,⁵ ki se ponavlja v ključnih situacijah. Vsakič mu »ostrini« uspe pobegniti, kakor da je usoda naklonjena trdovratnemu boju po preživetju – človeku, ki kljub obupnemu strahu pred smrtjo v odločilnih trenutkih vendarle ni pripravljen plačati »vsakršne cene« in ki ne prestopi meje, ki ločuje občutek samoohranitve od podlosti. Junak si namreč večkrat zastavlja vprašanje, kako se bo obnašal, ko/če bo postavljen pred najtežje odločitve: Ali bo pristal na vohunjenje za sojetniki in obveščanje, če bo drugače obsojen na smrt? Ali lahko z lopato udari tovariša v nesreči, če tako ukaže vodja taborišča?

Po drugi strani je v besedilu mogoče najti več podobnih prizorov, kar se tiče junakovih odločitev, zgrajenih po enakem principu: junak razume, da je podrejanje okoliščinam neizogibno, sicer si lahko samo škoduje, a ko pride do trenutka izbire, se njegov notranji, duhovni impulz izkaže za močnejšega od tistega racionalnega. Artjom npr. zelo dobro ve, da ne sme posegati v prepire med drugimi zaporniki, vendar to stori; ve, da izzivanje poveljnika čete lahko pomeni dodatno, hujšo kazen, a ga vseeno izziva; ve, da je zavračanje hrane preprosto nesmiselno za lačnega in oslavljenega zapornika, vendar daje hrano drugim zapornikom; ve, da ga lahko med zaslišanjem ubijejo in da mora izdati Galino, vendar je ne. Njegova dejanja niso motivirana z usmiljenjem do bližnjega, temveč z občutkom za taktost v odnosu do življenja, z željo, ne kršiti določene norme in preprečiti neprimerno. To bi lahko poimenovali tudi človeško spodobnost, morda visok moralni čut, vendar je potrebno dodati, da se Artjom na koncu romana drastično

4 Konec je odprt za več možnih razlag – Artjoma morda usmrtijo, morda pa se je usmrtitvi vendarle izognil. Ekspliciten odgovor ni podan.

5 »Ne hodim po žameta mehki tkanini, hodim, hodim po noža ostrini.« (Prilepin 2019)

spremeni. Ko se znajde v zaporu ob svojih nekdanjih mučiteljih, se jim maščuje, povzroča jim bolečino, kakor so jo oni prizadejali njemu in drugim zapornikom: namerno jih spravlja v tesnoben položaj, storjena krutost ga dela vse bolj odvrtnega. Ko je med pobegom pripravljen, če bo treba, ubiti vsakogar, ki bi mu to želel preprečiti, daje vtis, kakor da je njegova duša dokončno uničena. Junak postane degradiran, vse njegove najboljše lastnosti, ki jih je kazal na začetku, so naenkrat izbrisane. Možno pa je tudi drugo stališče: »Artjom je plul skozi življenje in se celo znašel na begu, na koncu pa je pridobil moč žrtvovanja in Zaharju dal osmo mesto v vrsti, v katerih je vsak deseti ustreljen. Zavestno in mirno je postal deseti.« (Сухих 2015: 299) V celotnem zapletu nihanja sinusoidne usode niso zmanjšana, ampak so v junaku samo povečala željo po življenju. Toda na koncu je prečkal svojo mejo, prišel je do občutka, da je težje živeti kot umreti. Na koncu je okarakteriziran na način, kakor da bi izgubil svojo individualnost, kot da bi izgubil celo ime: vsi okoli njega poznajo samo njegov priimek, prej pa je bilo ravno obratno: »Artjom se je obnašal, kot da imena sploh nima. On je soloveški državljani.« (Prilepin 2019: 650) Ta karakterna preobrazba je umetniško podprta s spremembo narave pripovedi: prej je bila slika podana skozi dojetanje junaka, zdaj pa je odmaknjena in nevtralna, med junakom in bralcem je psihološka distanca, kot da je Artjom izgubil pogled na svet. Sprememba pripovedovalčeve perspektive po mnenju Suihiha (2015: 300) spominja na spor med Solženicinom in Šalamovim. Prvi je pomislil, da taboriščno življenje uničuje šibke, močne pa čisti in kali, drugi ravno obratno. Podobno se je zgodilo tudi z Artjomom – taborišče ga je sprva, dokler je premoagal vitalnost boja in vztrajanja v danem, krepilo, da je preživel, ko pa ga je gulag dokončno zlomil, se tudi pripovedovalec distancira od njegovega pogleda. Kakor da Artjom pred sabo ne vidi več prihodnosti. *Samostan* se tako z ene možne perspektive končuje tragično, saj Artjom zavestno zavrne priložnost za preživetje in zamenja mesto z Zaharjem. V tem bi lahko prepoznali junakovo dokončno resignacijo nad življenjem, vendar tudi če je ravnodušen do lastne usode, hkrati ni ravnodušen do Zaharjeve usode. Tu imamo pred seboj ponovno strukturni princip prejšnjih epizod, ko situacija na določen način »vodi« junaka, a v njem prevladuje notranji impulz k drznemu dejanju, k želji po preprečevanju napačnega, v njem zmaguje racionalizem in ponižnost pred okoliščinami. Če je v vsakdanjem življenju prenehal biti sam, se v eksistencialnem trenutku vrne k svojemu lastnemu bistvu – k »preseganju nemoralnega«.

Načelo sinusoidne v zapletu ne zadeva le usode junaka in razvoja njegovih psiholoških stanj, temveč tudi razvoj ljubezenske zveze, kakor poudarja Suhih (2015: 299). Odnos med Artjomom in Galino se začne z nevtralnimi prizori, v katerem

sta drug do drugega ravnodušna. Sledi začetek odnosa, ki ga stopnjuje prizor novačenja, ko se v Artjomu vzbudi sovraštvo, ki ga motivirajo njune hierarhične družbene vloge. Potem se situacija razvije tako, da vsak od njiju drugega izrablja na svoj način. Takrat se med njima oblikujejo tudi tesni medčloveški odnosi, zato ni naključje, da si v kriznih trenutkih prizadevata rešiti drug drugega. Do konca romana se v situaciji brezizhodnega pobega ljubezen razvije v oddaljenost in celo v sovraštvo, na koncu pa se simbolno brez besed poslovita drug od drugega, tik pred »usmrtitvijo«.

Tudi tema vere se v romanu razvija po enakem principu (Сухих 2015: 300), pri čemer ima odločilno mesto dialog med Artjomom in očkom Janezom. Razvoj njunega odnosa nakazuje omahovanje glavnega junaka v odnosu do pravoslavne (cerkvene) in lastne vere. Sprva je njegov položaj nevtralen, verska vprašanja ga sploh ne zanimajo, ko pa se prične njegova komunikacija z duhovnikom, ga očka Janez pritegne s svojo toplino, želi mu poljubiti roko, da bi prejel blagoslov (Паринова 2017: 36). Duhovno zблиževanje z njim postane za Artjoma hkrati pristop k veri, saj sta pri ljudeh, kot je očka Janez, duša in vera le eno. Vseeno glavnemu junaku ni usojeno, da bi postal pravi vernik, saj Artjom formalno ne sprejme »prave vere«. V svojih premišljevanjih ugotavlja: »Bog je oče. In jaz sem ubil očeta. Zdaj nimam nobenega Boga. Samo jaz sem, sin. Samemu sebi sem sveti Duh.« (Prilepin 2019: 628) S tem ojdipovski motiv uboja očeta v okviru tematike vere prerašča v simbol zavrženega božjega, čeprav ne brez pridiha kesanja. Artjom Boga odklanja, hkrati pa se zaveda, da je za njegovo smrt in svojo samoto odgovoren sam. Vseeno tudi po eksplicitni zavrnitvi Boga ne želi, da bi ga očka Janez zapusti. Zdi se, da njegovo srce še vedno na nek način želi verjeti, čeprav ne zmore. V trenutku Janezove smrti se prične Artjomov dokončni propad. Nit, ki bi junaka lahko pripeljala v krščanstvo, se pretrga, zato ne bo več vzponov in padcev, ne bo več njegove želje po veri. Na koncu romana Artjom razmišlja o tem, da človek morda potrebuje Boga, Bog pa ne potrebuje človeka. »Bog obstaja, vendar ne potrebuje naše vere. On je kot zrak. Ali zrak potrebuje, da verjamemo vanj?« (Prilepin 2019: 651) Tako je Artjom ostal brez očeta, ki ga je ubil, brez svojega duhovnega očeta, brez ljubice in brez upanja v Boga, kar junaka vse bolj približuje smrti.

Od sakralnega do profanega in peklenskega prostora

Dihotomija svetega in profanega, religioznega in vsakdanjega, je v Prilepinovem romanu načrtno izpostavljena in poudarjena z navezavo na zgodovinsko dobro znano podobo samostanskega življenja. Severni ruski samostani so poleg

religiozne vloge, običajno imeli pomembno vlogo pri kolonizaciji nerazvitih območij, aktivno so sodelovali pri trgovini in razvoju obrti, vendar se je v naši miselni podobi najmočneje zasedla ideja o svetem samostanskem prostoru, ki je odtujen od vsega posvetnega, in ki utrjuje duhovne in moralne temelje človeškega obstoja (Александрова in Антонец 2015: 313). V *Samostanu* sedaj nasprotno sveti prostor postaja profan in hkrati nečloveško okruten v svoji novi funkciji – razčlovečen –, po drugi strani pa ga tukaj živeči zaporniki večinoma dojemajo kot povsem vsakdanjega. Vendar se sama ideja, ki jo uresničuje Prilepin, v svetovni literaturi ni pojavila prvič: sovjetski disidentski pisci (npr. Šalamov in Solženicin) ali pa klasiki evropskega eksistencializma (npr. Sartre in Camus) so prav tako postavili svoje junake v ekstremne prostore, ki zanje počasi postajajo zgolj vsakdanji. Poudarjena je misel, da brez te prilagoditve taborišča niti ne bi mogli preživeti (Александрова in Антонец 2015: prav tam). Z vprašanjem religioznega je povezan tudi sam naslov romana. Ruski naslov romana *Обитель*⁶, ki ga je Borut Kraševc v slovenščino prevedel kot *Samostan*, v originalu nosi širše konotacije kot v slovenskem prevodu. Po mnenju Parinove (2017: 33–34) je beseda napolnjena s precej širokim aluzivnim kontekstom, pri čemer se v svoji analizi sklicuje na različne intertekstualne navezave na ruske klasike. Naslov razume kot simbol zatočišča pred smrtjo, ki kot Damoklejev meč ždi nad vsemi prebivalci otoka. Solovecki samostan namreč v času kazni predstavlja »zadnji dom« (za marsikoga dobesedno) za pisano množico kaznjencev različnih narodnosti in družbenih razredov. Na sakralnost samostanske atmosfere se bolj nakazuje, kot se jo neposredno opisuje – najmočneje je prisotna na Sekirki, kjer se zaporniki pred skorajšnjo smrtjo skupinsko pokesajo lastnih, tudi najodvratnejših grehov. A zgodovinsko gledano sprva sakralni, samostanski prostor je sedaj degradiran na profanega, večkrat s strani zapornikov označen tudi za peklenškega.

6 V sodobnem razlagalnem slovarju Efremova izraz обитель pomeni: »versko skupnost menihov z enotnimi pravili asketskega življenja, s posebno cerkveno in gospodarsko organizacijo«, pa tudi »kompleks liturgičnih, bivalnih in gospodarskih zgradb; ozemlje, ki pripada tej skupnosti« (Александрова in Антонец 2015: 312). Religiozno konotacijo, prisotno v tej definiciji, najdemo tudi v romanu, saj se v njem samostan omenja le lokacijsko, večjo pozornost avtor nameni tu živečim duhovnikom, ki kljub hudemu niso odstopili od svojih verskih prepričanj; ki pridigajo in odpuščajo grehe vsem, ki se pokesajo. Drugi pomen besede je »kraj bivanja, bivališče nekoga ali nečesa«, kar zopet lahko direktno povežemo s prostorom romana, taboriščem in njegovimi prebivalci. Večina likov je daleč od vernikov in v »normalnem« življenju zanje ta prostor ne bi mogel biti značilen, pa vendar samostan v dani situaciji zanje postaja prostor vsakdana, ki jim prikrito sporoča, da če se že ne pokesajo, naj se vsaj spravijo sami s seboj (Александрова in Антонец 2015: prav tam).

Zgodovina 20. stoletja v malem?

V *Samostanu* se jasno odraža ideja, da lahko v svetu, kjer sta se dobro in zlo pomešala in postala relativno, žrtev zlahka postane mučitelj in obratno. Takšna ogledala so v tradiciji ruske literature običajna, tudi obravnavani roman nakazuje na državljansko vojno in revolucijo kot verigi krutosti, ki sta rasli kot snežna kepa, zato ni presenetljivo, da tudi pri Prilepinu zrcaljenje postane eno od odločilnih pripovednih načel, odražajočih se v načelu sinusoidnega razvoja treh glavnih tem, ki jim nasproti oz. ob boku stojijo Solovki. Taborišče, ki ga lahko razumemo kot širšo tematiko peklenškega, zla in (med)človeške sovražnosti, celo krutosti, ali kot enega vodilnih motivov zla in sovraštva, ki se vedno znova rojeva. Skoraj vsak oster preobrat v usodi glavnega junaka v *Samostanu* je določen s spopadom zunanjih dejavnikov in junakovo lastno voljo. Ti zavoji si sledijo drug za drugim in takšna montaža v romanu odraža isto glavno idejo: življenje se nadaljuje tudi na tako strašnem dnu kot so Solovki, čeprav je v njem ogromno protislovij. Človek se resda lahko znajde v »peklu«, vendar to ne izključuje možnosti izbire in ga ne razbremeni odgovornosti za opravljeno izbiro.

Kompozicijsko središče *Samostana* je njegov dvojni vrh, ne toliko v smislu zapleta, ampak pri razvoju ideje, ki jo dokončno razvijata dva najpomembnejša dialoga med Artjomom in Ejhmanisom na Lisičjem otoku in Artjomom ter Vasilijem Petrovičem kmalu po tem. Najprej je podan pogovor med glavnim junakom in Ejhmanisom, kjer se situacija razvije tako, da je eden od sogovornikov utelešenje moči. Ejhmanis je predstavljen kot človek velikih idej in moči, a hkrati nastopa v vlogi plenilca, ki se ne bo ustavil pred ničemer. Njun pogovor na prvi pogled predstavlja igro mačke in miši, hkrati pa Prilepin z njim poskuša doseči globlji nivo komunikacije od običajne ter premagati določene družbene meje. Ejhmanis kot nosilec nadrejene družbene vloge čuti željo po razlagi svojega pogleda na svet, za to pa potrebuje osebo, ki je v družbenem smislu na drugi strani. Artjom je kot ujetnik v šibkejšem položaju: ves čas hodi po »noža ostrini«, vsaka napačno izbrana beseda ga lahko uniči. Znajde se v situaciji, ko bo njegov odgovor določil njegovo usodo: »Sprašuješ se, kako se naš red razlikuje od prejšnjega? A poznaš odgovor ali naj ti ga povem? ›Poznam,‹ je rekel Artjom. ›Aja? Povej,‹ je ukazal Ejhmanis. Če povem narobe, mi bo pregriznil vrat, je sprevidel Artjom. Spekli me bodo in požrli.« (Prilepin 2019: 252) Junak v tej situaciji nima premislekov o časti in dolžnosti, zato sprva poskuša odgovarjati v duhu uradnih sloganov: »To ni ječa /.../ Tukaj se ustvarja tovarna ljudi. Prej so ljudi metali v zemeljske jame in jih imeli tam zaprte v zemlji, tako kot gliste. Tukaj pa imaš izbiro: ali boš postal človek ali pa ...« (Prilepin 2019: prav tam) Vendar njegov sogovornik ne

potrebuje praznih fraz, ki jih posluša iz dneva v dan, zato skuša odstraniti socialno oviro: »A res tako misliš?« in se prebiti v zavest osebe, ki bi znala razumeti nekaj pomembnega. Artjom tvega, ko reče: »Mislim, da imate tukaj državo v državi /.../ Imate svojo zemljo, svojo trdnjavo. Svoj lazaret, svoje menihe. Svojo vojsko, svoj denar. Svoj časopis, svojo revijo. Svojo proizvodnjo. Svoje frizerje in hetere. Svoje rablje. /.../ Svoja gledališča, uslužbenice in, nazadnje, zapornike /.../ To je civilizacija!« (Prilepin 2019: 252) Vendar mu Ejhmanis odgovarja: »To ni taborišče, ampak laboratorij!« (Prilepin 2019: 253) Za Ejhmanisa SLON predstavlja nič manj kot prevzgojno ustanovo, kraj, kjer bodo »prekovali« zapornike po novi sovjetski podobi. Skoraj takoj po pogovoru med Artjomom in Ejhmanisom sledi dialog med protagonistom in Vasilijem Petrovičem, enim od Ejhmanisovih ideoloških nasprotnikov. Takšno zaporedje epizod omogoča vidno trčenje nasprotno stališč do družbenega eksperimenta na Solovkih, kar je za Prilepina bistveno. Ejhmanis pravi, da zapornikov ne muči toliko oblast taborišča kot njihovi lastni notranji konflikti in krutosti, ki jih zadajajo drug drugemu, kar je res. Vasilij Petrovič pa meni, da so za takšno situacijo odgovorni vodja taborišča in njegovi privrženci. In tudi to je res. Tako Ejhmanis kot Galina gledata na situacijo z vidika smotrnosti, Vasilij Petrovič pa ocenjuje, kaj se dogaja z vidika morale. Zanj je taborišče »cirkus v peklu«, »fantazmagorija« (Prilepin 2019: 304). Ta spopad mnenj postane Prilepinov umetniški eksperiment – dvoboje, ki ne bi bil mogoč, če ne bi bilo Artjoma, ki simbolizira vez med nasprotnima si stranema. Njegova nepripadnost nobeni strani omogoča, da vidimo, da sta obe stališči dobro argumentirani, a hkrati nobena od resnic ne izčrpa bistva dogajanja; ker bistva sploh ni, kakor v taborišču ni končne, edine mogoče resnice – resnica sama je vedno odvisna od gledišča govorca oz. od preigravanja vloge mučitelj–žrtev.

Iz romana lahko sklepamo, da je bilo taborišče res zasnovano kot samooskrbna država, ki bi sama razvijala različne sektorje gospodarstva in kulture, seveda pod strogim nadzorom, vendar se je ta eksperiment na koncu popolnoma izrodil. Vprašanje, ki sledi, je, zakaj poskus ni uspel. Zaradi neumnosti in okrutnosti vseh prisotnih? Zaradi pomanjkanja sredstev? Je pravi razlog v tem, kakor pravi Suhih (2015: 301), da so eksperimentatorji razmišljali zgolj o svoji teoriji, ne pa o ljudeh, ki so se na koncu izkazali ne za cilj ampak sredstvo, nato pa zgolj in samo še za oviro, kar pa lahko razumemo tudi kot aluzijo na življenje izven taborišča. Kot ugotavlja Bondarenko (2014), zgodbo o Solovkih lahko interpretiramo tudi kot zgodovino 20. stoletja v malem, saj poleg klasične taboriščne zgodbe roman prinaša tudi veliko reflektivnih prizorov, ne samo na temo taboriščnega življenja, temveč o Rusiji na splošno, o vrednosti človeškega življenja, veri, svobodni volji ...

VIRI IN LITERATURA

- Olga ČEREDNIČENKO, 2016: *Otočje Solovki: Kaj lahko vidite na teh skrivnostnih otokih*. Russia Beyond. Dostopno na spletu.
- Aleksandra GUZEVA, 2020: *100 razlogov, zakaj morate prebrati »Samostan« ruskega pisatelja Zaharja Prilepina*. Russia Beyond. Dostopno na spletu.
- Blaž PODLESNIK, 2017: Vodka in pir ... Knjiga kot orožje v Primeru Zaharja Prilepina. *Slavistična revija*. Let. 65, št. 3. 447–458.
- Zahar PRILEPIN, 2019: *Samostan*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Žepna izdaja.
- М. В. АЛЕКСАНДРОВА, В. А. АНТОНЕЦ, 2015: Пространство «Обители» как основание бытия в романе З. Прилепина. *Ярославский педагогический вестник*. № 4.
- Владимир Бондаренко, 2014: Власть Соловецкая.
- О. С. СУХИХ, 2015: Роман З. Прилепина «Обитель»: Поэтика художественного эксперимента. Dostopno na spletu.

SUMMARY

The article questions the meaning of the soviet prison-camp in Zakhar Prilepin's novel *The Abode*, even though the author did not experience it himself like the authors of older generations. For this reason, the novel is based on genre eclecticism, it is close to picaresque and adventure genre, and with the use of them, the author builds his understatement of Solovki prison-camp. In *The Abode*, the once sacred place of the former monastery becomes profane and inhumanly cruel in its new function. We can conclude that the camp was initially conceived as an attempt of forming "a state within a state" that would develop various sectors of the economy and culture on its own, naturally under strict control. But the intended experiment quickly degenerated, mainly due to the omnipresent human evil – both on the part of the prisoners themselves and the guards. The experimenters did not think about the prisoners as people who in the end turned out not to be a goal but a means, and then only an obstacle, which can also be understood as an allusion to life outside the camp. The novel about first soviet gulag can also be interpreted as the history of the 20th century in miniature, because in addition to the classic camp story, the novel also contains many reflective scenes, not only on the topic of camp life, but about Russia in general, about the value of human life, religion, free will ... Camp can be understood as one of the central themes of the novel, which symbolically indicates the deepest human evil. Precisely human evil always comes to expression in extraordinary circumstances.

Denis Hacin

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
denis.hacin@ff.uni-lj.si

Umetniški potencial novih medijev v Rusiji

Prispevek se zanima za umetniški in z njim povezan diskurzivni potencial žanrov in tekstov, ki jih lahko najdemo v digitalnih medijih. Posveča se ruskim popularnim spletnim vsebinam na digitalnih platformah, kot je Youtube. Natančneje, delo se osredotoča na žurnalistične žanre in kaj tovrstni teksti pomenijo ruski družbi, zgodovinsko močno zaznamovani s strani novinarstva, literature in pisane besede na splošno. Prispevek se pri tem opira na teorijo umetniškosti ruskega semiotika Jurija Lotmana. Naloga si prizadeva ugotoviti slednje: 1) ali izbrani novomedijski žanri znotraj kulturnega prostora nosijo umetniški potencial, tj. opravljajo vlogo, ki je zgodovinsko pripadala pisani besedi; in 2) ali se da v teh tekstih določiti formalne lastnosti, ki ustrezajo Lotmanovi definiciji umetniškosti.

Ključne besede: Lotman, umetniški tekst, diskurz, digitalni mediji

The Artistic Potential of New Media in Russia

The paper explores the artistic—and subsequently discursive—potential of genres and texts belonging to digital media. Specifically, discussion revolves around especially prominent internet genres and formats on digital platforms such as Youtube. More precisely, the article examines journalistic genres and their significance within the Russian discursive sphere, otherwise marked by a rich literary history. The paper draws heavily from Russian semiotician Juri Lotman's theory on artistic language. The paper's aim is to examine the following: 1) whether chosen genres of new media carry artistic potential within this cultural space—a role traditionally ascribed to literature; 2) whether it is possible to identify formal characteristics that fit Lotman's definition of artistic language.

Keywords: Lotman, artistic text, discourse, digital media

1 Uvod

Marca 2022 je ruskim internetnim uporabnikom služba za nadzor komunikacij in informacijskih tehnologij Roskomnadzor onemogočila dostop do digitalnih platform podjetji Meta in Twitter.¹ Le dva tedna kasneje je bilo prvo označeno za ekstremistično organizacijo, s tem pa je bila dejavnost platform Facebook in Instagram na ozemlju Rusije v celoti prepovedana. Sledila so še mnoga druga opozorila, kazni in prepovedi, tarče katerih so bile v prvi vrsti domače neodvisne

1 <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/04/russia-completely-blocks-access-to-facebook-and-twitter> (zadnji dostop 4. 8. 2022).

medijske organizacije, kot so na primer Eho Moskvy (Эхо Москвы), Meduza (Медуза), Dožd' (Дождь) in Mediazona (Медиазона). Zaostrovanju nadzora novomedijske sfere lahko sledimo do obdobja 2011–2013, let množičnih protestov proti Putinu in njegovi stranki, ali do začetka vojne med Rusijo in Ukrajino leta 2014 (Enikolopov idr. 2019: 1487). Od tedaj je ruska oblast sprejela vrsto zakonov, ki ji lajšajo nadzor in kaznovanje neodvisnega novinarstva in političnih nasprotnikov, hkrati pa je naredila več potez, s katerimi si je priborila tudi delež novih medijev. Leta 2014 je bil tako Pavel Durov, lastnik največjega ruskega socialnega omrežja (VKontakte), prisiljen prodati svoj delež v podjetju državi in zbežati v tujino (Sanovich 2017: 30).

Dolgoletna prizadevanja podreditve celotne medijske sfere so posledica ideološkega, diskurzivnega in političnega potenciala, ki ga je skozi zgodovino nosila pisana beseda. Čeprav se digitalni mediji od literature in televizije razlikujejo, je v tovrstnih tekstih še naprej mogoče zaznati tisto, kar bi označili za umetniškost. Znotraj ruskega spletnega prostora in njegovih diskurzov zaseda posebno mesto spletna žurnalistika – kanali in portali, ki predstavljajo ljudi, dogodke, perspektive in ideje, ki jim mediji, ki med prebivalstvom prevladujejo (TV, radio, časopis), pozornosti ne posvečajo. Popularnost teh kanalov in njihova vključenost v informacijski boj seveda ni edina vzporednica z nekdanjo vseprisotno literaturo ali pa samizdatom. Oznako umetniškosti danim tekstom in žanrom lahko podelimo tako zaradi njihove družbene vloge kot tudi zaradi formalnih značilnosti. Tu je še posebej uporabna teorija Jurija Lotmana o naravi umetniških tekstov oziroma njegova obrazložitev pojma umetniškosti.

2 Umetniškost

V *Strukturi umetniškega teksta* se Lotman v prvi vrsti sprašuje, v čem se ločijo umetniški teksti od neumetniških, pri čemer sam ostaja osredotočen na literaturo. Kljub temu pa se Lotmanova teorija ne dotika le literarnega jezika² – sleherni sporazumevalni sistem lahko opravlja umetniško ali »modelativno« funkcijo. Literatura in vse druge umetnosti po Lotmanu sestavljajo t. i. sekundaren modelativni sistem (npr. pesem v slovenščini), ki je nekakšen kontrast primarnemu, naravnemu jeziku. Umetniški jezik, reprezentativen ali konvencionalen,³ je od-

2 Treba je poudariti, da Lotman termin »jezik« uporablja v zelo širokem pomenu, ki zajema vse, kar bi sicer lahko pojmovali kot »sporazumevalni sistem« in kar sledeč drugačnim definicijam ne bi ustrezalo kriterijem jezika v smislu glavnega človeškega načina komunikacije.

3 Lotman (2010: 32) ločuje med konvencionalnimi in reprezentativnimi sporazumevalnimi sistemi. Med zadnje spadajo oblike in žanri vizualne komunikacije, kot so slika in film, ali pa zvočni sistemi, kot je čista glasba. Za njihovo (primarno) interpretacijo ne potrebujemo skupnega kulturnega koda.

visen od naravnega, saj njegov obstoj zahteva sistem fizičnih znakov (Lotman 2010: 18).

Naravni jezik izpolnjuje v prvi vrsti (a ne izključno) sporazumevalno funkcijo, vendar v tem ni popoln. Vedno obstaja določen presežek informacij oziroma vsebine, ki je pošiljatelj ne uspe prenesti. Umetnost predstavlja drugo plat sporazumevalnega sistema, kjer skozi umetniškojezikovni model avtor zajame tudi tisto, kar je v naravnem jeziku neprenosljivo (Lotman 2010: 21). V svoji strukturi ta model nasprotuje pravilom in normam naravnega jezika, rezultat česar je nastanek novih jezikovnih oblik in pomenov ter, posledično, razumevanj o svetu.

To je po Lotmanovo bistvo modelativne funkcije – ohranjanje, reguliranje in ustvarjanje informacij ter človekovega obnašanja. Umetnost deluje na način, da gradi lasten model ekvivalence med znaki in pomeni, da ruši sintakso, morfologijo, fonetiko in navsezadnje semantiko naravnega jezika (Lotman 2010: 63). Iz teh ruševin v trenutku interpretacije zrastejo nove povezave med elementarnimi deli teksta. Umetnost na ta način spreminja, kar je nesemiotično pri naravnem jeziku, v semiotično (Lotman 2010: 78), prelivajoč formo v vsebino. Novonastali jezikovni konstrukti so lahko polagoma fosilizirani kot klišeji, h katerim se nagibajo prihodnji teksti, tako umetniški kot neumetniški (Lotman 2010: 27). Umetnost je torej tisti del sporazumevalnega sistema z najvišjim potencialom za generiranje novih jezikovnih oblik in pomenov ter spreminjanje starih.

Iz Lotmanovega dela lahko izluščimo dva kriterija umetniškosti. Prvi je povezan z družbeno dimenzijo teksta, tj. njegovo vključenostjo v družbene procese, saj je vsak sporazumevalni sistem že v principu dialoški (Bahtin 2005: 64). Kot piše Norman Fairclough, je vsak tekst družben fenomen, skozi katerega se izražajo predstave, ideje in odnosi tako avtorjev kot družbenih skupin, katerim pripadajo (Fairclough 1995: 6). Družbeno dimenzijo prepozna tudi Lotman; prvič, ko trdi, da v procesu interpretacije posameznik izbere, ali tekst dojema umetniško ali neumetniško, kar vpliva na njegovo nadaljnje razumevanje (Lotman 2010: 135–136). To lahko povežemo s tem, kar trdi za literaturo Terry Eagleton: da je lahko literatura karkoli, čemur družba pripisuje to vrednost (Eagleton 1996: 10). Drugič – in kar je pomembnejše – Lotman družbeno vlogo umetnosti prepozna, ko literaturo primerja z znanstvenimi modeli in igro, pri čemer prvi zadevajo organizacijo in ustvarjanje človekovega znanja, medtem ko igre ponujajo model za njegovo vedenje znotraj družbe. Umetniški sistem po njegovem združuje naštetih funkciji v eno (Lotman 2010: 91). Družbena dimenzija umetniškega teksta je torej njegov potencial za ustvarjanje, spreminjanje in vzdrževanje modelov resničnosti.

Vendar pa družbeni kriterij za določanje umetniškosti ni dovolj, saj morajo obstajati tudi dokazljive značilnosti, semantične ali formalne, ki umetniške tekste ločijo od neumetniških oziroma ki pogojujejo, da jih posameznik sprejema za umetnost. Drugi kriterij zato zajema Lotmanovo modelativno funkcijo: metajezikovno lastnost teksta, da formo spreminja v vsebino, briše semantične meje in neposredno skozi jezik vzpostavlja modele resničnosti različnih posameznikov (umetnikov).

Glavno vprašanje, na katerega moramo odgovoriti, je potemtakem, ali izbrani žanri digitalnih medijev ustrezajo obema kriterijema. Še prej moramo razčistiti pojem digitalnih medijev in določiti, v čem se ločijo od tradicionalnih.

3 Novi mediji

Lev Manovich (2013: 92), ki digitalne medije imenuje »softver mediji«, glavno ločnico med digitalnimi in tradicionalnimi mediji potegne pri pojavu programske opreme, ki ločuje dimenziji konceptualnega in fizičnega. Namreč, če hardver oz. strojna oprema označuje vse, kar sestavlja računalnik, tj. kable, žice, procesorje in druge komponente, potem softver oz. programska oprema ni nič drugega kot končen, človeku dojemljiv rezultat njihovih medsebojnih interakcij. Osnovni »jezik«, s katerim računalniki delujejo, so kombinacije nizkih in visokih napetosti – binarni jezik, ki je nato »preveden« v višje jezike. Na najvišjem nivoju je delovanje hardvera podano v obliki, dostopni človeškim čutilom (preko ekrana, zvočnikov), posrednik med končno vsebino in uporabnikom pa je to, kar imenujemo softver. Zajema torej vse, kar uporabnik zazna (strukture podatkov) in s čimer lahko preko algoritmov vstopa v interakcijo (Manovich 2013: 206). Torej, medtem ko hardver označuje *gestalt* mehanskih organov, softver nima strogega materialnega obstoja, a je hkrati nekaj širšega od vsebine.

Pri nedigitalnih medijih sta, lahko bi rekli, hardver in softver eno in isto. Pri knjigi ali sliki med nami in vsebino ni drugega posrednika od fizičnega medija, kot je list papirja ali kos platna. Interpretacija vsebine je seveda vedno potrjena vrsti sporazumevalnih, psiholoških in družbenih dejavnikov, a na formalno stran sporočila prejemnik ne more vplivati, brez da bi posegel v fizični medij, saj sta neločljiva – pisava je del papirja, barve so del platna (Manovich 2013: 92). Pri digitalnem je ta meja med formalnim delom sporočila in fizičnim medijem jasno vzpostavljena. Delovanje hardvera (fizične plati medija) je prikrito, prevedeno v bolj zgoščene in človeku prijazne oblike analognih signalov, posrednik katerih je softver. Spreminjanje ali dodajanje softvera se ne dotika fizičnega medija ali

njegove logike, saj se vpliv ne odraža na fizičnem materialu, temveč strukturah podatkov (Manovich 2013: 201). Ključna posledica softvera kot posrednika je, da prejemnik postane uporabnik, ki je vključen v formalno plat teksta, četudi mu je le-ta v svoji najosnovnejši obliki nerazumljiva. Softver je stičišče med medijem in uporabnikom, celotno polje njegovih možnih interakcij s formalno stranjo teksta.

Iz napisanega sledi, da je prva glavna značilnost digitalnih medijev univerzalnost – na najosnovnejšem nivoju je vse zapisano v binarni obliki. Vsak tekst je sestavljen iz istega gradiva. Univerzalnost omogoča ne le »simulacijo« že obstoječih medijev (slika, glasba, film), temveč njihovo kombinacijo in celo ustvarjanje novih. Manovich (2013: 169) v navezavi na to ustvarjanje kot posebnost softver medijev izpostavi pojav hibridnosti, ko se obstoječe medijske oblike mešajo na načine, ki v nedigitalnem okolju niso mogoči (npr. Google Maps in video igre).

Druga značilnost digitalnih medijev je že omenjena interaktivnost. Računalniški »metamedij« ni dobesedno sestavljen iz manjših medijev, temveč struktur podatkov in algoritmov oziroma tehnik ustvarjanja ter manipulacije, ki jih Manovich (2013: 211) primerja s samostalniki in glagoli. Kot je zapisano zgoraj, je uporabnik bistveno bolj vključen v ustvarjanje tekstov.

Interaktivnost se navezuje na možnost sporazumevanja z drugimi uporabniki in ustvarjanje ter širjenje vsebin s pomočjo omrežij. Tretja glavna značilnost je zato omreženost. Poljubna naprava je danes naslovljena in vključena v globalno omrežje, ki mu rečemo internet. Omrežja tako kot mediji niso stvar abstrakcije ali metafore, temveč imajo materialen obstoj z družbenimi posledicami. Pomembno je namreč vprašanje, kako je ta »naključna megastruktura« (Bratton 2015: 8) vplivala na ureditev družbenega življenja. Iz dogodkov 21. stoletja je jasno razvidno, da so globalno omrežje in digitalni mediji pomembna orodja za utrjevanje političnih in ideoloških ambicij tako znotraj kot zunaj državnih meja, medtem ko jih istočasno ogrožajo. Podobno tudi Galloway (2004: 84) trdi, da nosijo ti mediji dvojni potencial, saj so lahko uporabljeni tako za emancipacijo kot represijo. Ta potencial je večji kot pri tradicionalnih medijih zaradi omreženosti in nevtralnosti, zaradi katere se sistem ne zanima za vsebino, temveč le za pretok informacij (prav tam: 147). Nov digitalni aparat je strukturno odprt in zato nosi večji potencial za demokratičnost, a je v osnovi utemeljen na nadzoru. Ta je namreč pogoj, da lahko distribucijski sistem sploh obstaja – vse naprave morajo slediti strogo organiziranemu načinu delovanja, da lahko vstopajo v interakcijo, nekdo ali nekaj pa mora nad tem sistemom neprestano bdeti (Thacker 2004: xix). Ta način ureditve Galloway (2004: 82) imenuje protokol.

Galloway (prav tam: 3) se večkrat obrne na poznega Foucaulta in Deleuza. V sklopu predavanj *Rojstvo biopolitike* se Foucault (2008: 147) namreč zanima za nov epistem, ki sledi dobi telesne politike in temelji na statističnem razmišljanju o svetu in človeku. Glavni katalizator te transformacije išče v liberalističnem ekonomskem sistemu, globalizirani trgovini in dinamiki konkurenčnosti. Galloway medtem ugotavlja, da bi bila tako kompleksna ekonomsko-družbena ureditev nemogoča brez ustreznega informacijskega ogrodja. Bratton (2015: 10) preplet digitalnih medijev s sedanjo družbo predstavi z drugačnega, geopolitičnega zornega kota – z vidika vojne, ki se vije med tradicionalno državo in korporacijskimi telesi, kot so Alphabet, Meta, Apple itd., ki utelešajo novo geopolitično obliko v pojavu digitalnih platform.

Globalna kompjuterizacija in širjenje internetnega omrežja gotovo pomenita, da imajo digitalni mediji domet, primerljiv s tem, ki ga je nekdaj posedovala literatura, s tem pa je njihov učinek na družbo enako pomemben, če ne celo bolj. Nadalje trdimo, da je umetniškost kot neločljiv del sporazumevalnih sistemov v teh novih medijih in tekstih obdržala ključno mesto.

4 Vloga novih medijev v Rusiji

Glavni medij, ki se ga je v ruski zgodovini uporabljalo za grajenje in rušenje diskurzov, je nedvomno pisana beseda. Ta je kot zrcalo in katalizator političnih, družbenih in ideoloških procesov delovala vse od časa, ko so vzhodnoslovansko območje prvič dosegla cerkvenoslovanska besedila. Moč besede se je nato znova in znova kazala v upravičevanju političnih odločitev: v 11. stoletju, ko je Jaroslav Modri z zgodbo o Borisu in Glebu opravičeval majorat (Podlesnik 2018: 50), ali pa za konsolidacijo politične moči Moskovske kneževine v 16. stoletju (prav tam: 91). Navsezadnje je bila pisava tudi branilka kulture v času stagnacije in razkroja pod mongolskim jarmom (prav tam: 70). Pisavi in branju pa je bil skozi stoletja priučen le privilegirani del prebivalstva, ki je lahko centraliziral ideološko, politično in kulturno moč, predvsem preko svete, krščanske besede. Celo pod sekularizacijo 18. stoletja in s pojavom leposlovja ter žurnalizma so nosilci moči preko vzpostavitve prvih cenzurnih organov dušili nastajajoča mnenja in gledišča (prav tam: 142). Po padcu imperija in s prihodom obdobja stalinizma so se nato vse obstoječe in prihajajoče medijske oblike (film, radio, televizija) znašle v okovih cenzure in socialističnega realizma. Literatura pa je po drugi strani v teh desetletjih v tamizdatu in samizdatu ohranjala spomin na izgubljene ideje in življenja ter vzdrževala diskurzivne prostore, ki v Sovjetski zvezi niso bili zaželeni: glasovi

različnih verskih skupin, pripadnikov etnij, beguncev in vseh drugih, ki so s pisanjem želeli izraziti svoje doživljanje resničnosti.

Po razpadu zveze in s prihodom digitalne tehnologije literatura nikakor ni izgubila svoje pomembnosti; sodeč po podatkih,⁴ zbranih leta 2022 v okviru študije Ruskega centra za raziskovanje javnega mnenja, večina ruskega prebivalstva aktivno bere. Dejstvo pa je, da pisana beseda kot taka ne zaseda več osrednjega mesta v družbenem prostoru, posebej sredi mlajših generacij. V 21. stoletju ta vloga pripada drugim medijem, tako starejši tehnologiji (predvsem televiziji) kot novejši. Pri novih ruskih medijih lahko zaznamo proces ponovne centralizacije tega medijskega prostora, središče katerega je nekdaj zasedala literatura. Velika večina najpopularnejših televizijskih kanalov je danes namreč že podvržena državnemu nadzoru (Vartanova 2021: 93), saj je oblast od leta 2000 postopoma prevzela nadzor nad sfero, ki je bila po razpadu Sovjetske zveze za nekaj let privatizirana (Vartanova 2021: 94). Če pa homogenost medijskega prostora drži v primeru tradicionalnih medijev, je situacija pri digitalnih zaradi njihove odprte narave bolj zapletena.

Ruska digitalna sfera, poznana kot RUNET, velja za eno od največjih, ki poleg Rusije zajema tudi druge države. Na tem ozemlju največje platforme, kot je brskalnik Yandex ali družbeni omrežji Odnoklassniki in VKontakte, konkurirajo zahodnim podjetjem, kot sta Alphabet (Google, Youtube) in Meta (Instagram, Facebook). V Rusiji se je bitka za uporabnike vila že pred dogodki leta 2022,⁵ ko so se zaradi omejitev in prepovedi zahodnih platform grafi strmo obrnili v prid domačim. Na globalnem odru medtem glavno vlogo igrata novičarska portala RT in Sputnik. Gre za podjetji, ki sta v neposredni lasti ruske vlade in katerih glavni namen je predstavljanje novic širšemu mednarodnemu občinstvu (Gavra, Bykova 2021: 186).

Primer Rusije je v kontekstu Brattonovega konflikta države in platform zato še posebej zanimiv, saj se je oblast že večkrat negativno opredelila do zahodne hegemonije in globalnega ekonomskega sistema (Thussu, Nordenstreng 2021: 6). Glede na to, da sta internet in globalni ekonomski sistem tesno prepletena, ni presenetljivo, da želi država že s tega vidika obdržati nadzor nad novomedijskim prostorom. Ta nadzor uveljavlja preko preprečevanja dostopa do različnih platform in strani ter utrjevanja položaja tradicionalnih medijev, predvsem televizije.

4 <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/knizhnaja-kultura-2022> (zadnji dostop 7. 11. 2022).

5 Po podatkih, vzeti s strani za spletno analitiko Statcounter: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/russian-federation> (zadnji dostop 30. 6. 2022).

Rezultat tega je hibriden medijski prostor, kjer velik del prebivalstva vsebine še naprej prejema preko televizijskih kanalov, ki so skoraj v celoti v lasti bodisi vladnih organov (Gazprom, VGTRK), bodisi privatnih lastnikov, povezanih z aktualno oblastjo (Vartanova 2021: 94).

Na drugi strani je digitalni prostor, ki ga oblast ne more tako enostavno nadzorovati, a o poskusih vseeno pričajo dolgoletne zakonodajne spremembe, blokade in politična obračunavanja. Kot primer lahko podamo že omenjen prevzem socialnega omrežja VKontakte ali pa blokado platform podjetja Meta.

Rusija ima danes okoli 100 milijonov internetnih uporabnikov, kar naj bi se v prihodnosti s prihajajočimi generacijami še povečalo (Vartanova 2021: 94). Zaradi odprtosti internetnega sistema tiči problem nadzora predvsem v vplivu zahodnih medijev, katerih obstoj predstavlja ideološko prepreko. Ruska oblast si zato prizadeva za troje: oslabiti položaj tujih medijev doma in okrepiti položaj lastnih, v namen višanja mehke moči pa prav tako povečati prodornost domačih izdelkov v tujini. Namen je promoviranje ruskega jezika, kulture, umetnosti, znanosti in tehnologije, še pomembnejše pa je predstavljanje dogodkov doma in po svetu z zornega kota dominantnih ideoloških formacij (Gavra, Bykova 2021: 186). Poleg tujih medijev pa se v informacijski boj vpletajo tudi neodvisni digitalni mediji, preživetje katerih v danem okolju zaradi aktualne zakonodaje pogosto zavisi od podpore njihovih občinstev.

Pojav spletnega žurnalizma nosi za rusko občinstvo tako doma kot tudi v tujini velik pomen, med drugim kot pogosta protiutež uradnim virom informacij (Vartanova 2021: 97). Med neodvisne medije, ki jih obravnavamo, sodijo skupine, podjetja in posamezniki, ki svoje vsebine širijo hkrati po tradicionalnih in digitalnih poteh, in tiste, ki uporabljajo izključno spletne strani in družbene platforme, kot je Youtube. Neodvisniki, kot so Jurij Dud, Katerina Gordejeva, Aleksej Pivovarov, Leonid Parfjonov ali Ilya Varlamov, ustvarjajo vsebino, ki lahko poleg tega, da informira ali zabava, izraža tudi obravnavane poteze umetniškosti. Takšni teksti so po svoji družbeni vlogi in formalnem eksperimentiranju z lastnim jezikom primerljivi z literarnimi deli, ki so stoletje nazaj sestavljala periferijo.

5 Transformacija žanra

Youtube kanali, kot so Redakcija (Редакция), vDud' (вДудь) ali Skaži Gordejevoj (Скажи Гордеевой), transformirajo klasične žurnalistične formate, vključno s spremembami, ki so povezane z digitalnim okoljem. Gre za žanre intervjujev, novic, ocen in kritik, značilnih za televizijski medij, ki pa se od tega jasno

razlikujejo. Ne gre samo za to, da so ti kanali bolj odprti za mnenja, ki nasprotujejo uradnim ideološkim konstruktom, ali da v digitalnem okolju nosijo značilnosti interaktivnosti in omreženosti. Posegajo namreč tudi v sam jezik izvirnih žanrov in ga spreminjajo. Zbliževanje s publiko, odnos sporočevalcev do informacij ali pa posebnosti slikovne in zvočne spremljave so le nekatere značilnosti, po katerih se ti žanri ločijo od svojih tradicionalnih »različic«. Tega pa ne počnejo naključno. Spremembe, kot jih vpeljuje na primer Jurij Dud v svojih intervjujih s kulturniki, ki jih objavlja na Youtubu, so namerna transformacija uveljavljenih in občinstvu dobro poznanih jezikov. Kot piše Lotman, je to odraz modelativne funkcije, tj. avtoreferencialnosti s strani avtorja ali avtorjev, ki želijo preko tovrstne transformacije sporočiti nekaj, kar je v naravnem jeziku neprenosljivo. To, poleg tega, da izbrani žanri občinstvom v digitalnem prostoru ponujajo alternativne prostore za diskusijo in razmišljanje ter da prenašajo in ohranjajo izpovedi osebnih doživljanj (tj. različnih modelov resničnosti), priča o prisotnosti umetniške dimenzije oz. umetniškega potenciala v njihovih tekstih.

Da bi to trditev dokončno dokazali, pa bi bila nujna podrobna analiza takšnih formalnih lastnosti. To presega namene prispevka, ki služi zgolj kot oris umetniškega potenciala digitalnih tekstov. Natančnejši pristop bi lahko kombiniral literarno analizo v strukturalističnem duhu z diskurzivnimi metodologijami, kot je kritična diskurzivna analiza in različne multimodalne analize. Navsezadnje bi bile nepogrešljive še raziskave novomedijskega prostora, ki upoštevajo tudi širše medijsko okolje.

6 Zaključek

Digitalni mediji in spletni žurnalizem ruski družbi ponujajo informacijski pluralizem, kakršnega si oblast trudi zamejiti. Ne glede na to, ali je pri tem uspešna, je jasno, da tudi sama pri tem izkorišča prednosti istega novomedijskega prostora. Globalno omrežje je dvorezni meč, ki posameznikom resda olajšuje medsebojno komunikacijo in osebno izražanje, a jih lahko istočasno še bolj izpostavi ekstremističnim ideologijam, skrajnemu populizmu ali pa vsebinam, katerih namen je ravno kratenje sposobnosti individualnega izražanja in razmišljanja. Teksti, kot so ti, ki jih ustvarjajo spletni novinarji, odpirajo diskurzivne prostore tam, kjer se v drugih medijih zapirajo. Ob tem dajejo glas tako svojim občinstvom kot tudi tistim, ki so neposredno vključeni v njihove vsebine. Umetniškost njihovega ustvarjanja pa se ne da iskati le v njihovi družbeni vlogi, temveč tudi načinu, kako so teksti sestavljeni. Kot piše Lotman, umetniški tekst funkcionira kot generator

novih oblik in pomenov, ki za osnovo jemlje obstoječ jezik (v tem primeru novinarskega žanra) in neposredno skozi njega oblikuje nek nov družbeno-umetniški konstrukt. Ta lahko nato služi kot šablona za nadaljnjo komunikacijo in prihodnje eksperimentiranje. Spletni žurnalizem, ki je za ruska občinstva neredko alternativni vir informacij, ta umetniški potencial nosi in ga v praksi tudi udejanja, to pa priča o širši uporabnosti digitalnih medijev tako za individualno izražanje kot za grajenje in spreminjanje diskurzov.

VIRI IN LITERATURA

- Mihail Mihajlovič BAHTIN idr., 2005: *Marksizmi in Jezikoslovje : Bahtin/Vološinov, Stalin, Williams*. Ljubljana: Društvo za sodobno družbenopolitično polemiko – Agregat.
- Benjamin BRATTON, 2015: *The Stack*. Cambridge: MIT Press.
- Terry EAGLETON, 1996: *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ruben ENIKOLOPOV, Alexey MAKARIN, Maria PETROVA, 2019: Social Media and Protest Participation: Evidence from Russia. *Econometrica* 88/4. 1479-1514. Tudi na spletu.
- Norman FAIRCLOUGH, 1995: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow: Longman Group Ltd.
- Michel FOUCAULT, 2008: *The Birth of Biopolitics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Alexander R. GALLOWAY, 2004: *Protocol: How Control Exists after Decentralization*. Cambridge: MIT Press.
- Dmitrij GAVRA, Elena BYKOVA, 2021: Russian Soft Power from USSR to Putin's Russia. *BRICS Media: Reshaping the Global Communication Order?* Ur. Daya Kishan Thussu, Kaarle Nordenstreng. Abingdon: Routledge. 177–193.
- Dal YONG JIN, 2020: *Globalization and Media in the Digital Platform Age*. New York: Routledge.
- Jurij Mihajlovič LOTMAN, 2010: *Struktura umetniškega teksta*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Lev MANOVICH, 2013: *Software Takes Command*. New York: Bloomsbury Academic.
- Blaž PODLESNIK, 2018: *Pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Sergey SANOVICH, 2017: Computational Propaganda in Russia: The Origins of Digital Misinformation. *Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media*. Ur. Samuel C. Wooley, Philip N. Howard. Oxford: Oxford University Press. 21–40. Tudi na spletu.
- Eugene THACKER, 2004: Protocol Is as Protocol Does. *Protocol: How Control Exists after Decentralization*. Alexander R. Galloway. Cambridge: MIT Press. xi–xxiii.
- Daya KISHAN THUSSU, Kaarle NORDENSTRENG (ur.), 2021: *BRICS Media: Reshaping the Global Communication Order?* Abingdon: Routledge. 1–19.

Elena VARTANOVA, 2021: A Post-Analogue Hybrid Media System: The Russian Case. *BRICS Media: Reshaping the Global Communication Order?* Ur. Daya Kishan Thussu, Kaarle Nordenstreng. Abingdon: Routledge. 90–108.

SUMMARY

The analysis of the artistic potential in new Russian media follows Jury Lotman's artistic model theory, establishing two primary criteria for identifying artistic potential in online journalistic texts. First, the text must carry a certain discursive potential regarding its ability to create, maintain or transform individual models of reality. The selected genres of online journalism fit this first requirement due to their popularity and their openness to alternative discourses—something evocative of the role historically filled by literature. Corroborating the existence of said potential further are the contemporary reactions of Russian authorities, who evidently wish to seize and colonize the new media space with their own products. Russia's long history of centralized ideological control has thus found its continuation in ubiquitous computerization and software. The second criterion pertains to identifiable formal features that distinguish artistic texts from non-artistic texts. At stake is a kind of metalinguistic awareness on the part of the author(s) about the textual structure, which thereby constantly draws attention to itself. This self-reference affects a recipient's understanding of the text, the genres it belongs to, the discourses it is involved in, and consequently, the relevant social formations. It is immediately obvious that the chosen texts display a like transformation of their source genres, which in Russia otherwise subscribe to sanctioned ideologies. Though the article does not delve into a formal analysis of these features, it acknowledges their existence and suggests methods for further research. The artistic potential of online journalistic genres is indicative of the overall potential of new media for the creation and transformation of discourses—a process wherein, as opposed to the traditional written word, the recipient is included in a greater degree.

Franko Burolo

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu
fburolo@ffzg.hr

Ljubav je hladnija od smrti: interkulturalni (post-)punk na početku nezavisne produkcije u Jugoslaviji

Jedan od prvih jugoslavenskih nezavisnih izdavača nosača zvuka je bila FV Založba iz Ljubljane, a osnovali su je članovi grupe Borghesia. Grupa je djelovala prvenstveno iz Ljubljane, ali članovi koji čine njenu jezgru, Aldo Ivančić i Dario Seraval, su iz Pule. Prva vinilna ploča grupe Borghesia, ujedno i prvo izdanje FV Založbe, LP album *Ljubav je hladnija od smrti* objavljen je pak 1985. godine u suradnji s bolonjskom nezavisnom etiketom Totò alle prese coi dischi, na njihovom ikoničnom crvenom vinilu. Ovaj trokut jezika i kultura – između Hrvatske, Slovenije i Italije – iz kojeg je nastalo prvo izdanje FV Založbe sam po sebi svjedoči o interkulturalnom karakteru nezavisne punk scene u Jugoslaviji, no koliko se i u čemu ta interkulturalnost očituje u samom estetskom djelovanju grupe Borghesia? Pokušat ćemo odgovoriti na to pitanje slušajući i čitajući pjesme sa spomenutog albuma *Ljubav je hladnija od smrti*, kao i njima pratećeg parateksta koji se može pronaći na artistski dizajniranom omotu ploče.

Ključne riječi: Borghesia, FV Založba, poezija, popularna glazba, prekoračenje, prijevod

Ljubav je hladnija od smrti: intercultural (post-)punk at the beginning of independent production in Yugoslavia

One of the first Yugoslav independent record labels was FV Založba from Ljubljana. It was founded by members of Borghesia. The group was based primarily in Ljubljana, Slovenia, but its core members, Aldo Ivančić and Dario Seraval are from Pula, Croatia. The first Borghesia vinyl record, which is also the first release by FV Založba, the LP album *Ljubav je hladnija od smrti* (Love is colder than death) was released in 1985 in cooperation with the Bologna independent label Totò alle prese coi dischi, on their iconic red vinyl. This triangle of languages and cultures itself – between Croatia, Slovenia and Italy – in which the first FV Založba release was produced, tells a lot about the intercultural character of the independent punk scene in Yugoslavia, but to what extent and in what way does this interculturalism manifest itself in the very aesthetic work of Borghesia? We will try to answer that question by listening to and reading songs from the mentioned album *Ljubav je hladnija od smrti*, as well as their paratext present in the artistically designed cover.

Keywords: Borghesia, FV Založba, poetry, popular music, crossover, translation

Među umjetnicima „izgubljenima u prijevodu” između jugoslavenskog i postjugoslavenskog diskursa možemo naći i grupu Borghesia. Unatoč tome što se radi

o jednim od međunarodno najprepoznatljivijih predstavnika (široko shvaćenog) punka, novog vala i uopće alternativne glazbe s ovih prostora, ova ljubljanska grupa s pulskim članovima u zadnje vrijeme ostaje isključena kako iz slovenskih tako iz hrvatskih popisa „domaće” glazbe. Dva najrecentnija primjera su knjiga *Hrvatski punk i novi val 1976.-1987.* Vinka Barića, koja je u svome drugome, proširenom i dopunjenom izdanju iz 2021. godine Borghesiji posvetila tek dvije-tri usputne rečenice, i iste godine objavljena antologija slovenske punk poezije *Zamenite mi glavo*, koju je uredio Esad Babačić i u kojoj se Borghesia ni ne spominje, iako se u pogovoru Alija Žerdina spominje ljubljanski „disko FV 112/15” (Babačić 2021, 121), tj. klub istoimene kazališne grupe, unutar koje je Borghesia i nastala.

Na moj upit, Barić mi je odgovorio da je Borghesia „po svemu” slovenska, a ne hrvatska grupa. Pretpostavljam, pošto nije htio precizirati što točno uključuje to njegovo „sve”, da je to zato što je grupa nastala u i djelovala iz Ljubljane i u sklopu ljubljanske scene. U nedostatku pak ikakvoga Babačićevog odgovora, možemo opet samo pretpostaviti da je posrijedi kompatibilno razmišljanje: rođeni Ljubljančanin Esad Babačić grupu s oba jezgrena člana iz Hrvatske vjerojatno nije smatrao pravo slovenskom grupom. I mada Barić (2021, 344) čak i spominje fenomen jugoslavenskog „punk trokuta” koji je povezivao Ljubljanu, Rijeku i Zagreb, nije mu se usprkos tome učinilo problematičnim sasjeci taj trokut i baviti se samo „čisto” hrvatskim grupama. Čini se da se za ovakve klasifikacije traži određena nacionalna ograničenost u skladu s *postjugoslavenskim* mjerilima, koja naprosto ne odgovaraju jugoslavenskim fenomenima, pred kojima su anakronistička.

Nastala kao jedan od tih jugoslavenskih fenomena, Borghesia je uspješno prekoračivala ne samo hrvatske i slovenske nacionalne okvire, nego i one šire jugoslavenske i ostvarila je pritom međunarodna izdanja i afirmaciju kakvima se malo koja grupa s Barićevog ili Babačićevog popisa može pohvaliti.¹

Prvi takav izlazak Borghesije iz Jugoslavije vezan je već za njihov prvi „pravi” album, ne računajući dvije „demo” kazete koje su prije toga objavili u sklopu Galerije ŠKUC u Ljubljani. Album *Ljubav je hladnija od smrti* objavljen je 1985. godine u suradnji s bolonjskom nezavisnom punk etiketom Totò alle prese coi dischi / Attack Punk Records, koju je pokrenula i vodila Jumpy, danas poznata

1 Vjerojatno jedina od tih grupa koja je stekla i veću međunarodnu afirmaciju je Laibach, koja se našla u Babačićevoj antologiji slovenske punk poezije. Naravno, ni u jednom od ovih slučajeva ne govorimo o uspjehu na međunarodnim „mejnstrim” komercijalnim top listama, nego pretežno u krugovima koji se zanimaju za punk/industrial/new wave glazbu i prateću kulturu i umjetnost.

kao Helena Velen, iz bolonjske grupe RAF Punk. Ovaj izdavački pothvat između Ljubljane i Bologne predstavlja ujedno i prvo izdanje FV Založbe, pionirske nezavisne etikete nastale na punk sceni u Jugoslaviji, koju je ispočetka Borghesijin Aldo Ivančić i vodio, da bi kasnije vođenje prepustio drugim kolegama izvan benda.

Može se primijetiti iz ove Borghesijine ploče da je nastanak nezavisnog punk izdavaštva u Jugoslaviji temeljen na interkulturalnoj komunikaciji koja se očituje ne samo u nacionalnim i jezičnim aspektima (Italija i Jugoslavija i unutar Jugoslavije – Slovenija i Hrvatska), nego i u estetskim, a onda i spolnim i rodnim aspektima. Da pojasnimo...

Kao prvo, Borghesia je nastala kao prijateljska frakcija kazališne grupe FV-112/15,² koja je vodila i ranije spomenut FV Disko klub, inspiriran ciriškim Cabaretom Voltaireom 1916. (Ivančić i Seraval, tel. razgovor, lipanj 2022.). Kao drugo, Borghesia ne svira tipičan punk rock u stilu Sex Pistolsa niti ljubljanskih Pankrta, ne svira niti hardcore u stilu bolonjskog RAF Punka, nego sa svojom naglašenijom sklonošću eksperimentu i elektronici pripadaju prvenstveno estetskom pravcu koji je do 1985. godine već dobio epitet industrijske glazbe, ili engleski „industrial music”.³ Već drugo izdanje FV Založbe bila je, međutim, kompilacija *Hard-Core Ljubljana* (1985.), koja, kao što i ime sugerira, okuplja rane ljubljanske hardcore punk bendove, koji sviraju prilično drugačiju glazbu od Borghesije. Nadalje, treće izdanje FV Založbe, iz 1986., je pak jedina samostalna ploča prve potpuno ženske slovenske punk grupe – Tožibabe, a ranije spomenuta Jumpy iz RAF Punka i Attack Punk Recordsa, danas znana kao Helena Velen, ujedno je i prva istaknuta transrodna osoba i aktivistkinja na talijanskoj hardcore punk sceni. Dakle, radi se o ploči uz čije ostvarenje je vezan niz prekoračenja. Grupa je nastala u kontekstu nacionalnog i jezičnog prekoračenja, prelazeći iz kazališnog izričaja na rokenrol, razvila je estetiku kojom prekoračuje okvire i klišeje tadašnje jugoslavenske glazbe i pop kulture, uključujući one pankerske; objavila je prvu ploču prekoračivši državnu granicu, uz suradnju tamošnje osobe u rodnoj tranziciji, i time natrag u Ljubljani pokrenula nezavisno izdavaštvo kojim daje prostor povezanim, ali raznolikim glazbenim izrazima i otvara vrata dotad zapostavljenoj ženskoj kreativnosti na sceni.

2 Iz njihovog imena su izvedena onda i imena FV Diska, FV Založbe, FV Videa i sl.

3 Sam naziv „industrial music” dolazi zapravo od imena prve glazbene izdavačke etikete koja je promovirala taj tip estetike. Radi se o britanskoj nezavisnoj kući Industrial Records, koju je osnovala i vodila eksperimentalna grupa Throbbing Gristle. Kuća je bila aktivna od 1977. do 1982. i bila je također vezana za punk i post-punk scenu.

Sve je to, međutim, kontekst. Pokušat ćemo u nastavku vidjeti je li svo to šarenilo međukulturne interakcije, u kojoj mjeri i na koji način upisano u samo djelo u pitanju.

Naslovnica i omot

Čim pogledamo naslovnicu, možemo odmah uočiti kombiniranje jezika. Ime grupe je na talijanskom jeziku, a naslov ploče na (srpsko)hrvatskom.⁴ Pa krenimo od samog imena grupe. Već sâm odabir imena koje nije niti na nekom od službenih jugoslavenskih jezika niti na engleskom, „službenom” jeziku punka i rokenrola općenito, sugerira prekoračenje i prevrednovanje nametnutih izražajnih normi. „Borghesia” je talijanski buržoazija. Talijanski jezik je, doduše, u Jugoslaviji osamdesetih već imao određen i ograničen službeni status, ali samo na lokalnoj razini, u određenim dijelovima Istre i Kvarnera, gdje je naglašenije prisutna autohtona talijanska manjina – točnije, na istim mjestima gdje on takav status ima i u današnjoj Sloveniji i Hrvatskoj, što uključuje i Pulu, otkud Aldo i Dario i dolaze. Jezik imena grupe je, dakle, neobičan za jugoslavenski punk i novi val (ali čak i u Italiji većina punk i new wave grupa iz toga vremena nosi engleska imena i pjeva na engleskom), a značenje imena signalizira provokaciju nominalno socijalističkog režima u Jugoslaviji i njezine antifašističke tradicije. Ovo provokativno značenje nije izraženo samo u sadržaju riječi, tj. u samom pojmu buržoazije, najvjernijeg neprijatelja radničke klase, nego i u odabiru jezika kojim se taj pojam izražava, pošto su značajni dijelovi Jugoslavije, uključujući Pulu, bili u 2. svjetskom ratu oslobođeni upravo od talijanske fašističke okupacije. Ne radi se, dakle, o bilo kakvoj buržoaziji, nego baš o talijanskoj buržoaziji, koja je svojevremeno u velikoj mjeri odobrila ili podržala fašistički režim i koja je, barem na području Jugoslavije, trebala biti poražena još u 2. svjetskom ratu. Svojim imenom ova grupa upozorava da revolucija zapravo nije uspjela, jer u Jugoslaviji još uvijek postoji i stasa buržoazija, štoviše, *borghesia*. Do početka devedesetih, s jugoslavenskim odustajanjem i od same sebe i od bilo kakvog socijalizma i s povratkom na otvoreni privatnički kapitalizam, pokazalo se da je grupa Borghesia tada ispravno signalizirala.

Naslov *Ljubav je hladnija od smrti* ovaj album dijeli s prvim dugometražnim filmom njemačkog redatelja Rainera Wernera Fassbindera iz 1969. godine *Liebe ist kälter als der Tod*. U substraktu naslova imamo, dakle, još i njemački jezik i kulturu, dok istovremeno ovaj intertekstualni postupak dovlači na ploču i filmsku

4 Autori su iz Pule, iz Hrvatske, ali službeno ime jezika je tada još uvijek bilo srpskohrvatski ili hrvatskosrpski.

umjetnost. Ploča se svojim naslovom stavlja u interakciju s filmom, „krade” mu prijevod naslova i resemantizira ga. Fassbinderov film je formalistička i donekle apsurdistička dekonstrukcija klasičnog američkog gangsterskog filma, a njegova prva publika je bila ne samo zbunjena, nego je i izviždala film na berlinskom međunarodnom filmskom festivalu 1969. godine (Cinematheque 2016). Otudnje, panerotičan ljubavni trokut, nasilje i smrt bi mogli biti poetička poveznica između Fassbinderovog i Borghesijinog prvijenca, a tu je u oba slučaja i određena sklonost avangardnim postupcima, no na Borghesijinoj ploči ne slušamo o gangsterima i kriminalcima; umjesto toga, Borghesia pjesničkim postupcima ističe i naglašava opće nasilje i otuđenost svakodnevnog života pod građanskom ideologijom.

Omot ploče, proizveden u Jugoslaviji,⁵ dizajniran je u stilu omota mnogih britanskih anarchopunk ploča iz tog vremena, kakve je popularizirao Crass Records iz Essex: umjesto uobičajene tanke kartonske kutije, ovdje se radi o jednom velikom preklopljenom listu papira, otisnutom u nekoliko sekcija veličine omota ploče (naslovnica, zadnja strana, tekstovi i dr.) po kojima je papir i preklopljen, a kada se rasklopi, s druge strane je otisnut umjetnički plakat u veličini čitavog lista papira. Ovaj dizajnerski odabir za prvu ploču i Borghesije i FV Založbe sugerira političko-estetičku bliskost sa spomenutim Crass Recordsom, koju nije skrivao ni bolonjski partner Punk Attack Records. Dodatno je interesantno što je omot dizajniran i pripremljen za tisak na računalu, što sredinom osamdesetih još uvijek nije bila sasvim uobičajena praksa, čime Borghesia signalizira otvorenost prema novim tehnologijama i estetičku orijentaciju ka budućnosti. Omot je opremljen i grafički doradenim fotografijama iz Borghesijine video kazete „Tako mladi” (FV Video, ŠKUC-Forum i Cankarjev dom, Ljubljana 1985.), koja sadrži spotove i za neke od pjesama s ovoga albuma. Konačno, i sama ploča je utisnuta u crveni vinil, relativno rijedak u tadašnjoj široj glazbenoj industriji, ali vrlo tipičan za izdanja bolonjskog Attack Punk Recordsa.

Na popisu pjesama vidimo naslove na hrvatskom, slovenskom i engleskom jeziku. Od ukupno osam pjesama (ne računajući „Ljubav je hladnija od smrti I. i II., koje nemaju teksta i služe kao „intro” i „outro”), jedan je naslov na engleskom, „Brisk Vomit”, jedan je kriptična kratica „A.R.”, dva su naslova nesumnjivo na slovenskom jeziku – „Kdo je ugasnil luč” i „Jaz (Pesem B)”, jedan je naslov nesumnjivo na hrvatskom jeziku, „Previše tenzije”, još jedan je na hrvatskom, ali s

5 Prema dogovoru za zajedničkog objavljivanja ove ploče, bolonjski Totò alle prese coi dischi / Attack Punk Records je bio zadužen za izradu same ploče, a novoosnovana ljubljanska FV Založba za izradu omota (Ivančić i Seraval, tel. razgovor, lipanj 2022.).

pravopisnom greškom vjerojatno uzrokovanom slovenskim kontekstom – „Nočne šetnje” (sic), i još su dva naslova koja bi lako mogla biti i slovenska i hrvatska – „On” i „Tako mladi”. No u samim izvornim tekstovima, koji su i pjevani, ipak nemamo ovaj isti omjer jezika.

Govorim o „izvornim tekstovima, koji su i pjevani”, jer na omotu pored njih nalazimo još i prijevode svih pjesama na talijanski i engleski jezik. Kod izvornih tekstova, međutim, vidimo da je samo jedan od njih u cijelosti na slovenskom jeziku – „Jaz (Pesem B)”, koja zapravo ni nije baš njihova pjesma, nego je obrada pjesme ljubljanske grupe Čao pičke. Sve ostale pjesme pripadaju grupi Borghesia i napisane su na hrvatskom jeziku, uključujući one koje imaju naslov (i dakle samo naslov) na slovenskom i engleskom jeziku. Njihov autor Aldo Ivančić je priznao da je tome tako jer su pjesme uglavnom i napisane u Puli, prije njegovog preseljenja u Ljubljano (Ivančić i Seraval, tel. razgovor, lipanj 2022.). I zaista, u kasnijim radovima vidimo sve veći udio slovenskog jezika (mada hrvatski, talijanski i engleski ostaju i dalje u većoj ili manjoj mjeri prisutni) u Borghesijinim pjesmama, kojima je Aldo premoćno i dalje autor. To znači da promatrajući Borghesijin rad dijakronijski, možemo uvidjeti transfer iz Hrvatske u Sloveniju kao proces postepenog udomaćenja.

Jezik izvornih autorskih tekstova na *Ljubav je hladnija od smrti* je standardni (srpsko)hrvatski jezik, bez značajnih dijalektalizama ni regionalizama. No na pravopisnoj razini i dalje uočavamo da se dosljedno koristi slovo č svugdje ondje gdje bi moralo biti ć, ali i digram „dj” umjesto slova đ. To nas vodi do pretpostavke da bi uzrok tome mogla biti kakva tehnička poteškoća s korištenim računalnim fontom, koji je možda bio dizajniran samo za slovenski jezik, koji slova ć i đ naprosto ne koristi. U prilog tome ide i činjenica da i u talijanskim prijevodima nedostaju dijakritički znakovi za akcente, tj. nedostaju znakovi à, è, é, ò i ù. S druge strane, ako usporedimo ovo izdanje s prvom Borghesijinom „demo” kazetom bez naslova iz 1983., koja sadrži ranije verzije šest pjesama koje imamo i na *Ljubav je hladnija od smrti*, vidimo, iako nemamo ispisane tekstove pjesama, da se na popisu nalazi naslov „hoću” (sic; zapravo se radi o istoj pjesmi koja je kasnije naslovljena „Nočne šetnje”), dok malo niže, među bilješkama, nalazimo ime članice redakcije „m. gržinić” (sic; punim imenom – Marina Gržinić). Viđeno izdvojeno, „hoću” na toj kazeti djeluje kao tipfeler, ali kada ova dva izdanja stavimo u perspektivu jedno prema drugome, možemo pomisliti da se možda ipak radi i o namjernom pisanju hrvatskoga jezika koristeći se samo slovima koja su hrvatskom i slovenskom zajednička.

Pjesme

Po svom sadržaju i značenju, pjesme s albuma *Ljubav je hladnija od smrti* bave se općenito temama dekadencije i krize buržoaske kulture, posebno kroz njene opresivne i nasilne aspekte i otuđenje. Ovaj sentiment je najavljen već u prvoj pjesmi:

A.R.

Brak

Obitelj

Susjed

Dobar dan

Domovina

Idem dalje

Citiran je ovdje čitav tekst ove minimalističke pjesme. Prvih pet stihova iznosi pojmove koji u kombinaciji prizivaju asocijacije „poštenog” života prema standardima građanske ideologije. Zaključno „Idem dalje” pak možemo razumjeti kao napuštanje tog standarda (tj. „dalje od toga”), ali i kao njegovu potvrdu (tj. „dalje tim putem”). Time se označava i ambivalentnost pojma napretka („ići dalje”), koji može biti shvaćen kao nizanje promjena i unapređivanje stanja stvari ili kao unapređivanje tehnika održavanja postojećeg stanja suštinski kakvim jest. U glazbenoj izvedbi pjevač Dario Seraval svaki stih ponavlja s različitim tonovima glasa, u nepravilnim intervalima, ali dovoljno puta da ga dovodi do ruba gubitka smisla: „brak, brak, brak, brak, brak... obitelj, obitelj, obitelj, obitelj...”, itd.. Cjeloviti tekst se na takav način izvodi ukupno tri puta. Nakon drugog i trećeg puta, u glazbu su dodani zvukovi koji sliče na ženske vriskove dok Dario govori „idem dalje”, a između drugog i trećeg puta čujemo Darija kako nakon vriskova urgira, na engleskom jeziku: „fuck, go!”, što sugerira tumačenje zadnjeg stiha kao napuštanje konvencije brak-obitelj-susjed-dobar dan-domovina, ili čak bježanje od nje, zbog inherentnog joj, ali prikriivenog nasilja. Tekst je ove pjesme, skupa sa svojim prijevodima na talijanski i engleski jezik, postao i dio dizajna za ranije spomenut poster s unutarnje strane omota.

Na razini sadržaja nasilje postaje najeksplicitnije u pjesmama „Brisk Vomit”, „On” i „Tako mladi”. Refren pjesme „Brisk Vomit” ponavlja se kao prvi od sva-ka dva stiha, uz iznimku između 10. i 11. i između 15. i 16. stiha, ali stihovi u ovim parovima su bitno kraći od ostalih „drugih” stihova pa u vokalnoj izvedbi funkcioniraju kao jedan i ne remeti se ritam pjesme, kao što vidimo npr. od 5. do 13. stiha:

Jedan od nas	5
Obrijane glave čeka na red	
Jedan od vas	
Četvoro ga drže peti ima elektrode	
Jedan od nas	
Molbe krici jecaji	10
Tijelo se trza	
Jedan od vas	
Noge udaraju u krevet lice je crveno	

Naizmjenično ponavljanje „Jedan od nas / Jedan od vas” određuje podjelu na „mi” i „vi” i otkucava ritam uzajamnog nasilja između te dvije skupine, koje je u pjesmi prikazano kao tortura zarobljenika. Na samom kraju pjesme i „jedan od nas” i „jedan od vas” ostaju rezignirani: „Gleda kroz mrežu i ne očekuje više nikog”.

Nakon takve rezignacije tortura i nasilje postaju erotični i seksualni užitek pa i blagoslov u pjesmi „On”, u kojoj osoba koja trpi nasilje sada „[...] voli oštar seks / Čvrste ruke / Visoke čizme / I autoritet”. Gdje su prije bile molbe, krici i jecaji, sada se „On [...] moli / I traži blagoslov”, a to je: „Fijuk biča / I brazgotina na licu / Oko u ruci”. Uloga je dominatora u ovom sadomazohističkom odnosu potpuno generički opisana, ne znamo ni jeli muškarac, žena ili što treće, a još i manje je li to „jedan od nas” ili „jedan od vas”, to može biti bilo koja figura vlasti i autoriteta nad „njime” iz pjesme. O „njemu” pak znamo da je „on”, ali to je manje bitan podatak od toga što nam se daje do znanja da voli nasilje koje mu se nanosi. Ne radi se, naime, tek o „štokholmskom” razvoju simpatije ili emocionalne veze prema svome otmičaru ili agresoru, nego dublje od toga, o zaljubljuvanju u vlastitu bol i patnju, ma tko da ih uzrokuje. Zajedno s molitvom i traženjem blagoslova spominje se i „Krv na oltaru”, čime se u diskurs nedvojbeno unose i religiozni motivi, koji se nadovezuju na političke asocijacije koje bude već spomenute čvrste ruke, čizme i autoritet. Radi se o žrtvi koja traži i sama upisuje smisao u nasilje koje trpi, pripisujući si funkciju žrtvenog jarca ili janjca – Jaganjca Božjeg? – na oltaru autoriteta koji održava „red, rad i disciplinu”; ili ako povežemo ovu s prvom pjesmom, „A.R.”, autoriteta koji održava i čuva konvenciju brak-obitelj-susjed-dobar dan-domovina, tj. buržoasko uređenje.

Na sličnome je tragu i pjesma „Tako mladi”, u kojoj imamo i već mrtve likove i hranjenje njihovim mesom:

Tako mladi
 A tako mrtvi na dnu
 Plutaju medju algama
 I vlastitim crijevima
 A gore na površini
 Vijore se zastave
 Pleh banda svira himnu
 A galebovi kriču
 I pogledom traže
 Komadiće mesa

Ova pjesma nam prikazuje tri vertikalno raspoređene razine prostora: pod vodom, na površini i nad vodom, i prikazuje nam jednu po jednu razinu odozdo prema gore. Mrtva omladina na dnu može značiti neostvaren potencijal, besperspektivnost ili poraženu budućnost. Zastave, pleh banda i himna na površini asociraju na pobjedničku paradu kakve države. Dok nad svime time imamo galebove, ptice koje su grabljivice i lešinari, i ovdje traže komadiće mesa, koji su očito otkinuti s leševa mrtve omladine pod vodom. Nastavljajući se na prijašnje interpretacije, možemo zaključiti da se ovdje radi o triumfu društvenog uređenja temeljenog na skrivenom, potisnutom i prikrivenom nasilju i smrti, dok se od „komadića” reprimirane i uništene novosti i napretka, utjelovljenima u ubijenoj omladini, koji ipak izbiju na površinu hrane tek „grabljivci” i „lešinari” odozgo.

Manje eksplicitno nasilne pjesme kao što su „Kdo je ugasnil luč”, „Noćne šetnje” i „Previše tenzije” i dalje sadrže nasilje koje je implicitno opisanim situacijama. „Kdo je ugasnil luč” ima, doduše, i dva eksplicitna stiha: „Skidaju glave / [...] / Liječe elektrošokovima”, no pjesma u cijelosti ne predočava neki specifičan nasilni čin, kao prethodno opisane, nego poopćava nasilje i pripisuje ga „režimima” – svim režimima, tj. svakoj vlasti. Većina stihova počinje s anaforum „Režimi ...”, čime se postiže dojam monotonije koji ostavljaju tek kozmetičke izmjene režima kroz vrijeme i prostor, bez da se ikada mijenja njihova suština prijetvornog, nametljivog i nasilnog uvjeravanja populacije i održavanja odnosa dominacije. Pošto su konkurentski režimi često i u sukobu, ova pjesma je odličan uvod u već spomenutu „Brisk Vomit”, s uzajamnom torturom.

„Noćne šetnje” je pjesnički notturno u kojem se slike prostitucije i vampirizma stapaju u potrazi otuđenog lirskog subjekta za ljubavlju za kojom žudi, ali je

nije u stanju ostvariti. „Previše tenzije” pak daje dojam nadzora, kontrole i zabrane, kao što vidimo na primjeru prva četiri stiha:

Svjetla
Svugdje svjetla
Zelena, žuta
Uglavnom crvena

Prijevod

Vidimo iz priloženoga da pjesme s albuma *Ljubav je hladnija od smrti* nisu na razini sadržaja opterećene svojim interkulturalnim kontekstom, njega primjećujemo npr. u naslovima na slovenskom ili engleskom jeziku za pjesme na hrvatskom i u umjerenom pravopisnoj konfuziji između hrvatskog i slovenskog. Ali vidimo ga i u odluci da se tekstovi pjesama prevedu na talijanski i engleski jezik, kao i u nedostatku potrebe da se hrvatski tekstovi prevode na slovenski ili da se slovenski naslov i slovenske bilješke na omotu prevode na hrvatski. Iz potonjeg možemo zaključiti da su Borghesia i njihova produkcijska ekipa smatrali da su hrvatski i slovenski jezik dovoljno razumljivi jedno drugome da nema potrebe za dvojezičnošću na toj relaciji, koja je na ploči i njenom omotu radije prisutna donekle *transjezično*. S prijevodom na talijanski htjelo se približiti publici i tržištu na kojem je djelovao partnerski izdavač iz Bologne. Radi se o susjednoj zemlji i kulturi, koja je pogotovo Borghesijinim članovima iz Istre dovoljno bliska da su si i odabrali ime na jeziku te kulture, prkoseći tako i lokalnim običajima i globalnoj hegemoniji. Prijevod tekstova na engleski pak nije tu iz potrebe za komunikacijom s bliskim susjedom niti s nekom kulturom kojoj je engleski materinski jezik, nego verovatno za svaki slučaj, ako bi se ploča našla u rukama nekoga izvan granica Jugoslavije i Italije, bilo gdje u svijetu, i kome ne mora engleski nužno biti materinski jezik, ali je naprosto veća vjerojatnost da poznaje taj, nego hrvatski, slovenski ili talijanski. To se s vremenom zaista i dogodilo i Borghesia je počela stjecati ugled u krugovima nezavisne i alternativne glazbe diljem Europe i šire.

Ono što se može već na prvi pogled primijetiti, jest da prijevodi poravnavaju ona sitna jezična prekoračenja koja smo ranije spominjali. Tako npr. nema više „Noćnih šetnji” s č. „Kdo je ugasnil luč” dobiva i naslov i tijelo teksta na istom jeziku, talijanskom ili engleskom, i dok jedino još zadržavanje engleskog naslova „Brisk Vomit” odudara od ostatka teksta na talijanskom, u engleskom prijevodu se gubi svaki trag višejezičnosti. Ili se tako čini na prvi pogled. Jer kod pažljivijeg čitanja

moguće je primijetiti da prevoditelji nisu bili izvorni govornici jezika na koje su prevodili pa su slovenski ili hrvatski ostali u substraktu ovih prijevoda.⁶

Kod prevođenja pjevane poezije u pravilu je važno zadržati više-manje istu „pjevnost” teksta, tj. maksimalno moguće zadržati osnovne značajke ritma i melodije pa uz značenje sadržaja stihova postaje važna i njihova dužina, cezure, mjesta naglasaka i sl. formalne značajke. Ipak, prijevodi pjesama koje dobivamo na omotima nosača zvuka najčešće nisu namijenjeni za pjevanje uz glazbu, nego su tu informativno, da bi slušatelji koji ne poznaju izvorni jezik znali kakve sadržaje slušaju, pa su u skladu s time i pisani. *Ljubav je hladnija od smrti* nije iznimka po tom pitanju, no svejedno si možemo postaviti pitanje koliko su uspješni priloženi informativni prijevodi na talijanski i engleski jezik.

U talijanskom prijevodu vrlo je prominentna nesigurnost vezano za kada treba, a kada ne koristiti član prije imenice pa imamo npr. izrazito nedosljedno i pretežno suviše korištenje člana u tekstu „Chi ha spento la luce”, prijevodu pjesme „Kdo je ugasnil luč” – ovo je vrlo tipična poteškoća među ljudima koji talijanski uče iz pozicije govornika slavenskih jezika u kojima nema člana, kao što su slovenski i hrvatski. U istoj pjesmi možemo primijetiti i nepoznavanje nekih vrlo specifičnih termina, npr. ako originalni tekst kaže: „Režimi streljaju”, talijanski prijevod kaže: „I regimi sparano”, tj. „režimi pucaju”. Vidimo da nije posve pogrešno, ali ipak se ne radi o bilo kakvom pucanju. Izvršiti smrtnu kaznu iz vatrenog oružja se na talijanskom ipak kaže „fucilare”. Slično tome možemo komentirati i prijevod stiha: „Urlik se čuje iz mraka”, iz pjesme „Noćne šetnje”, koji je na talijanski preveden ovako: „Dal buio si sente uno strillo”, tj. „Iz mraka se čuje vrisak”. Opet, nije potpuno pogrešno, ali jest potpuno nepotrebna promjena nijanse značenja i atmosfere, jer „urlik” je na talijanskom „urlo”, a ni obrnuće sintaktičkog redosljeda nije u ovome slučaju bilo potrebno, stih je mogao glasiti: „Un urlo si sente dal buio”, čime bi i dalje bio ispravan u talijanskom jeziku, ali i bitno vjerniji izvorniku. Ovo je vrlo vjerojatno rezultat hiperkorektivizma zbog kojeg prevoditelj nije imao povjerenja u jednostavnost i očitost najboljeg rješenja. Ozbiljnu promjenu značenja pak predstavlja zamjena molbe i molitve u pjesmi „Brisk Vomit”, gdje je stih: „Molbe krici jecaji”, preveden: „Preghiere grida lamenti”, tj.: „Molitve krici jecaji”, čime je značenje u potpunosti promijenjeno. Umjesto toga, trebala je ići npr. imenica „suppliche”. Ovo su samo najeklatantniji primjeri grešaka kojima talijanski prijevod vrvi i koje ukazuju na to da prevoditelj donekle

6 Autori prijevoda nisu zabilježeni na omotu ploče, a u telefonskom razgovoru iz lipnja 2022. Dario i Aldo se nisu mogli točno sjetiti tko je prevodio, ali jesu mogli potvrditi da se radilo o lokalnim prijateljima i znancima, koji nisu bili stručnjaci.

poznaje talijanski, ali ne kao izvorni govornik i da mu je materinski jezik vjerojatno neki od (južno)slavenskih, zbog čega ga pretjerana pažnja kod prevođenja (hiperkorektivizam) dovodi do nespretnih grešaka koje nepotrebno mijenjaju poruku izvornika, što mjestimično bude i značajna promjena.

Kao ni talijanski, tako ni engleski prevoditelj očito nije izvorni govornik, no iščitavajući i uspoređujući prevedene stihove međusobno i s originalnima možemo steći dojam da tamo gdje je talijanski prijevod bio nespretno, engleski je bio zbrzan i nemaran. Dat ćemo samo nekoliko naglašenijih primjera. U prijevodu pjesme „Kdo je ugasnil luč”, „Who has turned out the light”, vidimo da su nekim stihovima zamijenjena mjesta i da nije do kraja ispoštovana anafora „Režimi” – „Regimes”, nego je mjestimično zamijenjena za „They” – „Oni”. U prijevodu pjesme „On” – „Him”, „oštar seks” je postao nezgrapno „sex of a sharp kind”; oltar je postao „shrine”, tj. svetište; izvornik namjerno ponavlja upravo riječi „traži blagoslov”, ali prijevod jednom kaže „asks for benediction”, a drugi put „looks for blessing”; „On se moli” je prevedeno kao „He begs”, tj. „On preklinje”; općenito, u ovom prijevodu pjesma potpuno bezrazložno poprima konture značenja drastično različite od izvornih. U vrlo kratkoj pjesmi „Jaz (Pesem B)” je pak potpuno izignoriran jedan stih, a u „Tako mladi”, „So young”, alge su prevedene kao „algae” umjesto „algae”. Ova dva zadnja primjera ukazuju na nemarno, ako ikakvo, konzultiranje izvornog teksta i rječnika. Opet, ovo su samo neki od primjera, jer engleski prijevodi svih pjesama na ovom albumu vrve takvim postupcima čiji rezultat je drastični pomak od značenjskih kontura izvornika.

Ako se vratimo na naše ranije pitanje, koliko su uspješni priloženi informativni prijevodi na talijanski i engleski jezik, zaključak je – djelomično. Niti jedan ni drugi prijevod nisu sjajni, mada je talijanski nešto bolji, i promatrani izdvojeno udaljavaju se od značenja izvornika, pogotovo engleski prijevod. No sretna okolnost je što su prijevodi ponuđeni *pored* izvornika pa znatiželjan i pažljiv čitatelj/slušatelj može usporediti i neka odstupanja može i sam primijetiti. Zanemarivanje anafore iz „Kdo je ugasnil luč” u engleskom prijevodu je dovoljno očito da ga može bilo tko primijetiti, dok je za neka druga odstupanja potrebno kakvo takvo poznavanje jezika i ono će varirati od čitatelja do čitatelja. Kakvi god da su prijevodi, oni ipak mogu poslužiti kao most do boljeg razumijevanja prvenstveno čitatelju/slušatelju koji je u stanju nešto sitno, ali ne još samostalno, razumjeti hrvatski i slovenski jezik. No čitatelj/slušatelj kojem su potonja dva jezika potpuna nepoznanica, mogao bi se naći donekle dezinformiran, pogotovo engleskim prijevodom.

Zaključak

Na kraju možemo pokušati odgovoriti na naše glavno pitanje: u kojoj mjeri i na koji način je međukulturna interakcija koja je obilježila kontekst ovog albuma upisana u samo djelo i njegove estetičke postupke? Na sadržajnoj razini, vidjeli smo, *Ljubav je hladnija od smrti* ne nudi poeziju otvoreno opterećenu svojim interkulturalnim statusom: lirski se subjekt naprosto ne zamara bivanjem Hrvatom u Sloveniji ili Jugoslavenom u Italiji. Takav kontekst može i ne mora biti prepoznat u nekim pjesmama, kao npr. „Brisk Vomit”, u kojoj postoji podjela na „nas” i „vas”, ali i ta, kao i sve druge pjesme na albumu poetički su ipak univerzalnijeg karaktera i njihov interpretacijski potencijal nije potrošen na pitanjima kontakta i interakcije među nacionalnim kulturama, nego je tek načet.

Interkulturalna interakcija se može očitije prepoznati u povremenom kombiniranju naslova na jednom jeziku s tekstovima na drugom ili u pisanju hrvatskog jezika koristeći se isključivo slovima koja su zajednička hrvatskom i slovenskom jeziku. Prepoznavamo interkulturalnost i u intertekstualnosti s njemačkim filmom, čiji je naslov u hrvatskom prijevodu poslužio kao naslov albuma – *Ljubav je hladnija od smrti*. Uostalom, govorimo o radu jugoslavenske grupe s talijanskim imenom. Sve su to estetski postupci, jasno vidljivi na albumu, koji označavaju interkulturalni dijalog u kojem su nastali. Osim toga, imamo i prijevode svih pjesama na talijanski i engleski jezik. Prijevodi nisu sjajni i nepotpuno ili netočno prenose značenja pjesama, toliko da svaki prijevod naprosto predstavlja svoj album, ali samo njihovo postojanje ipak otvara Borghesijin album izvanjugoslavenskim kulturama i njihovim tržištima, prvenstveno susjednoj Italiji, a s engleskim i svijetu – i to tim više što je sadržaj pjesama i sam univerzalan, a ne lokalno obilježen.

Ostaje otvoreno pitanje bismo li ovaj album Borghesije trebali smatrati primjermom hrvatskog ili slovenskog punka/industrialnog/novog vala. Ali u svjetlu svega dosad rečenoga, ovome se nameće protupitanje – je li to uopće relevantno? Odgovor je: i jest i nije. Po samoj estetici i etici ovoga i ostalih radova Borghesije reklo bi se da nije relevantno. No ako izdavaštvo ili publika smatraju da je relevantno particionirati jugoslavenski punk/novi val i uopće kulturu prema postjugoslavenskim nacionalnim (nacionalističkim?) kriterijima onda i ovo pitanje postaje relevantno i Borghesijino djelovanje postaje problematično. Ako „se svaki autor, sa svakim svojim djelom [...] integrira u određenu književnopovijesnu [ili kulturnopovijesnu] dinamiku koju, kako danas stvari stoje, nazivamo nacionalnom književnošću [i kulturom]”, i koja čini kontekst ili pozadinu spram koje se autor-ska stvaralačka aktivnost dijalektički postavlja (Kovač 2011, 72-73), Borghesia,

i pogotovo *Ljubav je hladnija od smrti*, predstavlja autentičan proizvod upravo jugoslavenskog punka i novog vala, kao fenomena kojem se „ne može pristupiti iz monocentrične perspektive.” (*isto*, 73).

Sami o sebi Borghesia kažu da su im uvijek bili i ostali kulturalno bliskiji ljudi iz njima srodnih kulturnoumjetničkih sub- i kontrakultura iz bilo kojeg dijela svijeta, nego Hrvati ili Slovenci koji „slušaju goveđu muziku ili cajke” (Ivančić i Seraval, tel. razgovor, lipanj 2022.). Kulturu oni ne dijele prema nacionalnim pripadnostima, nego prema estetskim vrijednostima, uz koje se vežu i etičke i socijalne vrijednosti, pojašnjavaju (Ivančić i Seraval, tel. razgovor, lipanj 2022.). U tom smislu, interkulturalnost Borghesije se ne očituje samo u njihovom položaju na razmeđu dviju ili triju nacionalnih kultura, nego možda i više u činjenici da se njihovo djelo u cjelini, a pogotovo album *Ljubav je hladnija od smrti*, estetski nalazi na dodirnoj točki između punk, industrial i goth pravaca i time se u njemu susreću i za njih vezane (sub)kulture. Upravo je takva višeslojna interkulturalnost ono što je preko Borghesijinog prvijenca obilježio nastanak nezavisne glazbene produkcije u Jugoslaviji, tik pred njezinim raspadom.

REFERENCE

- Esad BABAČIĆ (ur.), 2021: *Zamenite mi glavo: antologija slovenske punk poezije*. Lovrenc na Dravskem polju: Hiša imen.
- Vinko BARIĆ, 2021: *Hrvatski punk i novi val : 1976-1987*. 2. izd. Solin: vlast. Nakl.
- BORGHESIA. 1983: *Borghesia*. Kazeta. Ljubljana: Galerija ŠKUC izdaja. Borghesia. 1985. *Ljubav je hladnija od smrti*. LP album. Bologna i Ljubljana: Totò alle prese coi dischi; FV Založba. Cinematheque Vancouver. 2006. „Film Listings Archive: Rainer Werner Fassbinder“. 26. kolovoz 2006. Na internetu. (Zadnji pristup: 25. kolovoza 2022.).
- Zvonko KOVAČ, 2011: *Međuknjiževne rasprave: poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Biblioteka Književne nauke. Edicija Veze. Beograd: Službeni glasnik.

SUMMARY

One of the first Yugoslav independent record labels, FV Založba from Ljubljana was founded by members of Borghesia. The group is based primarily in Ljubljana, Slovenia, but its core members, Aldo Ivančić and Dario Seraval are both from Pula, Croatia. The 1st Borghesia vinyl record was also the 1st release by FV Založba – the LP album *Ljubav je hladnija od smrti* (Love is colder than death) was released in 1985 in cooperation with the independent label Totò alle prese coi dischi / Attack Punk Records from Bologna, Italy. This triangle of languages and cultures – between Croatia, Slovenia and Italy – in which the first FV Založba

release was produced, tells a lot about the intercultural character of the independent punk scene in Yugoslavia, but how is this manifested in the album itself?

The paper offers a short analysis of the group's name, album's title and songs, text and paratext, and shows how the intercultural context is mostly imprinted in the name of the group, in the title of the album, in some of the formal procedures in the songs, and in some editorial decisions. The name of the group is "bourgeoisie" in Italian language, and the title is a Croatian translation of a German film by R. W. Fassbinder, *Liebe ist kälter als der Tod*. The songs are written in Croatian language, but the orthography is confused between Croatian and Slovenian, one of them has a Slovenian title, and another one has an English title. All the songs are translated in Italian and English.

Finally, the album is positioned not only between different yet related national cultures, but also between different yet related aesthetic currents (punk, industrial, goth) and their respective subcultures. It is precisely this multi-layered interculturality that, through Borgegia's debut, marked the emergence of independent music production in Yugoslavia, just before its disintegration.

DIDAKTIKA – DIDACTICS

Nina Mažgon Müller

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani
nina.mazgonmueller@gmail.com

Ko usvajanje ni uspešno – nadomestna in dopolnilna komunikacija kot način učenja jezika

Usvajanje jezika je naravni proces, pri katerem otrok razvija govorne in jezikovne zmožnosti v jeziku, s katerim prihaja v stik. Vendar nekateri otroci kasnije v jezikovnem razvoju ali se pri njih pojavijo težave z govornim izražanjem. Govorno-jezikovna komunikacija je v tem primeru nefunkcionalna, zaradi česar se pojavijo kompleksne komunikacijske potrebe. Govorno-jezikovno komunikacijo se spodbuja preko nadomestne in dopolnilne komunikacije za razvijanje funkcionalnega govora ali jezika v vsakodnevnih situacijah. V prispevku so predstavljeni različni tipi nadomestne in dopolnilne komunikacije, potek učenja angleškega jezika preko nadomestne in dopolnilne komunikacije ter premislek o možnih vzporednicah z učenjem slovenskega jezika.

Ključne besede: nadomestna in dopolnilna komunikacija, kompleksne komunikacijske potrebe, usvajanje jezika, učenje jezika

When acquisition fails – alternative and augmentative communication as a means of learning a language

Language acquisition is a natural process in which a child develops speech and language skills in the language he or she comes into contact with. However, some children experience delays in language development or problems with speech production. In this case, speech-language communication is dysfunctional, resulting in complex communication needs. Speech-language communication is promoted through alternative and augmentative communication to develop functional speech or language in everyday situations. The paper presents different types of alternative and augmentative communication, the process of learning English through alternative and augmentative communication and reflects on possible parallels with learning Slovenian.

Keywords: alternative and augmentative communication, complex communication needs, language acquisition, language learning

Usvajanje prvega jezika ali jezikov je »nezaveden proces določanja slovničnih pravil v nekem jeziku, ki ga na podlagi odraslega govora opravijo otrokovi možgani povsem spontano in nezavedno.« (Pavlič, 2016: 19) M. T. Guasti (2002: 2–4) pa za opredelitev usvajanja ponuja pet kriterijev, in sicer da gre za proces, ki poteka brez napora udeleženca, brez direktnega (eksplicitnega) učenja¹

1 Eksplicitno ali direktno poučevanje je proces, pri katerem se prenos znanja odvija zavestno, v strukturiranem

in poučevanja, na podlagi pozitivnih dokazov² iz okolice, ki poteka v vsakdanjih okoliščinah, a v omejenem razvojnem obdobju,³ ter da je proces enak v vseh jezikih, tako govornih kot znakovnih.

Razvoj jezika se pri dojenčku očitno kaže predvsem na fonološkem področju, pojavijo se vokalna igra, bebljanje in prve besede, in na pragmatičnem področju skozi uporabo gest z namenom zahtevanja, odklanjanja, komentiranja in igre. (Paul, Norbury, Goose, 2018: IFC1–IFC2) Prva beseda se pri slovensko govorečih otrocih v povprečju pojavi v starosti osem do devet mesecev, pri starosti enega leta pa otrok v povprečju uporablja enajst besed, medtem ko razume do 150 besed, ki sodijo med samostalnike in medmete (Marjanovič-Umek, Fekonja-Peklaj in Podlesek, 2012: 791–793) in običajno sledijo obliki t. i. odprtega zloga (soglasnik + samoglasnik) (Paul, Norbury, Goose, 2018: IFC2). Tekom drugega leta starosti se besednjak v povprečju poveča na 250 besed, med katerimi prevladujejo samostalniki, glagoli in pridevniki, pojavljajo pa se tudi medmeti, prislovi in zaimki (Marjanovič-Umek, Fekonja-Peklaj in Podlesek, 2012: 791–793), na sintaktičnem področju pa se začnejo pojavljati telegrafske izjave, torej dvobesedne izjave,⁴ ki skladdenjsko niso popolne in pogosto vključujejo dva samostalnika, samostalnik in glagol, samostalnik in prislov ali glagol in prislov. Otrokovo govorno-jezikovno izražanje je neznanim osebam v povprečju razumljivo v okoli 50 odstotkih, raziskave na populaciji govorcev angleščine kažejo, da otrok uporablja vse samoglasnike in približno 70 % soglasnikov (Paul, Norbury, Goose, 2018: IFC1–IFC2). Do starosti treh let besednjak obsega v povprečju 402 besedi in vsebuje besede iz vseh besednih vrst (Marjanovič-Umek, Fekonja-Peklaj in Podlesek, 2012: 791–793), razume in uporablja stavčno zanikanje, enostavna vprašanja in tvori samostalniško množino, začne uporabljati modalne glagole v sedanjiku in uporabljati preteklik, izražanje je v treh četrtinah razumljivo neznanim osebam. Do starosti štirih let se začnejo pojavljati povedi, ki so tvorjene v skladu s slovničnimi pravili odraslih govorcev, vprašalne povedi s k-vprašalnicami, piredja in podredja. (Paul, Norbury, Goose, 2018: IFC1–IFC2)

okolju, z namenom pridobivanja kompleksnih znanj (Reber, 1995: 413).

2 Guasti (2002: 4) s pozitivnimi dokazi razume informacije o jezikovnih pravilih, ki jih otrok pridobiva iz okolice skozi spontane pogovore, v nasprotju z negativnimi dokazi, ki so informacije o jezikovnih pravilih, podani skozi popravljanje otrokove produkcije.

3 Obdobje od 25.–35. tedna gestacijske (prenatalne) starosti (Pavlič, 2016: 16) do starosti pet (Guasti, 2002: 5) do devet let (Pavlič, 2016: 16)

4 Logoped klinik razlikuje med izjavo, ki je povezava dveh ali več besed, pri kateri slovnična pravilnost ni prisotna in niti bistvena, npr. »Daj meč.« V nasprotju z izjavo poved sledi slovničnim pravilom. Npr. »Daj mi meč.«

Termin usvajanje jezika se pogosto postavlja v opozicijo s terminom učenje jezika, ki predstavlja zavestno pridobivanje znanja o določenem jeziku preko sistematičnega učenja jezikovnih pravil in sistema (Krashen, 1982 v Badea, 2009: 89). Krashen je ločnico med procesoma postavil na podlagi pridobivanja jezikovnega znanja in kompetenc v drugem jeziku, a je za klinika informacija o tem, ali otrok jezik usvaja ali se ga uči, pomembna tudi v prvem jeziku. Težave z usvajanjem jezika se lahko pojavijo na vseh ali le določenih ravneh jezika ter se izražajo na širokem kontinuumu težav. Jezikovni zaostanki ali jezikovne motnje se lahko izražajo kot lažje ali težje motnje ter so lahko ekspresivne, receptivne ali mešane. Kot opozorilne znake, ki označujejo izrazite težave na področju usvajanja in razvoja jezika ter nujno vzpostavitev logopedске terapije, se navaja odsotnost bebljanja in uporabe gest pri starosti 12 mesecev, odsotnost pojava prve besede pri starosti 16 mesecev, nerazumevanje enostavnih navodil in vprašanj pri starosti 24 mesecev, odsotnost dvobesednih izjav v starosti 27 mesecev in nazadovanje na področju jezika v kateremkoli obdobju (NCSHLA, 2013: 2). Pri najtežjih primerih ekspresivnih ali mešanih jezikovnih motenj se za vzpostavitev ali olajšanje jezikovnega razvoja uporablja nadomestna in/ali dopolnilna komunikacija (Kent, 2004: 326–327).

Nadomestna in dopolnilna komunikacija

Nadomestna in dopolnilna komunikacija (NDK)⁵ je klinično in raziskovalno področje logopedije in surdopedagogike, osredotočeno na vzpostavitev ali razvoj komunikacije pri osebah z izrazitimi težavami na področju receptivne ali ekspresivne komunikacije, in sicer na področju govora, znakovnega jezika ali pisanega besedila (Rovski, Sevcik in Cheslock, 2004: 277). Te kompleksne komunikacijske potrebe se pojavijo kot odraz govornih, jezikovnih, komunikacijskih ali kognitivnih motenj (Marot in Prljepan, 2019: 140–141), pri osebah pa se odražajo kot nezmožnost zadovoljevanja osnovnih komunikacijskih potreb, kot so izražanje potreb in želja, sporočanje informacij in družabno vedenje. (Light, 1988 v Ogrin in Korošec, 2013: 92) Nadomestna in dopolnilna komunikacija je primerna za uporabnike v različnih razvojnih obdobjih, od zgodnjega otroštva do starosti. Med uporabniki s težavami v razvoju so otroci s cerebralno paralizo, motnjami v duševnem razvoju, z dvojno senzornimi motnjami, otroško govorno apraksijo, izrazitimi jezikovnimi zaostanki in z motnjami avtističnega spektra. Med uporabniki, ki se z nadomestno in dopolnilno komunikacijo srečajo v odraslem obdobju

5 ang. Alternative and Augmentative Communication (AAC), v slovenskem prostoru se sopedensko uporablja tudi izraz podporna in nadomestna komunikacija (PINK)

so pogosto osebe po cerebro-vaskularnih boleznih, po travmatičnih poškodbah glave, po onkoloških obolenjih glave ali pri osebah, pri katerih se pojavljajo nevrodegenerativne bolezni (Romski, Sevcik in Cheslock, 2004: 277).

Nadomestno in dopolnilno komunikacijo sestavlja sistem 4 komponent, to so simboli, pripomočki, tehnike uporabe in strategije. Uporabljeni simboli so lahko vizualni, avditivni ali taktilni, ki so lahko izraženi s pomočjo zunanjih medijev, kot so fotografija, risba ali konkretni predmet, lahko pa so izraženi z uporabo telesa, kot so geste (Romski, Sevcik in Cheslock, 2004: 277). Komunikacija lahko poteka brez posebnih pripomočkov za nadomestno in dopolnilno komunikacijo ali s pripomočki, ki so lahko enostavni (predmeti ali grafični pripomočki) ali zahtevni. Mednje štejemo elektronske, na primer stikala, ali računalniške, na primer tablični računalniki, sintetizatorji govora. (Marot in Prljepan, 2019: 142) Komponenta tehnik uporabe se nanaša na različne načine oblikovanja sporočil, strategije pa na specifične pristope k uporabi simbolov, pripomočkov in tehnik nadomestne in dopolnilne komunikacije, ki se uporablja v obravnavi določenih skupin oseb s posebnimi potrebami (Romski, Sevcik in Cheslock, 2004: 277), kot je na primer strategija PECS.⁶

Razvijanje jezika s pomočjo nadomestne in dopolnilne komunikacije

Porajajoča se komunikacija s pomočjo nadomestne in dopolnilne komunikacije je za angleški jezik opredeljena v različnih modelih. V grobem bi te modele lahko razdelili na tiste, pri katerih je poudarek na pridobivanju različnih komunikacijskih funkcij, in tiste, ki poudarjajo razvoj jezikovnih struktur. V skupini prvih, katerih namen je predvsem razvijanje komunikacijskih funkcij, so opredeljene funkcije kot so pozdravljanje, poimenovanje predmetov in dejanj, prošnja za pomoč, odklanjanje, usmerjanje in tako dalje, ob katerih so navedeni primeri izražanja določene komunikacijske funkcije ali opisana strukture izjave oziroma povedi.⁷ Primer tovrstnega modela razvijanja uporabe nadomestne in dopolnilne komunikacije je model Van Tatenhove (2016), v katerem avtorica navede 28 različnih komunikacijskih funkcij s primeri, doda kratke opise razvoja posameznih področji jezika, in sicer semantike, pragmatike in sintakse ter morfologije pri tipično razvijajočih se otrocih v starosti treh let. Ob koncu poudari, da je za učenje jezika nujno dovolj široko besedišče ter navede seznam 130 osnovnih besed v pomoč klinikom in staršem pri izbiri začetnega besedišča. Tovrstne sheme

6 PECS ali Picture Exchange Communication System

7 Primer: komunikacijska funkcija pozdravljanje – »hi + person«

so osredotočene na razvijanje komunikacije, zato so za poučevanje jezika manj uporabne, a v primeru modela Van Tatenhove tega ne moremo povsem trditi, saj s seznamom osnovnih besed predstavlja dobro usmeritev kliniku za izbiro in razvijanje besedišča pri osebah, ki se učijo uporabe nadomestne in dopolnilne komunikacije.

V skupini drugih modelov so večinoma stopenjsko opredeljene faze razvijanja jezika pri uporabnikih nadomestne in dopolnilne komunikacije, pri katerih so na posamezni stopnji opredeljeni pojavi in strukture različnih ravni jezika in so nujni za prehod na naslednjo stopnjo, ob njih pa so lahko navedene tudi komunikacijske funkcije, značilne za to fazo jezikovnega razvoja. Med drugim svojo lestvico ponuja tudi AAC Language Lab (2009), katere razdelitev povzemajo in/ali dopolnjujejo tudi drugi na primer Liberator (b. d.).

Model AAC Language Lab (2009) predvideva šeststopenjski razvoj jezika, in sicer na prvi stopnji uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije uporablja po eno besedo, s katero usmerja določeno aktivnost, z njo poimenuje predmet ali izrazi prošnjo (AAC LL, 2009). Uporabljena beseda oz. simbol lahko sodi v besedno vrsto samostalnika, kar ustreza normativnemu poteku pridobivanja jezikovnega znanja, uporablja pa se tudi glagole ali prislove, ki so v obdobju prvih besed pri normativnem razvoju redko prisotni. Vseskozi se uporabnikov besednjak povečuje; na drugi stopnji uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije v strukturiranem ali dobro poznanem okolju uporabi dvo- ali tribesedno izjavo, ki je v danem kontekstu smiselna. Na tretji stopnji se izjava še podaljša, besede so v smiselnem zaporedju, pojavijo se tudi prve povedi, ki naravnim govorcem jezika zvenijo nezaznamovano. Shema predvideva, da se na tej stopnji pojavita uporaba angleške slovnične strukture Present Continuous in tvorjenje množine pri samostalnikih (prav tam). Pri aplikaciji te sheme na pridobivanje jezikovnega znanja v slovenščini se pojavita dve dilemi, in sicer, ali se sočasno s tvorjenjem množine pojavi tudi tvorjenje dvojine,⁸ in, drugič, ali bi bilo smiselno rabo nedovršnosti glagolov⁹ poučevati tako zgodaj v razvoju (tretja stopnja ustreza jezikovnemu razvoju normativnih otrok v starosti približno dveh let in pol). Na četrti stopnji uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije tvori nikalne in vprašalne povedi, pri katerih uporablja k-vprašalnice (ang. Wh-questions) ter nepravilne glagole v pretekliku (prav tam). Na peti stopnji uporabnik

8 Vprašanje je kompleksno zaradi narečne razslojenosti slovenščine, saj nekatera narečja dvojine ne poznajo, druga pa dvojino izražajo drugače kot v knjižnem jeziku.

9 Vprašanje, ki se poraja, je tudi, ali bi otroci vidski par dojemali kot variacije istega glagola ali kot dva različna glagola.

pravilno uporablja množinske samostalnike in končnice, predvsem pri tvorjenju glagolov za tretjo osebo v sedanjiku uporablja končnico »-s« ter končnico »-ed« za preteklik (prav tam). Na tej stopnji vzporednice s slovenščino vlečemo težje, saj je slovenščina bistveno bolj morfološko bogata. Slovenski jezik pozna veliko število končnic za samostalnike, glagole in pridevnike, ki se razlikujejo glede na spol, število in osebo ter dogajalni čas, da je opredelitev, da uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije pravilno uporablja večino končnic za slovenščino, zahtevna. Poleg tega je pri vsakem uporabniku nadomestne in dopolnilne komunikacije nujno opraviti razmislek o tem, ali je učenje končnic smiselno in ali bo pozitivno pripomoglo k posameznikovemu funkcioniranju. Ker je populacija uporabnikov nadomestne in dopolnilne komunikacije zelo heterogena, je treba pri tovrstnih odločitvah upoštevati posameznikove zmožnosti, potrebe, želje in cilje. Pri uporabnikih, ki nadomestno in dopolnilno komunikacijo uporabljajo kot sredstvo dopolnilne komunikacije in pri katerih je dolgoročni cilj primarno govorno-jezikovna komunikacija, sta učenje končnic in njihova pravilna uporaba smiselna. Medtem ko se pri uporabnikih, pri katerih je dolgoročni cilj uspešna komunikacija preko nadomestne in dopolnilne komunikacije s poudarkom na prenosu pomena sporočila, klinik skupaj s svojci in uporabnikom lahko odloči, da učenje sklonov, razen imenovalnika, in spregatev glagolov, razen oblike za prvo osebo ednine in nedoločnika, zanemarijo. Na zadnji, šesti stopnji uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije komunicira v za naravne govorce ustreznih povedih, uporablja večino slovničnih pravil, jezik uporablja za vse namene in se lahko v polnosti izrazi (prav tam). Izpostaviti velja, da vsi uporabniki nadomestne in dopolnilne komunikacije iz objektivnih razlogov ne morejo doseči vseh stopenj. Za nekatere uporabnike bistveno spremembo v kvaliteti življenja predstavlja prehod s predsimbolne na simbolno raven komunikacije in v tem primeru je cilj obravnave doseganje prve ali druge stopnje opisane sheme, medtem ko je pri drugih uporabnikih nadomestna in dopolnilna komunikacija lahko le pomoč na poti k šesti stopnji sheme, ki tudi preseže okvirje nadomestne in dopolnilne komunikacije in preide v funkcionalno govorno-jezikovno komunikacijo.

Zaključek

V prispevku je predstavljena ena izmed shem, ki predpostavljajo okvirni potek učenja jezika preko nadomestne in dopolnilne komunikacije v angleškem jeziku. Že pri tretji stopnji sheme je jasno, da neposredna aplikacija shem za učenje tujih jezikov na slovenski jezik ni mogoča, potrebno bi jo bilo ustrezno prirediti, upoštevati značilnosti razvoja slovenskega jezika, katere strukture se v normativnem

razvoju slovenščine pojavijo prej in katere so najpogosteje uporabljene ter tako za uporabnika nadomestne in dopolnilne komunikacije nepogrešljive v vsakdanjih situacijah. Poleg tega bi bilo za bolj natančno opredelitev razvoja nujno dodati stopnje v procesu učenja jezika s pomočjo nadomestne in dopolnilne komunikacije, na primer vključevanje veznikov in posledično tvorjenje priredij in podredij ter mnoge druge strukture, ki so v shemi izpuščene, a naenkrat predvidene v šesti stopnji, ko lahko uporabnik nadomestne in dopolnilne komunikacije v polnosti, spontano in kot ostali naravni govorniki jezika izrazi vse svoje misli.

Po drugi strani pa so sheme le orientacijske narave, kot opora kliniku pri razmisleku o nadaljnji obravnavi uporabnika nadomestne in dopolnilne komunikacije, ki je vedno individualizirana. Poleg tega so uporabniki nadomestne in dopolnilne komunikacije z izrazitimi zaostanki na področju razvoja jezika heterogena populacija, pri kateri ne moremo predpostaviti, da bo razvoj jezika potekal normativno, a upočasnjeno, niti da bo potekal atipično, v praksi pa se pogosto izkaže, da se pri tej populaciji najpogosteje pojavijo edinstveni vzorci razvoja jezika (Letto, Bedrosian in Skarakis-Doyle, 1004 v Bedrosian, 1997: 181), zato se mora klinik ne glede na sheme in predvidevanja aktivno in ažurno prilagajati uporabnikovega razvoju.

VIRI IN LITERATURA

- AAC Language Lab (2009): *AAC Language Lab Stages Chart*. Na spletu.
- Oana BADEA, 2009: Acquisition vs. Learning of a Second Language: English Negation. *Philologica Jassyensia*, 1(09), 89–94. Tudi na spletu.
- Jan BEDROSIAN, 1997: Language acquisition in young AAC system users: issues and directions for future research. *Augmentative and Alternative Communication* 13(3), 179–185. Tudi na spletu.
- Maria Teresa GUASTI, 2002: *Language acquisition: a linguistic perspective*. Cambridge: The MIT Press.
- Liberator (b. d.): *Understanding the Stages of Language Development*. Na spletu.
- Ljubica MARJANOVIČ-UMEK, Urška FEKONJA-PEKLAJ in Anja PODLESEK, 2012: Characteristics of early vocabulary and grammar development in Slovenian-speaking infants and toddlers: a CDI-adaptation study. *Journal of Child Language* 40 (4), 779–798. Tudi na spletu.
- Valerija MAROT in Mateja DRLJEPAN, 2019: Pripomočki in naprave za komunikacijo. *Rehabilitacija* 18(1), 140–145. Tudi na spletu.
- North Carolina Speech, Hearing & Language Association, 2013: *Red Flags For Speech Language Therapy Referral*. Na spletu.

- Maja OGRIN in Barbara KOROŠEC, 2013: Podporna tehnologija: nadomestna in dopolnilna komunikacija. *Rehabilitacija* 7(2), 91–99. Tudi na spletu.
- Rhea PAUL, Courtenay NORBURY in Carolyn GOSSE, 2018: Language Disorders from Infancy through Adolescence: Listening, Speaking, Reading, Writing, and Communication. 5. izd. Elsevier.
- Matic PAVLIČ, 2016: *Kako gluhi otrok usvoji znakovni jezik? Priročnik za starše in vzgojitelje*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- Arthur S. REBER, 1995: *The Penguin Dictionary of Psychology*. 2. izd. London: Penguin Books.
- Mary Ann ROMSKI, Rose A. SEVCIK in Melissa CHESLOCK, 2004: Augmentative and Alternative Communication: General Issues. *The MIT Encyclopedia of Communication Disorders*. Ur. Raymond D. Kent. Cambridge: The MIT Press. 277–278.
- Gail M. VAN TATENHOVE, 2016: Normal Language Acquisition & Children using AAC Systems. Na spletu.

SUMMARY

This paper presents the phenomenon of first language acquisition and alternative and augmentative communication as a form of speech therapy through which people with significant language and language acquisition difficulties acquire language skills. The AAC Language Lab (2009) scheme for language acquisition in English is presented, with a critical reflection on the extent to which the scheme could be adapted for the Slovenian language and the practical value of such schemes in clinical practice.

